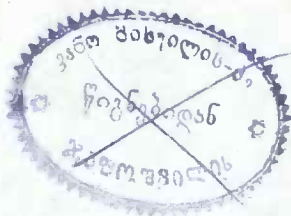

სუთი ფელი
ფრაზ
ხევისსურეთები

ეპ. ზიორზდ თელორაძე

სუთი წელი ფშავ-ხევისურეთში

3431

პროფესორი ა. შანიძის წინასიტყვაობით

(ეთნოგრაფიული ნარკვევები მხატვრული ილუსტრაციით)

სილ. თავართქილაძის გამოცემა

ტფილისი
1980

გმც-ბა „ზარია ვოსტოკა“-ს ა. ფ. მიასნიკოვის სახელობის სტამბა, რუსთაველის პროსპ., 36.
შეკვეთა № 602 მთავლიტი № 222 ტირაჟი—2500

ჩემი ძვირფასი აღმზრდელის
ბოსებ ივანეს პის თცხელის ხსოვნას
და დაუვიწყარ დედის შავიურს ვაჭო ივანე ამაშვიძის ასულს
უბღვნი ჩემს შრომას

შ ი ნ ბ ა რ ს ი

1. წინასიტყვაობა	IX
2. ავტორისაგან	XI
3. ნაწილი პირველი.	

I. ფ შ ა შ ი:

1. გზა და გზა	1
2. საექიმო პუნქტი	4
3. მუშაობის პირობები	6
4. პირველი შთაბეჭდილებანი	6
5. ფშაური ბინები	8
6. ხატები	12
7. ფშაელები ლბინში (სერობა)	12
8. ფშაელები ჭირში	20
9. ბავში ცრუმორწმუნეების მსხვერპლი	21
10. ახალი წელი ფშავში	23
11. ფშაელების მუსიკალობა	23
12. მესაქონლეობა ფშავში	14
13. ფშაელები ბავშვები	24
14. დედაკაცის ცხოვრება ფშავში	25
15. ფშაელები დედაკაცის ტანისამოსი და ხელსაქმე	26
16. თეიფი და ჰიგიენა	27
17. ფშაური საღებავები	28
18. მასიური სილატაკე	29
19. ფშაელები მწყემსი (ქალი და ვაჟი)	29
20. საჭმელი ბალახები	29
21. ფშაელების უმთავრესი საკვები	30

II. ხ ე გ ხ უ რ ა თ ი.

ა. პირაქეთ-ხეცსურეთი:

1. მდებარეობა	31
2. ზამთარი ხეცსურეთში (ფშაეშიაც)	31
3. ქიანქველების ქალაქი	33
4. ავადმყოფობანი	34
5. ხეცსურეთის დაზასიათება (გაკერითი)	35
6. ხეცსურული ბინები	37
7. მესაქონლეობა ხეცსურეთში	38
8. ხეცსურის საოჯახო მეურნეობა	38

9. ახალი წელი ხევსურეთში	39
10. ონჩარი	42
11. დასასვენებელი და საქვიფო ადგილები	43
12. ბეჭე მკითხობა	45
13. ყაჩაღობა ხევსურეთში	48
14. ანტიპიგენა	49
15. ტანისამოსი	53
16. ხევსური დედაკაცის მდგომარეობა	53
17. დედაკაცი სამრელოში (გაკერით)	53
18. დედაკაცი ოჯახში	53
19. სითამამე ხევსური ქალისა	53
20. დედაკაცის დამცირება ხევსურეთში	54
21. ხევსური ქალის დახასიათება (მოკლეთ)	54
22. ხევსური ქალის ხელსაქმე	55
23. ხევსური ქალი საქონელში, ტყევა-თამაშში	55
24. თამბაქო ხევსურეთში	56
25. საკმელი ბალახები ხევსურეთში	57
26. ხევსურთა მუსიკალობა	58
27. ხევსური ბავშვები	58
28. ორშაბათი—უქმე	59
29. მიცვალბულის დამარხვის წესები ხევსურეთში	60
30. კირის წყეა	63.

ბ. პირიქით-ხევსურეთი:

1. შატლის მხარე	63
2. არზოტის მხარე	76
3. სიკვდილი და ცრუმორწმუნოება	81
4. გვარები ხევსურეთში	81
5. ახალუხალი	84

4. ნაწილი მიორამ:

1. მკურნალობა ხევსურეთში	85
ა) სამკურნალო ბალახები	104
2. ხევსურული ტანისამოსი ჰიგენის თვალსაზრისით	105
3. სისწლის აღება და მასზე დამოკიდებული წესები ხევსურეთში	110
ა) ხევსურული სჯული	117
4. ქორწინების წესები ხევსურეთში:	
ა) აკვანში დანიშნა	120
ბ) ჩვეულებრივი დაქორწინება ხევსურეთში	123
გ) გათხოვების აღათი	124
დ) ქალის გატაცება	124
5. სწორფრობა ხევსურეთში	131
6. სამრელოში გახიზნა, თვიური და მოლოჯინება ხევსურეთში	140
ა) მოლოჯინება ხევსური დედაკაცების	144
ბ) შვილების რჩევი ხევსურეთში	146
გ) ბავშვის მოვლა ხევსურეთში	147
დ) ორსულობა და თვიური ხევსური დედაკაცისა	148
7. დაქორწინების საკითხი ფშავში	150
ა) ქალის მოტაცება ფშავში	150

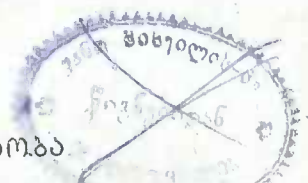
8. ფშავის მოსახლეობა	83-157
9. წაწლობა ფშავში	157
ა) ფშავური წაწლობის დამახასიათებელი ამბავი	165
10. ბოსელში გაზიზენა თეაურისა და მშობაა ზაზინ დრუჟ ფშავში	167
ა) მშობიარობა ფშაველი დედაკაცისა	169
11. ფშავ-ხევსურების ბუნება, თვისება და ხასიათი საზოგადოთ:	
ა) ხევსური მამაკაცის დახასიათება	180
ბ) ერთი ეპიზოდი	183
გ) ხევსური დედაკაცის დახასიათება	187
დ) ფშაველი მამაკაცის დახასიათება	187
ე) ფშაველი დედაკაცის დახასიათება	191

5. ღამათბაბა:

1. მოსახლეობათა მოძრაობა ფშავ-ხევსურეთში	192
2. სტუმართ-მოყვარეობა და დაფასება უცხო მოყმისა ხევსურეთში	195
3. ხევსურული ლექსები	198
4. ფშავური ლექსები	202

6. ლიტერატურა 203

7. უმთავრეს შეცდომათა გასწორება	206
---------------------------------	-----

წინასიტყვაობა

ძნელად მოიპოვება სადმე კუთხე, სადაც ადგილობრივი ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელი თავისებურებანი ისეთი სიძლიერით იყოს გამოხატული და ისეთ უცხო სანახაობას წარმოადგენდეს, როგორც ეს არის ფშავსა და, განსაკუთრებით, ხევსურეთში. საოცარია: ფშავ-ხევსურეთის შუაგული რაღაც ასიოდე კილომეტრითაა დაშორებული ტფილისიდან, მაგრამ აბა ერთი მიბრძანდით და ჰნახავთ, თუ რა დიდი განსხვავებაა ტფილისის მიდამოების სოფლებსა და ფშავ-ხევსურეთის სოფლებს შორის. ასე გვეგონებათ, საშუალო-საუკუნოების ქვეყანაში ამოვყავ თავიო.

ბევრი დაწერილა ამ კუთხის შესახებ, ბევრიც დაიწერება კვლავ, მაგრამ საეჭოა, რომ ოდესმე ადგილობრივი თავისებურებანი ყოველ-მხრივ იქნეს აღწერილი, სავსებით ამოწურული და სათანადოდ გაშუქებული. სიამოვნებით უნდა აღინიშნოს ყოველი ცდა, რომელიც მაინც ამ მიზნისკენა მიმართული და რაიმე ახალი შეაქვს საგნის შესახებ. ასეთია სწორედ ექიმ გ. თედორაძის ნაშრომი, რომელიც წარმოადგენს ავტორის დაკვირვებათა ნაყოფს ხუთი წლის განმავლობაში. არ ყოფილა შემთხვევა, რომ უცხო კაცს დაეყოს მთაში არა თუ წლების, არამედ თვეების განმავლობაშიც კი. ჩვენი ავტორი ამ მხრივ იშვიათი გამოჩალისია. ამოდენა ხნის მანძილზე მის ცნობის მოყვარეობას ბევრი რამ გამოუძეგია და შეუსწავლია, მის თვალს ბევრი უნახავს და ყურსაც გაუგონია, და ყველა ეს ნახულ-გაგონილი ჩაუწერია, დაულაგებია და მკითხველისათვის მოუცია შესავრის დასადებად.

ავტორი განათლებით ექიმი და ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ წინამდებარე წიგნში განსაკუთრებული ყურადღება სწორედ სამკურნალო საქმის დაყენებას აქვს მიქცეული. ამ მხრივ ბევრი ახალი ნათქვამი და წიგნი უსათუოდ დიდი ყურადღების ღირსია. მაგრამ მკურნალობის გარდა შიგ მოიპოვება მრავალი სხვაგვარი ცნობაც, რომლებიც ლიტერატურაში ჯერ აღნიშნული არ არის. განსაკუთრებით ძვირფასია ეპიზოდების ცოცხლად აღწერა და მხატვრულად გადმოცემა. რად ღირს, მაგალ., აღწერილობა იმისი, თუ როგორ უდასტავრა თავის ექვს-თითიან შვილს ახლად მოლოგინებულმა ფშაველმა დედაკაცმა (გვ. 173), ან კიდევ, თუ როგორ გმირულად გაისწორა ჭრილობისაგან გამძრულ-ბული ხელი ერთმა ხევსურმა (გვ. 103) და სხვა მისთანანი. ამას ზედ ერთვის

უხვად მოცემული ფოტოგრაფიული სურათები და ფერადი ნახატები, რომლებიც საგრძნობლად ჰმატებენ წიგნის ღირსებას.

ზოგი მოვლენის ახსნა-დაფასებაში ავტორს შეიძლება ვერ დავეთანხმოთ, ზოგი რამ შეიძლება სხვაგვარად იქნეს გაშუქებული, მაგრამ უთუოდ მის მოსაზრებათ ყოველთვის გულისხმურით უნდა მოვეპყროთ.

წიგნი უეჭველია ბევრად მოიგებდა, რომ ტექნიკური დაბრკოლებანი არ გადაჭლობებოდა წინ და ვარეგნული მხრითაც ისე ვამოსულიყო, როგორც შეჭერის სამეცნიერო წიგნს

ა შანიძე

28. VI. 1930

ა მ ტ რ ი ს ა გ ა ნ

ფშავ-ხევსურეთი მივიწყებული კუთხე იყო წინად. მხოლოდ ჩვენი მოწინავე საზოგადოების მცირე ნაწილი იცნობდა მას და ისიც რაფიელ ერისთავის ცნობილი ლექსით: „სამშობლო ხევსურისა“. ბევრი ჩვენგანი არც ეხლა იცნობს მას და ეს ერთგვარი დანაშაულია ჩვენი მხრივ.

წინამდებარე წიგნი შეიცავს ორ განყოფილებას: ზოგადს და კერძო ნაწილს. პირველი ეხება ფშავ-ხევსურების გარეგან მხარეს, აღწერილს, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მგზავრის თვალისგადავლებით; ხოლო მეორე ნაწილი უფრო სერიოზული მიდგომითაა ნაჯკვევი და კვალდაკვალ არჩევს მათს ყოფაცხოვრებას, ზნე-ჩვეულებებს, ბუნებასა და ხასიათს.

ფშავ-ხევსურები მარტო იმითი კი არაა საინტერესო ჩვენთვის, რომ ისინი პრიმიტიულ ცხოვრებას ეწვიან ამ ჟამად, არამედ უფრო მეტად საყურადღებოა მით, რომ მათ (განსაკუთრებით ხევსურებმა) შეურყეველად შემოინახეს დღემდის ძველი სული. ხევსურები ვერ მოღრიკა გარეშე ძალების ტლანქმა არტახებმა და ეს ცოტა არ იყოს, რასმეს ნიშნავს. დღეს ფშავ-ხევსურები სრულიად თავისუფალი ხალხია. დღეს მას არავინ არ არბევს: არც ლევი, არც ქისტები და მშვიდობიანად განაგებს თავის შინაურ საქმეებს. დღეს მას მტკიცე ჯაფუფლიანი კულტურა სწავლია, რას განხორციელებასაც ამ ჟამად უფრო დაგეგმვით საბჭოთა ხელისუფლება ეწევა. და ყოველი პატიოსანი ადამიანის მოქალაქეობრივი მოვალეობაა დაეხმაროს მას ამ დიდ საქმეში და ერთი აგური მაინც მიიტანოს ახალი ქვეყნის ასაშენებლად.

ჩემი ხუთი წლის განდევლობა ფშავ-ხევსურეთში ხწორეთ ამ მიზანს ემსახურებოდა. მან გამოსწვა ერთი აგური ფშავ-ხევსურების პრიმიტიული ყოფაცხოვრების გამოკვლევით და მოიტანა იგი სანიმუშოდ. ახალი საქართველოს ცხოვრების კედლებში ჩასაშენებლად.

დღევანდლამდე ვერაფერ ვერ შესძლო რაიმე კულტურული კვალი გაეგლო ისეთ მივიწყებულ კუთხეში, როგორიც ფშავ-ხევსურეთია, მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლებამ ამ ხუთიოდე წლის განმავლობაში შესძლო ის, რომ გახსნა იქ საეჭირო პუნქტი, ააშენა ახალი საავადმყოფო ხევსურეთში, აგებს სკოლებს და ამით თანდათანობით ქმნის ობიექტურ პირობებს კულტურის გასავრცელებლად მთაში. ეს კი მეტად მძიმე და ძნელი საქმია, და ჩვენი შრომის პირდაპირი დანიშნულებაა ხელისუფლებას და ყველა იმას, ვისაც ფშავ-ხევსურეთის ყოფაცხოვრება ინტერესებს, გაუადვილოს ამ მძიმე საქმის გაკეთება.

უნდა განვაცხადო, რომ, მიუხედავად პირველყოფილი მდგომარეობისა, რომელშიც იმყოფება დღეს ფშავ-ხევსურეთი—იქ მაინც დიდი

ნია დაგია დღევანდელი კულტურული მშენებლობისათვის. ამის დასაპრაქტიკებლად შეიძლება მოვიყენოთ თუნდაც ის გარემოება, რომ ამ მიყრდენულ კუთხეში, სადაც სკოლას და სხვ. კულტურულ დაწესებულებას არც კი ჰქონია ადგილი—იქ თითქმის ყველამ იცის წერ-აკითხვა, რომელსაც სწავლობენ ქვაზე, ქვიშაზე, ხეზე წერით და სხვ.

ფშავ-ხევსურების ყოფა-ცხოვრებას ნაკლებად იცნობს ჩვენი საზოგადოება, ამიტომ ჩვენი შრომის მიზანია აგრეთვე, გააცნოს მას ფშავ-ხევსურეთის ყოფა-ცხოვრების სინამდვილე და ერთხელ და სამუდამოდ გაფანტოს ის ყალბი ცნობები, რომლებიც ასე უხვადაა სხვადასხვა ავტორის შრომებში, განსაკუთრებით გურკო-კრიახინისა და მიხ. ჯავახიშვილის ნაწარმოებებში.

ჟღერებს მადლობას უძღვნი პროფ. ა. შანიძეს, ექ. ალექსი უსტიანიშვილს, ზონილებმაც დაუზოგავი შრომა გასწიეს ჩემი წიგნის დამუშავებაში და მიხელმძღვანელეს ამ ჩემთვის ახალს, მაგრამ დიდს საქმეში, როგორც არის საერთოდ წიგნის გამოცემა. ჩემი გულწრფელი მადლობა წიგნის მეგობარს და მოყვარულს სილიბისტრო თავართქილაძეს, რომელმაც დიდი ღვაწლი გასწია წიგნის გამოცემის მოგვარების მხრივ. მადლობას უძღვნი აგრეთვე ჩემს სიყრმის აზნახავს გ. ეტ. დოლიძეს, რომელიც მუდამ მზურვალე მონაწილეობას იღებდა ამ წიგნის გამოცემაში.

არ შემიძლიან აქვე არ დავასახელო ამხ. მ. სუჯაშვილი, რომელიც საუკეთესო მცოდნეა ფშავ-ხევსურების ყოფა-ცხოვრებისა და რომელთანაც ერთად მთელი 5 წლის განმავლობაში ძლიერ ხშირად ვმოგზაურობდი ფშავ-ხევსურეთში.

დასასრულ, დიდ მადლობას უძღვნი აგრეთვე ადგილობრივ მცხოვრებთა ნათელა დავითის ასული ოჩიაურისას, მასწავლებელს ალექსი ალექსანდრეს ძე ოჩიაურს, რომლებიც მეზმარებოდენ მასალის დაგროვებაში და ხუროთმოძღვარს* გ. კალაშნიკოვს, რომელმაც დახმარება გამიწია სურათების გადაღებაში. ყველა სურათები, რომლებიც წინამდებარე წიგნშია მოთავსებული გადაღებულია უშუალოდ ჩემი კარნახით და ინიციატივით, და თუ რომელიმე მათგანი სადმე სხვა წიგნში არის მოთავსებული, ეს უნდა მიეწეროს ქ. დუშეთის ფოტოგრაფის გ. რ.—ის დაუდევრობას ჩემი ნეგატივების სხვაზე გაყვიდვით.

დამოლოს, სამწუხაროდ უნდა აღვნიშნო, რომ ჩემდა დამოუკიდებელი მიზეზებისა გამო (უფრო კი ჩემი ხევსურეთში ყოფნით, წიგნის ბეჭედის დროს) წიგნში შეპარულია კორექტორული შეცდომები—ხშირად უხეშოც. გარდა ამისა, ტექნიკური მიზეზების გამო წიგნი გამოდის შემოკლებით და გამოცემაც მრავალ ნაკლს ატარებს.

ნაწილი პირველი

I. უშავი

I. გ ზ ა დ ა გ ზ ა

ფშავ-ხევსურეთი ეკუთვნის ღუშეთის მაზრას. კულტურულად ეს მაზრა ჩამორჩენილია საქართველოს სხვა მაზრებთან შედარებით. ეკონომიურად იგი არ შეიძლება ჩაითვალოს ღარიბად, მაგრამ მის ეკონომიურ პირობებს ვერ იყენებს ვერც მაზრა და, რასაკვირველია, ვერც მისი ცენტრი, საერთოდ ამ მაზრის მცხოვრებნი ეწევიან მესაქონლეობას, განსაკუთრებით მეცხვარეობას. მიუხედავად კულტურული დაქვეითებისა, ღუშეთის მაზრამ მოგვცა საუკეთესო მწერლები და პოეტები: დანიელ კონქაძე, ალექსანდრე ყაზბეგი, ვაჟა-ფშაველა. ღუშეთის მაზრა შედის აღმოსავლეთ საქართველოში და მდებარეობს ჩრდილოეთის მხარეს, საქართველოს სამხედრო გზაზე. ფშავ-ხევსურეთისაკენ გზა მიემართება როგორც პირდაპირ თბილისიდან, ისე ღუშეთიდან. თბილისიდან გზა გაივლის მცხეთას, შემდეგ პირდაპირ გაჰყვება არაგვის პირს. ღუშეთიდან კი ცოტა სამხრეთით, ვადსაჭრის ოდნავ მომალო ღუშეთის ქედს, გაჰყვება სოფელ ყუვეილის მიმართულებით და გრძელდება ვეებერთელა არანისის მინდვრის შუაგულის გასწვრივ. გაივლის ყინვალის ხიდს, მარცხნივ სტოვებთ ანანურის ხეობას და პირდაპირ დაადგებით ფშავ-ხევსურეთის გზას, რომელიც მიჰყვება ფშავის არაგვის ნაპირებს ხან მარჯვნივ, ხან მარცხნივ.

ძველი საუკუნის ცოცხალი, ცხადი სახეები უგულო ღიმილით ჩაგივლიან ვერდს და აშკარად ამჩნევ, რომ გულში ზიზღს გიცხადებენ ამ ახალი საუკუნის მოუპატრებელ სტუმარს. ამას მგზავრი ცხადად გრძნობს და მწარე ფიქრებზე თავს ეკითხება: სად მიდის ის? ვისთან მიეჩქარება? ამ ფიქრებში გაივლით ს. ს. გულრუხს, თვლივის ქალს და მიადგებით შარახევის ხეობას, საიდანაც იწყება ნამდვილი ფშავის ხეობა. რამდენსაც წინ წაიცილით, მიდამოების სურათიანობა რელიეფურად ხან აიწყება ზევით, ხან დაეშვება და მასთან ხეობა თანდათან შესამჩნევად ვიწროვდება. შედარებით ფართო გზა-ტყეცილი გადადის ვიწრო ბილიკებში და აქ აშკარად გრძნობთ, რომ ეთხოვებით სინათლიან გაშლილ მხარეს. სიცოცხლით საესე სახეები ისევ განაგრძობენ თქვენს ვერდის ჩავლას. ზოგი მათგანი შეჩერდება კიდევ წაძით, შემოგხედავს, ჩაიციენებს და გზას განაგრძობს.

გზა გრძელდება. მთის მწვერვალები თანდათან მაღლდებიან. მგზავრი ფიქრობს: აი საცაა ეხლა დაილევა გზა, მიაღწევს დანიშნულ ადგილს და დაისვენებს. მაგრამ მხევეული ხეობა ატყუილებს მას, ითრევს თავის გაუთავებელ ხევეულეში და ამით აღიზიანებს მის მოთმინებას. გადის დრო, გზა არ თავდება. არაგვი ანჩხლობს და გიჟივით მიეჭანება ქვევით. მას ბევრი მგზავრი უნახავს წარსულში, ბევრს ხედავს აწმყოში, უთვალავს ნახავს მომავალში, იგი მუდამ ასე.

ივლის, მისი გიჟური სიანჩხლე მარადიულია, მხოლოდ—ხანდისხან უფრო გაგიჟდება, კალაპოტს გამოიცვლის, მაგრამ ისევ უწინდელში ჩადგება. გააულის დრო, იგი ისევ ისე ჩქარი ღრიალით ივლის წინ. დღეს—შენ, ხვალ—ის და ასე—მუდამ. მგზავრი მიღის წინ, იკრებს ძალას უფრო მწვევე განცდებისათვის და ამ მოლოდინში თქვენ უკვე თავი ამოჰყავით ფშავის შუა-გულ ცენტრში, მალაროს-კარში. მიიღებთ ქვეშ-ქვეშა ღიმილს ფშაველებისას და, ისევ ფიქრებით დატვირთული, გზას განაგრძობთ. ერთი საათის შემდეგ მარჯვნივ სტოვებთ ჩარგლის¹⁾ ხეობას, მარცხნივ ისვენებთ მყავე წყალზე, დაქანცულ გულს გამოაცოცხლებთ კლდის გულიდან გადმომდინარე შადრევანით, ტუტოვანი წყლის გამოანაჟონით. გამხნევებული გულით ნაბიჯს გადასდგამთ. ბილიკი ვიწროვდება, ის გრძელდება. თქვენ შეიჭრებით ვიწრო ხეობის გვირაბში. კარჩხლოვანი მთები უფრო და უფრო წამოხნეკილან ერთმანეთისაკენ. გგონიათ—ეს ეს არის ერთი მეორეს დაეჯახებიანო. გაივლით ხომის²⁾ ძირს, ისევ მარჯვნივ გაუვლით ვანხევის ხეობას, თავს ამოჰყოფთ ფშავის ვიწრო ხეობაში. აქ მგზავრი ჰფიქრობს სიზმარშია იგი თუ ცხადში. ძალაუნებურად ნატრობთ გაშლილ სინათლეს ან დანიშნულ ადგილამდე მიღწევას. მიიხედავთ უკან და გრძნობთ, რომ ცხადი ქვეყანა სწვდება ზღაპრულ მხარეს და გგონიათ, რომ მას არც შესაველი აქვს, არც გამოსავალი. მგზავრი აქ უკვე მოემწყვდა მაღალ კედლიან ჩიხში. კისერს იბრუნებთ, იხედებით და გგონიათ თუ ვილაცამ უკანიდან კარები წამოგახურათ ისე მაგრათ, რომ სამუდამით გამოეთხოვეთ თქვენს სახლ-კარს, თქვენს გულ-ღია გაშლილ კუთხეს. მაინც წინ მიდინახათ და ფიქრობთ გზა სადღაც შორს მაინც გაიხსნება. ველური ბუნების სილამაზის პანორამები არ თავდება, იგი თანდათან უფრო და უფრო იშლება. მისი ფეროვანი კალთები ბუნების ახალ-ახალ დეკორაციებს იძლევა და ეს თავისებური სიამაყე ველური ბუნებისა ძალა-უნებურად იპყრობს დაქანცული მგზავრის ყურადღებას. ეს ველური ბუნების მკვლავება ძალა-უნებურად გიტაცებს თქვენ. თავი ავტომატიურად ვარჯიშობს ხან მარჯვნივ, ხან მარცხნივ, მხოლოდ თვალის კუნთები აღარ მოძრაობენ. ყველა ეს არ გეგონოთ, რომ გამოწვეულია რაღაც არაჩვეულებრივი ბუნებრივი სიმშვენიერით, არამედ ეს გამოწვეულია ჩვენთვის უცხო, ველური ბუნების თავისებურობით. აქ თქვენთვის ყველაფერი უცხოა: გზა, მთა-ველი, კლდიანი ტყეებმ, გიჟი მდინარე, ფრინველები, პირუტყვი და თვით ხალხიც, რომელნიც ჰარმონიულად შეზავებულან ერთმანეთში. ყველა ეს აკვირებებს მხოლოდ ზეზეურ ცნობის მოყვარე გამვლელ მგზავრს, მკვლევარს კი ყველაფერი ეს თავისი წვრილმანითაც კი ანტიტერესებს და მისი დაკვირვების უნარი სწორედ აქ ღიზიანდება, რათა დაინახოს ის, რაც ჩვეულებრივ ადამიანისათვის უჩინარია. არა თუ ჩვეულებრივმა ადამიანმა, არამედ ბევრმა მეცნიერმაც არ იცის ჩვენი ცხოვრების მთლიანი შინაარსი. ამიტომ იყო, რომ მსოფლიო მწუხარებით შეპყრობილს ჰამლეტს უთხრა თავის გულითად მეგობარმა ჰორაციომ: „ქვეყნად ჯერ კიდევ ბევრია ისეთი საიდუმლოება, რომლებშიაც მეცნიერ-ფილოსოფოსნი ვერ გარკვეულანო“. შექსპირის ამ გენიალურ

1) ჩარგალი—ვაჯა-ფშაველას სოფელია.

2) ხომი—სოფელია.

აზრს, ჩვენი ცხოვრების შორეულ მომავალშიაც ბევრჯერ გაიმეორებენ, რადგან ცხოვრების საიდუმლოებანი მულამ განუწყვეტლოვი ძიების საგანი იქნება.

ასე ვიცვლიდი გაუთავებელ ნაბიჯებს ფიქრებით წახალისებული და დანტერესებული.

გზა მოკლდებოდა. მე ინსტიქტიურად ვგრძნობდი დანიშნულ ადგილის მიახლოვებას. ფიქრების ჰორიზონტი უფრო და უფრო ფართოვდებოდა. ვიგრძენი სადი ჰაერის სუნთქვა, დასუსტებული ფილტვების ალვეოლები დაიბერა მეტი ოზონით და უეცრივ ფშვ-ხევსურეთის ორწყალს!) მივადექ. ამ ორ მდინარეს აერთებს კონუსივით აწვეტილი მთა, რომელიც თავის-თავად ჰყოფს ერთმანეთისაგან გადმოღმა (პირაქეთ) ხევსურეთს და უკან ფშვავის ხეობას.

როგორც ხევსურეთიდან, ისე ფშვავის ხევიდან მომავალ ორივე მდინარეს უწოდებენ ერთს სახელს, არაგვს. ეს არაგვი სოფელ ერეკლთან უერთდება, როგორც ხალხი ამბობს, ნამდვილ არაგვს, რომელიც ჩამოდის ანანურის ხეობით. ეს უკანასკნელი კი ერთვის მდინარე მტკვარს მცხეთასთან.

მარცხნივ დავსტოვე ხევსურეთი და მარჯვნივ ავსცილდი ორწყალს. წინაგრძნობა მიკარანახებს, რომ უახლოვდები დანიშნულ ალაგს. აქ კიდევ — ფიქრები იმაზე, თუ სად ან როგორ გავათევ ღამეს. გულში ნიადაგი წინდაწინვე მოვამზადე: ხალხის საკეთილდღეოთ, მის გამოფხიზლებისათვის პირადი უსიამოვნება არ მაშინებს. ამისათვის მე უკვე შეურიგდი ყოველავარ-მოსალოდნელ ხიფათს. აქ უნდა დასთმო პირადი პატივი და განცხრომანი, გასტევიყო ისინი თვით ხალხის საკეთილდღეო სურვილში. ეგ მსხვერპლი გავრძნობინებს ნამდვილ ადამიანური სიცოცხლის ღირსებას.

ამ ფიქრებით უკვე მიუახლოვდით დანიშნულ ადგილს. დაქანცულმა ფეხი შეეღვი დროებითი სადგურის ეზოში.

ჩვენი სადგომი სახლი ჩაფლული იყო სიბინძურეში, მაგრამ მე ამას წინდაწინ ვგრძნობდი და ცხვირ აწეულ ამპარტანოებით არ დავიწყებ განათლებული ქვეყნიდან მოსულის პრანქვა, პირდაპირ საქმეს შევუდექი.

მართალია, ასეთ პირობებში ძნელია შედარებით წესიერი, ნაყოფიერი მუშაობის წარმოება, — მეტადრე თუ ექიმი ხარ, მაგრამ პირობების მიხედვით შევუდექი საექიმო პუნქტის მოწყობას. თქმა იმის, რომ აქ შესაძლებელია მკურნალობის ჩატარება ისე, როგორც ამას მოითხოვს მკაცრი დისციპლინა მედიცინისა, გულუბრყვილო ცდა იქნებოდა. ამიტომ უფრო მართლად დავიწყებ მუშაობა: მარტივი და დამაჯერებელი დარჩება ავადმყოფებისა. არავითარი მანქიობა, არავითარი ლაზღანდარობა ამბულატორიულ ავადმყოფებთან, სრული ინდიფერენტიზმი მათთან დამოკიდებულებაში, გულწრფელი, პირდაპირი მქლავება შეუგნებელი ქცევისა და, ამ შემთხვევაში, არავითარი დათმობა და შებრალება. წინდაწინვე გათვალისწინება იმის თუ ვისთან როგორ უნდა მოიქცე, ან სად როგორ უნდა იმოქმედო, დაკვირვებული, გადაუმეტებელი ინდივიდუალიზაცია ყოველდღიური მუშაობის საათებში, მკაცრი შეუბრალებე-

1) სადაც ორი მდინარე ერთად შეიყრება, იმ ადგილს ფშვ-ხევსურები უწოდებენ „ორწყალს“.

ლი ანალიზი ხალხის წინაშე სპასუხისმგებლო მოქმედების ფარგლებში. ამ მტკიცე გადაწყვეტილებით შევუღდექი მუშაობას.

2. საექიმო პუნქტი

საექიმო პუნქტი მოთავსებულია უკანაფშავის შუაგულში, სოფ. შუაფხოში. ხსენებული პუნქტი ემსახურებოდა, როგორც უკანაფშავის, ისე მთელ ხევსურეთს. —ხალხი ორივე მხრიდან თანდათან ეჩვეოდა მას და მათი რიცხვი თანდათან მატულობდა. სამი თვე გავიდა, სანამ ყველა კუთხის მცხოვრებნი გაიგებდნენ. საექიმო პუნქტის არსებობას, ამ ხნის განმავლობაში ამბულატორიულ ავადმყოფთა საშუალო რაოდენობა ყოველ-დღიურად უდრიდა 15-20 სულს ორივე სქესისას. სტაციონარული ავადმყოფები საწოლიანი ოთახების უქონლობის გამო არ გეყოლია, თუმცა კი ამის მოთხოვნილება იყო. ბინაზე წაყოლა გვიბდებოდა კვირაში ორჯერ, გარდამავალ ხანაში კი ე. ი. ზანთრის დასაწყისში და გაზაფხულის პირველი თვის გასვლამდე, თითქმის ყოველ დღე. ამ პერიოდებში გავრცელებული იყო მხოლოდ ორი ტიპური სახე ავადმყოფობისა: ფილტვების ანთება, ორივე ფორმისა— როგორც კრუპოზული, ისე ბრონქო-პნევმონიური უმთავრესად და რევმატიზმები ორნაირი შეტევით,—როგორც მწვავე, ისე ქრონიკული ხასიათისა. რაც შეეხება სხვადასხვა ფორმის ავადმყოფობას, იგი მაინც აღვამინც არ არის აღსანიშნავი, რადგანაც ის იშვიათი მოვლენა იყო ჩვენო მუშაობის დროს. ¹⁾ ავადმყოფების ბინაზე წასვლის მანძილს განისაზღვრებოდა

სურ. 1. ფშაველი გლეხის სახლი, რომელშიაც შუაფხოს (ფშავესურეთის) საექიმო პუნქტია მოთავსებული.

¹⁾ უფრო საფუძვლიანად და ვრცლად ამაზე ქვეით გვექნება საუბარი.

10-დან 60 ვერსამდე. ავადმყოფებთან მიეჭყავდით, როგორც ხევსურეთს, ისე ფშავს, ბილაკი მეტად ვიწრო და ხშირად კლდოვანი-უფსკრულის ნაპირებზე გადამდგარი. მგზავრობა მუდამ სახიფათო და საბედისწერო. ამბულატორია და ბინა ჩვენი ყოვლად შეუფერებელი, ანტიჰიგიენურა, სადაც არ შეიძლება დაიცვა თუნდაც ელემენტარი სისუფთავე ჩვეულებრივი ადამიანისა. სახლი, სადაც ჩვენ ემუშაობთ, არის ორ სართულიანი, ქვემო სართულში ცხოვრობს სახლის პატრონი თავის საქონლით, ზემოში—ჩვენ. ზემო სართული ცხედგება ორი ოთახისაგან: ერთი ითვისება ამბულატორიად, მეორეში ჩვენ ვცხოვრობთ. ოთახებს კედლები და ჭერი მჭვარტლით იყო გაშავებული. როგორც ჭერი, ისე იატაკი უკოდინარი ხელით არის ნაკეთები. ორივე ოთახის იატაკის გოჯთან ნაპრალეებში ქარი თავისუფლად გადმოგაჟღერდა. თვითველ ოთახს ჰქონდა თითო უძინო ფანჯარა და თითო კარი, რომლებიც თავისთავად მუდამ ღია იყო. ხსენებული სახლი სრულიად არ შეეფერება საქიმიო პუნქტს, მაგრამ მეტი გზა არ იყო, უკეთესი ბანა არ მოიპოვებოდა. სახლი გადმომდგარია არაგვის პირზე, რომელიც გიჟივით ჩამორბის ორ მაღალ მთას შუა და ამ მიყრუებულ არე-მარეს მისი ხმაურობა ოდნავ აფხიზლებს. ეზოდან ჰხედავთ დასავლეთით გადაზრუნებულ, ქოლგასავით წამოხურულ მაღალ მთებს ხევსურეთისას, აღმოსავლეთით—ისევ აწვეტილ უკანაფშავის მკერდ-გადმოხნიეილ მთას: აღმოსავლეთით ბორბალოს მთას(1), დასავლეთით უძილაურთას, საშხრეთით კი კარატეს მთას(2). მთის კალთები ისევ არაგვის ვიწრო ჭალებს უფრადებდა და ჩვენც აქ ვარა ვანწირულივით მომწყვდეთელი. აქ არც ჩვეულებრივი ტიპის სკოლაა, არც ერთი ინტელიგენტი, არც სამკითხველო, არც რაიმე გასართობი, გარდა აუარებელი სამლოცველო ადგილებისა, რომლებსაც „ხატი“ ჰქვია. ამასთანავე არავითარი მიმოსვლა არსაიდან, მხოლოდ ზაფხულობით და ზამთრის პირზე მეცხვარეები ავიღ-ჩაივლიან თავიანთი ცხვრის ფარებით.

ჩვენთან თანამშრომლობდა ერთი ფერშალი და დარაჯა, ბებია ქალი არა გვეოლია, რადგანაც, ჯერ ერთი, იქ ვერავენ ბედავდა წასვლას და მეორეც, არც იყო საჭირო. ჩვენი თანამშრომელი ფერშალი ვერ აღმოჩნდა თავის შესაფერ დონეზე მდგომი. მან არა თუ თვით მის თავზე, არამედ ყველა ფერშალზე წამართვა კეთილი რწმენა. მას ახასიათებდა ინტრა-ფსიქიური ატაქია.

ჩვენ ვგვისმის ექიმის მოვალეობა მოსახლეობის წინაშე. კერძოდ კი თითოეული ავადმყოფის სიცოცხლის შენარჩუნების მხრივ. ამიტომ ყოველი ნაბიჯი, ყველა ჩვენი მოქმედება გათვალისწინებული იყო ფრთხილი სექშიანობის ფარგლებში. ამავე დროს კარგად ვხედავდი, რომ ვარ სრულიად მარტო, არც უფრო გამოცდილი ხელმძღვანელი, არც კონტროლი. მაგრამ ხელმძღვანელად გაყიხადე დიდ მეცნიერთა ნაწარმოებნი, კონტროლად კი—ხევენებული მკურნალას წმინდა ეთიკა და სინიდასი.

(1) ბორბალოს მთას სახლი კიდევ უწოდებს „ხმელეთის გულს“. მას ძირში გამოდის ცხრა წყარო შემდეგ იქვეა მდინარეებად და რწყავს ამიერ-იმიერ კავკასიის გაშლილ კალთებს.

(2) კარატე ფშავლების ძლიერი ხატი.

3. მუშაობის პირობები

მეტად მძიმე იყო ჩვენი მუშაობის პირობები. არა იმიტომ, რომ ამბულატორიული ავადმყოფები ბევრი იყო, არამედ იმიტომ, რომ ჩვენ არ ვიცოდით როდის იწყებოდა ჩვენი მუშაობა და როდის თავდებოდა იგი. მიღებისა და მუშაობის დანიშნული საათები ჩვენთვის არ არსებობდა. 8 საათის სამუშაო დრო. ჩვენთვის არ იყო, შეუძლებელი იყო ჩვენ მიერ დროს განსაზღვრა. ეს იმიტომ, რომ ავადმყოფები მოდიოდნენ არა სამი-ოთხი ვერსიდან, არამედ 15, 30 და ხშირად 60 ვერსის მანძილიდანაც. ამისათვის ჩვენ, კიდევაც რომ ყოფილიყო რაიმე გასართობი, ან ოჯახი, სადაც მოლლილი ადამიანი თავს გაირთობს, იქ ვერ წავიდოდით, რადგანაც იგი ჩვენთვის აკრძალული იყო უკვე ხსენებულ პირობების გამო. ერთად-ერთი გასართობი მარტო მეცნიერული წიგნები იყო. ამის გამო საექიმო პუნქტს ვეღარ ვშორდებოდით, განსაკუთრებული შემთხვევის გარდა.

როგორც მოგახსენეთ, ჩვენ ისეთ მხარეში გვიხდებდა მუშაობა, სადაც ხალხი პირველყოფილი წესებით ცხოვრობს და მათი სახალხო კულტურულ საქმეში ჩათრევა და დაინტერესება მეტად ძნელია. ერთის მხრივ ამაში ხელს გვიშლის თვით აქაური ხალხის თანდაყოლილი ბუნებრივი მოუდრეკელი თვისება, მეორეს მხრივ კი უკვე წარსულის უკულმართი ცხოვრებიდან შეძენილი უნდობლობა. ეს უკანასკნელი გამოწვეულია რუსეთის ცარიზმის მოხელეების უგუნური თარეშით ამ მხარეში. წინათ აქ ექიმი ან სხვა ვინმე გულწრფელი, პატიოსანი სახალხო მუშაკი თვალთ არ უნახავთ და ამიტომ ხალხი ყოველ იმ სახალხო მოკეთეს, რომელიც მასთან სულით და გულით. მიდის,—პირველში ყოველთვის ძლიერი ექვის თვალთ უყურებს. ჩვენი მუშაობა ჯერ-ჯერობით გამოიხატება ამბულატორულ მუშაობასა და ბინაზე ავადმყოფთან სახიფათო მკვავრობაში და ეს გარემოება—შეგნება იმისი, რომ ჩემი ცოდნით ვშველი გაჭირვებულ ადამიანებს, თანდათან მახალისებს და ისე მალაღებს, რომ ვერც კი ვგრძნობ სინამდვილეში ჩემს გარშემო სიბნელის არსებობას.

მარტო დანახვით ჩვენ ვერ ვავიცნობთ რომელსანე ხალხს. საჭიროა მასთან ყოფნა მუშაობაში, ლხინში, გაჭირვებაში, გზაში, ბინაზე, დღისით, ღამით, სიზმრიან ძილში, საღსა და ხელისიან ფიქრებში, სასიხარულო განცდებში, ოჯახურ და საზოგადოებრივ საქმიანობაში და მიუღვარების გამოძვლავებაში, გაზაფხულის მზიბლავ დღეებში, ზამთრის სუსხიან თვეებში და ყოველგან, სადაც მას უხდება თავისი სიცოცხლის ტარება. ამ სინამდვილეში შეიძლება ყველაფერს გადაეყაროთ, როგორც უარყოფით სისაძაგლეს ადამიანისას, ისე სიცოცხლის დადებითი ნიშნებს.

4. პირველი შთაბეჭდილება

ჩვენ ვცხოვრობთ უღარიბესი ფშველი გლეხის სახლში. მას ჰყავს წვრილი-ცოლშვილი. იგი მეტად ჩამორჩენილია საერთოდ პირველყოფილ ფშველებს შორის. ის შავი სატეხავით შელსილი გათლილი ფიცარია, რომელსაც არავითარი მისთვის სასიკეთო სიტყვა, სურვილი და მოქმედება არ ეკარება. ამიტომ

იგი დაბეჩავებული ჰყავს შინაურს, ახლო და შორეულ მეზობლებს და, რა თქმა უნდა, გარეშე მტერსაც. მისი ალალი თვისების ხასიათი, აზრი და მოქმედება სასაქლოდაა აგდებული, მას მდიდარიც, საშუალოც და ღარიბი გლეხობა ყვლეფენ, უსინდისო ვაჭარივით ათრევენ როგორც უპატრონო ხარს და არცხვენენ თავის საკუთარ ოჯახურ ცხოვრებაშიაც. მას ჰყავს მოხდენილი ცოლი, მაგრამ ამავე დროს ისიც ზარმაცი და გაუნძრეველია. მიუხედავად ამისა მასზე ტრიალებს მთელი ოჯახი. ჰყავს ოთხი ქალ-ვაჟი, ყველა „კალმით დახატული“ და სრულიად ჯანსაღი.

ფშავ-ხევსურებს მსხვილფეხა საქონელი თავსავით უყვართ. თუ ცხენს, ან ხარს რაიმე ფათერაკი შეემთხვა, ისე გლოვობენ მას, როგორც ადამიანს, თუ ვინმემ მოუკლა ის, ისევე იძიებენ შურს, როგორც ადამიანის დანაკლისზე, სისხლის აღების ადათი ამ შემთხვევაშიც იმ კანონს ემორჩილება, რომელიც ადამიანებზეა დაწესებული. რა თქმა უნდა, არის ცოტაოდენი განსხვავება, მაგრამ ის იმდენათ უმნიშვნელოა, რომ ზემოხსენებული ჩვეულების სინამდვილე ერთმანეთს შორის ძირითად კავშირს არ სწყვეტს.

ერთ დღეს ამბულატორიაში ავადმყოფები ბლომად მოგროვდა, როგორც ხევსურეთიდან, ისე ფშავიდანაც. ყველა ავადმყოფის გასტუმრების შემდეგ ერთი მოხუცი ხევსური მორიდებით მოგვიახლოვდა და გვითხრა:

— გიორგი, მეზობელმა ხარი დამიჭრა მუცელში, თუ შეიძლება რამე უშველეთ, წამალი მომეცით, ან იოდი ან სხვა რამე. (სხვათა შორის, ჩვენ აქ საქონლის ექიმადაც მივაჩნდი).

— ჩემო ბერდა, შენ კარგად უნდა იცოდე, რომ მე საქონლის ექიმობისა არაფერი გამეგება, ამიტომ სამწუხაროდ ვერ დაგეხმარები.

ამის პასუხად ბერდიამ ქუდი მოიხადა და ჩემ წინ მაგიდაზე დასდო ეს იმას ნიშნავდა, რომ შექვენს წინაშე დგას ადამიანი, რომელსაც ჰსურს თავი დაგიგირაოს, ოღონდ მიეცით მას საშუალება, განიკურნოს მისი ხარი. იმ შემთხვევაში, თუ მან კიდევ უარი მიიღო და ქუდი უკანვე აიღო, ეს იმას ნიშნავს, რომ თქვენ იგი იქვე მოჰკალით.

რაკი მის ასეთ სულიერ მდგომარეობას ალლო აულე, გადავწყვიტე დამეკმაოფილებია მისი გულუბრყვილო სურვილი: მიეცეცი 10 გრამი იოდი. მან ის დიდი სიხარულით მიიღო და შემდეგ დაიწყო თავის გულის ნაღების მუდგანება: — გიორგი, ჩვენ საქონელი ძლიერ გვიყვარს, უიმისოდ ცხოვრება არ შეგვიძლია. ჩვენ რომ საქონელი არ გვყავდეს, ვერც თავს დავირჩენდით და ვერც მთავრობის გადასახადს გადავიხდიდით. ეს სიტყვა და გამომეშვებლობა.

ფშავლები არა ნაკლებ აფასებენ მსხვილფეხა საქონელს. დილის ოთხ საათზე ერთი ფშაველი ბავში დამეცა თავზე, რომელსაც თვალზე თითქმის ცრემლები მოსდგომოდა და მითხრა, რომ წუხელ ცხენი გადაქცეულა ბავში, თავი და ფეხი ძლიერ დაჰშავებია, თუ შეიძლება გვიშველო. აქაც იგივე სიტყვები და ახსნა-განმარტება, როგორც ხევსურთან, მაგრამ მაინც იგივე დამაფიქრებელი სურათი წამოიჭრა ჩვენს წინაშე და ფშაველმა ბავშმა თავისი გაიტანა.

წავედით. ბინაზე მივედით, შეძლებისდაგვარი დახმარება აღმოუჩინე, და—

ვაიმედე, რომ ცხენს სახიფათო არაფერი აქვს.

ყოველი ფშაველი ისეთია, რომ თავის ავადმყოფობაზე ისე არ შეგაწუხებეს, როგორც საქონლის ავადმყოფობის დროს.

5. ფშაური ბინები

როგორც აღენიშნეთ, მთელ ფშავეში სოფლები ტიტველ მთებშია მიჯრდილი. ყოველი სახლი მოკაგონებთ მერცხლის ბუდეს, რომელიმე წესიერი სახლის ყურეში მიშენებულს, ან ქორის ბუდეს მიუვალ კლდის ნაპარალში მიშენებულს. სტილის მხრივ ხსენებული გარეული ფრინველების ბუდეები უფრო ხელოვნურია, ვიდრე ფშაველების სახლ-კარი. მათი სოფლები მთის მიფარებულ უბებში მდებარეობს, ეს ალბად იმიტომ, რომ ქარიდან თავი დაიცვან. ზოგიერთი სოფელი ისეთ ადგილას მდებარეობს, რომ იქ არა თუ ადამიანი, არამედ ქორი და ნადირი არ გაიკეთებს ბინას (არახიჯა, ვან-ხევი, ქუთხი, ბახია, ქინო, და სხვა). გაეცნობით თუ არა მათ მოსახლეობას, მაშინვე იტყვიეთ, რომ ამ ხალხს არაფრისაა წარმოდგენა არა აქვს თუნდაც უბრალო ადამიანურ ცხოვრებაზე და ძალაუფებურად ფიქრობთ: რამ გაყინა ეს ხალხი ამ მთის ნაპარალზე ისე, რომ ერთი წერტილიდან ვერ დაძრულა?

მაისის ერთ დღეს ცხენით გავემგზავრე ავადმყოფთან. წინ დედაკაცი მიმძღვის ფეხით.

- რომელ სოფელშია ავადმყოფი?
- მათურაში, შენი კენესამე. მიპასუხა დედაკაცმა.
- შორს არის?
- დიახ, შენი კენესამე, შორს არის.
- რამდენი ვერსი იქნება დაახლოებით?
- ოცი, შენი კენესამე.

გავიარეთ ათი ვერსი და მოუხვიეთ მათურის ხეობაში. გზა გრძელდება მეტად ვიწრო და სახიფათო ბილიკით. ეს ხეობა საგულისხმოა თავისი ველური და ამაყი სილამაზით. მას საკმაოდ მოზრდილი, ვიწრო კარჩხლოვან კალაპოტში მდინარე ჩამოუდის, რომლის ხმაურიც გაფხიზლებს მგზავრობის დროს და მის აქაფებულ ჩანჩქრებს გინდათ გულში ჩაეხუტოთ.

- უკვე ათი ვერსი გავიარეთ. კიდევ შორსა ვართ?
- დიახ, შენი კენესამე. კიდევ შორსა ვართ—მიპასუხა დედაკაცმა.
- ჩვენ უკვე 20 ვერსიც გავიარეთ, ვუთხარი შემდეგში თანამგზავრ დედაკაცს. ის სღუმს. პეშვით წყაროს ცივი წყალი ამოიღო, დალია, სიარულისაგან გახურებული გულმკერდი გაიგრილა და მიიბრის წინ. უკუბად ის მობრუნდა, შემომხედა და ისევ განაგრძო გზა. ცოტა ხნის შემდეგ ისევ მობრუნდა და მიიბრია:

- აქ ხომ არ ჩამოხტები, შენი კენესამე. ეს დასაქცევი, ფინთი გზებია.
- არა, ნუ გეშინია, გაპიძელ წინ—უთხარი მე.

თანამგზავრი დედაკაცი ხშირად მობრუნდებოდა, ცოტას შეჩერდებოდა და ისევ განაგრძობდა გზას. კიდევ ათი ვერსი გავიარეთ.

- კიდევ შორს არის?

— კიდეც, შენი კენესამე, მომიგო და მოკრძალებით შემომხედა. დაიქანცა ის მაგრამ მაინც მირბის წინ. ანჩხლი მდინარის ჩანჩქერი უფრო და უფრო აგორებს თეთრად შლილ გულ-მკერდას და სისწრაფით გადადის ჩაღრმავებულ ღარიბთვალეშში. ფრიალ წარმტაცია ეს სურათი ამ გვირაბისებური ხეობის კედლებს შუა.

გავიდა ხანი და მივადექით ერთს აქლემის კუხივით აზნექილ მთას, რომლის ბოლო პირამიდისებრ მოყვანილობით ჩვენს წინ გაშლილ ვიწრო ქალების კალთებზე შეერთებულია და რომელიც თავისი ორი კედლით ქმნის ორს ვიწრო, მაგრამ მოკლე ხეობას. აქ მას აქეთ-იქით მდინარეები ჩამოუღდის. აქ თანამგზავრი დედაკაცი გაჩერდა, რადგანაც წყლები იყო გასაველეი და თან არ იცის საიდან წავიდეს. გზა აებნა.

— შემომიჯექი ცხენზე.

— არა, შენი კენესამე, ფეხით გამოვალ. მე ის ცხენზე შემოვისვი.

— საითკენ წავიდეთ?

— მარცხნივ, შენი კენესამე,— მითხრა, მაგრამ თან ეტყობოდა, რომ თვითონ არ იცოდა სად მიდიოდა.

ჩვენ მივდივართ, მაგრამ სრულიად უგზოდ. პირდაპირ მდინარეს მივჰყვებით.

— გზები მთლად წაუშლია თოვლის ზეავს, შენი კენესამე.

— ქალო, რა დროს თოვლია მაისში?

— კი, შენი კენესამე, აი ახლა ვნახავთ ვეებერთელა თოვლის ზეავს.

მართლაც მივადექით ერთს დიდ თოვლის გვირაბს, საიდანაც მოჩნიალებდა ის მდინარე, რომელსაც ჩვენ მივჰყვებოდით. ვიყურებით იქით-აქეთ, ეგება რამე გზა ვიპოვნოთ. გზა არსად ჩანს.

— საით წავიდეთ?— შეკითხება ცხენზე შემომჯდარი დედაკაცი.

— ამ გვირაბს რომ გავჰყვეთ, სად გავალთ? შევეკითხე.

— ეაჰმე, დავიღუპებით, შენი კენესამე.

— ქალო, მითხარო, თუ იცი, სად გავალთ ამ გვირაბს რომ გავჰყვეთ?

— სწორედ იქით გავალთ, შენი კენესამე, სადაც ჩვენი გზა მიდის.

— მომიკიდე ხელი მაგრად, ვუთხარი და ცხენს მათრახი შემომჰკარი. ცხენი გაექანა ბნელს თოვლის გვირაბში. გამდნარი თოვლის ქლვეფი გვასხამს თავზე ორივეს. საინტერესოდ საათი დავნიშნე და ისე შევჰყავი თავი გვირაბში. ათი წამი გაგრძელდა ამ გვირაბში მგზავრობა და შემდეგ თავი ამოყვავით სინათლეში, ავედით ისევ თოვლის ზეავზე, რომელზედაც კიდეც კარგა ხანს ვიარეთ. მშრალ ხმელეთზე ბილიკი შევნიშნეთ და ცხენი მასზე დავაყენეთ. ჩვენი მერანი მეტად დაიქანცა, ოდნავ შეჩერდა და ისევ ბილიკს მოუსვა. დედაკაცი გადმოხტა ცხენიდან და წინ გამიძღვა. ტყეა უღრანი, სოფელი არსად ჩანს.

— ქალო, იწამე ხატი, სთქვი, კიდეც შორსა ვართ?

— არა, შენი კენესამე, ახლა უკვე მიველით. აი, ამ ტყეს რომ გავსცილდებით, მაშინვე სოფელს მივადგებით.

ტყეს გავსცილდით: ისეთ ხრამში გავედით, რომ ცხენი ფეხსეფრ იმაგრებს, იჩოქებს ალაგ-ალაგ ჩამოვხტი ანერეკული ტურისტული დაჭედლი გვაცვია, მაგრამ ფეხი მაინც მიცდება და ხელებით ბალახს ვეპოტინები. ასე ფორ-

თხვით მივდივართ სამივე, ხან ზევით, ხან ქვევით და ხანაც განზე. დავილაღეთ. წანით შევჩერდით და ხრამს ზევით თვალი ავაყოლეთ. კარგა მოშორებით შევამჩნიე, რომ ვიღაც სამი ადამიანი მოდის დაკიდულ ფერდობზე. იქვე ორი ჩალით დახურული საბძელი დავინახე.

— ეს ხომ არ არის სოფელი?

— დიახ, შენი კენესამე, ეს არის.

— რა ჰქვია ამ სოფელს?

— ბახია, შენი კენესამე.

„ჰოი, ჭშაკმა დაგზიათ თქვენ და წყალმა წაგიღოთ ყველანი ერთად“, ჩავილაპარაკე მე ჩემთვის. საათს დავხედე. ნაშუადღევს სამია. ორს დედაკაცი ერთი მამაკაცი შემოგვხვდა წინ. ჩემმა თანამგზავრმა დედაკაცმა ერთს მათგანს ხელი დაადო და მითხრა:

— ეს არის, შენი კენესამე, ჩვენი ავადმყოფი.

— მერე სად მიდის?

— ჩვენს შესახებდრად მოდიოდა, შენი კენესამე, ჰგონებია, რომ თქვენ ვერ ამოხვიდოდით აქ.

მაშინვე შევატყუე, რომ „ავადმყოფ დედაკაცს“ ავადმყოფური გამომეტყველება არ ჰქონდა და იქვე სიტყვით გაუსინჯე, მაჯაც. „ავადმყოფი“ სრულიად ჯანსაღი აღმოჩნდა. მე ისე გავგზარდი, რომ ასეთი სისულელე წამომცდა: „თქვენ ყველას დავიჭერთ“. გულის მოსათურგნავათ ტუჩები მწარათ მოვიკენიტე. ხელი ჩავაჭინე და უკანე გამოვბრუნდი. ის დედაკაცი ისევ უკან მომდევს, ალბათ თავს დამნაშავედ გრძობს. დედაკაცი ისე დაიღალა, რომ სახეზე ფერი დაკარგა. მე ცხენიდან ჩამოვხტი და იგი შეესვი ზედ. დედაკაცი გაკვირვებული მიცქეროდა.

ლამის ათ საათზე უკვე შინ ვიყავი. იმ ღამეს დიდ ხანს ვერ დავიძინე.

ფშავლები გაურბიან შედარებით კულტურულ ცხოვრებას. ეს აიხსნება ალბად იმით, რომ მათ არ უგემნიათ ნამდვილი კულტურის ნიმუში. მათი კულტურის ფენის მოკიდება იქ ჯერ ვერ მოუხერხებია. ფშავლებს სწავლა-განათლებლაზე გული გატეხილი აქვთ. ამ შემთხვევაში დამახასიათებელია ერთი ფშაველი გლეხის ჩემთან-გაბაასება: „ჩვენ, შენი ქირიმე, უპატრონო ხალხი ვართ. თუმცა ყოველ გადასახადს სხვაზედ მეტს ვიხდით სახელმწიფოსათვის, მაგრამ სამაგიეროდ ჩვენთვის არც შკოლა არის, არც სხვა რაიმე კარგი. თუ ვინმე ნასწავლი გამოგზავნეს, ის არა თუ ნასწავლი, ჩვენზედ უფრო უფიცი გაჰოდის, ერთ ხანს გავვიცინებს, მიგვქამს-მოგვქამს და შექდეგ გზას გაუდგება. თუ სწავლა, შენი ქირიმე, ასეთ ნასწავლებს იძლევა, ამ შემთხვევაში, შენი კენესამე, ჩვენ სულ არ გვინდა სწავლა და სამაგიეროდ ჩვენი შვილები გვირჩევენა ცხვარში გავგზავნოთ. ხალხი, შენი ქირიმე, სულელი არ არის, მან კარგად იცის სად რა სტკივა, მაგრამ ჩვენი უბედურება ის არის, რომ ჩვენ ამ ტკივილებს ვერ ვამხელთ იქ, სადაც ეს საჭიროა“.

ფშავლების სადგომი ბინა პრიმიტიულია, პირველყოფილი, მათ სახლკარს ყორის კედლები აქვს, ე. ი. ქვები ისე არის ერთმანეთზე დაწყობილი, რომ მათ

არაფერი არ ამაგრებს, გარდა ზევიდან დაყრილი ქვიშიანი მიწისა, რის სიმძიმითაც ის მაგრდება ნიდაგზედ და არ ინგრევა. მისი კედლები არაფრით არ არის წყლულიანი არც გარედან არც შიგნიდან. არც ქვევს ამაგრებენ რაიმე დასამაგრებელი ტალახით ან კირით, ან უბრალო აზულილი ტალახით. სახლი საზოგადოდ ერთი თვალია. ისაა იმათი დასაძინებელი, სასადილო და სასტუმროც. შუაზე ცეცხლი უნთიათ, რომელსაც საბოლო პირდაპირ ქერში აქვს ამოჭრილი. აქ სახლში უწყევიათ ყველაფერი, რაც კი შეუძენიათ სიცოცხლეში. აქ არის მათი მამაპაპის შენაძენიც. სახლი საერთოდ მეტად დაბალი ყოვითაა აშენებულად, საკმაოდ მოზრდილი. ნამდვილი ლოგინი მათ არა აქვთ, არც დასაჯდომი სკამი, არც მაგიდის მსგავსი რამ. საქმელს ჭამენ უბრალო ფიცრის ნაჭერზე. სახლის გვერდზე უდგათ საბძელი, რომელიც უმრავლეს შემთხვევაში ყარტით, ჭვავის ჩაღლით არის დახურული. ესეც ქვიითაა აშენებული. ჯერ მიწითაა დახურული და შემდეგ ყარტით. ამაში ჰყავთ საქონელი. მხოლოდ ზევით ქერზე ინახავენ ჩალას და სხვა რაიმე ჭირნახულს. აქვე ფშაველი დედაკაცები ატარებენ თავის ცხოვრების თითქმის ერთ მეოთხედს. ყოველ თვეში ერთ კვირას და ყოველ მშობიარობის დროს 7 კვირას ე. ი. ლოგინობისა და აგრეთვე თვიურის დროს. აქედან ისიცა ჩანს, რომ ფშაველები საქონელს უფრო აფასებენ, უფრო უფრთხილდებიან, ვიდრე დედაკაცს და საზოგადოდ ადამიანს. ეს იქიდანაც სჩანს, რომ როდესაც ნათესალები, ახლია და შორეული მეზობლები ერთმანეთს შეხვდებიან, ისინი თავის ყოფა-მდგომარეობას გამოჰქიბებენ ერთმანეთს და პირველად ეუბნებიან: „საქონლით როგორა ხარ?“ მერე კი „ჯალაფობით“.

სხვა ხალხთან შედარებით ფშაველები შრომის მოყვარენი არ არიან და ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ თუნდაც ის პირველყოფილი ცხოვრება, რომელსაც ისინი მუდამ უელფეროდ ატარებენ—წელზე ფეხის დადგმით ულამაზოდ უსიცოცხლოდ მიდის. ამიტომ არის, რომ ისინი მუდამ რალაცას ფიქრობენ, მაგრამ ამავე დროს მუდამ ერთ წერტილზე არიან გაყინულნი. არავითარი წარმატება, არც ოჯახურს, არც პირადს და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. იკვებებიან საზოგადოდ ქერით, შესატანებლად ხმარობენ: ყველს, ერბოს; ქერი მოჰყავთ მათ გარშემო მდებარე მთებზე. მთელი ზაფხულის განმავლობაში მისი თესვა და მკაა, ზამთარში კი მომკილის თრევა და ლეწვა. ასე რომ მათ მოსვენებითი პერიოდი არა აქვთ. ეს იმიტომ, რომ არ იციან სად, ან როგორ შეარჩიონ დრო, რომ ყველაფერი დროს შესაფერის პერიოდში მოაგვარონ. ერთი სიტყვით, მათ არ აქვთ უნარი ცხოვრების მოწესრიგებაში, არ აქვთ შემუშავებული ერთგვარი წესი, რომ ყველაფერი თავის დროზე მოაგვარონ, თავის დროზე მოიმზადონ: ამიტომ არის, რომ ისინი მუდამ ჰაბანწყვეტაში კენესავენ, მუდამ ტანჯვის უღელში ლაფავენ, ლევენ სულს.

შინაურ ფრინველებში ზრდიან მხოლოდ ქათამს, ამასაც მარტო კვერცხისათვის, მის ხორცს იშვიათად სჭამენ. სხვა დანარჩენ ფრინველებზე წარმოდგენაც არ აქვთ. დროს სრულიად არ ზრდიან, რადგანაც მისი ხორცის ჭამა აკრძალული აქვთ, ხატისაგან. ეს ძლიერი ხატი არის, როგორც ფშაველები ეძახიან. ი ახსარი. როგორც სჩანს იგი უნდა ეკუთვნოდეს იმ ხანას, როდესაც ჩვენში კერპთთაყვანისმცემლობა იყო გავრცელებული.

6. „ხ ა ტ ე ბ ი“

იახსარი ყოფილა მეტად ლამაზი, მოსული, ღონიერი და დიდად განთქმული ვაჟკაცი. იგი არავის არ შეარჩენდა აკაცობას. ებრძოდა ყოველ უსამართლობას, ბოროტებას, თავხედობას და იცავდა სიმართლეს და აქედან—ყველა უსამართლობისაგან დაჩაგრულს. ამ კეთილი და საგმირო საქმისათვის ის. დაიძმობილა თეთრ-მა-გიორგიმ და საერთო მტერთან ისინი ერთად გადიოდნენ, საიდანაც ყოველთვის გამარჯვებული ბრუნდებოდნენ. ამიტომ ხსენებულ ძლიერ „ხატს“ ფშავლები უწოდებენ კიდევ მეორე სახელს—წმინდა გიორგის. ამ ძლიერ ორთავა ხატს ჰყავს სამი დამხმარე ხატი, კოპალა (დასავლეთ-აღმოსავლეთით), კარატესი (სამხრეთით) და ლაშარის ჯვარი (აღმოსავლეთით). კოპალა ყოფილა ბერი, რომელიც მათთვის ლოცულობდა მტრებთან შეტაკების დროს. კარატესი კი—ერთგული მხედარი, რომელიც მტრის სადარაჯოზე იდგა და თავგამოდებით იცავდა მათ. ლაშარის ჯვარი კი დასვენების დროს გამართობი, სიამოვნების მომგვრელი, სადაც ორივე სქესის ადამიანებს ნება ჰქონდათ თავი მოეყარათ და სიამტკბილობის დრო გაეტარებინათ. როგორც ვხედავთ, ყველა „ხატს“ თავისი საკუთარი დანიშნულება და მოვალეობა აწევს თავზე.

7. ფშავლები ლხინში

(სერობა)

ხენა-თესვას ფშავლება იწყებენ აპრილის პირველ რიცხვებში და ათავებენ თიბათვის დასაწყისში (ძველი სტილით). თითქმის მთელი ზაფხულის პერიოდში თავისუფალი არიან და აქედან იწყება მათი დროს ტარება, მათი ხატობა. ამ დროსტარებაში ყველაზე უფრო შესანიშნავია სერობა. ეს სერობა მით არის საგულისხმო, რომ პირველი ივლისიდან იწყება ხალხის დენა სხვადასხვა კუთხიდან ცხენებით, წვრილფეხა და მსხვილფეხა საქონლით. თუ ვინმე სადმე შორეულ კუთხეში გადასახლებულა ოდესმე ფშავიდან, ამ დღისათვის არავინ სახლში არ რჩება. ყველა ფშავში მიეშურება, რათა ხალხული გაიხსენოს, აწმყოს მიესალმოს მრავალმოწამის მუხის ძირში, სადაც „ხატის“ ყორე დგას, ჩამოსივინოს, თავს მოიხადოს, ღმერთი ახსენოს, თავიანთ ნათესავთ გადავებით, გადაჰკოცნოს, მომავალს იმედინათ შეჰხედოს და ლაშათიანად რამდენიმეჯერ ყანწით გადაჰქრას. ჰყვლაზე უფრო კარგი სერობა იციან სოფელ უძილაურთაში, შუაფხოში,—იახსრისა და კოპალას ხატში, სადაც ყველაზე მეტი ხალხი იყრის თავს. კოპალობა, რომლის უხვი მასპინძელიც არის სოფელ უძილაურთას მოსახლეობა, შესანიშნავია მით, რომ აქ იციან დოღი, რომელიც ფრიალ საგულისხმოა თავისი ლამაზი შინაარსით. სამი დღის ლოცვა-ქეიფის შემდეგ კოპალას ხატიდან მრავალრიცხოვანი ქალი და კაცი ამოვიკვებენ საუცხოვო გამოილ უძილაურთას მთის მწვერვალზე, რომლის უფრო მომაღლო აზნექილ მკერდზე კოპალას ნიში დგას. მას პატარა გალავანი არტყია ვარშემო. ხსენებული მთა მითია მიმზიდველი, რომ იგა ხელის, გულსავით ვაჟა და თითქმის თვალგადუწვდენელი გრძელი, რომლის შუა ადგილიც მოზრილია და ის ამ მოზრის წერ-

ტილთან სიკმაოთაა ამოზნექილი. მისი აქეთ და იქით დაფენილი კალთები რელიეფურად გადადის მომხიბლავ სწორი ვაკის კალთებში. ამ გასწვრივად თვალუწყდენელ მთის ვაკეთა მეორე თავში ისევ პატარანიში დგას და იგი პირველს პირდაპირ უყურებს. თვით კოპალას ხატი ხსენებული მთის გადაღმა მეფობს. მთავარი მისი საბრძანებელი პატარა მოკაზმულ ბაღს წააგავს; რომელიც მდებარეობს ფშავ-ხევსურეთის გამყოფ ხეობის შეკავებულ გუბეში, სადაც მლოცველი ხალხი პირველად იყრის თავს. როგორც ვთქვით, ოთხი დღის შემდეგ ამოვლენ უკვე აღნიშნულ მთის ვაკეზე, რომელიც ცოტად გახუნებულ ხავრდის პირს მოგაგონებთ და ეს იმიტომ, რომ კალთებზე ზამთრის თოვლი დიდხანს

სურ. 2. ფშავლები სერობაზე. ემზადებიან მეორე ხატიში გასამგზავრებლად. წინ მედროშე მიუძღვის.

ისვენებს და მის მდელს ჯერ კიდევ ყური ვერ აუტყვევია. მზის სხივები აქ მომეტებულად გწვავს, მაგრამ მისგან გულის შემზუთავ ბარის სიცხეს სრულებით ვერა გრძნობს საღი ჰაერით გალაღებული ადამიანი. ნელი სიო ზომიერად ჰვანტავს ზენიტზე მდგარ ვერტიკალურ რადიუსებს და ამიტომ იქ შუა დღესაც საამოდ გრილა. ოთხი დღის ნაქეიფარი ქალი და კაცი ამ ლალ ბუნების ტკბილელს ორი დღე-ღამის განმავლობაში სიამოვნებით ლებულდბს. ოთხი ღამის უძინარი ხალხი აქ ხელახლა გამოიღვიძებს, გამოცოცხლდება და ისევ ახალი სიხალისით ლზინობს, ლაღობს, ქეიფობს, სიამ-ტკბილობით დროს ატარებს. ეს არ წააგავს მტვერიან ქალაქის კაფე-შანტანის მოქარბებულ ქეიფიან შაბლონს, უწნო მანქვა-გრეხას, დორბლიან მტლაშა-მტლუშს, არამედ იქ არის ზღაპრული, მაგრამ ამავე დროს ნამდვილი სიცოცხლე, ნამდვილი ბუნებრივი განცხრომა. ამ ბუნებრივ ლზინის დასასრულში ზარს შემოჰკრავენ და ყველა კაცი და ქალი ფეხზე ადგომით პირ-ჯვარს იწერს. რამდენიმე რჩეული ფშაველი ვაჟაკები პირველი ნიშის გალავანთან დაირაზმებიან შეკაზმული ცხენებით. გალავნის შიგ-

ნით ას-ოცი წლის ბრმა, თოვლივით გათეთრებული წვერ-ულვაშით გიორგი კოკლაშვილა დგას და ლოცვით წარსულს იგონებს. მეორედ შემოჰკვრენ ზარს და წმოჯირითუ პირმღიშარი ფშავლება ცხენებზე შესხდებიან. ხსენებული მოხუცი დაულოცავს მათ აწმყოს, ნახევარ საათის სარბენ გზას, დასასრულ უსურვებს

სურ. 3. ფშავრი დოლი ს. უძილაჯრითაში
ნახატი შ. ძეგლაძისა.

კარგ მომავალს, გამარჯვებას და მესამე ზარის ხმაზე ცხენები მოსხლტებიან ერთად, სამჯერ შეჰოუვლიან ნიშს გარშემო და გაეკანებიან მეორე ნიშისაკენ. შეუდარებელი სილაჩაზისაა ეს სურათი. დამსწრენი მოუთმენლად ელიან, თუ რომელი ცხენი აიღებს პირველ ჯილდოს.

დაგეშოლი ცხენები გადაეფარენ გრძელი მინდვრის შუა-ამოხნეჟილ იქითა დაეწნა კალთებს. ხალხის გალიზიანებულ მხედველობის ველს ერთი წამით წაერთვა მომხიბლავი სურათი, რომელიც წამშივე შეიცვალა: ცხენები ზოგი, წინ, ზოგიც უკან გამორდნენ მეორე ნიშის ახლო. წინა მხედრებმა დაუტადეს უკანა ცხენოსანთ. ყველანი მისვლისთანავე დაეწყვენენ მეორე ნიშთან, სამჯერ შემოუარეს მას და დაეშვნენ პირველი ნიშისაკენ. ყოველ მლოცველს ცალ-ცალკე აქვს გაშლილი სუფრა და ფეხმოკეციტ ქეიფს შეექცევა შენაცრულ მწვანე მდგლოზე. ზოგიერთ გაწყობილ სუფრაზე წმინდა სანთელი ანთია. ზოგი დოლის შედგვით არის დაინტერესებული და მოუთმენლად ელის მას, ზოგი ცეკვავს, არშიყობს და სხვა.

დაგეშოლი ცხენები მიუახლოვდნენ დანიშნულ ადგილს. ორი მათგანი ჯიბრითი სითანასწორით მორბის წინ, დანარჩენნი კი დაბნეულად, ზოგი უკან, ზოგიც განზე გარბის. ორმა აიღო პირველი ჯილდო: ორი ჩაფი ლუდი. გამარჯვებულნიც და დამარცხებულნიც ერთად დასხდნენ და დაიწყეს მხაარული ქეიფი.

გამარჯვებული მერიქიფედ დგას და გაალღებული თავს დასტრიალებს თავის სტუმრებს.

ყოველი ხის ძირში არის გამართული ქეიფი, ხალხი ჯგუფ-ჯგუფად არის დაყოფილი. ყოველ ჯგუფში შედის როგორც ბავშვი, ისე ახალგაზრდა, საშუალო და მოხუცი ორივე სქესისა. დრო გამოშვებით ხალხი დაიძვრის მიჩნეული ადგილიდან და აღის დიდ მინდორზე. ისევ ჯგუფ-ჯგუფად გაივლ-გამოვივლიან, ერთმანეთს გაეთამაშებიან, ზოგი ოხუნჯობს, ზოგი ჯგუფს გამოეყოფა და ცისკენ ხელ აპყრობით წამოიჩოქებს ხატის ყორესთან. რამოდენიმეჯერ ემთხვევა მას, განმეორებით პირჯვარს დაისახავს და ისევ მხიარულად იმედიან მღიმარ სახით თავისსავე ჯგუფს შეუერთდება, ლხ-ნს განაგრძობს. აქ ქმრიანი დედაკაცები თითქოს სხვა ხალხს შეადგენს,—გამოყოფილი არიან და ისინი სრულიად განცალკევებით ქმნიან თავისავე წრეს, ააღ-ღინებენ „გარმონიკას“ და განუჩრჩევიად ჰასაკისა ყველა შესაფერისად წყნაოდ, რაღაც სიცოცხლით სასვე თვალებით, ჩუმ მომღიმარ სახეებით ცეკვაობაში დროს ატარებს. საგულისხმოა ის სინამდვილე, რომ აქ სრულიად მოხუცი დედაკაცი გაახალგაზრდაებულია და, როგორც თხუთმეტი წლის ქალი, ისე ჩამოუკლდის ხოლმე. მცირე პაუზით „გარმონიკა“ შეჩერდება, ატყდება თითქმის მორიდებული სიმორცხვით აფერადებული დედაკაცთა კისკისი და ისევ „გარმონიკას“ ხმაზე დაიწყება თამაში. შემორტყმულ წრეში აღარავინ ტრიალებს, დედაკაცები ერთმანეთს ეპატიჟებიან. უცბად ვიღაც შუახნის დედაკაცმა მღმმარედ, სამჯერ პირჯვარი გადაიწერა და შემოფარგულულ წრეში ცოცხლად ჩამოუარა. მას ბევრი გაუბედავი ხან-შესული დედაკაცები აჰყვნენ. ამ დროს ვიღაც „მთვრალმა“ ფშაველმა წესი დაარღვია, დედაკაცების წრეში შეიჭრა და იგი უშნოდ ჩაშალა. ეს იდილია წარმტაცია და მიმზიდველი თავისი გადაუჭარბებელი, ღამაზი მხიარულებით. რომ ჩაუკვირდებით ამ მშვენიერ ჩვეულებას ფშავლებისას, იგი უშუალოდ გაფიქრებთ თავის შინაარსში. აქ ჰქრება ფშავლის ერთი წლის განმავლობაში დაგროვილი ტანჯვა, ბოღმა და გადაღის განუწყვეტილ მხიარულებაში. აქ

თეთიფული ფშაველი მოდის მთელი ოჯახის შემადგენლობით და დროებით ივიწყებს თავის ყოველდღიურ ჭირვარას. ეს არის მათი გასართობიც, ყოველგვარი ცოდვის მამხილებელი და მოპტევებელი, მათი სამკითხველო, კლუბი, თეატრი და კინოც. მიეცით მათ უკეთესი გასართობები და ისინი უკან არ დაიხევენ, მანამდე კი ამ მათთვის წმინდათა წმინდას ხელის ხლება შეუძლებელია.

სხვათა შორის აქ ცუდი, არა სასურველი ის არის, რომ დიდი ხატის წინ მეტად ბევრ საქონელს ჰკლავენ შეწირვის სახით, იქვე ატყავენ, იქვე შიგნავენ და ეს გარემოება იწვევს ანტისანიტარულ მდგომარეობას, რაც მათ ხალისიან დროის ტარებას, მხიარულებას და გემოიან სმა-ჭამას ყოველგვარ ღირსებას უკარგავს. აქ ჩვენ ფრთხილად ვცადეთ, რომ მათ დაკლული საქონელი სადმე იქვე მოშორებით რუს-პირზე გაეტყავენინათ, გამოეშინათ და ისე აეტანათ საქეიფოზე, მაგრამ მიიღებენ თუ არა ჩვენს რჩევას ეს საკითხია, თორემ ისე ყოველი „ხატი“ პირდაპირ სასაკლავს წარმოადგენს, რაც დიდ უსიამოვნებას იწვევს ყოველ უცხო სტუმარში.

საერთოდ ფშავლების ყოველი ამნაირი დროსტარება წყნარი და მშვიდობიანია. მხოლოდ იშვიათად შეიძლება მოხდეს რაიმე ჩხუბი და უსიამოვნება. თუ ფშაველმა კაცი გაიმეტა, უთუოდ სასიკვდილოდ გაიმეტებს, ამ მხრივ ისინი მეტად გულჩახვეულნი არიან.

სურ. 4. ფშაველი დედაკაცები სერობაზე. წინ ფშაველი ყმაწვილი დგას შესწირავეი ცხვარით. აწყვია ქალები, ელოდებიან ხევის ბერის დალოცვას

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ქმრიანი დედაკაცები გამოყოფილნი არიან მამაკაცებისაგან, მაგრამ ეს არ ითქმის ახალგაზრდა ქალებზე. დროს ტარების ადგილზე ახალგაზრდა ქალი და ვაჟი გააქეთებენ ხოლმე წრეს და ასე შერეუ-

ლად ატარებენ დროს. მათ დროს ტარებას, ცეკვას სხვა რაიმე თამაშს სულ სხვა სიციცხლის ელფერი აზის. აქ ქალი და ვაჟი ერთმანეთს იწვევენ ცეკვაში, რომლის დროსაც მოცეკვავეთა ყოველი მოძრაობა უფრო გრძნობებს გამოხატავს, ვიდრე პლასტიურ მოძენტებს. მათი ცეკვა თითქმის საათობით გრძელდება და ბოლოს, თუ ვაჟს ქალი მოეწონა, იგი მას ძლიერ ვენებიანი ამბორით აცილებს. ამას ფშაველი ქალი არ თაკილობს და არც მისი ახლო ნათესაობა.

სერობის დროს აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ აქ არეულ სილუეტებს, შეუფერებელ ადამიანთა უმზავგეს ლანდებს ადგილი არ აქვს, თუმცა ჩვენს მხედველობის არეს ამ სერობაზე ზოგჯერ ეჩხიროება გადაგვარებული ფშავლის აჩრდილიც.

რა თქმა უნდა, სინამდვილეს ყოველთვის ახლავს თან თავისი აუცილებელი დისონანსებიც, მაგრამ აქ ყველაფერს თავისი განსაზღვრული ადგილი აქვს, როგორც უარყოფითს მოვლენას, ისე დადებითს.

სერობის დაწყებიდან ორი დღე უკვე გავიდა. ხალხი არა თუ აკლდება, არამედ მატულობს, ხატში ადგილი აღარ არის, არც ხალხისათვის არც ცხენებისათვის. თითქოს გგონიათ, რომ აქ დიდი სალაშქრო მზადებაა, სადაც აუარებელი ხალხი სადგურობდა, ნამდვილ ბრძოლის ბანაკს მოგავიწყებთ. ისევ მზიარულება, კიდევ მეტი სიციცხლის ხალისიანობა, თამაში, არეულ-დარეული მოძრაობითი ჩოჩქოლი, კისკისი. დროს შერჩევითი ძალდაუტანებელი გახუმრება და მრავალრიცხოვან სახეებზე უსაზღვრო კმაყოფილების ღიმილი კიდევ უფრო იპყრობს თავისივე უცხო მოძმის ყურადღებას. რომ ავდარი მოვიდეს, არსად თავშესაფარი არ არის გარდა ერთი პატარა ტაძრის მზგავსი სამლოცველოსა. ყველა მოსული სტუმარი ისეა მომზადებული, რომ მას მთელი თვეობით შეუძლია ავდარში გაატაროს. ისინი მოდიან დღეობაში ბარგით, გულით და ნაბდით: ხალხის დროს-ტარებას უფრო და უფრო ემატება ქეთის შინაარსიანი ელფერი მრავალნაირია მათი დროსტარების ხასიათი და სურათიანობა. ერთი მხრებს შეათამაშებს და ახალგაზრდა ქალს ამოუდგება გვერდში, რალაცას ყურში ჩას. ჩურჩულებს, ქალი შემპარავად გაიღიმება და ყმაწვილს მკერდში მზარს გაჰკრავს თან არაყს გადაჰკრავს; მეორე — ყანწით ხელში წაიბოროძიკებს, თავის ამხანაგს გადაეხევეა, თან არაყს გადააკრევიანებს, მესამე ქეთით მოქანცულია — მას ხის ძირში მისძინებია. მოხუცთა ჯგუფს წრე გაუკეთებია და ერთმანეთს საოხუნჯო ლექსს-სთავაზობენ, ქალები და დედაკაცები ცალცალკე ჩამოწყრივებულან და ერთი მეორეს უღიმიან.

მოსალამურდა. ჩამავალმა *მზემ დასვენების უკანასკნელი ამბორი უძღვნა სერობის ხალხს. ერთი საათის შემდეგ ცა ვარსკვლავებით მოიქედა. მზე მთვარემ შესცვალა. მისი შექვის ანარეკლი ფოთლებიან ხის ტოტებში დანაწილდა. ნელმა სიომ ხის ფოთლები შეარხია, მთვარის სინათლეს ადგილი მისცა და ყველა მოქეიფეს სახეზე შეითამაშა. ძირს, ღამის აჩრდილში აქა-იქ კრავები ბუტუტავს, ზოგან კოკონი დაუნთიათ, ზედ ქვაბები დგას და ხორცს ხარშავენ, ზოგ ჯგუფს ნაბადი წამოუხსნავს და მისძინებია კიდევ. ღამის სიჩუმე ჩამოვარდა. მხოლოდ ხანდაზან მთვრალეების ბოდვა არღვევს ამ სიჩუმეს. ვითომდა შორიდან

წახლელი ხმინი სიმღერა მოისმის. აქა-იქ ნაბადს ქვეშ რაღაც მორიდებული ხითხითი მოისმის, ასე, რომ დაინტერესებულმა მეთვალყურემ არ იცის როგორ გაანაწილოს თავისი წაქეზებული ყურადღება. ამ თვალის სეირში გათენდა კიდეც.

ამომავალმა მხემ მიძინებულ სერობის ხალხს უხვით მიანათა გამაცოცხლებელი სხივები.

მიძინარე ხალხმა თავი წამოყო და შებრუნებული ხელის ზურგით ნამძინარე თვალის გუგები დაიხილეს, ყველამ გაიგო, რომ გათენდა. აღგნენ და ქვაბები ისევ ცეცხლზე შემოაკიდეს. ქვაბები ჩუხჩუხებენ. თვითელი ჯგუფი სამგზავრო მზადებას შეუდგა, ყველა მათგანი ცხენს ეძებს, ბარგს ჰკრავს. ამ დიდი დღესასწაულის წესი და თადარიგი ყველას დახუბირებული აქვს: დროს ტარებაში არაეინ იგიწყებს დანიშნულ დღეს და საათს.

უკვე 12 საათი იქნებოდა, რომ ხალხი მინდორზე გაშლილ სუფრას მოუსხდა და მთვრალემა დაუწყეს ერთმანეთს პირში არყის ჩასხმა. ისევე ქეიფი, ისევე მზიარულემა, ისევე ცეკვა და თამაში. მზე ზენიტზე დგას და თავის გაძლიერებულ ხმირ რადიუსებს აფრქვევს მოქიფე ხალხის გალაღებულ სახეებზე, მათი გვერდზე გადაშლილი საყელო გულმკერდს საკმაოდ აშიშვლებს. გამოყოფილი დედაკაცების ჩუმი მზიარულემა მათ არ უერთდება. მათი ცოცხალი დროს გატარება თავიანთ წრის ფარგლებს არ სცილდება. ახალგაზრდა ქალებმა და ვაჟებმა წრე გააკეთეს და ცეკვა დაიწყეს. ერთი სიტყვით იგივე სიცოცხლის სურათიანობის განმეორება. იგივე განცდითი ნეტარება. მზე შესამჩვევად გადიხარა დასავლეთისაკენ. მზიარულეების სიჩქარე ოდნავ მიყუჩდა. ერთხელ ზარს შემოჰკრეს. ხალხმა თავზედ მოიხადა, პირჯვარი გამოისახა, უცბად ისევ თავზე დაიხურეს და სწრაფი მოძრაობით ბარგის შეკვრას შეუდგნენ. ზოგს ცხენი მოჰყავს და ჰკაზმავს, ზოგი თითქოს განკარგულებას იძლევა და ზოგიც კი არ ინძრევა საქეიფო ადგილიდან, ამ უკანასკნელთ ჯალაბობა უმზადებს ცხენს და ბარგს. ნახევარი საათი გავიდა. ისევ სიჩუმე. ზარს მეორედ ჩამოჰკრეს. ცხენები უკვე შეკაზმული და ბარგშემოკრული თავისი ხედრებით ჩამწყრივდნენ დანიშნულ ადგილას ხატის წინ, ხალხი თანდათან გროვდება, მთავარი ხევის ბერი ფაცურობს, ხალხს იკითაქეთ მირეკს, მოქარგული მშვენიერი წითელი დროშა გამოაქვს, მედროშეს გადასცემს და იქ, სადაც ხალხია შექუჩებული, წინ დროშით ხალხში დადგება. შექუჩებული ხალხი ისევ იმ ადგილას დგას. „აბა დაიწყეთ, ბიჭებო“, შესძახებს ხევის ბერი და იწყებენ სიმღერას „ფერხი“-სას ე. ი. საგამზნეოს. ფერხისას ყოველთვის იწყებენ რომელიმე რჩეული ისტორიული ლექსით. სანიმუშოდ მომყავს ერთი ხალხური ლექსი:

„ბრძანებდა დამბადებელი: მე დაეღვი მიწა-წყალია.

სულ თავის მართულობითა შამქთარი მთა და ბარია“.

მეფერხისებში ერთი ლექსის მცოდნე ურევია, იგი ალექსებს და სხვები განმეორებით უმღერენ მას. სიმღერა მართლაც მგრძობიერია და ტუტილზმობიანი. მედროშე და მეფერხისეები ცხენოსან ჯარს დაუდგებიან წინ. მესამე ზარის ხმაზე ცხენოსანნი დაირაზმებიან და ნელი ნაბიჯით გაემგზავრებიან კარატეს ხატისაკენ. მელექსე განაგრძობს:

„მორგვალთ მომავლეთ სამი ზღვა: თეთრი, წითელი, შავია, ზედ გადახურე ზეცადა სინა, ჭიქა და რვალია, შიგ გაუჩინე მზე-მთვარე, მრავალი დღე და ღამია შემოჯდა წმინდა გიორგი ოთხა კუთხეზე ბრძანია ქრისტიან სალოცავადა გამოსახული ჯვარია:

ღეთის შვილთა ჰყავის წმინდაი თამარი დედოფალია.
ხმელეთ თავისად დაიდლო, იმდენი ჰქონდა ძალია.
შუა ზღვას ჩადგა სამანი, სამანი რკინის სარია.
პირდაპირ უდგა გორზედა ლალი ლაშარის ჯვარია,
გვერდს უდგა ნისლის ფერაი, მტრედის ფერ ჰქონდა მხარია.
ოქროს წყლის უნაგირ უდგა, ოქროს წყლის ლაგმის ტარია,
წელსა ეტანა მათრახი შვიდ-კეცა, შვიდი მხარია,
დიდებულ გამარჯვებული, ძალიან არის ჩქარია,
ვისაც ეწყინოს ნათქვამი, მისთვის დაკრული მწარია
ერთგულს კი მიეშველება, არ იყოს მისელის ხანია“.

ამ ლექსით მიაცილებენ მედროშე და მეფერხისეები მეორე ხატში კარატე-სში—მოქარგულს და წითელ დროშას. აქ მას მოწიწებით დასავენებენ. ამასობაში დაღამდება კიდეც. ამ ღამეს არაფერს არ აკეთებენ, მისელისთანავე დაიძინებენ. დილა აღრიან ადგებიან და შეუდგებიან დროს ტარებას. ეს მეორე ხატის ადგილი მთიანი ალაგია. იგი საკმაოდ მაღლა დგას. თვით კარატესი კიდეც უფრო მოწყვეტით, კიდეც უფრო მაღლა დგას და ამაყად გადაჰყურებს თვალ უწვდენელ ადგილ-მიდამოებს. ერთი შეხედვით იგი თითქოს მიუვალაა, მაგრამ ხევის ბერი იქ თავისუფლად აღის. იქ საკლავს მიიყვანს, შეევედრება ერთს იახსარს და წმინდა გიორგის ხატს გადმოხედავს და ორ-სამ საკლავს კიდეც მიიყვანს მათ სამსხვერპლოზე. ეს ხატი ნიშნით გადაჰყურებს მთელ არე-მარეს, მის დაფენებაზე მშვენიერი ვაკე-მინდორია, თვალწარმტაცი ამწვანებულ მდელოთი. თვითული ფშაველი აქ იმდენად გალალბებულია, რომ თავი უძლეველი ჰგონია და იგი ამ შემთხვევაში სრულიად მართალია. იგი ამ დროსტარებას არ გასცეკვს სამხატვრო თეატრებში, ათას მხატვრულ და შინაარსიან წარმოდგენებზედაც კი.

სერობის ცერემონიალურ მიმდინარეობაში ერთი საგულისხმო წვრილმანია, საყვინო, რომელსაც მართავენ კარატეს გამგზავრების წინა დღეს და გამოიხატება იმაში, რომ მთავარი ხევის ბერი პატარა თასით, რომელზედაც ვერცხლის სასპისი სდგას, ერთ ამორჩეულ ადგილას, დიდი კოკიდან ღვინით *) თუ ლუდით აცეხს და აწვდის ყველა მსურველს. მსურველი შეძლების და გვარად თავის წვლილს სწირავს, აბაზს თუ მანეთს. დაგროვილი ფული მიდის ხატის მამულების გასაშენებლად. ასევე მეორდება მეორე ხატში—კარატესში. აქ იმართება იგივე ქეიფი, იმავე ხასიათისა და შინაარსისა, როგორც დიდ იახსარში იმართება ხოლმე.

*) ამ დღისთვის ფშავლებს ღვინო კახეთიდან მოაქვთ. ზოგიერთ-სოფლებს თავიანთი ხატის მამულიც აქეთ კახეთში.

ფშავლების ცხოვრებაში აღსანიშნავია კიდევ აპრილის უკანასკნელ რიცხვებში საკვირაოს დროს ტარება, სადაც მთელი თემი იყრის თავს და სადაც ბევრ საქონელს ხოცავენ. ამავე ხანებში იმართება ლაშარის ჯვარობა. აქაც მხიარულება და გალაღებული დროს ტარება.

ასეთი ზნე-ჩვეულება ფშავლებისა იმითია კარგი, რომ აქ ერთდება მთელი თემის მოსახლეობა და ერთმანეთს გაიხსენებენ, ყოველგვარ ჰირვარამს დაივიწყებენ, წარსულს მოიგონებენ, აწმყოს ურთი-ერთ შორის ამტკიცებენ და მომავალს იმედინათ შეჰყურებენ. ამგვარ დღეობას მტკიცე ტრადიციული ხასიათი აქვს ხალხის ყოფა-ცხოვრებაში და ის თავის მნიშვნელობას არ დაკარგავს მანამდე, სანამ მას თანდათანობით არ შეცვლის ფრთხილად ჩატარებული, მაგრამ რადიკალური კულტურული შენება. რაიმე ჩხუბი, აყალ-მაყალი იშვიათია ხსენებულ დღეობებში. დროს ტარება ხშირად გრძელდება მთელი კვირობით, განსაკუთრებით სერობის დღესასწაულებში და საკვირველი ის არის, რომ აქ არავითარ კინკლაობას ადგილი არა აქვს. სხვა კუთხის ხალხთან შედარებით ფშავლები გაცილებით უფრო მშვიდობიანი ხალხია. ფშავლებს საზოგადოდ მეტად მდიდარი ისტორიული წარსული აქვს, მაგრამ ახლა ისინი თითქმის არც კი არსებობენ ჩვენი ქვეყნის სივრცეზე. ეს მიეწერება იმას, რომ ეს ხალხი ბუნებით მეტად დინჯი, ფლეგმატიური ტემპერამენტისა არის. ამ თვისებებს ჩვენ უფრო ვრცლად სპეციალურ ნაწილში შევხებით. მათი პრიმიტიული მდგომარეობა ამ მხრივ მეტად საგულისხმოა.

ეს ლამაზი ლხინი დიდხანს არ გრძელდება. ერთი კვირის სწორზე ხალხი იშლება და მწყობრ-მწყობრად ცხენებით ძირს დაეშვება უძლიაურთის თუ კარატეს მთის დაკიდულ ბილიკზე.

8. ფშავლები ჰირში.

ჩვენ გავიცანით ფშავლება ლხინში, რაც ცალი მხარეა მათი ყოფა-ცხოვრებისა. ახლა გავიცნოთ ისინი ჰირშიაც. როგორც ლხინში განსხვავდებიან ისინი ჩვენი კუთხის სხვა ხალხისაგან, ისე უბედურ შემთხვევებშიაც თავისებურება აქვთ მათ. მათი გლოვა და კენესა არაჩვეულებრივი განცდითი ხასიათისაა. თავისებური ხმა, თავისებური მოთქმა-მოტირება, თავისებური ღრმა-ჩუმი განუსაზღვრელი სევდა, ნაკადულისებრივი ცრემლები, თავისებური ბოლმე. ვარამი. ყველა ეს სხვა უცხო მაყურებელსაც ააცრემლებს და მისი თანაგრძნობა გულწრფელად უერთდება მათ მწუხარებას. აქ არ იციან ის გადაჭარბებული კაწვრა სახის, გულშემზარავი წვილ-კვილი, როგორც ეს დასავლეთ საქართველოშია.

ფშავლები ჰირშიც ისეთივე მშვიდი და წყნარია, როგორც ლხინში. როდესაც ფშაველი დედაკაცები ერთმანეთს მიუტირებენ ხოლმე, მაშინ მამაკაცები არაყს შეექცევიან, გულის ბოლმას მასში ჰკლავენ და ჩუმად, სრულიად უხმოდ ცრემლებს ღვრიან. აქ უცხო მაყურებელი განცვიფრებაში მოდის. რა თავისებურებაა, რა ღრმა განცდებია სულიერი ტანჯვისა და მწუხარებისა!

ბავშვი ცრუმორწმუნოების მსხვერპლი.

ჩვენი პუნქტის ახლო ერთ გლეხს ბავშვი გაუხდა ავად წითელათი. მან ჩვენ შეგვატყობინა თითქმის ორი კვირის შემდეგ. ჩვენ ბავშვი ვნახეთ ყველა იმ გართულებებით, რომელიც შეიძლება მოჰყვეს წითელას. ფილტვების ანთება (Bronchopneumonia), ლიმფატური ჯირკვლების ანთება (limphdenitis), ხახის ანთება (laringitis). ასეთი გართულების შემდეგ ხსნა არსაიდან იყო. აქ ჩვენ აშკარად ვიგრძენით მშობლების საშინელი უფიცობა, რომლებმაც მკითხავებისა და მლოცავეების კითხვა-დარიგებებში ბავშვი დალუპეს. აქ ჩვენ პირადად განვიცადეთ ფსიქოლოგიური ტანჯვითი უძლურება, რადგანაც ამ შემთხვევაში ჩვენ უიარალო ჯარის კაცს წარმოვადგენდით სამხედრო ბანაკის ფრონტზე. აქ შედიცინამ დაჰყარა თავისი ძლევა-მოსილი ფარხმალი.

გლეხის საერთო ოჯახურ გლოვას ჩვენც შეუერთდით. უდროოდ მოწყვეტილი სიცოცხლის ნაშთი სამარის კარებს მივაცლიეთ. სანამ ბავშვის ცხედარს სახლიდან გამოასვენებდნენ, კარების პირდაპირ სახურავზე უღელი დასდეს, რაც მაჩვენებელია იმის, რომ ამ ოჯახში ეს უბედური შემთხვევა უკანასკნელია და შემდეგ იგი არასოდეს არ უნდა გამოეორდეს. ბავშვის ცხედარი სამარის კარებზე დევს, ახდელ კუბოდან ბავშვის ცხედრის სახე ისე იყო მიძინებული, თითქოს ეს-ეს არის ახლა გამოიღვიძებსო. ბავშვის თავთან ერთი პატარა ბოთლი წყალი ჩადგეს, ნაცვლად არაყისა. ეს იმიტომ, რომ ფშაველი ბავშობაში, სანამ წლოვანი არ გახდება, არაყს არ სვამს, მოზრდილს კი აუცილებლად არაყს ჩაყოლებენ სამარეში.

კუბოს თავი დახურეს, თვითული მიმცილებელი, მშობლები, ნათესავები და მეზობლები,—მწარე მოთქმით უკანასკნელად გამოემშვიდობნენ ცხედარს. ერთი დედაკაცი ექიმის უძლურებასაც შეეხო და ბავშვის ცხედარს დაატირა თავზე: სულ ყველაფერი ტყუილია, სიკვდილს ვერც დობტური და ვერც ღმერთი ვერ დაუდგებაო წინ. უკანასკნელად დედა გამოეთხოვა თავის საყვარელ შვილს და შემდეგ საფლავში გადაუშვეს იგი, მიწა დააფარეს. დასასრულ ყველა მამაკაცებმა თავი მოიყარეს, რამდენიმე ხელადა არაყი დალიეს, იმათ სმაში ყველა იქ მყოფმა დედებმა თავ-თავიანთი უდროოდ დაკარგული შვილები გაიხსენეს მრავალ-რიცხოვან ადამიანთა სასაფლაოზე, მიუტირეს, გული მოიჯერეს და დიდგრძილი, თვალტრემილიანები თავ-თავის სახლებში დაბრუნდნენ. იქვე საფლავზე ყველას ხელი დავვაბანიეს მათი ჩვეულებისამებრ: ჩვენ აქაც ვამხილეთ ყველა დამსწრეთ, რომ ბავშვი გახდა მათივე უფიცობის უდანაშაულო მსხვერპლი და რომ ასეთი რამ შემდეგში მაინც არ განმეორებულყო, ვსთხოვე, რომ მშობლებს დროზედ ეცნობებიათ ჩვენთვის. ეჭვს გარეშეა, რომ ბავშვი არ დაიღუპებოდა. საკმარისი იყო უბრალო, მარტივი დარიგება ექიმისა, რომ ბავშვს სიცოცხლე შერჩნოდა.

პირველად, როდესაც ახლად მიცვალბულს აცილებენ მოყვრები და მეზობლები, ამას უწოდებენ თავზე რიგს, რომელიც თავის-თავად პირველ გამოსათხოვარს ნიშნავს და ტარდება ჩვეულებრივ ზეზეური წესით. აქ დიდ ხარჯს არ ეწევიან.

საზოგადოდ ფშავლების წესი მიცვალებულის შესახებ მეტად გაჭიანურებულია, მოსაწყენი, მომამზებრებელი. ეს წესები ასე შეიძლება დავანაწილოთ:

1. თავზე რიგი, — პირველი გამოსათხოვარი.
2. შვიდი, ე. ი. შვიდეული, — გარდაცვალებიდან შვიდი დღის შემდეგ მართავენ პირველ მოსაგონარს ხარჯით.
3. ორმოცი — მესამე მოგონება, რომელსაც მეორმოცე დღეს მართავენ, მხოლოდ აქ სწევნ შედარებით ზომიერ ხარჯს და მას არც აქვს დიდი მნიშვნელობა მათი ჩვეულების წესით.

4. ხალარჯობა — ეს ყველაზე დიდ მნიშვნელოვანი და ხარჯიანი მოსაგონარია მიცვალებულსა. იგი ხდება ჩვეულებრივად ამაღლების, სწორზე, ე. ი. ერთი კვირის შემდეგ. აქ იციან დიდი წვეულება, მოდიან ყველა ნათესავები, მოყვრები და მეზობლები. თვითველი მათგანი ვალდებულად ხდის თავის თავს, მიცვალებულის ქირისუფალს დაეხმაროს ხარჯებში და მეკდრის მოსაგონრად მოაქვს ზოგს ქადა, ზოგს არაყი, ზოგს კიდევ ხშიადი და სხვა. როდესაც ყველა ნათესავისა და მეზობლის მოსვლა დასრულდება, დაიწყება ერთგვარი ქეიფი და მიცვალებულის მოსაგონრად ილხენენ, ყველა დროს ატარებს. აქ აუცილებლად მღვდელი უნდა იყოს, რომელმაც უნდა სწიროს მიცვალებულის მოსაგონრად. თუ მღვდელი ვერ იშოვებს, მას სცვლის ხევის ბერი.

5. წელთაყვება — ხდება წლის თავზე და აქვს უბრალო მოგონების ხასიათი, აქ ვალდებულად არავენ სთვლის თავს მონაწილეობა მიიღოს ამა თუ იმ მიცვალებულის მოგონებაში.

6. ხორცის შაბათი — ყველიერის წინა შაბათი, გარდა დამარხებისა მკვლარსაც მოგონებენ და მის მოსაგონრად საკლავს დაჰკლავენ.

7. სულთა-კრეფა — ეს ხდება დიდმარხვის მეორე კვირას, სადაც თითქოს თავს იყრიან ყველა მიცვალებულის სულები და ერთმანეთს ნახულობენ ვითომ აქ ცოცხლებსაც რაიმე კავშირი ჰქონდეთ მიცვალებულის სულებთან.

აქ ჩამოთვლილ მიცვალებულის წესებში აღსანიშნავია მხოლოდ ერთი — ხალარჯობა, რომელზეც დაახლოებით გრძელდება ერთ კვირას. აქ ყველა ნათესავები, მოყვრები და მეზობლები მოვალენი არიან მიიღონ მონაწილეობა საქირისუფლო მოგონებაში მეკდრისადმი. ვინც ამ დღეს არ მივა მიცვალებულის ქირისუფალთან, მერე ის მასთან ვერასოდეს ფეხს ვერ დაადგამს.

ამ დროს შორეული ნათესავებიც იხსენებენ მიცვალებულს და მოდიან მის მოსაგონრებად. ასეთი უსახლგრო მოგონებანი მიცვალებულსა არსად არ იციან. ეს აიხსნება მით, რომ ფშავლები კულტურულად მეტად ჩამორჩენილი არიან და ამიტომ მათი ჩვეულებანიც პრიმიტიულია.

მეკდრის მოსაგონრებად მათ აქვთ კიდევ ერთი ჩვეულება, რომელსაც ეწოდება სულის ღაბაზი. ამ დღეს მიცვალებულის მოსაგონრებად და სიყვარულის ნიშნად აიღებენ რაიმე ნივთს და ცოცხალ საქონელს ჯილდოდ, რომელიც უნდა მიეცეს ამ დღეს გამართულს სროლითი შეჯიბრებაში. მოიყრიან თავს მამაკაცები განსაკუთრებით ახალგაზრდები, და მართავენ ერთგვარ სროლითი შეჯიბრს. ვინც ნიშანში ზოარტყაქს, იმას რჩება მეკდრისადმი პატივსაცემლად გადაღებული ცოცხალი საქონელი.

ზოგჯერ ფშავ-ხევსურს უხდება ხოლმე მგზავრობა ბარში. იქ ისინი თან-დათანობით იგნებენ უკეთესი ცხოვრების გემოს და ნაწილობრივად კიდევ ჩამოდიან უფრო ხელსაყრელ მოსავლიან ადგილებში. ასე, რომ მათს წინაპართა მიწა-წყალს ყოველ წლობით აკლდება თითო-ოროლა მოსახლე. უმთავრესად ისინი ჩამოდიან კახეთის თავისუფალ ადგილებში. ამრიგად ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ფშავ-ხევსურებისათვის მთავარი-საკიოხია ფიზიკური არსებობა. ამის გარ-შემო ტრიალებს მათი მთავარი მოქმედებისა, აზრისა და გრძნობის ბორბალი. ეკონომიური ცხოვრების ირგვლივ უვლის მათი ყოფა-ცხოვრების ჩარხიც. ამ უკანასკნელის ძიებაში იღვწა მათი სიცოცხლე და სხვა რაიმე აუცილებელ სულიერ საზრდოსათვის, კულტურული საჭიროებისათვის მათ დრო აღარ რჩებათ, და, თუ დარჩათ, მას ანაწილებენ ხატების სამსახურისა და მხიარულებისათვის.

9. ახალი წელი ფშავში.

სხვა მრავალ დღესასწაულებს შორის ფშავლები ახალ წელს ყველაზედ უფრო კარგად ჰხვდებიან. შობის წინა დღიდან ახალი წლის პირველ დღემდე სოფლის მთავარი და უმცროსი ხევის ბერები თავისი დასტურებით ურთ ხატში ატარებენ.

ახალი წლის წინა ღამეს სოფლის ყველა მამაკაცები (დედაკაცები, აქ მონაწილეობას არ ღებულობენ) თავს იყრიან ხატში, დაჰკლავენ საკლავს, ხარშავენ ლუდს, გამოხდიან არაყს და შემდეგ შექცევიან ლუდსა და არაყს. განთიადზე ყველა ფეხზე წამოდგება ქუდებს მოიხდიან, დაჰყრიან ნაბდის ქვეშ, შიგ ხელის შეყოფით ქუდებს არევენ, შემდეგ გამოჩნდება მთავარი ხევის ბერი, შეყოფს ნაბდის ქვეშ ხელს, გამოიღებს ერთ ქუდს და ვისი ქუდიც აღმოჩნდება, ის იქნება ახალი წლის მეკვლე. მეკვლე შემდეგ გაუძღვება ხალხს წინ, ჩამოივლის ყველა ოჯახებს და მიულოცავს ახალ-წელს. მის მეკვლეობას დაიხსომებს ხალხი; მომავალი წელი თუ კარგი მოსავლიანი დარჩა, თუ ავადმყოფობა არ გავრცელდა და არავის არაფერი არ დაზარალდა არ მოუკდა ე. ი. ყოველმხრივ უნაკლო გამოდგა მაშინ ყველა მას ლოცავს, თუ არა და ყველა მას სწყევლის. ამ ახალ წლის შესახვედრ ცერემონიას ფშავლები უწოდებენ ლიტანიოზობას.

10. მუსიკალობა.

საერთოდ, ფშავლები მუსიკალური ხალხი არ არის, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ცხოვრობენ ისეთი ბუნების წიაღში, სადაც ბუღბუღლის საამო მომზადოებელი ხმა ხშირად გვეტკობს სმენას და შაშვის საამო ქუქქუთი მომზიბლავად აფხიზლებს სმენას. როდესაც ფშავლები დასხდებიან საჭიფოდ და დაიწყებენ თავიანთ სიმღერას, ასე გონიათ, რომ სადღაც ტირილში დედაბრებს ძოყურია თავი და უგულოთ ერთმანეთს შესტირიანო. მათი სიმღერა აუცილებლად იწყება ექსპრომტული ლექსით. თვითუღი მთგანი ახალ-ახალ შაირს იგონებს და ასე მიუმღერებენ ერთმანეთს. მათი მიმღერება ხან სევდიანია, ზოგჯერ სამხიარულო, მოსწრებელი, საოხუნჯო და ხანდისხან შეუბრალებლად ცინიკური, დამკინავი. ეს არის მათი სიმღერის დადებითი

მხარე, თორემ სხვა მხრივ იგი ვერ იტანს ვერავითარ კრიტიკას. არავითარი კეთილშემოვნება ბგერითი რხევაში, არავითარი აწვევ-დაწვევა, არავითარი მოძახილი, არც პირველი, არც მეორე და არც ბანი, განუწყვეტლივი ერთნაირობა ხმის თანდათანობითი გადასვლაში და, რაც უმთავრესია, არავითარი სიცოცხლისებური გამოძახილი მათი სიმღერის ხმიანობაში.

ასეთი უსიცოცხლო ერთნაირობა სიმღერაში აშკარად ახასიათებს ფშავლების ნახევრად მკვდარ ბუნებას. რამდენადაც უშნოა მათი სიმღერა, იმდენად საარაკო და მომხიბლავია მათი საუბრის ნელი, მშვიდი და ტკბილი ინტონაცია, სასიამოვნო სასაუბრო ბაასის ხმიანობა. აქ ფშავლები განსხვავებულია მთის ყველა ხალხისაგან.

ყველა ხალხს აქვს კარგი რამ დამახასიათებელი თვისება ისე, როგორც უარყოფითი მხარეც, სხვანაირად არც შეიძლება იყოს, რადგანაც ყოველ სოფელს, ყოველ კუთხეს აქვს თავისი ნაკლიც და ღირსებაც, რა ტომსა და მოდგმაც უნდა ეკუთვნოდეს, სულერთია. ამატომ ჩვენს ძმებს, ფშავლებს ნუ ეწყინებათ, თუ ჩვენ მათ კარგ თვისებებთან ერთად ცუდ მხარეებსაც აღვნიშნავთ.

11. მესაქონლეობა ფშავში.

როგორც ჩვენ უკვე ზევით აღვნიშნეთ, ფშავლების მთავარი საზრუნავი არის საქონლის მოვლა, რომლის გარეშეც მათ ცხოვრება ვერ წარმოუდგენიათ. ვერ ნახავთ ისეთი ფშავლის ოჯახს, რომ სამი-ოთხი მეწველი ძროხა, ერთი უღელი ხარი და ათი-თხუთმეტი ცხვარი არ ჰყავდეს. აქ ჩვენ ვამბობთ საშუალოდ. მათში ბევრია ისეთიც, ვისაც ხუთასი ათასი ცხვარი ჰყავს, 50 სული მსხვილ ფეხა საქონელი. ვისაც ბევრი ჰყავს, ისინი ზამთრობით შირაქის ველზედ მირეკენ საქონელს საძოვრად, ვისაც ნაკლები, ისინი ადგილობრივ აძოვებენ და ინახავენ.

მათი ბავშვები ორივე სქესისა 8 წლიდანვე სამწყემსოში ატარებენ თავის ზიჯაელეს, ისინი თავიანთ ცოცხალ გონებას, გრძობას და ენერჯიას ამ საქონელს მოვლაში ლევენ. თვითეული ფშაველის სიყვარული საქონლისადმი ფანატიკოსობამდე მიდის, მას უმისოდ სიცოცხლე ვერ წარმოუდგენია და მის გარეშე არც სწამს არაფერი. აქედან ცხადია, რომ ამ მათთვის საყვარელ საქმეს, მესაქონლეობას მათ ადვილად ვერ მოაშორებთ და ამიტომ არის, რომ მათი ბავშვები სწავლა-განათლებას არ ეწაფებიან.

მათ რომ ჰკითხოთ, სწავლა იმდენს არას არგებს, რამდენსაც საქონელი. ჩვენთვის ხშირად უთქვამთ: შენ რომ ნასწავლი ხარ, რითი მჯობიხარ, ფერით, ბორცით თუ ჯანსალობით?

12. ფშაველი ბავშვები.

ფშაველი ბავშვები თავის სიცოცხლის პირველ პერიოდში ნიჭის-მხრივ, თავისი ფიზიკური სტრუქტურით დიდ იმედს იძლევა, ბოლო მიაღწევენ თუ არა ისინი სრულ წლოვანების ასაკს, მათი სახე, რიმიკა და გამომეტყველება ღებულობს არა ნორმალურ სახეს. ეს მით აიხსნება, რომ ისინი მოიზრდებიან თუ არა,

მაშინვე ეჩვევიან ლოთობას და არა-ბუნებრივ სქესობრივ ცხოვრებას, რის გამოც შედეგად ვლებულობთ ნახევრად დაკარგულ, უსიცოცხლო ინდივიდებს.

სურ. 5. ფშაველი ბავშვები

სურ. 6. ფშაველი 130 წლისა (ქავთარ ქისტაური)

სამწუხაროდ აქ აშკარად სჩანს გადაგვარების ნიშნები, მიუხედავად იმისა, რომ მათ ჯერ ფეხი არ გადაუდგამთ სიცოცხლის განვითარების პირველ საფეხურებში. მათ უფრო მეტი ნიშნები ექნებოდათ გადაგვარებისა, რომ არაჩვეულებრივი მთის ჰავა არ. აჯანსაღებდეს მათ ყოველდღიურ ფიზიკურსა და ფსიქიურ დანაკლისს. აგრეთვე ეს მთიკ ჰავა იცავს მათ იმ არა ჰიგიენურ ცხოვრებაშიც, რომელსაც ისინი ატარებენ ნეხში და ყოველგვარ სიბინძურეში. ამ მხრით მათი ცხოვრება არ განსხვავდება იმ ცხოველებისაგან, რომლებთანაც ისინი ცხოვრობენ.

13. დედაკაცის ცხოვრება ფშავეში.

სულ სხვა სურათს წარმოადგენს ფშაველი დედაკაცების ცხოვრება. მიუხედავად იმისა, რომ ფშაველი გლეხის ეკონომიური კეთილდღეობა მათ დედაკაცებზეა დამოკიდებული და მთელი ოჯახური სიმძიმე დედაკაცის თავზე ტრიალებს, ისინი მაინც განდევნილია ადამიანური ცხოვრების ფარგლებიდან და ატარებს მოძულეებულს, განწირულს, უდანაშაულოდ დასჯილის შეურაცყოფლ ცხოვრებას. მამაკაცების დამოკიდებულება მათთან პირდაპირ ხეადურია და

ვერ უძლებს ვერავითარ კრიტიკას. ყველაფერი ის, რაც შეადგენს ოჯახურ ბედნიერებას, გამომდინარეობს დედაკაცისაგან და ამავე დროს მან არ იცის მისი გემო.

ფშაველი გლეხი თავის ცრლთან პირდაპირ ჯალათია, მისი უხეში მხეცური ქცევით დედაკაცს მოძულეული აქვს პირადი ცხოვრება და იგი ხშირად თვითმკვლელობაზედაც ფიქრობს.

სიორ. 7. ფშაველი დედაკაცი ბავშვით

ბრწყინავს და მასში ვერავითარ ქუჩუყიანობას ვერ შეამჩნევთ. სხვათა შორის ფშაველებსურების მოხუც დედაკაცების უმრავლესობას ჩვეულებრივ ბუნებრივ ქალარას ძლიერ იშვიათად შეამჩნევთ.

14. ფშაველი დედაკაცის ტანისამოსი და ხელსაქმე.

ფშაველი დედაკაცისა და ქალაის (ქალიშვილის) ტანსაცმელი არის შემდეგი: წელს ზევით შავი თავსახური, წითელი საგულე თავისი შიბით¹⁾ ზედ-

¹⁾ შიბი მივიღე ასბმული ვერცხლის ფულეები. პატარა ფშაველი ქალები ქულაჯას უწოდებენ.

ამ მიზეზით მან არ იცის რა არის სიამოვნება, სიხარული და თავისუფალი გულია ღიმილი. იგი მხოლოდ ანაყოფიერებს, წარმოშობს, ზრდის.

მიუხედავად ამ აუტანელი ცხოვრებისა, ფშაველ დედაკაცის ფიზიკურ ჯამე "ში მაინც არაჩვეულებრივი სიცოცხლის ნიშნები გამოიყურება.

მან არ იცის საზოგადოდ რა არის სისუფთავე, მიუხედავად ამისა იგი მაინც მიმზიდველია თავის ქუჩუყიან სამოსელში. ისინი საერთოდ თავს ძროხის შარდით იბანენ, რაც არა სასიამოვნო სუნს ავრცელებს მათთან მიახლოებისას. ამას ისინი სჩადიან იმიტომ, რომ ქუჩუყის მოსაშორებლად სხვა არაფერი აქვთ და ეს კი, როგორც ისინი ამბობენ, ჰკლავს ყოველგვარ პარაზიტს, მძოვარას, ქერტლს, ალაპაზებს და ბრწყინავ ელფერს აძლევს თმას. და მართლაც, რომ დააკვირდეთ მათ თავზე, თმა

შავი კურტკა, წელს ქვევით წითელი, ან ქრელი კაბა, ფეხზე ლამაზად მოქარგული ქრელი წინდები, ზედ კოხტად შეკერილი ქალამნები, წვივზე ლამაზი პაკიკები. ზამთარში ზევიდან გადაკმული ბატენების ტყავისაგან შეკერილი ქულაჯა, ზაფხულში კი წმინდა შალისაგან მოქსოვილი პალტო, ხელში კოხტად შეკერილი პატარა სავეჯე, ¹⁾ რომელშიაც უწყვეთ ყოველგვარი ფერის საქსოვი ძაფები ქრელი წინდების საქსოვად. საზოგადოდ ფშაველი დედაკაცების ხელსაქმიანობა მრავალნაირია. მათ ხელსაქმიანობაში პირველი ადგილი უჭირავს შალის ქსოვას; რომელიც ყველა დედაკაცსა უნდა იცოდეს, შემდეგ წინდების ქსოვა, ხელთათმანებისა და სხვა. ყოველგვარი ოჯახური წვრილმანი—საქონლის მოვლა, მათი მოწველა, ყველის ამოღება, კარაქის შედღეება, ბავშვის მოვლა, ერთი სიტყვით, ყველაფერი ის, რაც ძირითად საქმიანობას შეადგენს. საზოგადოდ ფშაველი დედაკაცები ზედმიწევნით შრომის მოყვარულნი არიან და, როგორც ვთქვით, მათზე ჰკიდა ფშაველი გლეხის ეკონომიური კეთილდღეობა. საოცარი დამახასიათებელი თვისება შრომის მხრივ ფშაველი ახალგაზრდა ქალისა და საერთოდ დედაკაცისა ის არის, რომ მათ ტყვილა გაჩერებულს ვერ ნახვთ მთელი დღის განმავლობაში. ის აუცილებლად რალაცას აკეთებს. ზის—საქმეს აკეთებს, მიდის—წინდას ქსოვს, ცხვარშია თუ საქონელში—მანაც რალაცას ქსოვს, წყალზე მიდის—ისევ ქსოვს, ზურგზე ბავშვი ჰკიდა—თავ-ჩაღუნული ქსოვს, ნათესავთან მიდის შორს გაზაზე—კიდევ წინდას ქსოვს, სულერთია რა მიზნითაც უნდა მიდიოდეს იგი სასეირნოდ თუ სამგზავროდ, მთაში მიდის, სიარულის დროს მანაც ქსოვს, გულში დარდები იქვს—ქსოვს, მზიარულია—ისევ ქსოვს, არში-ყოხს, ხელს არ ასვენებს, გაბნეულ საქონელს ეძებს,—ისევ ყაისნაღებს, წინდის ჩხირებს ათამაშებს, საუბარშია შალის ზურგს ახვევს, ბოსელშია—ქსელში მაქვას-ცხემლას გააცურებს, სახებს გაუს-გამოუსვამს და შემდეგ ზედ ბექს²⁾ ურტყამს, რამდენადაც ფშაველი ზარმაცი გაუნძრეველია, იმდენად მილი დედაკაცი ან ქალი მოუსვენარი და მომქმედია. ფშაველი ახალგაზრდა ქალის დასახასიათებლად ჩვენ მოვიყვანთ ერთს ფშავურ ლექსს:

მზე ამობრწყინდა წითლადა, სხივსა ჰფენს არე-მარესა,
მის ნახვა ყველას დაატკბობს, ყვავილთაც გაიხარებსა.

ქალამ გაუსუბა საქონი, შამოაყოლა ქალებსა,

თავ-დანართ წინდას მიიქსოვს, თვალს ავლებს არე-მარესა

გულში ვინ იცის რას ფიქრობს, ან ვის დარდს იზიარებსა...

ფშაველი დედაკაცები გულში ჩასმულ ბავშვს ზურგით ატარებენ.

15. თეიური და ჰიგენა.

ამბობენ: „ზოგი კირი მარგებელიაო“ და ეს თქმულება ფშაველ დედაკაცებზედ ჰიგენური თვალსაზრისით, ერთგვარად მართლდება. ფშაველ ქალებს თვეში ერთხელ გარეთ უხდებთ ყოფნა მთელი კვირაობით, რის შემდეგაც მათ

¹⁾ რედუქული მათებურად—კალათი.

²⁾ დაკბილული ნაკერი ფიცრისა, რომელსაც მართლაც ბეკისებური მოყვანილობა აქვს და რომლითაც ქსელში ძაფები ერთი—მეორეზე მჭიდროდ მიჰყავთ.

უნდა დაიბანონ, დაირეცხონ და სახლში და მეზობლებში ისე გავიდნენ. ეს ჩვეულება მათ საშუალებას აძლევს, ოდნავ მაინც დაიცვან თავი იმ ქუჩუქისაგან, რომელშიაც ყოველ დღიურად ისინი ტრიალებენ. რაიმე ქალურ ავადმყოფობას მათ შორის—99 % შემთხვევაში უარყოფენ. თუ ეს მართალია, ამ მხრივ ისინი იდეალურად დაცული, თავშენახული ყოფილან. თითქოს არც სხვა რაიმე ავადმყოფობით უნდა იყვნენ ისინი შეპყრობილნი.

მაგრამ ძნელი საფიქრებელია, რომ ისინი მართლაც სრულიად დაცული იყვნენ ქალთა სნეულებისაგან, რადგანაც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ისინი ექიმს მეტად ერიდებიან და ვერავეთარ ზომებით ვერ დააჯერებს კაცი იმაში, რომ საჭიროა გამოტებით გითხრან ყველაფერი ის, რაც მათ აწუხებს სქესობრივი ორგანოების ფარგლებში. საზოგადოდ ფშაველი დედაკაცები მეტად ამტანი არიან ყოველგვარი ტანჯვისა, დამციერებისა და ფიზიკურ-ფსიქიური ტვივილებისა. როდესაც ფშაველ დედაკაცს ასტივდება რამე, მაშინ იგი მკითხავებს შიმარათავს ხოლმე. ოღონდ როცა ძლიერ გაუჭირდებათ ან სიკვდილის აჩრდილი თვალწინ წარმოუდგებათ, ე. ი. როცა ექიმის საქმეში ჩარევა უკვე დაგვიანებულია, მხოლოდ მაშინ აღარ ერიდებიან ექიმს და ყველაფერს უმხელენ.

ეს ითქმის მხოლოდ ქალის სნეულებათა შესახებ. რაც შეეხება სხვა ავადმყოფობას, აქ ისინი თავისუფლად მიდიან ექიმთან. ამ მხრივ ჩვენ არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აქ ხალხმა ვერ შეიგნო ექიმის მნიშვნელობა. საზოგადოდ, ფშაველი — ხალხი, თუმცა თავის პრიმიტიულ ყოფა-ცხოვრებას მისდევს, მაგრამ შედარებით კარგათ არჩევს ავსა და კარგს. მხოლოდ ამ თვისების შემჩნევა უცხო კაცისათვის ხანდახან მეტად ძნელია, რადგანაც ისინი თავის გულის ნადებს უცხოის ძნელად თუ გაუმგლავნებენ ხოლმე, ამ მხრივ ამ ხალხს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ჩვენი ხალხის სხვა ტომებს შორის.

16. ფშაური საღებავები.

ფშაველი დედაკაცები ქსოვენ ფარდაებს, შედარებით კარვად. ამისათვის ისინი დამზადებულ შალის ძაფებს ღებავენ სხვადასხვა საღებავებით, რომელსაც თვითონ დედაკაცები ამზადებენ ადგილობრივ. ამ საღებავებს აკეთებენ სხვადასხვა ბალახისაგან, ბალახის ძირისაგან, ერთგვარი მიწისაგან, მურყნის (თხემლას) ქერქისა, მკვარტლისა ანდა ტყის ვაშლისაგან. ამ საღებავებს ურევენ ღუქანში ნაყიდ ყოველგვარ ნაქსოვს და ძაფებს. თუ მათ უნდათ სახლში ნაქსოვი ფარჩა*) უფრო კარგათ შეღებონ, ისინი შინაურ საღებავს ურევენ ბაზარზე ნაყიდ საღებავ ღილას და სხვა. საღებავად აქ იხმარება:

- 1) ხაქოლი—ბალახია, ყვითლად ღებავს.
 - 2) ლები—მიწა, ყვითლად ღებავს.
 - 3) თავ-შავა
 - 4) რკინის წილა
 - 5) ენდრო
 - 6) ტყის ვაშლი
- } ორივე შავი საღებავია.
} ბალახის ძირია და ორივე წითლად ღებავს.

*) ფარჩა მთაში საზოგადოდ ქსოვილს (მატერიას) ნიშნავს.

ამ საღებავებით ფშველი დედაკაცები აფერადებენ წინდებს, შალს და ფარდას. ამ გვარად ისინი შინცა და შინც არ საჭიროებენ ბაზარს. მამაკაცის საშარულეს, საჩოხეს, წინდებსა და სხვას სახლში ამზადებენ. აგრეთვე თავის საქულაჯეს, საკურტკეებს და მაღალ ყელიან წინდებს.

17. მასიური სილატაკე.

საერთოდ შეიძლება ითქვას, რომ ფშველი ხალხის პირველყოფილი მდგომარეობა შედეგია იმისა, რომ მკვდარი და ცოცხალი ქონების გამოყენება არ იციან სათანადოთ, რის გამო იქ მეფობს მასიური სილატაკე, ეგრეთ წოდებული პაუპერიზმი.

აქ მდიდარი და ღარიბი ერთნაირად ცხოვრობს, თითქმის არავითარი განსხვავება მათ შორის ცხოვრების მხრივ არ არის და ეს ასეც უნდა იყოს. სადაც მონღოლება, სურვილი უკეთესი ცხოვრებისა, სწრაფვა ცხოვრების გარდაქმნა-გაუმჯობესებისა არ არის, იქ მკვდარია ყოველგვარი ქონებრივი სიმდიდრე. ფშველ გლეხს საარსებო ქონება აკლიაო, არ ითქმის, მაგრამ იგი თავის ქონებას სათანადოთ ვერ ხმარობს და ცხოვრობს ლატაკად და უსუფთაოდ.

18. ფშაველი მწყემსი (ქალი და ვაჟი).

გარიჟრაჟდება თუ არა, ვეებერთელა მთის ფერდობებზე ჯგუფ-ჯგუფად მოფენება ცხვრის ფარა. აქ, როგორც ვთქვით, გაზაფხული არ იცის და ამიტომ მის მაგიერობას ეწევა ზაფხული. მწყემსი, რომელიც ცხვრის ფარას ახლავს, თუ ქალია არის, —ხის ბუჩქს მიეფარება, თავ-ჩაღუნული წინდას ქსოვს და „გულში ვინ იცის რას არ ფიქრობს“, თუ ვაჟია, —დრო და დრო მიეძინება, ხან კი მის მახლობლად მდგომარე მწყემსს ქალას დაეძინება, გვერდს გაჰკრავს, არშიყულ საუბარში ცოტა კვინწარ სიტყვებს გამოურევს, ქალია ქვევიდან შემპარავად გაუღიმებს, შემდეგ ისევ გვერდს გაჰკრავენ ერთმანეთს და ვაჟი თავისივე ცხვრის ფარას დაუბრუნდება.

19. საშველი ბალახები.

ფშველები, განსაკუთრებით მათი ქალები, უმეტეს დროს, თავისუფალი ბუნების წიაღში ატარებენ, საქონელთან ერთად. ამიტომ ისინი ვაცნობიან სხვადასხვა საშველ ბალახებს. აქაც ერთგვარი უცნაურობა არის. ისინი ხანდახან მთელი დღე ერთგვარ ბალახსა სჭამენ, რომელიც ხილის მაგიერობას სწევს მთელ ფშვე-ხევსურეთში. ხშირად სახლშიაც მოაქვთ მთელი კონები, აწებენ ხაჭოთან რძის შრატში და ისე შეეჭკევიან. ამ შეზავებით ეს მცენარე საქმაო გემოს იძლევა და თავის გემოთი ძლიერ წააგავს ჩვენებურ ოხრახუშს. ამ მცენარეს სახელად ეძახიან ხიფხოლას. მაშინ, როდესაც იგი ახლად ამოსულია, სინორჩის დროს ის კარგი სათქვეფია და მას უშრატოდაც სიამოვნებით სჭამენ. როდესაც ხიფხოლა აყვავდება, მაშინ მას უწოდებენ ხიფლის ყივას (ხიფხოლას ყივას). ბალახი, რომელსაც უმთავრესად ისინი სჭამენ —ხუთნაირია:

1. ხიფხოლა (სინორჩის დროს) ანუ ხიფლის-ყივა (აყვავებული), —ოხრახუშის გემოსია.

2. კენკეშა (მოტკბილო გემოსი არის).
3. მჟეაანა (მჟეაე გემოსია; ამას უფრო ხევსურები ეტანებიან, გურულებიც სჭამენ).
4. ღუცი (ლულსებრივი მოყვანილობისაა, ფართო ფოთლიანი, მწარე გემოსია).
5. შუპყა (ესეც ღუცს წააგავს თავის შენებით, მაგრამ გემო ტკბილი აქვს).

20. ფშავლების უმთავრესი საკვები.

როგორც ზევით ვთქვით, მათი მთავარი კვების წყარო არის: 1) ერბო; ზაჭო (საპატიო სტუმართათვის), 2) ყველი (ცხერისა), 3) რძე (ძროხისა), 4) რძის ხაჭოიანი შრატის, 5) ხორცი, როგორც ახალი, ისე შენახული (გამხმარი), 6) კართოფილი.

რაიმე წენის მაგივრად რძის შრატს ხმარობენ (ღოს, როგორც ისინი ეძახიან). ამასთან ერთად პირველი საპატიო საჭმელი ფშავში არის ხინკალი; პურის კომში გამოახვევენ დანაყილ ხორცს და მოხარშავენ.

პურს უმთავრესად ქერისას სჭამენ.

სურ. 8. ფშავლები (ლოდ. შუაფხო).

II. ხ ე ვ ს უ რ ე თ ი.

ა. პირაქეთ ხევსურეთი.

1. მდებარეობა.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხევსურების ცხოვრების მთლიანად ამოწურვა ადვილი საქმე არ გახლავთ. ხუთი წლის მანძილზე ჩვენ შეეძვლით შეგვესწავლა მხოლოდ ზოგიერთი მხარე მათი ცხოვრებისა, რომელზედაც ქვემოთ ვვაქვს საუბარი.

ხევსურეთი ძვეს კავკასიონის მთავარი ქედის ორსავე მხარეს, სანხრეთით და ჩრდილოეთით.

გადმოვმა ხევსურეთი (პირაქეთი ხევსურეთი) მდებარეობს მიუვალ მთიან ადგილებზე და მათი სახლ-კარი, ეზო-მიდამო მოგაგონებთ დროებით ტყეში გახიზნული ხალხის კარ-მიდამოს.

2. ზამთარი ხევსურეთში.

ზამთარი ხევსურეთში (ფშავშიაც) მეტად მკაცრია და უღმომელი თავისი ხასიათით. მიუხედავად ამისა აქ დიდი თოვლი არ იცის. მისი სიმაღლე ერთ მეტრს არ აღემატება. იცის მხოლოდ მაგარი და მწვავე ყინვები, რომელიც ჩრდილო რუსეთის ზამთარს მოგაგონებს. მთელი ფშავ ხევსურეთი ზამთარში სულ დამუხვდება, თითქოს აღარავინ ჩქამობს, არავინ მოძრაობს. ქარ-ბუქი ძლიერ იშვიათია აქ, რაც აიხსნება გეოგრაფიული თავისებურობით. შიშველ მწვერვალზე კი დიდი თოვლი მოდის, რომლის სიმაღლეც ორ მეტრს ხშირად სცილდება. ამ მწვერვალების შუა და ქვემო ფარდისებურ კალთებზე არიან დასახლებული ფშავ-ხევსურები. შუა ზამთარში სოფლებს შორის სამეზობლო მიმოსვლა თითქმის შეწყვეტილია, რასაკვირველია, თუ რაიმე იშვიათი შემთხვევა (სიკვდილი, შტრამს დაცემა, ფათერაკი და სხვა) არ მოხდა. საზამთრო მარაგი (შეშა, თივა, პური) ყველა ხევსურს მომზადებული აქვს ზედვე, სახლების ბანზე—კარებთან. თუ გარეთ გამოვლენ—მხოლოდ სანადიროდ, მეზობლებში დროს გასატარებლად. მთელი ზამთრის თვეები ხევსური მამაკაცისათვის დასვენების ხანაა—მაშინ, როდესაც ხევსური დედაკაცები ყოველსავე ამას მოკლებულია. ფშავლებმა მომარაგება არ იციან ზამთრისათვის. მათ არ იციან დროს შესაფერისად მომზადება. ფშავლებს არ უნდათ, რომ დროს მისდიონ, არამედ დრო უნდა მიჰყვეს მათ. ყოველი ფშაველი აუჩქარებელია საქმიანობაში. მას ვერც დრო და ვერც გარემოება ვერ ააჩქარებს. პირაქეთ ხევსურეთში უფრო ნადირობენ და თევზ, მელაზე და კვერნაზე; პირიქით ხევსურეთში კი, როგორც მათილენები,

ისე არხოტლები ნადირობენ ჯიხვებზე, შველზე და კვერნაზე, რომლების ტყავსაც საბუნებურად იყენებენ¹⁾ ხმარობენ. ჯიხვისა და შველის ხორცს ცხადია კამენ. პირველ ღვინობისთვის, როგორც პირაქეთ, ისე პირიქით ხევისურეთისაკენ გზა ყველა მიმართულებით იკეტება, იშვიათად კარგი დარებიც დგება და ასეთ შემთხვევაში გზა შეიძლება არ დაიკეტოს ნოემბრის დამლევამდინაც კი. გზა გაიხსნება ივნისის შუა რიცხვებში მარტო პირიქითისაკენ, პირაქეთ ხევისურეთში კი—მაისის პირველ დღეებში. ამიტომ მთელი ფშავ-ხევისურეთი ზამთარში პირდაპირ ცოცხლების სამარეა.²⁾ ამ დროს გიყი არაგვიც შესწყვეტს თავის მოუსვენარ ღრილს და ჩვეულებრივად არ ანჩხლობს. როგორც ხევისურეთის, ისე ფშავის არაგვი თითქოს ქურდულად მიიპარება თავისებური სწრაფი ნაბიჯით ყინვის გამსკვირვალე მინებს ქვეშ, რომლის მოზრდილ ნაპრალებში მრავალი გარეული იხვები ჩაძვრებიან ხოლმე სათევზაოდ. აქა-იქ, არაგვის კარჩხლოვან კიდუნაპირებს ყინულის ჩამოსხმული ლუსტრები ამშვენებს—ამას ნაწვეთართან უკანა-ფშავში და პირაქეთ ხევისურეთში სოფელ მოწმასო ძირთან შესვლისთანავე შეამჩნევთ. აქ ძალა-უნებურად ამბობთ: ზამთარი ცივ მხარეშია ცოცხლებისურ სილამაზეს ატარებს, რაც უცხო თვალს გადაუშეტებლათ სიამოვნებას ჰგვრის.

ფშავლები საზამთრო მომარაგებისათვის დიდ თოვლს უცდიან, რათა ზნები პურისა და თივის ბულული ადვილად ჩამოათრიონ მაღალი მთის დაკიდებულ ბილიკებზე. უგზობისა და ადგილ-მდებარეობის გამო ურმის მაგიერობას მარხილი, ჯორი, ვირი და თვით ფშავ-ხევისურები ეწვეიან. დაკიდულ მთის ფერდობზე ფეხის დასამაგრებლად წრიაპებს ხმარობენ. ზნების ჩამოთრევას მაინცა და მაინც დიდი ძალა არ სჭირა. ძალა მხოლოდ მის დაკავებას ესაჭიროება, რომ დაკიდულ ფერდობზე ზნა არ დაუტურდეს ფშაველს და ზნასთან ერთად სადმე უფსკრულში არ გადაიჭრას. ამიტომ თვითელი ფშაველი, რომელიც ზნას მოათრევს მთის დაღმართზე ზურვით აწვება მას და ასე ნელ-ნელა ორივე მოცურავს ქვევით. ზამთრის პერიოდში საექიმო ჰუნქტზე ავადმყოფთა რიცხვი საგრძნობლად მცირდება, რადგანაც ფშავ-ხევისურეთის სოფელთა შორის გზა იკეტება და თოვლის ზეფების გამო მეზავრობა სახიფათოა.

ჩვეულებრივად თებერვლიდან ჰაზა იცვლება. ცივი ტაროსი თანდათან თბება. აი აქედან იწყება დიდი ზეაფები, რომელიც ხშირად მთელი ტყის მიდამოს მილწ-მოლწავს, საცხენოსნო ბილიკებს საცხებით გაანადგურებს, წალეკს, ჩამორეცხს და სრული სამი თვის განმავლობაში გზა-ბილიკები დაკეტილია. აქაურ ზამთრის სტიქიას ბევრი ფშაველი და ხევისური მოუტრევიან ქვიშ და გამოუსალმებია თავის კარ-მიდამოს, მთელი ზამთრის სამყოფ ქერის პურს ფქვევენ შემოდგომის თვეებში, რადგანაც მდინარე ხშირად იყინება და წისქვილის წყალი დგება.

როგორც ვიცით ფშავ-ხევისურეთში უმთავრესად მესაქონლეობას ეწვეიან. ზამთრის გრძელ პერიოდში საქონლის საკვები ხშირად აკლდებათ. ამიტომ ისინი გაზაფხულის სამი თვის განმავლობაში ნეკერიით კვებავენ საქონელს. ნოემბრიდან

1) საზამთრო ტყავის ქულაჯა.

2) ფშავ-ხევისურების სახლები ზამთარში პირდაპირ მგლის სორთებს წააგავს, რომლის საკომურებიდან ისინი იშვიათად გამოდიან.

თებერვლის დამლევაში თივით კვებენ. რომელსაც ხეესურები თიბათევსა და მკათათეში ამზადებენ.

მსხვილფეხა საქონელს ხეესურები უფრო კარგად უვლიან, ვიდრე ფშავლები. ხეესურ დედაკაცებს იმდენად უყვარს საქონლის მოვლა, რომ ბოსლიდან მათ ნებეს პირდაპირ ხელით ხვეტენ. ზოგიერთი კუთხე ხეესურეთში, განსაკუთრებით კი არხოტის თემში, მეტად მწირია ტყიანი ადგილებით, რის გამოც ხსენებულ მხარეში შეშა ძვირი საშოვარია. ამიტომ იქ შეშად საქონლის გამხმარ ნებეს ხმარობენ.

ლანქრობა (წყალდიდობა) ფშავ-ხეესურეთში თითქმის ოთხი თვე გრძელდება—მარტი, აპრილი, მაისი და თიბათევე. ამ დროს ორივე არაგვი მომეტებულად გიჟია და უღმობელი. გაშლილ ქალებზე კალაპოტს რამდენიმეჯერ იცვლის, ვეებერთელა ლოდებს ისე. გაივლებს წინ, რომ მისი ხრიალი კარგა შორ მანძილზე გესმით. ამიტომ ფშავ-ხეესურებს არაგვი გაზაფხულზე მომეტებულად აფრთხობს. ბევრიც იხრჩობა.

ორ წყალთან გაზვალთ ხიდზე და მარჯვნივ შეუხვევთ ხეესურეთის ხეობას. არაგვი საზოგადოდ მოზრდილი მდინარის სახელია. ფშავსა, ხეესურეთსა და მთიულეთ-გულდამაყარში. მოხვევებში თერგს არაგვის სახელით იცნობენ. მაგრამ პირაქეთ ხეესურებს რომ ჰკითხოთ, ნამდვილი არაგვი ის მდინარეა, რომელიც მათ სოფლებს ჩამოუდის. ეს ხეობა შედარებით არ არის მდიდარი თავისი ქალებით, ისე, როგორც ფშავის ხეობა. მარტალია, აქა-იქ შეგხედებათ კარგად მოზრდილი, ატეხილი ქალები, მაგრამ ისიც ორიოდვე; არც ერთი სოფელი თითქმის არ მდებარეობს ხსენებული ქალების ფენებზე ვარდა ბარისახოსი. დანარჩენი სოფლები მდებარეობენ ან სულ მალალი მთის ფერდობებზე ანდა მდინარის სათავეებში.

აქ წელიწადში ოთხი სეზონი კი არ არის, როგორც ბარში, არამედ ორა: ზამთარი და ზაფხული. ზამთარი იწყება ოქტომბრის პირველ რიცხვებში და თავდება აპრილის გასულს (ძველი სტილით). ასე რომ შემოდგომა და გაზაფხული ისეთი ვაგებით, როგორც ბარშია, აქ არ იცის. იცის მხოლოდ ზაფხული, რომელიც თავისი სიკეკლუცით ჩვენებურ გაზაფხულს წააგავს.

გ. ქიანჭველების ქალაქი.

სოფ. ბარისახოს ახლო მდებარეობს ლამაზად გაშლილი დიდი მინდორი, შემოსილი მწვანე მდელოთი. ამ დიდ მინდორზე მოსიანს მწყობრად და თანაბრად პატარა გუმბათებივით ჯარად ამოზნექილი ადგილები. აქ ძალაუნებურათ დაგაფიქრებთ ეს ჯგუფ-ჯგუფად მიწაზე დაწყობილი მწვანე ქუდები და გინდათ გაიგოთ თუ რა ბუდობს დედამიწის ქვედა ფენებში.

საექიმო პუნქტში ჩვენი დაბინაჰების შემდეგ*) გავიდა ერთი თვე. მოხუცი ხეესური მოვიდა ცხენით და ავადმყოფთან წამიყვანა. ეს ჩემი პირველი მგზავრობა იყო გადმოღმა ხეესურეთში. აპრილის უკანასკნელი რიცხვია. მზე შეუადლის

*) ბარისახოს საექიმო პუნქტი იმჟამად იმყოფებოდა არა ბარისახოში (ხეესურეთში) არამედ შლაფხოში (ფშავში), ოთხიოდე კილომეტრის მანძილზე ორწყალს ზემოთ.

ზენიტზე დგას და დედა-მიწის ზედა პირს შესამჩნევად სწევას. გავემზავრე ავად-
მყოფთან ცხენით, მოხუცი ხევსური კი ფეხით მოჰდევდა. გზაში ის შემეკითხა:

შენი სახელი?

— გიორგო, ვუპასუხე მე.

— ჩემი სეხნა ყოფილხარ. გიორგი, ჩამოხე ცხენიდან და ერთ ხანს მეშვე-
ჯღები, შენ ჩემზედ ჯიელი ხარ.

მისმა სითამამემ ძლიერ გამახარა, რადგანაც იგი გამომდინარეობდა ნამ-
დვილ თავისუფალ და უმერყეო პირდაპირობიდან. სიამოვნებით გადმოვხტი ცხენი-
დან და მას დავუთმე. მე წინ და ის ისევ უკან მოდის ცხენით. გავიარეთ დაახ-
ლოებით სამი კილომეტრი გზა, ის ჩამოხტა ცხენიდან და ახლა მე შემომთავაზა.

მზემ დასაუღეთისაკენ გადიხარა. სოფელ ბარისახოს მივუახლოვდით, ხსე-
ნებულ მინდორზე გავედით. მოხუცს შევეკითხე, თუ რას ნიშნავდა ეს აუარებე-
ლი ქუდებევით ამოხნეკილი მწვანე ადგილები. მან მიპასუხა—ეს, გიორგი, ჭიან-
ჭველების სახლებია, ამაში ჭიანჭველები ცხოვრობენ. თქმისთანავე თავის სიტყ-
ვის დასამტკიცებლად, ჰკრა გრძელი ჯოხის წვეტიანი ბოლო ამოხნეკილ მწვანე
ქულს და მიწაზე მრგვალი ბელტი გადმოაბრუნა, რომელზედაც ჭიანჭველების
ფარა იყო მიფენილი. ავარდნილი ბელტი ასევე ზედვე დავახურეთ და გზა გან-
ვაგრძეთ. მე ეს ადგილი განსაკუთრებით დავიმახსოვრე და მას ჭიანჭველ ე-
ბ ის ქალაქი დავარქვი. ამ ჭიანჭველების შუაგულ ქალაქში ხშირად მიხდებო
გავლა. ვაკვირდები მათ ყოფა-ცხოვრებას და იგი დიდ განცვიფრებას იწვევს
ჩემში.

პირაქეთ ხევსურეთში თავის მდებარეობით საგულისხმოა სოფ. ბარისახო,
მოწმარა, ქიოსტი, როშკა, ბაცალიგო, ქობულო და ღული. ამ უკანასკნელ სოფე-
ლში არის მუავე წყალი, რომლის მინერალურ შემადგენლობაშიც უნდა იყოს
რკინა და სოდა.

4. ა ვ ა დ მ ყ ო ფ ო ბ ა ნ ი .

ფშავში უფრო ხშირად გვიხდება ავადმყოფთან წასვლა ვიდრე ხევსურეთ-
ში. ეს იმიტომ, რომ ხევსურები უკიდურეს შემთხვევაში მოგემართავენ. როგორც
ხევსურეთში, ისე ფშავში, ზოგიერთი ინფექციური ავადმყოფობა სრულებით არ
შემხვედრია. მაგ. ყოველგვარი ტიფი და სხვ. და ამ გარემოებას ჩვენის აზრით
უნდა ხაზი გავესას. როგორც ზევით აღვნიშნეთ, არსებობს მხოლოდ გარდამა-
ვალ ხანებში ტიპური ავადმყოფობანი, განსაკუთრებით ფილტვების ანთება
ორივე ფორმისა—კრუპოზული და ბრონქო-პნევმონიური. აქ წელიწადს ორი
უმთავრესი გარდამავალი ხანა აქვს: შემოდგომა და გაზაფხული. ამ ხანებში ხსე-
ნებულ სენთა მიმდინარეობას ეპიდემიური და წმინდა სეზონური ხასიათი აქვს.
რაკი დავრწმუნდით, რომ აქაურ ავადმყოფობას წმინდა სეზონური მიმდინარეო-
ბა აქვს, ამიტომ შემდეგი სეზონისათვის მივიღეთ პროფილაქტიური ზომები: ვა-
წარმოეთ გამაფრთხილებელი დარიგებანი და შემდეგ წელს აშკარად დავიანახეთ
ხსენებულ ავადმყოფობის გავრცელების თვალსაჩინო შემცირება პროცენტულად.

ხევსურეთში რაიმე თანდაყოლილი ავადმყოფობანი იშვიათია. არც ფშავში
და არც ხევსურეთში სრულიად არ შეგვიმჩნევია ფარისებრივ ჯირკვლების ავად-

მყოფობა (ჩიყვი), რომელიც საერთოდ მთიან ადგილებს სჩვევია (სვანეთში, აჭარისტანში და ზემოსურეთში (გურიაში), ფშავეში ეს ავადმყოფობა სრულებით არ არის. როგორც ყველას სმენია, ხეცსურებმა იციან ჩხუბის დროს დაჭრა და ეს გარემოება ბევრ დასახიჩრებებს იწვევს, განსაკუთრებით თავისას. დასახიჩრება ხდება არა იმდენად მიყენებული ქრილობისაგან, რამდენადაც ადვილობრავი მკურნალებისაგან *).

წ. ხეცსურის დახასიათება.

ხეცსურები თავისი ბუნებრივი ტემპერამენტით სრულიად განსხვავდებიან სხვა მთიელებისაგან, განსაკუთრებით მათი მოსაზღვრე მეზობლებისაგან, ფშაველებისაგან. ეს ხალხი არაჩვეულებრივია თავისი ხასიათით, ქცევით მიხვრა-მოხვრით, ლაპარაკით, მოქმედებით, სიარულით, ტანისამოსით, ადამით, ზნე-ჩვეულებით და თვით იმ პირველყოფილი ადამიანის სიცოცხლით მკლავებით, რომელსაც ისინი ატარებენ. ხეცსური თუ მღერის, აუცილებლად საგმირო სიტყვებით აფერადებს თავის მკვირცხლ სიმღერის ხმიანობას, მას არ სწამს რაიმე გრძნობიარებაში ვადასვლა, სანტიმენტალობა. ისინი უთუოდ ცხოვრების სინამდვილეში სახავენ ყოველნაირ სიამ-ტკბილობას, ყოველგვარ ჭირ-ვარამს; მათ არ სწამთ სიყალბე არაფერში, არც თავზედური მედიდურება, თავგასული ამაყობა მეზობლობაში, არც ღალატში მოძმასადში. და თუ ვინმე მათგანს ეს თვისებები გამოაჩნდა თავის მეზობლებში, ისინი მას აღკვეთენ, სამუდამოდ სიცოცხლეს გამოასალმებენ, არა თუ იმას, რომელმაც ღალატი, გამცემლობა გამოიჩინა, არამედ თვით მის მოდგმასაც კი. ამის მაგალითები ბევრია მათ ცხოვრებაში და ერთს აქვე მოვიყვანთ საილუსტრაციოდ:

გადმოგვცეს, რომ სოფელ მოწმაოში ცხოვრობდა ბათირა არაბული, რომელიც მეფის მთავრობის დროს დიდი გავლენიანი პირი ყოფილა. მეფის მოხელეების იმედით იგი თავის მეზობლებს ვასდგომოდა და თავის სოფლის მებატონობა დაესახა მიზნად. მოუნდომებია თითქმის მთელი სოფლას მიწა-წყლის დაპყრობა, რისთვისაც მეზობლებს ავიწროებდა თურმე. ამასთან ერთად არ თაკილობდა თავის მოძმეების დასმენას მთავრობის მოხელეებთან. ერთი სიტყვით, გასაქანს არ აძლევდა თავის მეზობლებს. ხეცსურებმა შევიწროების დროს ძლიერი შეშვიდროება, შეკავშირება, მტკიცე ურყევი სიტყვის მიცემა იციან ერთმანეთისადმი. ამ შემთხვევაშიც ასე მოიქცენ.

რაკი მათ არ ასვენებდა თავგასული ბათირა, მათ მყისვე პირი შეპყრეს და გბდასწყვიტეს ეს ავ-ზნიანი ადამიანი სამუდამოდ თავიდან მოეშორებინათ. ერთ დღეს სოფელმა თავი მოიყარა, შეიარაღდნენ, ბათირას სახლ-კარს მიადგნენ. ბათირა ცოლშვილიანად გამოაძახეს გარეთ და თოვები დაუშინეს. ბათირას უდანაშაულო ცოლ-შვილი ხესა და კლდეს ედებოდა თავის დასაცავად, მაგრამ გვანდა იყო, პირველად ბათირა ამოიღეს ნიშანში, შემდეგ ცოლ-შვილი. ხალხი ამბობს, ოჯახის დიასახლისი ჩვილი ბავშვით ხელში თავს იცავდა. როდესაც დე-

*) მათს მკურნალობაზე ცალკე გვექნება ლაპარაკი.

და დაეცა მიწაზე უსულრთ, ჩილი ბავშვისათვის ხელი არ გაეშვა და ბავშვი მკლავებს შუა შეაცივდა დედის გულ-მკერდსო.

თვით ხალხი მწარედ იგონებს დედა-შვილის განუყრელ სურათს, რომელიც სიკვდილშიაც ვერ დაშორებოდნენ ერთმანეთს. „ეს სურათი ახლაც ისევ გველანდება ცხადში, თუ სიზმარში, რომ ბევრს ვერ მოგვისვენია მისი აჩრდილის ქვეშო“ მითხრა მოხუცმა იმედამ და მწარედ ამოიხრა.

„დედა-შვილი, თორემ იმ ძალზედ ჩვენ არას ვნაღვლობდით, არც ვიგონებთ მას, იგი წამსვე დაივიწყეთ, ისეთი უღმერთო, ისეთი შეუბრალებელი იყო: იგი მთელი ხეცურების წინაშე“, დაუმატა იმედამ. მის მიდამოზე არ დაუტოვებიათ არც-ერთი მოდგმის ნაშთი, ისევ გაუნადგურებიათ მისი კერა და ეზო, მისი სახლი და ნადავლი. ერთი კვირის განმავლობაში მკედრები ეზოში ეყარა და მათ ბუზები და ყვავ-ყორნები ესეოდაო. მეზობლები არ მიჰკარებიათ, არადგანაც მთელი მოწმას მოსახლეობა შეფიცული ყოფილა ერთმანეთზე და არაეისთვის, ნათესავეებისაც-კი ნება არ მიუციათ მკედრებს დაჰპატრონებოდნენ. ვინც მათთვის ხელს განძრევდა, უარესი დღე მოელოდა. სოფელში არავის არ მისცა ნება დაემარხათ ისინი თავის სოფელში. ამიტომ სადღაც შორიდან მოვიდნენ მისი ნათესავეები და მათ წაიღეს ყველა და სადღაც შორს, ოცი სოფლის იქით დაასაფლავეს. ახლა ბათირა არაბულის ნასახლარზე მკლავები ღმუიან და იქ გამკლავი მომსწრე მოწმაველი ხეცური კიდევ მწარე შურით იგონებს მას. საოცარია ეს სინამდვილე ხეცურების პრიმიტიულ ცხოვრებაში. მაგრამ კიდევ უფრო საკვირველია მათი ბუნების ურყევი სიმკაცრე, მათი ჯიუტობა.

გადმოღმა ხეცურები ცოტაოდნათ განსხვავდებიან გადაღმა (პირიქითელ) ხეცურებისაგან. პირველი განსხვავდებიან უფრო მეტი პრიმიტიულობით, გონებრივი ჩამორჩენილობით. არხოტელები და შატილელები (გადაღმა ხეცურეთა) გაცილებით მეტი გაგების, მეტი შეგნების არიან, ვიდრე გადმოღმა ხეცურები. ეს მიტომ, რომ 1) არხოტელ-შატილელები საზღვარზე დგანან და ეს გარემოება ხელს უწყობდა მათ შედარებით მათზე უფრო კულტურულ ხალხს (ქისტებს და სხვ.) დაახლოვებოდა. 2) აქ ეს ადგილებში, როგორც ძველად, ისე რუსის მეფის ბატონობის დროს ყოველთვის სადარაჯო ადგილებად იყო მიჩნეული. ეს ორი გარემოება ხელს უწყობდა გადაღმა ხეცურებს გონებრივად ცოტათი უწინ წასულიყვნენ. 3) კიდევ იმიტომ, რომ ისინი ახლო არიან კავკაზე და გროზნოზე. მათ საშუალება ჰქონდათ გადასულიყვნენ ამ ქალაქებში, როგორც ზამთარში, ისე რა თქმა უნდა ზაფხულშიაც. არხოტელები კი (იმათებურად: შატილიონები) გროზნოსთან. ხსენებულ ქალაქებში მიმოსვლის ზეგავლენით არხოტელებმა და შატილელებმა მიიღეს ერთგვარი ფერისცვალება. ზოგი შატილიონი და არხოტიონი ქისტურათ იცვამს, ბევრი მათგანი ქისტურადაც ღაპარაკობს: არის ხშირი მიმოსვლა ქისტებსა და არხოტიონ-შატილიონებს შორის. პირაქეთელი ხეცურები ასეთებს სრულიად მოკლებულია და ისინი, თითქმის სრულიად მოწყვეტილია ამ ქვეყნის ზეგავლენისაგან. მათ არც ტანისამოსი აქვთ შეცვლილი, არც ზნე-აღათი და არც სხვა ენა იციან.

ხევისურები თავისუფალია მოქმედებაში, თავისებურ ფიქრებში, თავისებურ სიამ-ტკბილობაში. მათ უკვირს ყველაფერი უცხო. ბრკეცვიალა. გადმოღმა ხევისურმა თუ რამე კარგი შეგამჩნიათ ტანზე, ან ფეხზე, აუცილებლათ უნდა მოვიდეს

სურ. 9. ფშავლის ბინა.

ლი, რომელსაც ხევისურები საკვამურს უწოდებენ, არის სასტუმრო, რომლის გვერდითაც ან წინ მოთავსებულია ბოსელი, სადაც საქონელი აბია. ამ სასტუმროში შუაზე ცეცხლის კერაა, რომლის გარშემოც ქვისა ან ფიცრის გრძელი დასაჯდომია გაკეთებული. კერას პირდაპირ პატარა გამოპირილი ქუჭრუტანაა, რომელსაც ორგვარი დანიშნულება აქვს: გარედან სინათლე ჩამოდის და

შენთან და ხელით უნდა გასინჯოს, იმ წამსვე მას გთხოვს ან შეგვეაქრება. ამ შემთხვევაში თუ სურვილი არ აღსრულდა, მაშინ ეცდება ის ნივთი, რომელიც მას მოეწონა, ან წაგართვას ან მოგპაროს. ეს ნაკლი განსაკუთრებით გადმოღმა ხევისურებს მიეწერება.

6. ზეზუსული ბინები.

ხევისურები ცხოვრობენ საკმაოდ მაღალ ადგილებში. მათი სახლები შესდგება სამი განყოფილებისაგან. ქერხო, იგი წარმოადგენს მთელი ოჯახის ავეჯეულობის საწყობს, ზაფხულობით დასაძინებლად არის. აქ დგას მაღალ-ფეხიანი ლოგინი, ნობი, ფარდაგი, სხვადასხვა გვარი ქურქლეული, სპილენძეულობა, ქერი გოდრით, ჩალა და სხვა. ქვედა-სართული

შიგნიდან ბოლი აღის. მესამე ნაწილში ისევ საქონელი ჰყავთ და ნეხვია შიგ დაგროვლი, რომელიც გაზაფხულზე გააქვთ გარეთ, მაშინაც იქვე კარებთან დაჰყრიან. ერთი სიტყვით, ყველაფერი ის, რაც მათ საცხოვრებელს შეიცავს, ამ სამ განყოფილებაშია მოთავსებული. სახლები მათი ჯგუფ-ჯგუფად არის ერთმანეთთან მიჯრილი. ამას გარდა ყოველ მოსახლეს აქვს, ეგრეთ წოდებული, პატარა სახლი, სამრელო, სადაც დედაკაცები და ქალები მშობიარობის და თვიურის დროს გადაბარგდებიან ხოლმე. ვინაც ეს უკანასკნელი არა აქვს, ისინი გადიან იქ, სადაც საქონელი ბინადრობს. ეს მაშინ, თუ ბოსელი მოშორებულია მათ ხსენებულ სასტუმროს, თუ არა და სრულიად გარეთ ბოსლის გვერდით პატარა ჩალით გადმოხურულ მინაშენებ-მინალომ ¹⁾ კუთხეში გადიან მშობიარე დედაკაცები. სხვა ქვეყნებში შეიძლება ძალს არ ეპყრობოდენ ისე, როგორც ხევსურეთში მშობიარე დედაკაცებს. და ეს მაშინ, როცა ყოველი ხევსურის ყოფა-ცხოვრება, ავლადიდება, ოჯახური ბედნიერება, სიხარული, სიამოვნება, სიმხნევე და ყოველგვარი იმედი დედაკაცზე ჰქიდა.

7. მესაქონლეობა ხევსურეთში.

უმთავრესი სასიცოცხლო წყარო ხევსურებისა არის მესაქონლეობა. უმეტეს შემთხვევაში ისინი მსხვილფეხა საქონელს ამრავლებენ. მეცხვარეობას ხევსურეთში იშვიათად ეწევიან. ეს მხოლოდ გადმოღმა ხევსურეთზე ითქმის, გადაღმა ხევსურთაგან კი, განსაკუთრებით წარდოტის ხეობაზე. შატილის რაიონში კი გარდა მენახირეთისა, მეცხვარეობასაც ეწევიან. მხოლოდ აქ აღსანიშნავია ერთი საყურადღებო ფაქტი: შატილიონები ცხვარში მწყემსად თვითონ არ გადიან, რადგანაც ისინი ამას თავილობენ და მწყემსად სხვა მოდგმის ხალხს ქირაობენ. საკვირველია ის გარემოება, რომ მთელ ხევსურეთში წოდებრივ დაყოფა არასოდეს არ ყოფილა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, შატილიონებს რაღაც პრივილეგიური მიდრეკილება ემჩნევა თავისივე მოსახლევე სოფლებს შორის.

პირაქვით ხევსურეთის მდგომარეობა უფრო ცუდია პირიქით ხევსურეთთან შედარებით. როგორც ზევით ვთქვით, გარდა ბარისახოს მიდამოსა არც ერთ სოფელს მიმზიდველი, გაშლილი მდებარეობა არ აქვს და ერთი სოფელი მეორისაგან სრულიად მოწყვეტილია. ამ მხრივ ხევსურები ვერ არიან სასურველ მდგომარეობაში, მაგრამ ვაკირებების დროს მათ ეს მიუვალობა მთიან-კლდოვან ადგილებში არ უშლის ხელს და წამსვე, როგორც ერთი კაცი, თავს იყრიან ხოლმე.

8. ხევსურის საოჯახო მუშარეობა.

ხენა-თესვას ხევსურები იწყებენ ზაფხულში ივნისის პირველ რიცხვებში და ათავენ მათათვის შუა რიცხვებში. ეს მიტომ, რომ გაზაფხული იქ თოვლის დნობის პერიოდია და გაზაფხულის თვეები, როგორც ასეთი არ არსებობს, მხოლოდ ზაფხულის თვეები გაზაფხულის თვეებად არის ქცეული. თესვენ უმთავრესად ქერსა და სვილს (ჭვავს). ხნავენ მხოლოდ ერთი უღელი ხარით, მაშინ

¹⁾ ჭერხოს კედლები უმრავლეს შემთხვევაში წნელით არის ამოღობილი და შეღესილია ტალახით ან საქონლის განავალით (ნეხვით), ქვედა სართული ქვის ყორით არის ნაშენი.

როდესაც მათი მოსაზრებე შეზობლები, ფშავლები, ორს და ხანდახან სამ უღელა ხარსაც აბამენ. ვინც კარგად დაუყვირდება ფშავ-ხევსურების ცხოვრებას, ის აშკარად შეამჩნევს, რომ ხევსურს უფრო მეტი შრომის მოყვარეობა ახასიათებს, უფრო მეტი შნო აქვს სიცოცხლისა, იგი უფრო მეტად მოძრავი და მომქმედი ელემენტია, ვიდრე ფშაველი. მოკლედ რომ ვთქვათ ხევსურებს საარსებო მომარაგების უნარი გაცილებით უფრო მეტად აქვთ განვითარებული და გამოჩარხული, ვიდრე საერთოდ ფშაველებს.

ამ თვისებას მათში აშკარად დაინახავთ შაშინ, როდესაც მათ კარმიდამოს ზამთრის პირზე მიაღვებით. მათი ადგილები უფრო მოუსავლიანია, მწირი, მაგრამ ზამთრის პირზე მათ ყველაფერი მომარაგებული აქვთ: პურის ჩალა, თივა და შეშა — ყველაფერი შინ მიტანილი აქვთ, მაშინ როდესაც ფშაველები მთელი ზამთრის სეზონში პურისა, თივის და შეშის ზიდვაში წელზე ფეხს იდგამენ და ისე ატარებენ მთელ ზამთარს. იკვებებიან ხევსურები ხორციით, ერბოთი, ყველით და ქერის პურით. საუკეთესო საქმელი მათი არის ხორცი, ხინკანი და ხორციანი ქადა.

რამდენადაც ჩვენ გვიხდებოდა ხევსურთა წრეში ტრიალი, დაუახლოვდით მათ, შევისწავლეთ ცხოვრების ყოველგვარი წვრილმანი და დაინტერესებულ მკითხველს ვაწვდით იმას, რაც ჩვენი საკუთარი თვალით ვნახეთ და განვიცადეთ. მაგრამ ამ ხალხის ცხოვრება იმდენად რთულია, რომ მისი საფეხებით ამოწურვა, ვიმეორებ, შეუძლებელია, ოღონდ ჩვენი დაკვირვებანი იმ ხრივ არის საყურადღებო, რომ ჩვენ ამ ხალხში სრული ხუთა წელი დაყვავით ზამთრიან-ზაფხულიანად და არა ისე, როგორც ზოგიერთი მკვლევარი მგზავრავით აივლჩაივლის ხოლმე აქ ზაფხულობით.

ხევსურების ველური რაინდობა წარმტაცია და ლამაზი, მათ ყოველნიერ მიხვრა მოხვრაში, ყოფა-ქცევაში საუკუნოების მიერ გამოჭედილა დამოუკიდებელი ველური თავისუფლებაა გამოსახული. ამიტომ არის, რომ ჩვენ მათ არაფრად არ მივაჩნევით. იმათ ჰგონიათ, რომ ქალაქიდან შემოჭრილი თავისუფლება ათასგვარი წამბაძველობისა, იმიტაციის სახეებს ატარებს არსებითად. ყოველნიერი წამბაძველობა არის ბუნებრივი სილაღის აშკარა დასუსტება. ამიტომაც ისინი მას ინსტიქტურად გაუბრბინ და კულტურას, მისგან ბოძებულს არ ღებულობენ. ხევსურის ბუნება სწორედ იმ თავისუფალ ტყის ფრინველს წააგავს, რომლის გარშემო არ არსებობს არაერთი შემბორკავი წესი და ზნე-ადათი, არაერთი წამბაძველობის ნასახი და სადაც კი ეს უკანასკნელი შეიპარა, იქ უკვე წმინდა ხევსურული ფიზიონომია შერყეულია. ყოველი ხევსური თავისებურად მეტად თავაზიანია.

9. ახალი წლის დღესასწაული ხევსურეთში.

ხევსურებს ბევრი დღესასწაული აქვს. დღესასწაულებში საყურადღებოა ახალი წელი, რომლის შეხვედრაც გრძელდება ექვსი დღე: ახალი წლიდან ნათლის ღებამდე. მისი შინაარსი ასეთია: ახალი წლის წინა ღამეს სოფლის ყველა მცხოვრებნი შეიყრებიან ხატში. ყველა ოჯახიდან თითო მეკვლე მიდის იქ საქალავით (ერთი ვერძით და ერთი ვაცით), რომელსაც ხვეის ბერი მაშინვე ჰკლავს

მეკვლეების (მფერხავეების) სადღეგრძელოდ. ამის შემდეგ ყველა მეკვლე შინ მიდის. თავიანთ ოჯახებში ივანშემებენ და მერე ისევ ხატში ბრუნდებიან ღამის სათევად. ღამის თევის დროს, გათენებამდი მხიარულობენ, გათენდება თუ არა, ყველანი ერთმანეთს მიულოცავენ ახალ წელს და უსურვებენ ერთმანეთს ხანგრძლივ სიცოცხლეს და ყველაფერ კარგს. დისტურები და ხევის-ბერი ყველა მეკვლევს სამ-სამ თასს არაყს მიაწვდიან და ჭეიფს განაგრძობენ. მხიარულება გამოიხატება თითქმის განუწყვეტლივ ცეკვაში, სიმღერაში და ხუმრობაში.

ამ სიამ-ტკბილობის შემდეგ ხევის ბერი უბრძანებს მეკვლეებს, რომ უკვე დრო არის ხატის სახლში შესვლისა. დაუფონებლივ ყველანი შევლენ, საიდანაც ფეხს ვერ გააძრევენ, სანამ ხევის-ბერი არ აცნობებს მათ, ამ წესს ვერაფერ ვერ დაარღვევს. ცოტა ხნის შემდეგ ხევის ბერი გამოვა გარეთ, ახვეტს თოვლს ჩოხის კალთაში, შვეა ხატის სახლში. მეკვლეებს თითო ნუქა თოვლს გადააყრის თავზე საახალწლო სიტყვების დაყოლებით: „ყველა თქვენგანს ვუსურვებ ასე გათეთრებას, ასე აყვავებას“, რაც ნიშნავს კეთილად სიცოცხლის გატარებას და რომელიც სიმბოლოა ტკბილი მოხუცებულობისა. თოვლი თუ ყველას არ გადააყრა ხუცესმა, ხალხი ესაყვედურება მას, უკმაყოფილო მივირდება მასთან და ამბობს—არა მე მაკლია, არა მეო, აგრეთვე ბავშვებიც მოსვენებას არ აძლევენ ხევის ბერს, თუ ისინიც დარჩენ უთოვლოდ. შემდეგ ხევის ბერი წინ გაუძღვება მეკვლეებს და გარეთ გამოვლენ, აქ ისევ დაიწყება ცეკვა-თამაში, მხიარულება და ლულ-არაყის სმა. ცოტა ხნით ღვინო შეჩერდება, ხუცესი პურის ნამცეკვებს ჩააწებს ლუდიან ქურტელში და დაურიგებს ყველა მეკვლეს. ყოველი მეკვლე მას უბეში შეინააავს და სახლში წაიღებს.

ახალი წლის დილას ხეცური სახლიდან ვერ გამოვა, ვერც კაცი, ვერც დედაკაცი, ვერც მოხუცი და ვერც ბავშვი მანამ, სანამ ოჯახში მეკვლე არ მივა. თუ ეს წესი ვინმემ დაარღვია, იმის ცხოვრება იმ წელს ცუდად წავა და ხატი მას გარისხავს. შინ წასვლის დროს მეკვლეები ხატის წინ დაიჩოქებენ, პირჯვარს გადაისახვენ და სიმღერით, პირს სახლისაკენ იბრუნებენ. ხევის-ბერი ღოცავთ მათ: „მეკვლენო, წაიღეთ შინ ყოველგვარი წყალობა ხატისა და ანგელოზისა“. სახლში მისვლის დროს მეკვლეს კარებში ორი კაცი ხვდება, ერთი მათგანი სამეკვლეოს მიუტანს, მეორე კი წყლის მოსაპარავად გავარდება კარში, რომ წყლის ამოღება არავინ მოასწროს.

ვინც პირველად წყალს ამოიღებს, იმის საქმე იმ წელიწადს დოვლათიანი და ნაყოფიერი იქნება. მდინარე წყალი ხევშია, ყველა იქითკენ მირბის. მეკვლე ყველა ოჯახის წევრს მიულოცავს შემდეგი სიტყვებით: „ჩემიმც კვალი კახე დავიჯდებისთ, წყლიან-პურიან სახელ-გამარჯვებანი. ახალ წლის გამოცვლისად ბედნიერი წელი კვალიმც გამოგვეცვლებისთ“, სამაგიეროდ დამხვედრი წინ მომზადებულ მრგვალ კვერს უხმოვდ მიაწვდის მეკვლეს. ამ კვერს სახლში გაავლორებენ სამხელ, თუ კვერი სამოვიკერ პირაღმა გადაბრუნდა ან ორჯერ—ბედნიერებას და დოვლათიანობას ნიშნავს. თუ ერთხელ, ან სულ არ გადაბრუნდა—უბედურებას. მეოთხეთ კვერს აღარ გაავლორებენ. ამის შემდეგ იწყება ლულ-არაყის სმა, დროს ტარება, ხვევნა-კონა და ასე გასტანს იგი ექვს იანვრამდი. დროს ტარება ხდება იმისას, ვისაც ახალი გარდაცვალებული ჰყავს. ყველანი იქ წაი-

დებენ ლუდს-არაყს. თუ იმ სოფელში ახალი გარდაცვალებული ჰყარის, იმ შემთხვევაში საღმრთო სხვა ალაგას აიჩენენ და ყველანი იქ ეწევიან ლხინს.

ახალი წლის შეხვედრის დროს ძალიან ფრთხილობენ ხევისურნი, რათა ერთ-მანეთს შორის რაიმე ფათერაკი, უბედურება არ მოხდეს, მაგრამ მათი თანდაყოლილი მოუსვენარი ბუნება და ხასიათი ვერ დგება თავის ფარგლებში და ხშირად საბედისწერო მარცხიც მოსდევს.

როგორც ყველა დღეობაზე, ისე ახალი წლის დღესასწაულზე ალკოჰოლის ზეგავლენით ხშირად ხდება ჩხუბი, კექნაობა და მრავალნაირი აყალ-მაყალი. ამ დროს შეიძლება მოხდეს ისეთი შეტაკება, რომელიც ხელჩართულ ომს მოგავონებთ.

ჩვენი იქ ყოფნის დროს იყო ასეთი შემთხვევა: სოფ. გუდანში წაიჩხუბა ორი გვარეულობა: არაბულები და კინჭარაულები. ამ ჩხუბის დროს დაიჭრა 60 კაცი, ერთი მოკვდა, ერთიც სასიკვდილოდ დაიჭრა.

ამ დაჭრილთაგან ჩვენ მხოლოდ ორს ვმკურნალობდით, დანარჩენნი თავიანთ შინაურ აქიმებთან მკურნალობდნენ. მორჩენით ყველანი მორჩნენ, მხოლოდ კი ბევრი დასახიჩრა. ხევისურის დაჭრა ისევე ხევისურისაგან ჩვეულებრივი მოვლენაა, ეს თან სახელიც არის მათში, განსაკუთრებით ახალგაზრდათა შორის. იშვიათია ისეთი ხევისური, რომელიც თავზე, ან სახეზე, ან და სხეულის რომელიმე ნაწილზე არ იყოს დაჭრილი. ვისაც ჭრილობის ნიშანი არა აქვს, იმას ლაჩარს უწოდებენ და ხშირად სასაცილოდ ჰყავთ აგდებული. მაგრამ თუ ვინმე დაჭრისაგან მოკვდა, ეს დიდ უბედურებას ნიშნავს, როგორც დამპყრელისათვის, ისე მკვდრის პატრონისთვისაც, უფრო კი პირველისათვის. ეს იმიტომ, რომ, ჯერ ერთი, დამპყრელის მთელი ოჯახი განადგურდება ეკონომიურად, მეორე, სოფელი მას ათავალწუნებს და, მესამე, ის მუდამ შიშშია. აქ საყურადღებო ის არის, რომ ხევისურები ადამიანის სიცოცხლეს დიდად აფასებენ და მისთვის ყოველი მათგანი საწინდრად თავსა სდებს.

საღამოთი ხევის ბერი თავის დასტურებს ვაგზანის სოფელში, რათა ყოველ მოსახლეს თავს დაეცეს და რაღაც მოჰპაროს. ამ დასტურებს იმ ღამეს დაარქმევენ ქურდებს. ქურდი დასტურები დაივილიან სოფელს და ყოველ სახლში ცოტცოტას რაღაცას მოიპარავენ, ან არაყს, ან ხორცს ან სხვა რაიმეს. მხოლოდ ბევრის მოპარვის ნება არა აქვთ და ვინც ამას ჩიოდნენ, მას საყვედურს ეტყვის ხევის-ბერი: „განა ჩვენ რამე გვაკლია, რომ რომელიმე ოჯახი დაეღუპოთ, ეს არ არის ჩვენი წესი. ჩვენი ჩვეულებაა ხალხი ვალხინოთ. ახალი წლის დღეები სიამტკბილობაში გაეატაროთ და ყოველ სამომავლო ახალს პირნათლად შეეხედეთ. ვინც ფხიზელია ოჯახში; ის დაიჭერს ქურდებს, ჯერ კარგად თავაზიანად მოეპყრობა, დაჰპატიუებთ, აკმევს-ასმევს, შემდეგ დაიჭერს, შეჰკრავს, აჰკიდებს ზურგზე ბარგს და ისე წაიყვანს ხატისაკენ. თუ ოჯახის პატრონი ვერ გამოდგა ფრთხილი, მაშინ თვით ქურდები დაიყვირებენ სახლში შესვლის დროს და ქუმალ სახლის პატრონი დაიჭერს მათ. ასე რომ არ ჰქნან, ისე ლხინს კარგი ელფერი არ ექნება. მეორე დილას ამ ქურდებს დააყენებენ ერთად მთელი სოფლის წინ, აჰკიდებენ ზურგზე შეშას, ყინულს და დაუწყებენ ცემას ხუმრობით, თან ეუბნებიან: „ვის სახლებს სტეხავდი, შე კატაო“. შემდეგ შეიარაღდებიან და მოეზა-

დებიან საომრად ხატის მოსამსახურეების წინააღმდეგ. შეიქმნება ვითომდა ხელჩართული ომი, დაუწყებენ ერთმანეთს მსუბუქად ცემას, თან უყვირიან ხატიონთ: „კარში გამოდით, რას იმალებით ხატში? არ შეგარჩენთ ჩვენი სახლების გატეხას“. ხატის მოსამსახურეები უპასუხებენ, როცა გამოვლენ მოწინააღმდეგე ბანაკთან საომრად. ამხედრებული სოფელები გაიძახიან: „ხალხის ცოდო-ბრალი თქვენს კისერზე იყოს“, — „ჩვენი ბრალი არაფერი არ არის, არც იქნება“, — „აბა რას სტეხდით ჩვენ სახლებს? — აბა ვნახოთ რითი გვიპასუხებთ“, — „რითი და ხმლებით და იარაღით“, — „აბა დავვიხედით თუ ბიჭები ხართ“, უპასუხებენ ხატოვნები და შეიქმნება ისევ ომი, ცისკენ თოფების სროლა. ყოველი თოფის სროლაზე თითო კაცი ძირს ეცემა, ვითომდა კვდებიან, შემდეგ კიდევ ერთმანეთს დაერევნიან და ხმლის ყუით დაიწყებენ ბრძოლას. ხევის-ბერი, რომელიც იმ ომში არ ღებულობს მონაწილეობას, მივა თვითეულ „მკვდართან“, დაუწყებს სინჯვას ვითომდა „დობტურაა“, დაალეწინებს ყველას თითო არაყს და ყველა ერთად მორჩება. როდესაც ყველა მორჩება, დაიწყება ლაპარაკი შერიგებაზე, რაიც მშვიდობიანად თავდება. ამის შემდეგ ისევ დაიწყება სმა, ცეკვა თამაში და ქეიფი გრძელდება იანვრის ნ.ღ.

10. ონჩხარი.

ხეესურებში არსებობს ერთი ლამაზი ჩვეულება, რომელსაც ისინი „ონჩხარს“ უწოდებენ. იგი იმაში მდგომარეობს, რომ სოფელმა უნდა იცოდეს თავისი წმინდა მოვალეობა მეზობლის შემთხვევითი გაჭირვების დროს. ხეესურების ასეთი სამავალითო ჩვეულება ვრცელდება არა მარტო თავის სოფელზე, არამედ მთელ თემზედაც. ეს საუცხოო ჩვეულება ასეთია: როდესაც სოფელში, ან თემში ვისმეს რაიმე გაჭირვება მიადგება კარს, მისი ახლო მეზობელი ამაზე აცნობებს ჯერ თავის სოფელს, მერე მთელ თემს ცუდ მდგომარეობაში მყოფი ხეესური გამობდის არაყს, ან ლუდს, დაუგზავნის სოფელს კაცებს (შვილს ან ძმას), რომელსაც დააბარებს: „აბა, ახლა არის ჩემი განსაცდელის დრო, ვისაც რა შეუძლია, იმით მომეხმაროს“.

გაჭირვება უმრავლეს შემთხვევაში იმაში გამოიხატება, რომ ზამთრის პირზე მას დააკლდება საქონლის გამოსაცემი თევია, ან ოვით საარსებო პური, მაშინ ყველა გონიერი მეზობელი მივა გაჭირვებულის სახლში. შეეკითხება მას, თუ რამდენი და როგორი ღირებულების დახმარების აღმოჩენა არის საჭირო. ჯერ სანამ მას დაიწყებენ ყველა სიფხიზლეში დაპირდება, ვინ რამდენს დაეხმარება და შემდეგ დაიწყებენ სმას. ეს იმიტომ, რომ ონჩხარის მომწყობმა არ სთქვას — სინთერალეში დაპირებას ფასი არა აქვს. დახმარებით ყველა თავის ქონების მიხედვით ეხმარება. ამ რიგად, ყველა ხეესური ზნეობრივად მოვალეა „ონჩხარის“ მომწყობ გლეხს დახმარება გაუწიოს, მის გაჭირვებულ მდგომარეობაში შევიდეს, ხელი გაუმართოს მოძმე მეზობელს იმ შეგნებით, რომ შეიძლება თითონაც უარეს მდგომარეობაში ჩავარდეს. მომავალ წელს. ასეთ შემთხვევაში ყოველი ხეესური მოვალეა სთვლის არა თუ მარტო თავის თავს, არამედ ის აგრეთვე აძულეებს იმ უთანაგრძნობო, ბუნებრივად მიუკარებელ ხეესურსაც, რომელიც თავისივე წრის კეთილ საქმეებს გაურბის. ასეთი ჩვეულება შენახულია ფშავშიაც, ოლონდ იქ ეწოდება „ონჩხარი“.

11. დასასვენებელი და საჩუქო ადგილები.

ხევსურებსაც აქვთ თავიანთი გასართობი ადგილი, სახლი და მრავალსაუკუნოებით გაშენებული ბაღი, სადაც, გარდა ფრინველებისა, ვერავინ გაივლის, სადაც საარაკო სისუფთავე სუფევს. ასეთ ადგილებს ხევსურები უწოდებენ „წმინდა“ ადგილს. ასეთი ადგილები-ბაღები ფშაველებსაც აქვთ, მაგრამ იქ ისეთი სისუფთავე არ არის დაცული, როგორც ხევსურების „წმინდა“ ადგილებში. ზოგიერთ „წმინდა“ ადგილებიანი ბაღი მართლაც ისე არის გაშენებული მრავალნაირი მცენარეებით, რომ პირდაპირ ბოტანიკურ ბაღს მოგაგონებთ. მათ შორის არის ისეთი ადგილებიც, სადაც აღამის ძეს ფეხი არ დაუდგამს და

სურ. 10. ხევის ბერის ლოცვა ათენგენობას (დიდი ხატი წინ) ყორე მთლად მორთულია ვერცხლის თასებით, მისჩანს ანთებული სანთელი (სოფ. შატილი).

არვის ნება არა აქვს მის ჩრდილოვან ხევენებში თავისუფლად ამოისუნთქოს. ეს იმიტომ, რომ იქ წმინდა გიორგის ხატი, ან რომელიმე კერპის სახელი მეფობს და ამ ფეტიშის მკაცრ დისციპლინას ექვემდებარება ყველა ხევსური — განურჩევლად სქესისა და ასაკისა.

ყოველ სოფელს აქვს თავისი ხატი და ამ ხატთან გაშენებული ლამაზად მორთული თაიგული, რომლის გარშემო თითქმის ყოველ კვირაობით ისვენებს მუშაობით დაქანცული ხევსური და წელიწადში ათჯერ მაინც იქეიფებს, დროს გაატარებს, დაქანცულ სხეულს ლუდით და არყით გაჟღენთს, მტრებს მზავის სიამოვნებას შეუგინებს, თავის ახლობელს კეთილად მოიგონებს, მიცვალებულს შენდობას გაუზახენის. ისე ხდება, რომ ამის შემდეგ გაღმევი ვისმეს ხანჯალს დაჰკრავს ან და ოჯახში თავის ცოლ შვილს სცემს, — ეს ერთ შემთხვევაში, მეორეში-კი — წინააღმდეგ — ყველასთან კარგ განწყობილებაში არის, როგორც გარეთ, ისე შინ.

ხევსურებს აქვთ მრავალი დღესასწაულები. ამათში ჩვენ ჩამოვთვლით შემთავრებს: როგორიც არის ამაღლება (მაისში), ათენგენობა და უკვე აწერილი

ახალი წელი. ორი პირველი დღესასწაულის დროს ყველა ხევსური, თუნდაც ის სხვაგან იყოს გადასახლებული, ერთად იყრიან თავს ხატში. მთელი კვირის განმავლობაში აქ ლხინი და ქეიფია. ამ დღესასწაულებისათვის ხევსურები განსაკუთრებით ემზადებიან—ხარშავენ ლუდს, ხდიან არაყს, მრავალ საკლავს ხოცავენ. ცერემონია იმავე სახისაა, როგორც მაგ. ფშაური სერობა, მხოლოდ, როგორც ეს ხევსურის ტემპერამენტს შეეფერება, დროს ტარება უფრო ცოცხალია; გატაცებული ხშირად თავდავიწყებამდე. რადგან უმრავლეს შემთხვევაში ლხინი თავდება ჩხუბით და ბეგით.

სურ. 11. საკლავი მზადდება შესაწირავად—უჭირავთ დასტურებს, ხოლო ხევის ბერი ხანჯალით ხელში ლოცულობს (სოფ. შატალი).

ამ ლხინში უმთავრეს მონაწილეობას იღებენ ხევის ბერი და მისი დასტურები, ხოლო მზარეულად ჰყავთ მიწვეული სოფლის დარბაისელი მოხუცი დედაკაცი, რომელიც მთელი კვირის განმავლობაში ვალდებულია ემსახუროს ხატს. დასტურები კი წარმოადგენენ ხევის ბერის დამხმარე პირებს; რომლებსაც ხალხი ირჩევს ზოგ სოფელში 1 წლით, ზოგან კი 2—3 წლით.

ხევის ბერს და დასტურებს ხევისურული წესის თანახმად უფლება არა აქვთ გაიარონ ხევსურის სახლის წინ ან ბოსლისა და სამრელოს წინ. აქ ისინი ამ შენობებს უკანიდან უვლიან და სახლში შედიან მხოლოდ მათთვის სპეციალურად გაკეთებული კარიდან, კერზოდგან. ამავე კარით ხევსურის ოჯახში შეჰყავთ საერთოდ სტუმარი.

ხევის ბერის მოვალეობა არის: ლოცვა, ე. წ. ქადაგობა სოფლის საჭირობორთო საკითხების შესახებ, სოფლის წინამძღოლობა ხატში, სასოგადო-სოფლო საქმეში, შეწირვა მსხვერპლის (საკლავის დაკვლა). დასტურები ამზადე-

ბენ დასაკლავ საქონელს ხატში და ატყეებენ როცა ხევის ბერი მათ დაჰკლავს-დაკვლის დროს დასტურებს უჭირავთ საკლავი. გარდა ამისა, საერთოდ დასტურები ასრულებენ ხევის ბერის ყოველგვარ განკარგულებას.

დიდ ხატობას, როგორც მაგ. აფენგენობაა, ხეესწრი დედაკაცები დღოს ატარებენ სრულიად განცალკევებით, რადგანაც ხეესწრი წესის მიხედვით ქალს უფლება არა აქვს მამაკაცების ლხინში მონაწილეობა მიიღოს. ამას გარდა ყველა ეს ქალი, რომელსაც კი ამ დროს თვითური აქვს, არამც თუ ზანცალკე-ვებულია მამაკაცისაგან—მას დედაყაცებში გარეეაც ეკრძალებათ. ამისათვის თვითურიანი ქალები ხატობაში სრულიად განცალკევებით დგანან.

სურ. 12. მსხვერპლის შეწირვა—დასტურებს უჭირავთ ცხვარი, ხევის ბერი ჰკლავს.
(სოფ. შატლი).

12. ბ ე მ ზ ე მ მ კ ი თ ხ ა ო ბ ა .

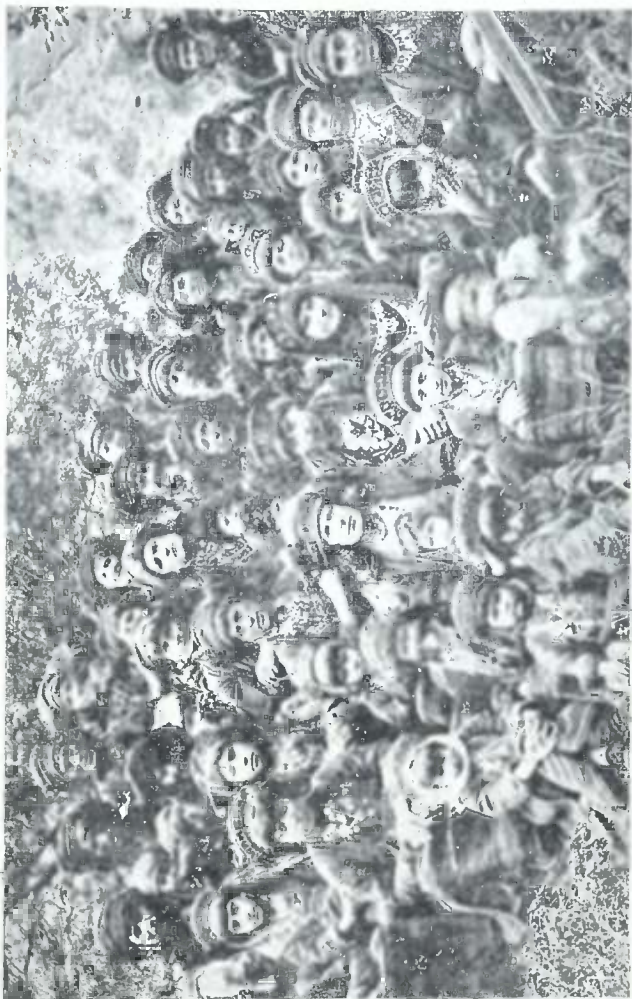
ტრუმორწმუნობათა შორის საკულისხმოა საქონლის ბექზე მკითხაობა ის მდგომარეობს შემდეგში: როდესაც საქონლის პატრონი ნადიმს, ლხინს იხდის, ის თავის საკუთარ ცხვარს, თხას, ან ხარ-ძროხას ჰკლავს-საკლავის პატრონი დაინტერესებულია უფრო მისი ბექის გაჩხრეკაში, რომ გაიგოს მისი ოჯახური მდგომარეობა, მოელის თუ არა მას რაიმე ხიფათი საქონლისა, მოსაელისა, ან და აღამიანის მხრივ. როცა ბექის ძვალს სინჯავენ, არჩევენ შემდეგ ნაწილებს:

თუ ბექის თავს მარჯილა (მომადლო ადგილი) აქვს, ეს ნიშნავს ცხენის მზარეას; ბექის უღელი თუ ჩაქედილია, დაჭრის ნიშანია; თუ უღლის გვერდზე ბნელი ფონია, კარგე მოსაელის ნიშანია; თუ ბექის ფიცარი სინათლიანია, კარგი ნიშანია; თუ მისი ფიცრის სინათლე გადადის ამავე ფიცრის წინა კიდურზე,

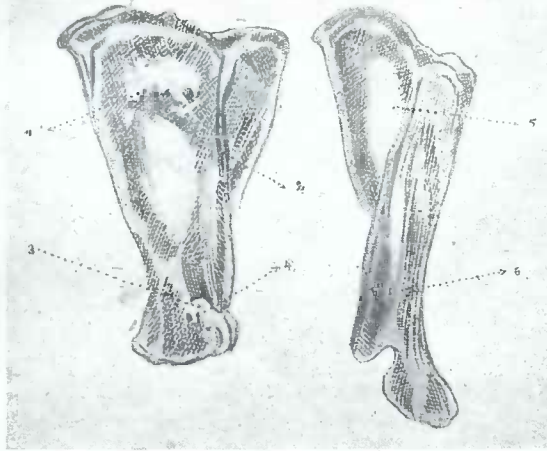
სურ. 13. ხვესურები ათენეცნობას (სოფ. შატლი).

ნიშნავს, რომ ქურდს ცხენი წაუყვანია; თუ ბექს ყელზე პატარა სისხლის ძარღვის ხერელი აღმოაჩნდა, ახლო გვარეულობაში ვინმე მოკვდება; უღლის ყელზე ცოტად ამოზნექილი ვაეის შეძენის ნიშანია; თუ გასწორებულია—ქალის შეძენის, თუ ბექის შიგნითა ყელზე ოდნავ ხერელი ჩანს, ავადმყოფობას ნიშნავს, თუ ბექის თეთრ ფონზე ოდნავ ლაქა ჩანს, ნიშნავს ძროხის გადავარდნას და თავისთა-

სურ. 14. ხეხუჩი დელაკეცი ათენეწობაზე (სოფ. შატელი).

ვადწნიშნავს ძროხის ტყავს: თუ იგი თავ-გამოშვებულია, სიმგლოვიარეს ნიშნავს. საერთოდ უნდა ვთქვათ, რომ ხსენებული ძელის რაიმე დეფექტი, ან აუცილებელი საკირო (ანატომიური) ნიშნები ფშავ-ხევსურების აზრით უბედურებას, ან ბედნიერებას ჰხატავს. ეს ცრუმორწმუნოება მეტის-მეტად ძირგადგმულია მათში.

სურ. 1. მკითხაობა საქონლის ბეჭზე: 1) ზოგის ახსნით ნიშნავს ბევრი ცხვირის ყოლას, 2) ზოგის ძროხის დაკარგვას, 3) უმკველად ვაყის შექმნა, 4) ოჯახის წევრის სიკვდილს, 5) თეთრი ფონი, კარგის მომასწავლებელია, 6) ნიშნავს გვარეულობის სიკვდილს (ნახ. შ. ძნელაძის).

13. ყაჩაღობა ხევსურეთში.

როგორც ყველგან, ისე აქაც ყველა ერთნაირი მშრომელი არ არის. უმრავლესობა მათ შორის მშრომელია, ნაწილი პროფესიონალური ყაჩაღი და იშვიათად კი ბეჩავე. ხევსურის ბუნება ვერ იტანს გაუნძრევლობას, იგი რაღაცას უნდა შერეობდეს: ან მუშაობდეს, ან და ვისმეს უნდა (განსაკუთრებით მეზავრს) დაეცეს, გაძარცვოს და წართმეული ნაღველით თავი შეინახოს. დაცემას ახდენს წელიწადში ერთხელ შერჩეულ დროს, უფრო შემოდგომაზე, ძვირად ფშავლების სერობის დროს. ყაჩაღობა ხდება მუდმივ შერჩეულ ადგილს არა ხევსურების მიწა-წყალზე, არამედ ფშავლებისა, მოხევეებისა, ან და ქისტების ადგილებში. ხევსური თავის ახლო-მახლო მეზობლებში არაფერს არ მოიპარავს, თუ მოიპარა, მას ამისათვის შავი დღე მოელის, სოფელი მას შეარცხვენს და ეს პირადად თვითელი ხევსურისათვის დიდი სირცხვილია. მხოლოდ თუ იგი სხვა კუთხის ხალხს დაეცა, გაძარცვა, ან რაიმე მოჰპარა, იაშინ მას თავისივე მეზობლები კრდვ წააქეზებენ, კიდევ უფრო გასამხნეველად შეაქეზებენ, თვით ყაჩაღქურდს ასეთი „საქმიანობა“ გმირობად და სასახელოდ მიიჩნია. წართმეულ ნაღველს მთელი ხევსურეთის სოფლებში ისე უშიშრად გაატარებს, თითქოს მას ერთი საბძელიდან მეორეში თავისი ნაშრომი პური ან ქერი გადააქვსო. მას ამ დროს კაცი ხმას არ გაცემს, პირიქით ყველა ხელს უწყობს და მისთვის თვითელი მოსახლე ხევსური (თუნდაც იგი მთავრობის მოხელე იყოს) წარმო-

ადგენს შტკიცელ ნაფიც სანაპირო დარაჯს, რომელიც მას არავითარ შემთხვევაში არ გასცემს, არ უღალატებს.

ასეთი შეურყეველი სიმტკიცე ახასიათებს მთლიანად მთელ ხეცსურებს ყველა მოქმედების სათემო, სასოფლო თუ კერძო ოჯახურ ფარგლებში. თუ ვინც ინიცობაა, რომელიმე მათგანმა უღალატა ასეთ ადათს ის წინდაწინვე განწირულია, მას ვერ იხსნის ვერავითარი ძალა ვერავითარი შუამდგომლ ბა.

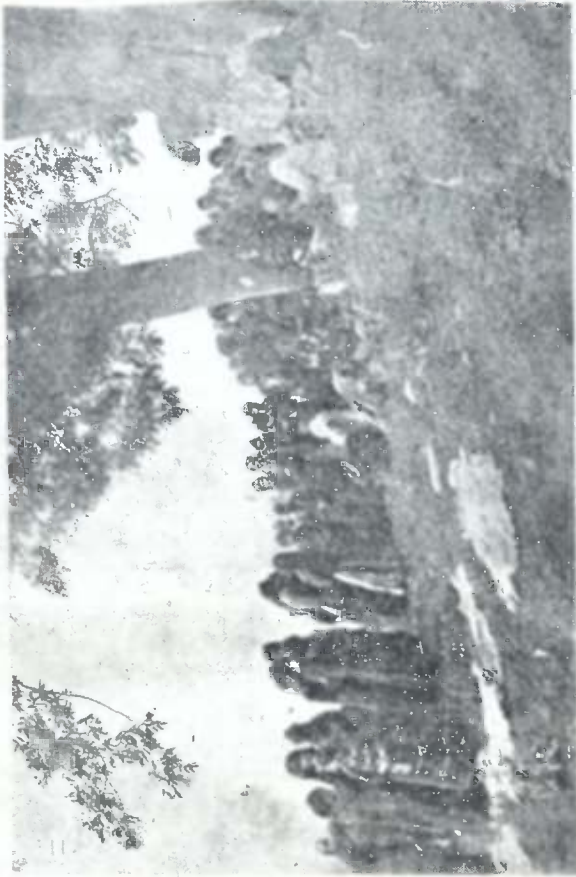
სურ. 14. თეფრიანი ხეცსური ქალები ათენჯენაბას შეადგენენ სრულიად ცალკე ჯგუფს (სოფ. შატილი).

13. ანტიპივიენა.

ხეცსურების ანტიპივიენური ცხოვრება საშინელია, მაგრამ საკვირველია ის გარემოება, რომ ამ ანტიპივიენურ პირობებში ერთ პარაზიტს ვერ უნახავთ. შეჭვდებით ისეთ ხეცსურს, რომელსაც მთელი თვის განმავლობაში პირი და თავი არ დაუბანია, მაგრამ მკებნარს კი ვერ უნახავთ. ხეცსურმა დედაკაცმა შეიძლება პირი არ დაიბანოს მთელი თვის განმავლობაში, მაგრამ თავს, თმას იგი ყოველ კვირაში იბანს ძროხის ან ხბოს შარდით. *) მამაკაცი თავს იბანს მხოლოდ წყლით.

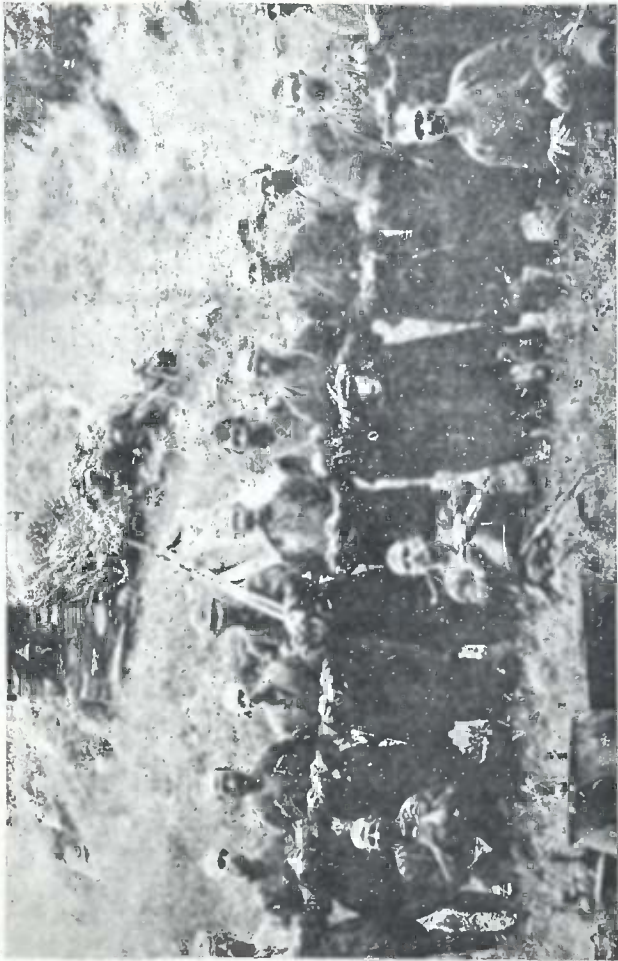
ავადმყოფთან მიეყავდი მოხუც ხეცსურს. ახალი მისული ვიყავ და გზა დაუსრულელებელი მეჩვენებოდა. როგორც ხეცსურები იტყვიან მზის ჩაბძანებას უკვე ცოტა უკლდა. გიორგი—მომმართა მოხუცმა—წინააღმდეგი ხომ არ იქნები, რომ ცხენზე შემოგიჯდე.—ცხენი თუ არ გებრალეება უთხარი მე—შემომიჯექი, ჩემი ცხენი ასეთს აიტანს. ამ სიტყვით მოხუცი ხეცსურუ შემომიჯდა ცხენზე და ცოტა მოუქჩარეთ კიდეც. შუგ მთლად მიიფარა დასავლეთის ჰორიზონლს. კიდეც შორს არის?—შევეკითხე მე, ჩემს თანამგზავრს—აბაი კიდეც შორს

*) ძროხის შაოდს აგროვებენ რალდა უნაური ხერხით: შებრუნებული ხელის ზურგით აღიზიანებენ ძროხის სქესობრივ ორგანოს-გარეთა ჩარბებს და ამგვარად თითქმის წველიან შარდს სათანადო თიხის ჭურჭელში. ამ ხერხით ისინი როცა უნდათ, მაშინ აგროვებენ შარდს.

სურ. 16. ხატობის დროს უშაველი დედაკაცები და მამაკაცები უსმელენ ქადაგს. თვით ქალაქი წაბნოლია და კარგად არ ჩანს.

არის, ჩვენ ამდამევირ მავალთ დანიშნულ ადგილას, დაჟე უნდა გავათიოთ ჩემს ნათესავისას, სოფ. ბურჟუკურტაში.—მერე სად არის ეს სოფელი?—აი მივედით კიდევ. ცხენს თავი დაუჭირეთ მარცხნივ. ჩვენ შეუდექით ისეთ გვირაბისებურ ხეობას, რომ იქ ღამე კი არა დღევ ღამეთ არის ქცეული. დალამების შემდეგ კარგა ხანს ვიარეთ. ვიწრო ხეობა გათავდა, აღმართს შევყვეით. აქაც კაი ხანს გაგრძელდა გზა. როგორც იქნა მივედით ხსენებულ სოფელში. ჩვენს გარშემო რაღაც არაჩვეულებრივი საუბარი გვესმის. საუბარს ნამდვილი ქართული კილო აქვს, მაგრამ მეტად აჩქარებული და გაურკვეველი. წინ ორი ახალგაზრდა ხევსური შემოგვეგება, მოგვესალმა, ცხენი ჩამოგვართვა და იქვე ვითომდა აივანზე ჩამოგვექით. წამსვე აქ რამდენიმე ახალგაზრდა ხევსურმა მოი-

სურ. 15. ხეცსურების გამგზავრება ერთი ხატიდან მეორეში. გამზაფრების წინ: ხეცის ბერი აღოწება დრონით ხელში, დასტულები ლუღა და არასს ასაფენ.

ყარა თავი. ყველამ სალამი ზოგცა, ჩვენთან მჯდომი ხეცსურები თეხზე ადგომით მიესალმენ. ერთდროულათ ყველა ერთმანეთს ეკითხება: როგორა ხართ თავად, ჯალაბობით, საქონლით, ნათესავეებით მხოლოდ შემდეგ, როდესაც ამ ჩვეულებრივ გამოკითხვას გაათავებენ, მერე მოყვებიან ერთმანეთს თუ რამე უჭირთ, ან უღბინთ. ორი ახალგაზრდა ხეცსური ხშირ-ხშირათ: ავეციელის და ჩავეციელის, ავეხედ-ჩავეხედავს თავიღსნ-თეხებამდი და შედეგ ისევ თავიანთ

ადგილზე სხდებიან. ერთი რალაც სხვანაირი თვალით გიყურებს, ეტყობა, რომ რალაცას ცუდს ფიქრობს ჩემზე. ერთმა თვალი ჩაუკრა მეორეს, გავიდნენ, ცალკე ილაპარაკეს, მობრუნდნენ და ღიმილით დაიწყეს ბაასი. მე გამომკითხეს ვინაობა, სადაური ვარ, როგორ მომწონს ფშავ-ხევსურეთი და სხვ. მე აქვე შევამჩნიე, რომ ეს ხალხი მეტად ცნობის მოყვარე ყოფილა. უტბათ რალაც ფიქრმა გამბიტაცა, გულში ათასნაირი რამ გავიფიქრე: სადა ვარ ან სად წამოვსულვარ, ვის ან რას ვემსახურები ან რა ნაყოფს მოიტანს ჩვენი გულწრფელი მოღვაწეობა, შრომა და მრავალნაირი საბედისწერო განცდები, დაათვათებს თუ არა ეს ხალხი ჩვენს ერთგულებას და რაზდენათ. ამ ფიქრებში გატაცებული წამსვე შემაჩერა ერთმა ხევსურმა და არაყი შემომთავაზა, რაზედაც უარი უთხარი. ბნელი ღამეა. სახლში მიმიპატიეხს. საღღაც მივდივართ; ხევსურმა ხელი მომიკიდა და თან მითხრა—მე მომყევ; მივადექით ერთ ამოკრილ ჩასავალს. აბა ჩამომყევ—მეც ნივულები და სად მივალთ არ ვიცი. ჩაცყევი კიბეს და ჩავედით ერთ ბნელ საშინელ ადგილას, სადაც ერთ მხარეზე საქონელი აბია, მეორეზე კი შუაგულში ცეცხლი ანათებს, საღღაც ქვის ყორეში პატარა ქრაქიც ბქუტავს. სასოწარკვეთილებას მიეცი, სული შეგნუთა, რომ ვისუნთქო კარგს არაფერს. შევისუნთქავ; ცხვარსახოცი ავიკარი და ისე ვსუნთქავ. საჯდომ ქვაზე ფარდაგი-დაავეს და გვითხრეს: გიორგი, აქ დაბრძანდით—ჩვენ ჩამოვჯექით, მივიხედ-მოვიხედვ გარშემო და თავი ბნელ საუკუნოების კატაკომბებში ვივრძენი. ამ კატაკომბების ზევით, ქერში პატარა ქუქრუტანა არის, საიდანაც სინათლე შემოდის და სადაც ბოლი/ვადის, მეტი მას არც კარი აქვს და არც ფანჯრის მზგავსი რამ. რძე ააღუდეს პატარა ქვაბში, რომელშიც ყველაფერი ცვივოდა—ქვარტლის ნაფლეთები, საქონლის ნეხვის ანარევი და ცეცხლის ანაფერფლი. რძე ჯამით მომაწოდეს; მიუხედავად იმისა, რომ ჩემი სიმპატიები ამ ხალხის ნხარეზე იყო მე მაინც ჯოჯოხეთში ვივრძენი თ.ი. და მოუთმენდათ ველოდი, თუ როდის დავახწყყდი თავს ამ ჯოჯოხეთურ ჯურღმულს.

ძალა უნებურათ შევეკითხე მასპინძელს—შეიძლება თუ არა სადმე დამინება—როგორ არ შეიძლება იყო ერთხმად პასუხი. ცოტა ხანი გავიდა და წაფიყვანეს დასაძინებლათ. ისევ იმ კიბეს ავყევი, რომლითაც იქ ჩავედი. ავდიობი-იმ ადგილს, სადაც ბოლი არ დგას, მაგრამ სიბნელეა სრული. მასპინძელმა ქრაქი აანთო და ლოგინთან მიმიყვანა. ხევსურების ლოგინი მეტად მაღალ ფეხებზე დგას, ასე, რომ მასზე დიდი გაქირვებით აღიხარ. ლოგინი იყო დაგებული ნაღვენი ჩაღით და ფარდაგით სახურავათ კი—ისევ ფარდაგი. მარტო ფეხსაცმელები გავიხადე და ყოველი შემთხვევისათვის ლოგინის ყურეზე ჩამომიკიდეს თათები. ლოგინზე შევხტი. მეტი დაქანცულობისაგან ერთი პირი მიმეძინა. მაგრამ პირველი ძილის შემდეგ მალე საშინელი შეწუხება ვივრძენი—რწყილები დამსეოდნენ. აღჯობა არ შეიძლება—სად წავსულიყავ არ ვიცი, გათენება კი მეტად იგვიანებდა—ძალაუნებურად დამშეული რწყილების საჯიჯგინი შევიქენი. ხან გავინაბებოდი, მაგრამ არავითარი ხმაურობა არ ისმოდა ეტყობა, რწყილები სხვას არავის აწუხებდა ჩემსავით. გარეჩრათდს თუ არა თანამგზავრს ხევსურს ვსთხოვე ცხენი შეეკაზმა. მან დაუყოვნებლივ ამისრულა თხოვნა, საჩქაროდ ცხენს მოვაჯექით გზა განვაგრძეთ. მოხუც ხევსურს ხანდისხან ცხენს

უთმობდი და დრო გამოშვებით მუხლს ვიმართავდი. უკვე შეუდღე მოახლოვდა. კიდევ შორს ვარ? შეევეკითხეთ ჩვენ დაქანცულ მოხუცს,—არა ეხლა კი მალე მივალთ. კიდევ გავიარეთ ხუთი ვერსი გზა და დანიშნულ ადგილას მივედით. მისვლისთანავე ავითმოყოფი გავსინჯე, რომელსაც ქონდა ფილტვების ანთება შემდეგ—ცოტა საკმელი—ქერის ჰურის ქერკი ერბოთი და შინისკენ გზას გაუღეკით.

14. ტანისამოსი.

ხევსურს სეზონური ტანისამოსი არ აქვს და არც საჭიროა მისთვის იგი. მას აქვს მხოლოდ ორი წყება ერთნაირი ტანსაცმელი—ერთი ძველი და ერთიც ახალი. ეს არის მისთვის საცვალიც, საგარეო და საშინაო სამოსიც. იციან ჩაცმა კახტად და სადად, უკუართ ყოველგვარი ბრჭყვალა ნივთებზე, ფოლაქი, ქამარ-ხანჯალი მამაკაცებს, დედაკაცებს კი საგულმკერდე—ყელსაკიდი, საგულე, რომელიც აკინძულია—წერცხლის ძეწვეზე, იციან აგრეთვე საყურეები.

15. ხეხუჩი დედაკაცის მდგომარეობა.

როგორც ვთქვით, მთელი ოჯახური კეთილდღეობის სიმძიძე ხევსურის ოჯახში დედაკაცს აწევს კისრად. მიუხედავად ამისა იგი იმდენათ დამონებული ჰყავს ქმარს, რომ მას არავითარი უფლება არა აქვს ოჯახურ ცხოვრების მოწესრიგების საქითხში. ხევსურის ოჯახში დედაკაცის სახე იმდენათ დამცირებულია, რომ მან არ იცის, თუ რა არის ნამდვილი ოჯახური აღიარება, სიყვარული, პატივისცემა და ოჯახური ბედნიერება ჩვეულებრივი გავებით.

16. დედაკაცი სამრელოში.

როდესაც დედაკაცს მართლაც განსაკუთრებითი ყურადღება უნდა მიექცეს, ის მაშინ იღვწება ადამიანის ყურადღების ფარგლებიდან და მას შეუბრალებლად გარიყვენ გადმოხურულ მინგრეულ-მონგრეულ შეუღესავ ყორის კუთხეში,—სამრელოში. ვისაც ეს უკანასკნელი არ აქვს, იმ შემთხვევაში ბოსელში გააგდებენ ხოლმე დედაკაცს და ახალგაზრდა ქალს. აქ ატარებს დედაკაცი ყოველთვის ერთ მეოთხედს, სანამ ისინი კლიმაქტერიულ ხანას არ მიაღწევენ. აქ ატარებენ ისინი მთელი წლის თითქმის ერთ მეოთხედს, ამავე დროს ექვს გარეშეა, რომ ყოველგვარი ოჯახური საქმიანობა მათ იქ გადააქვთ, განსაკუთრებით ქსოვითი ხელსაქმიანობა, სხვა ოჯახურ საქმიანობებს ან ბავშვები აკეთებენ, ან და, თუ ბავშვები არ არიან,—მამაკაცი, იქნება ის ქმარი, მასლი, ძმა თუ მამამთილი.

17. დედაკაცი ოჯახში.

ხევსური დედაკაცის ხელსაქმიანობა მრავალნაირია, ყოველგვარი ოჯახური საქმე, გარდა ხენ-თესვისა (ზოგჯერ ამასაც აკეთებენ) ყველაფერი დიასახლისზე ჰკიდია. საქონლის მოვლა, რძის შედღეება, კარაქის გაკეთება, ყველის ამოღება, ერბოს გადადნობა, წისქვილში წასვლა, სხვადასხვა შალის ქსოვა,

ჩაცმა-დახურვა, ბავშვის მოვლა. ხევისჭურ მამა თავის ბავშვს ხელს არ მოჰკიდებს, თუნდაც რომ კლდეზე ვარდებოდეს. თუ ვინაცოდა ბავშვს ხიფათი რაიმე მოელის, მამა მამა პერანგის კალთას ფეხით დაუჭერს, სანამ დედა მიეშველება.

18. სითამამე ხევისჭური ქალისა.

ხევისჭურ დედაკაცს არ ახასიათებს ისეთი ჩუმი და შემპარავი იერი, როგორც ფშაველ დედაკაცს, ისინი უფრო თამამად და ამყურად გამოიყურებიან. როდესაც მათ უცხო ვინმე შეხედებათ, მას პირდაპირ ცქერით თვალებს სჭრან, თვალს თვალში გაუყრიან.

19. დედაკაცის ღამციკება ხევისჭურში.

ხევისჭურეთში როგორც დედაკაცები, ისე მამაკაცები იმოსებიან თავის სახლშივე მოქსოვილი შალეულით. არაფერს ქალაქში არ იყიდებიან, გარდა სპილენძეულობისა, ქამარ-ხანჯლისა, ხმლისა და ცხენის მოკაზმულობისა. ყველაფერი ეს კეთდება ხევისჭური დედაკაცის ხელით და ამის სამაგიეროდ ხევისჭური მამაკაცები მათ ყურადღების ღირსად არ ხდებიან, და საკვირველი ის არის, რომ დედაკაცები მათი შეხედულებით მშობიარობის საშინელ ტკივილებს არ გრძობენ, არ განიცდიან. აღნათ ასეთია რკინის კანონი საუკუნოებით შექმნილი ზნე-ადრთებისა.

გაზში დედაკაცი მამაკაცს უკან მისდევს, ცხენით თუ მიდის, დედაკაცი ფეხით მიძუნძულებს უკან. ოჯახში არაერთი უფლება დედაკაცს არ აქვს, არც საკეთილდღეო და არც საჭირბოროტო საკითხში. ამავე დროს, თუ დედაკაცი ან ახალგაზრდა ქალი ვაჟს ახლავს და ის ვინმე გარეშემ შეურაცკყო, მამის მან შეიძლება დედაკაცის შეურაცკვეფელს თავი შეაკლას. ამ ჩვეულების ნიშნებში უფრო მაშინა ცხადდება, როდესაც ახალგაზრდა ვაჟი ახლავს ახალგაზრდა ქალს.

20 ხევისჭური ქალის დახასიათება.

ხევისჭური ახალგაზრდა ქალი იმავე მკვირცხლი ბუნებისაა, როგორც ხევისჭურ მამაკაცი. მათი სიტყვა-პასუხი, მხებრა-მოხვრა, საქმიანობა, საუბრის აწვევა-დაწვევა, სიცილი, მხიარულება და ყოველგვარი მოძრაობითი თუ ხმიანობის გამომეტყველება ერთი და იმავე მზგავსებისაა. ხევისჭურ ქალი არ წააგავს საქართველოს სხვა კუთხის ქალებს არაფერში, იგი თითქოს რადიკალურად განსხვავებულია მათგან. ხევისჭური ქალს მარტო გარეგნობა არ იზიდავს ვაჟსა, ის მასში უფრო საგმირო საქმებს დაემებს და არ გაიკარებს იმას, ვისაც რაიმე საქმეში ღაჩრობას შეამჩნევს. ვაჟი აუცილებლად უნდა იყოს დაჭრილი სხეულის რომელსამე ნაწილში, აგრეთვე მანაც უნდა დასჭრას ვინმე, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის მას არ სთვლის ვაჟაკად. რა თქმა უნდა, აქ ვაჟს სხვა დადებითი მხარეებიც უნდა ჰქონდეს, როგორც მაგალითად, შრომის მოყვარეობა, გამორჯელობა, თავაზიანობა, თავმოყვარეობა, კარგი მიხვრა-მოხვრა, ეშხიანი, ტკბილი საუბარი და ვაჟაკური გამომეტყველება. წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი მას ზურგს

შეაქცევს. ეს ეროს მხრივ, მეორე-მხრივ ქალიც უნდა იყოს შესაფერისად მომ-
ქმედი, შროჯახე, მოხელსაქმე, ლამაზი და სათნო.

რადგანაც, როგორც ვსთქვი, ხევსური გლეხის ეკონომი-
ური კეთილდღეობა უმთავრესად დამოკიდებულია დედაკაც-
ზე, ამიტომ ისინი და ქორწინებას დიდი სიფრთხილით ეპყრა-
ბიან.

აქ გასაოცარი შერჩევა სუფევს და ყველა ეს ხდება პრიმიტიულ ცოდნით.
ამიტომაცაა, რომ ხევსური არ გადაშენებულა და დღემდე შექონახულა.

21. ხევსური ქალის ხელსაქმე.

ხევსური ქალების ხელნაქარი წმინდა, მკვიდრი და პირდაპირ მხატვრუ-
ლი ნაწარმოებია. ყოველნაირი ნაქსოვი ისეთი ფერადებით, არის შერჩეული,
რომ ყოველგვარი ფერი ერთმანეთს ეფარდება რელიეფურად, ნწყობრად და გა-
დაუქარბებლად. საღებავად ისინი ხმარობენ სხვადასხვა მცენარის ფოთოლს,
ძირს და ქერქს, აგრეთვე ერთგვარ თიხის ნაფლეთებს და მქეარტლს. რომ ეს
ნათლად წარმოვიდგინოთ, მას ჩვენ აქაც ჩამოვთვლით, თუმცა ზოგი მათგანი
მოხსენებულია ფშველ ქალთა ხელსაქმიანობის ზოგად ცნობებში.

- 1) ენდრო—ბალახის ძირია
- 2) ლები—(შაბის მსგავსი მიწა) ღებავს წითლად
- 3) თერემლი (თხილი)—ჩის ქერქია
- 4) წერხალა—იგივეა, რაც ფშური ხაქოლი, ბალახია, ღებავს ყვი-
თლად.
- 5) ქერთხანა—ბალახის ძირია,
- 6) მქეარტლი,
- 7) მურყნის (თხემლას) ქერქი, ღებავს შავად.
- 8) თავ-შავა (ბალახია).

აქედან აშკარად ვხედავთ, რომ ფშველი და ხევსური დედაკაცები თითქ-
მის საღებავად ერთსა და იმავე მცენარეებს იყენებენ. ჭანსხავაება არსებობს
მარტო ხსენებული საღებავების სახელებში. აქაც ხმარობენ ქალაქიდან. მოტა-
ნილ საღებავებს და ურევენ ადგილობრივ საღებავებში. ხელსაქმის ნაწარმოები,
როგორც ფშველი ისე ხევსურეთში არის ეხოლოდ შალისაგან ნაკეთები, სხვა-
რამე მასლიდან ფშავ-ხევსურეთში არაფერი კეთდება. საზოგადოდ მატყლი
ხევსურეთში იშვიათია და ამიტომ ვადმოდიან ფშავში და დღიურად მუშაობენ
მატყლზე. ეს ითქმის მხოლოდ პირაქეთ ხევსურებზე, რაც შეეხება პირიქითლებს,
—აქ მატყლი საქმარისად აქვთ.

22. ხევსური ქალი საქონელში, ცეკვა-თამაშაში.

საქონლის მოვლა განსაკუთრებით ხევსურ დედაკაცს აწევს თავზე და
ამის გამო ისინი მუდამ საქონელთან არიან სახლშიაც და მთაველებშიაც. აქ
მათ უხდებთ თითქმის 6 თვის ვატარება, სულერთია იქნება ეს დრო წვიმიან-
ქვეფეთიანი, თუ მზიან-დარიანი. საქონლის მწყემსობის დროს, ისე, როგორც

ფშაველი ქალები, ისინი ხელსაქმიანობენ, ქსოვენ წინდას ან სხვა რაიმე ხელსაქმეს აკეთებენ. მათ ხშირად შეხედვებით ბუჩქის ძირში მიძინებულს. ხან რაღაც თავისებურ ფიქრებში.

მწყემსობა ითქმის მხოლოდ პირაქეთ ხეცსური ქალებზე, ხოლო რაც შეეხება გადამღელ ხეცსურის ქალებს, იქ ეს საკითხი სულ სხვანაირად სდგას—იქ ქალები სამწყემსურში არ მიდიან, ისინი ამას არ კადრულობენ და საქონლის, განსაკუთრებით ცხვრების, მწყემსებად ქისტები უყენიათ.

ხეცსური ქალები თმას ირგვლივ იკრებენ, თან იღებებენ მას მოხარულ ნაცრის გამონაწურით, რომელიც თმას ბრწყინავს ოქროს ფერს აძლევს.

გადმომბა ხეცსურეთში დედაკაცების ცეკვას იშვიათად შეხედვებით, ეს უფრო გადაღმა ხეცსურეთშია. აქ საცეკვაო მუსიკა: ლურო ინსტრუმენტები გარმონიკა და ფანდური, უფრო უკანასკნელი.

ცეკვა-თამაში უფრო არხობშია შემოღებული, დანარჩენ ხეცსურეთში იგი იშვიათი მოვლენაა, მაგალითად შატლის მხარეს მას სულ ვერ შეხედვებით, არც ფოტის თემში მას ვამჩნევთ იმიტომ, რომ იქაურ ხეცსური ქალებს ხშირად უხდება ბოლმე მიმოსვლა ყაზბეგის თემში, სადაც მოხევეები ცხოვრობენ და ალბათ მათი გავლენის მიხედვით შეითვისეს ეს. საზოგადოთ ხეცსური ქალები ნაკლებია ფანდურზე დამღერებაში, დამღერიან მოხდენილად, და რაც დამახასიათებელია—მეტად აჩქარებული გამოთქმით. სამაგიეროთ ისინი ისეთი თავისუფალია თავის მოთქმებში, რომ მათი ლაღი თავისებური სინაზე ძალა უნებურად იზიდავს ადამიანის ყურადღებას. ფშაველი ქალი უცხო ადამიანს მით გიზიდავს, რომ ის მუდამ თავი აღუნული, ქვეშ-ქვეშ შემპარავი ცხადებით თითქოს ნდობას გიცხადებს და გულში კი ვინ იცის რასა ფიქრობს; ხეცსური ქალი კი, წინააღმდეგ, უფრო მუდამ თავ-აღებულ პირდაპირ გიყურებთ.

23. თამბაქო ხეცსურეთში.

ნამდვილი თამბაქო ფშაველურეთში არ მოჰყავთ, მის მაგიერ მოჰყავთ ეგრედწოდებული წეკო, რომელსაც იშვიათად თუ ვინმე სწევს, დიდი უმრავლესობა კი (95 პროც.) ღებავს მას. გამხმარი წეკოს ფოთლის ნაგლეჯს ჩაიდებენ პირში, მოიკეცვენ ცალ მხარეზე და ცოხნიან. აქვე აღსანიშნავია, რომ ხეცსური დედაკაციებიც ეწევიან წეკოს, მხოლოდ სულ სხვა წესით, განსაკუთრებით ხანში შესული დედაკაციები—ცხვირით სუნთქავენ ხსენებულ წეკოს ფხვნილს, ისე როგორც ძველად ზოგიერთ ხალხში გავრცელებული იყო, ბურჩუთის წევა. ახალგაზრდა ხეცსური ქალები არ ეჩევიან ასეთებს, ეს მათთვის დიდი სიარცხელია. ხეცსურების ახალგაზრდა ვაჟების უმრავლესობა კი სწევს წეკოს ან ცაცხვის ხის ნათალით ნაფლეთით, ან და რაიმე ნახმარი ქალაღლით, უმთავრესად ჭაზეთის ქალაღლით. 1).

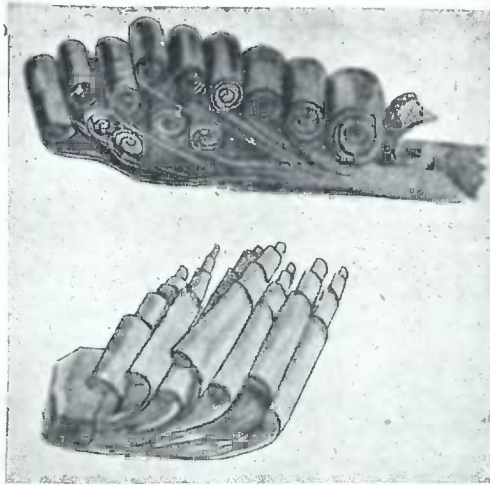
1) ასევე ითქმის ფშაველებზედაც, ხოლო სპაპიროზე ხის ნათალს ისინი ბოკოვნიკას უწოდებენ—ხეცსურები კი-ნათალს.

ახალგაზრდა ხეხუნის ქედი
ნახ. დარ. ძნელაძისა.

ახალგაზრდა ხეხუნის ქალის თაკსესუნი
ნახ. დარ. ძნელაძისა.

სურ. 16. ფშავ-ზევსურეთის საპაპიროსე—ცაცხვის ხის ანათაღი.
(ზევსურულად-ანათაღი, ფშავურად-ბოკონიკბ) ნახ. შ. ძეგლაძის.

24. საქმელი ბალახები ხეხსურეთში.

ზევსურეთში ვაზი არ ხარობს და, მაშასადამე, მათთვის ღვინო მუდამ სანატრელია. არა მარტო ღვინო, არამედ ხილსაც ვერსად ჰნახავთ ზევსურეთში. ამიტომ აქ ღვინის მაგიერობას სწევს ლუდი და არაყი, ხილისა და ბოსტნეულის მაგიერობას კი გარეული ქოლი, მოცვი და სხვა მრავალგვარი ტყის მცენარეულობა. ზოგ მათგანს აქვე დავასახელებთ:

1) ღუცო	} სამივე ერთმანეთს წააგავს, როგორც გემოთი ისე ანატომიურ-ურთი შენებათ, ყველა ტკბილი გემოსია.
2) დიყი	
3) შუპყა	
4) ჭიმა (ეწოდება ზემო ნაწილს) ან ხიფხოლა (ძირში)	} ორივე ტკბილი გემოსია. მხოლოდ კვლიას წამოლაც ხარობენ მუცლის ტკივილის დროს, როგორც საქონ-ლისათვის, ისე ადამიანებისათვისაც.
5) კელია	
6) წერთხალა	} ორივე მჟავე გემოსია.
7) მჟავია	
8) შიბუ	} ორივე მწარე გემოსია, მხოლოდ პირველს მწნილად აკეთებენ. ლუგში გემო აქვს, ე. ი. გულს ურევს ადამიანს.
9) ხონხუტა	
და 10) ძირხვენა	

ჩვენ აქ კიდევ ბევრს ჩამოთვლიდით მსგავს ბალახებს, მაგრამ სანიმუშოდ ჩამოთვლილიც სრულიად საქმარისია.

ზოგიერთ მათგანს, განსაკუთრებით კიმა-ხიფნოლას, ამოაწებენ ხაჭოიან ღოში (რძის შრატია, რომელშიაც ხაჭოს აურევენ და ისე სქამენ) და მაღიანად შეექცევიან მას, ხშირად ისინი ამ ბალახს ისე მიადებნიან, რომ შემდეგ სადილი არ არის საჭირო. ამ ჩვეულებას უფრო დედაკაცები მისდევენ.

25. ხევსურთა მუსიკალობა.

საზოგადოდ ხევსურები არ არიან მუსიკალური ხალხი და მათში არც აღინიშნება რაიმე ტკბილზმოვანი სიმღერა. თუ მღერიან, უთუოდ ისტორიულ საგმირო ლექსებს მღერიან, სიმღერა მეტად ცოცხალი ტემპისაა. უფრო ხშირად ისინი ფანდურზე დამღერიან საგმირო, რაინდულ ლექსებს.

სურ. 18. ხევსური ბავშვები. (მარცხნივ ქალია მარჯვნივ ვაჟი)

ხევსურებს ძლიერ უყვართ მეფე ერეკლე და მას, როგორც საზოგადოდ სიმღერაში, ისე ფანდურზე დამღერებაშიც იგონებენ. როგორც თვით ხევსურები ამბობენ, — ერეკლე ხშირად ეწვეოდა ზოლმე ხევსურებს, ხშირად ატარებდა დროს ხევსურეთში და ხშირად საუბრობდა მათთან.

26. ხევსური ბავშვები.

როდესაც ხევსურს ვაჟი გაუჩნდება, ეს მისთვის დიდი სასიხარულო მოვლენაა, ქალის ყოლაკი მზის დაბნელებაა. ქალის გაჩენას ისინი იმავე მომენტში სწყევილიან. მათი ბავშვი ისეთივე ცოცხალი ზოძრაობისაა, როგორც თვით ყოველი ხევსური. მათ შორის ისეთი განსხვავება არ არის, როგორც ფშაველ ბავშვებსა და მოზრდილთა შორის. ხევსურ ბავშვს ისეთივე სიცოცხლის ნიშნები ამოძრავებს, როგორც მოზრდილს, მაშინ როდესაც ფშაველის ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელი თვისება

ის არის, რომ მათი ბავშვების ფლემგმატიური ტემპერამენტი უცვლელად თანდათანობით გადადის მოზარდი თაობის უკვე დასრულებულ ინდივიდუალობაში. თუ ოჯახში მამაკაცია არის, პატარა ხევსური ასრულებს მის მაგიერობას და

რაიმე სასოფლო საქმის გარჩევაში სრული გადამწყვეტი ხმის უფლებით სარგებლობს. მას ისე ეპყრობიან, როგორც ღიღს.

სურ: 17. ხევსურეთის ოჯახი უმამაკაცოთ (სოფ. ბარისაზო).

27. ორ შაბათი — უქმე

ორ შაბათობით ხევსურები არ მუშაობენ, გარდა უბრალო უმცირესობასა რომელიც ამ დაწესებულ ჩვეულებას არღვევს. ორ შაბათს უქმობას შესახებ არსებობს გადმოცემა, რომ ერთ უბედურ წელს მთელი ხალხი დაიშვა, მთელი ქირნახული დასეტყვა და ხალხს შიმშილის აჩრდილი აეტუზა კარებზე. ხალხმა არ იცოდა რა საშუალებებისათვის მიემართა. პირველი მზრუნველი მათთვის მეფე ერეკლე იყო. მიმართეს მას, ერეკლემ მათ ასე ურჩია: „ხევსურნო, რადგან თქვენს კარზე ასეთი უბედურება ხშირად მეორდება, მოღით ერთი კვირა ღღის საპატიოდ ორ შაბათიც იუქმეთ და ეგებ ღმერთმა შეიწყნაროს და ამ ჩვეულ უბედურებას აგაცდინოთ“. ხევსურებმა ერეკლეს დაუჯერეს და მისი რჩევით ორ შაბათიც იუქმეს, რომელსაც დაარქვეს „კვირასის საპატიოდღე“. ამ დარქმევის შემდეგ ხევსურებს სეტყვა არ სწევიათ. ამბობენ, მაშინ ისეთი სიმშლიობა ყოფილა, რომ დამშეულ ხევსურს თავისი ხმალი მიჰქონდა იმ ბედნიერ ხევსურთან, რომელსაც ძველი ხორბალი კიდევ საყოფად ჰქონდა და ხმლის ქარქაშის გავსებაში ხმალს უტოვებდაო. თუ რამდენათ პოპულიარული ყოფილა მეფე ერეკლე ხევსურების თვალში, ეს იქიდანაც სჩანს, რომ ჯერ ეხლა, თანამედროვე ხანა-

ში, თვითველ ხვესურს, მოხუცს თუ ახალგაზრდას ენაზე აკერია მისი სახელი. ორშაბათის უქმობა წინაღ ფშაეშიაც სცორდნიათ *), მაგრამ შემდეგ იგი თანდა-თანობით გადაუგლიათ.

28. მიცვალეზულის დამარხვის წესები ხვესურეთში.

ჩვენ უნდა შევეხოთ აგრეთვე ხვესურების სამგლოვიარო ადათებსაც. ამიტომ გვონიათ, რომ ხვესურების მიცვალეზულის გვამი თითქმის ნახევრად ცოცხალია, ხვესურებისათვის მკვდარი თითქმის ისეთივე ძვირფასია, როგორც ცოცხალი ადამიანი. ყოველი მოხუცი ხვესური ისე ემზადება სიკვდილისათვის, როგორც ახალგაზრდა ქალი ჯვარსაწერად. მოხუცი ხვესური წინდაწინვე შეუდგება მზადებას: იკერავს ახალ ტალავარს ტანისამოსს, საუკეთესო ტყავისაგან შეჰკერავს ჯლანს, გაასუფთავებს ყველა იმ იარაღს, რომლებსაც ის თავის სიცოცხლეში ხმარობდა და ამ მომზადების შემდეგ მას იმდენად არ აინტერესებს თავის სიცოცხლე, რამდენადაც ამ უკანასკნელის მოსალოდნელი აგონია.

დასაფლავება მიცვალეზულისა ხდება ისე, როგორც ყველა ჩვენი ქვეყნის კუთხეში. აქ დიდი განსხვავება არ არსებობს. სიკვდილის შემდეგ მკვდარი შეიძლება გააჩერონ სამი დღე და შემდეგ მარხავენ. რა თქმა უნდა, ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორი პირობები, ან როგორი ქონებრივი შეძლებას არის მიცვალეზულის პატრონი.

გლოვის დროს ხვესური მამაკაცები მთელი წლის მანძილზე იარაღს აიხსნიან, ფანდურსა და მისთანას პირუტყულმა გადააბრუნებენ. დედაკაცები კი კოხტაო დახურულ მოქცეულ მანდილის წინა კანკებს უკან შეაბრუნებენ.

მიცვალეზულის მოსაგონათ არსებობს სხვადასხვა წესები, რომლებიც გვარ-წმუნებენ იმაში, რომ ხვესურები თვით სიკვდილის შემდეგაც არ სწყვეტენ კავშირს მასთან და იგონებენ მას ყოველ წელიწადს, ისე, როგორც განუშორებელს. ამ შემთხვევაში, მეტად საგულისხმოა შემდეგი ლექსი:

რომელ წამახვედ გუროთა
ორმა დაგწერა ჯვარიო,
მესამემ ჯვარი დაგწერა
ეგიც გუროველთ ქალიო,
ცხენმ გილალატა რემაშა.
მაცილმ გიქცივა მხარიო,
წყალში ჩაღვარდი წიქაო
ღმერთო, რა დიდი ბრალიო!
ჩაღვარდი, ცოლიც ჩამაგყვა
მზის შუქი უფლის თვლიო,

*) ზოგიერთი სოფელი, მაგ. ახალი. ახლაც უქმობს ორშაბათს.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენი ფშაე-ხვესურეთში მუშაობის დროს კვირაში სამი დღე გაცი-ხოვლებული მუშაობა გვიხდებოდა. ეს დღე იყო შაბათი, კვირა და ორშაბათი. ამას, სხვათა შორის, მშვენიერად აჩვენებს ავადმყოფთა მიღების სარეგისტრაციო ფურცელი აქედან ჩანს, რომ ფშაეხვესურები (ჯანსაყუთრებით ხვესურები) კვირაში სამ დღეს უქმობენ. ამას რომ სხვა უქმე დღეები მიუმატოთ, ნახავთ, რომ ხვესურები თითქმის ნახევარ წელიწადს.

ბრალია წიქაისადა
 შატილ რო იწვას მკვდარიო,
 შატილ დაგრჩების ოხრადა
 თორმეტ ქვიტყირის კარიო
 კაცთაგან დაუფასები
 სრულ იარალი რვალიო
 ნუმც გაჩენილა სიკვდილი
 მემრე ჭალაზე წყალიო,
 ერთ დას ხელშიით დაართენა
 თავის ძმაი და ზალიო.

ეს ლექსი მკაფიოთ ხატავს, თუ როგორ აფასებენ ხევსურები ადამიანს სიკვდილის შემდეგაც.

სიკვდილის პირველ დღეებში მკვდრის პატრონი მართავს პირველ მოსაგონარს, რომელსაც უწოდებენ სამარხს. სამარხი არ აღინიშნება, მაინც და მაინც,

სურ. 18. ხევსურული ტორილი და დოლი. მარჯვნივ დოლის ცხენებს ჰერს აკმევენ, მარჯვნივ მიცვალებულის ტალავარი აწვია, რომლის გარშემო დედაკაცები სხედან, მამაკაცები კი ქუდ მოხდილნი დგანან. ნახ. შ. ძნელაის.

დიდი ცერემონიით, მხოლოდ მერე ზართავენ დიდ მოსაგონარს სანთელ-დღეს, რომელსაც არაჩვეულებრივი მზადებით ატარებენ და რომელზედაც ესწრება მიცვალებულის ყველა ახლო თუ შორეული ნათესავი. შემდეგ ამას მოჰყვება ტალავართ-ასამბერტყო, ხალარჯობა, სულთა კრეფა და თავ-მოსაპარსავი ანუ საღმრთო, ყველა ამ მკვდრის მოსაგონარ დღეებში ყველაზე უფრო საყურადღებო არის მეორე მოსაგონარი. ეს მით არის საინტერესო, რომ ამ იმართება დოლი.

ხევისურული დოღი იმართება მხოლოდ მიცვალებულის პატივსაცემად. სხვა შემთხვევებში ის არ არის მიღებული. ის გამოიხატება შემდეგში: რამდენიმე ახალგაზრდა ხევისური, განსაკუთრებით შორთავს უბელო (შეუკაზავე) ცხენს, და უწნავს ფაფარს რომლის ლოლოებიც ფოჩიანი წითელი ქსოვილით არის წაკრული; ამ ფაფარზე ჰკიდებს ხელს, რომ არ დაცურდეს აღმართში; თუძოებს ახლო ცხენს შემოაკრავს დოღისათვის სავანგებოდ მოქსოულ გარსაკრავს ხელის მოსაკიდებლად, რათა მხედარი არ დაცურდეს დაღმართში რბენის დროს. მიცვალებულის ტალავართან სხედან მოსამძიმრე ხევისურის დედაკაცება, ამ დედაკაცების ახლო ნიხია გაშლილი, რომელზედაც ქერს დაპყრიან სადოლე ცხენებისათვის და საჭიძირების პროცესის დროს ცხენები მას შეეჭკვიებიან. გათავდება თუ არა გამოტირების ცერემონია, დოღში წამსვლელიგაზრდები ი შლხაეისხედებიან თავთავიანთ ცხენებზე, ჩამწკრივდებიან, საჭერე შემოუღებლიან მკედრის ტალავართან მჯდომ მოსამძიმრე დედაკაცებს და შემდეგ გაემგზავრებიან მიცვალებულის ახლო ნათესავთან, რომელიც შეიძლება ძლიერ შორს მანძილზე სახლობდეს. აქ ისინი დაისვენებენ რამდენიმე საათს და დაბრუნდებიან უკან. ეს დოღი შეიძლება მოხდეს მკედრის დამარხვის დღესაც, (თუ მკედრის პატრონი ამას შესძლებს), მაგრამ ეს იშვიათი შემთხვევაა.

რომ უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ მიცვალებულის მოსაგონარა წესები, აქვე ჩამოვთვლით მათ:

1) სამარხი, მკედრის დასაფლავების დღე	მიკარეოდენი ხარჯებით ტარდება:
2) სანთელ-დღე	არაჩვეულებრივი ხარჯებით და ყველაზე საინტერესო-შინაარსით.
3) ტალავართ-ასამბერტყლო	შედარებით ნაკლები ხარჯებით თავდება, ხდება წლის თავზე.
4) ხალარჯობა	ჩვეულებრივ ტარდება და ამალღების მეორე კვირაზე იწყება.
5) სულთ აკრეფა	ჩვეულებრივ ხარჯებს იწვევს და დიდ მარხვის მეორე შაბათს იცინა.
6) თავ-მოსაპარსაო ანუ საღმრთო	ხდება ან 1-ს, ან მე-3, ან, მე-5-წელზე.

ყველა მოსაგონარში აღუღებენ ლულს და არაყს, კლავენ საქონელს და იმა. რთება ერთგვარი ლხინი, რომელსაც სარჩულად უდევს ცრემლიანა სევდა, მაგრამ ჰმავე დროს, თითქოს გგონიათ რომ ისინი ჩვეულებრივ დროს ატარებენ-საყურადღებოა უკანასკნელი მოსაგონარი—თავ მოსაპარსაო ანუ საღმრთო *). ეს მდგომარეობს შემდეგში: როდესაც ვისმე ბავშვი დაეპალება, განსაზღვრულ

*) მე შევეკითხე მოხუც ხევისურებს: „რატომ წვეილ წლებში ბავშვს არ უხდიათ საღმრთოს, არ აწყობთ თავ-მოსაპარსავოს, არამედ კენტ წლებში—მეთქი: ამ შეკითხვაზე გარკვეული პასუხი ვერ მივიღე მიუხედავად იმისა, რომ განგებ გამოფარჩივ გამოცდილი დრმა მოხუცი ხევისურები-ზოგი მათგანი პირდაპირ უარს ამბობს: „ეს მამა-პაპიდან გვაქვს დაწესებული“, ზოგს უნდა რომ რაღაც გამოაგონოს და კითხვაზე მიპასუხებს, მაგრამ ვემაწვე, რომ ის რაღაც მოგონილ ზღაპრებს მეუბნება, ზოგიც სხვაზე მითითებს „იან იციან“.

ადგილას უტოვებენ დაზადებისთანავე დაყოლილ თმას ერთ ან 3—5 წლამდე, როდესაც ხსენებული წლება შეუსრულდება ბავშვს, მას მშობლები უხდიან საღმრთოს. ამ დანიშნულ დღეს რომელიც დანიშნულია მიცვალებულის მოსაგონარ თავმოსაპარსაო დღესთან დაკავშირებით, გამოხდინან ლუღს, არაყს, მოიპატიებენ ახლო ნათესავ-მეზობლებს, მოპარსვენ ბავშვს იმ დღეობებზე თმას და შეუდგებიან ჩვეულებრივ ღზინს. ეს საღმრთო უნდა გადაიხადოს ბავშვის პატრონმა უსათუოდ კენტი წლის თავზე, წყვილი წლის თავზე მას არ გადაიხდიან¹⁾.

როდესაც ჩვეულებრივი ცერემონია გათავდება, შემდეგ ბავშვს მოიყვანენ იმ ადგილას, სადაც სხვადასხვა იარაღი აწყვეია. ამ იარაღებში რომელსაც ამოირჩევენ ბავშვი, ის იქნება მისი მომავალი სიცოცხლის დამცველი სიმბოლო.

20. პირის წყენა.

როცა ვინმე კვდება ხევესურეთში, მაშინ მეზობლები და ნათესავები მიუსამძიმრებენ მკვდრის პატრონს და ანუგეშებენ მას. პირისუფალიც უპასუხებს. მისამძიმრებას ხევესურულად პირის-წყენა ეწოდება.

აი ნიმუში ხევესურული პირის-წყენისა:

მოსამძიმრის სიტყვები:

— ვერ გექნა ჩემ თავი, სანამდი ეგეთას გნახავდი; დიდ ბრალი და დიდ ღმერთის წყენაა, შენ' გული დასწუხდებოდას, შენ ძვა დაგაკლდებოდას, ჩემ კვალ კაც სიტყვაა გეტყოდას და მზეს იარებოდა. უკეთის კაისად არავინ ას და არც არავის დასცდების. ღმერთმ იმას ნუ დაუღიას, შენდ ვასაც შეესვენებოდას, ნარჩომებს ჯვარ დაგიწერას, სხვა მარაჰე ნულარა მოგუცა.

პირისუფლის პასუხი:

— შენ' მტერი და ღუშმანი, რაის კაისად ორთ, რა კაი დაგვცდების?— ბრალი ეგეთია, თქვენ დაგკლებიათ თქვენ დაგითმიათ. ჩვენ' სიკვდილი მოსალოცავია, მოვარჩებით დალონებას და ბეჩაოზას.

B. პირიქით ხევესურეთი.

ა) შატლის მხარე.

შატლის მხარე მდებარეობს საქართველოს ჩრდილოეთის საზღვარზე, მთავარი ქედის გადაღმა. იგი წარმოადგენს ფრიად მნიშვნელოვან ისტორიულ სიმაგრეს შატლისაკენ შეიძლება წახვიდეთ ორი მთავარი მიმართულებით: ერთი მიემართება ფშავიდან მთურის ხეობაში, მეორე ხევესურეთიდან ლეზაის კარიკა. ეს ორი გზა იყოფა ორ წყალთან. პირველი მოუხვევს მარჯვნივ, მიჰყვება უკანა-ფშავის არაგვის პირს და სოფელ მუქოს ძირში მარცხნივ უკვე ხსენებულ ხეობას გაჰყვებით, რომელიც მიადგება ვეებერთელა ბოროლას მთის ძირს. აქ მგზავრი ჩვეულებრივად ისვენებს, ცხენს მოაძოვებს და შემდეგ ნელ-ნელა შეუდგება ამ მთის დაკიდულ ვიწრო ბაიკს. ოთხი საათის შემდეგ მის მწვერვალზე ახვალთ.

1) მგლოვიარობის გასელის შემდეგ აგრეთვე იპარსავენ გაშვებულ წვერს.

სურ. 21. სოფ. შატილ

ასგლისთანავე დაეშვებით ქვევით, თითქოს უფსკრულისაკენ. გრძელი დაღმართის შემდეგ ოდნავ დაივაცებს და გაჰყვებით ნ. წ. ვიწრო ჭანჭახის ხეობას, რომელიც თავდება სოფელ ხახაბოს მისავალში, სადაც წყაროზე ლამაზად აგებული ძეგლი დგას ვიღაც მიცვალეზულის მოსავი ნარად. ჭანჭახის ხეობა საქმით თვალსასერიოა. აქ მოიპოვება მალალ კლდეზე ნვლად მქეფარე ჩანჩქერი, რომელიც გამელელის თვალს უკანასკნელ სიამტკბილობას აგრძნობინებს. პირველი სოფელი, რომელსაც გაივლით, არის ხახაბო, საიდანაც იწყება არდოტის ხეობა. ხსენებულ სოფლის პირველი ნაწილი დასახლებულია ვაკეზე, მეორე ნაწილი კი პარდაპირ კლდეშია მიბჯენილი, რომელიც ამავე დროს წარმოადგენს სოფლის მცველ სიმაგრეს. ასე კლდეებში დასახლებას თავისი მიზეზი აქვს. საზოგადოთ გადაღმა ხევსურეთში ყოველი სოფელი წარმოადგენს ყოველდღიურ სადარაჯო. პუნქტს, რადგანაც ისინი ისტორიულად არასოდეს არ ყოფილან უზრუნველყოფილი მტრის დაცემისაგან, — განსაკუთრებით ქისტები ესმოდენ მათ. ამიტომ გადაღმა ხევსურის სახლ-კარი ერთსა და იმავე დროს სიმაგრეც არის და მუდმივი თავშესაფარიც. არდოტის ხეობაზე მდებარეობს ოთხი სოფელი: ხახაბო, თვით არდოტი, ხონის ქალა და მუტუ. თვითეული სოფელი ამ ხეობაზე წარმოადგენს თითქოს განსაკუთრებულად აგებულ სიმაგრეს, სადაც პირამიდისებურად აწვეტილი სადარაჯო ნიში დგას. არდოტის ხეობას აქვს შეუდარებელი ველური სილამაზე, მისი მთა-კლდეები, მოგაგონებთ დარიალის თვალწარმტაც ბუნებრივ

სიმშენიერეს, რომელსაც მთელი დედამიწის ზურგზე ბადალი არა ჰყავს თავის ელურ სიკეკლუცეში.

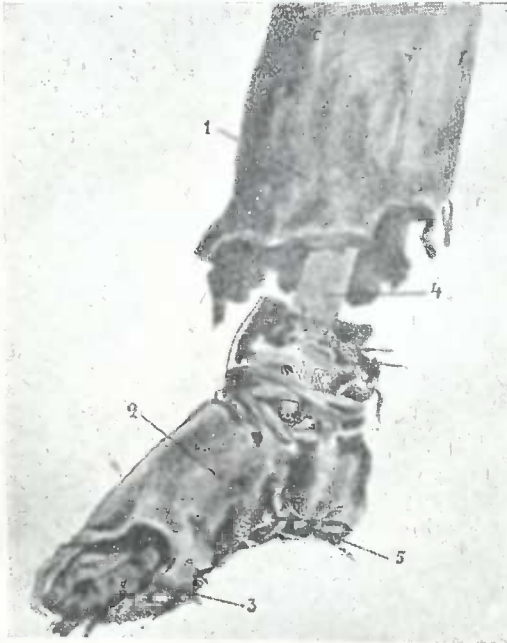
ხსენებულ სოფლებს შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს სოფ. მუცუს. სოფ. მუცუ აგებულია მაღალ მთის კუნძულოვან კარჩხალზე და წარმოადგენს (ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, წარმოადგენდა) პირველხარისხოვან სიმაგრეს საქართველოს ჩრდილოეთის საზღვარზე. მუცუ შატილიდან (ქვემო მხრიდან) პირველი სოფელია, ხოლო ზემო მხრიდან მეოთხე დამდებარეობს თითქმის შატილის პარდაპირ. ეს სოფლები ერთმანეთისაგან გაყოფილია შუაზე გაწოლილი საკმაოდ გრძელი ქედით, რომლის კონუსისებრივი ბოლო აერთებს შატილიდან და არდოტის ხეობიდან ჩამომდინარე წყლებს— არავგის საერთო სახელწოდებით, რომელსაც ქვემოთ ქისტები არღუნს ეძახიან. თვით მუცუ საყურადღებოა მით, რომ იქ თვითეული ხეცსურის ბინა გაშენებულია კლდის ნაპრალოვან გამოქვაბულში ისე რომ ერთ-ერთ კედლად გამოყენებულია ბუნებრივი კლდე, დანარჩენი კი კაცის ხელით არის ნაშენი. სოფელს, როგორც დასავლეთით, ისე აღმოსავლეთით საზღვრავს მიუვალ დაკიდული კარჩხლები, რომლებზედაც, გარდა ჩიტისა, ვერაფერს ვერ იკიდებს ფეხს და შესუღრულია განსაკუთრებული ჯიშის ხავსით; სოფლის თავი ოდნავ დაივაკებს, ამ პატარა ვაკეზე ვეებერთელა სიზი დგას, სიზხედ აგებულია მეტად მჭიდროდ ნაშენი ციხე—ნიში, რომელსაც ხალხი ჩოლოყაანთ ციხეს უწოდებს. ამჟამად მას კაცი ვერ უდგება, ისეა წამოსკუპული პიტალო სიპის კუნძულზე. ხსენებული ვაკის კეზი ისევე გრძელდება მაღალი მთით, რომლის მწვერვალიც ამჟამად გადმოჰყურებს მუცუს და რომლის ძირში რვა დი-

სურ. 22. ძველი სოფ. მუცუს ნაშთი. ზემოთ მოჩანს ჩოლოყაანთ ციხე.

ლადა გამოყენებულია ბუნებრივი კლდე, დანარჩენი კი კაცის ხელით არის ნაშენი. სოფელს, როგორც დასავლეთით, ისე აღმოსავლეთით საზღვრავს მიუვალ დაკიდული კარჩხლები, რომლებზედაც, გარდა ჩიტისა, ვერაფერს ვერ იკიდებს ფეხს და შესუღრულია განსაკუთრებული ჯიშის ხავსით; სოფლის თავი ოდნავ დაივაკებს, ამ პატარა ვაკეზე ვეებერთელა სიზი დგას, სიზხედ აგებულია მეტად მჭიდროდ ნაშენი ციხე—ნიში, რომელსაც ხალხი ჩოლოყაანთ ციხეს უწოდებს. ამჟამად მას კაცი ვერ უდგება, ისეა წამოსკუპული პიტალო სიპის კუნძულზე. ხსენებული ვაკის კეზი ისევე გრძელდება მაღალი მთით, რომლის მწვერვალიც ამჟამად გადმოჰყურებს მუცუს და რომლის ძირში რვა დი-

დი აკლდამაა ჩამწკრივებული. ჩვენ ყურადღებით დავათვალიერეთ ეს აკლდამები და შევამჩნიეთ, რომ ისინი ერთნაირი შენებისა არ არიან. ზოგი დიდია, ზოგი კი ზომიერი. თვითველი აკლდამის კედლები საკმაო სისქისაა, რომლის ნაშენსაც ვერ შლის წვიმის პერიოდული ნიაღვარი, დახურულია ქვით, ფორმით ოთხკუთხია. შიგნით მეტად ღრმაა.

სურ. 23. ხევისურის ფეხი გაუცვლელი პაკიკებით და ჯღანით. გამოტანილია სოფ. მუცუს აკლდამიდან. ჯღანში პირველი ორი თითი მოსჩანს. 1) შემონახული შალის ხევისურული პაკიკები, 2) ხევისურული ჯღანი, 3) ფეხის ცერი და მეორე თითი, 4) წვივის ძვალი და 5) თასების ბანდი.

სურ. ნახ. შ. ძნელადის

შიგნითა კედლებზე ყოველ მხრივ რამოდენიმე თაროსებური. ქვის ლოგინებია გაკეთებული, ზედ უთვალავი აღამიანთა ჩოჩხებში ჰყრია. ზოგი მათგანი ფეხზეც დგას და ბევრს ტანსაცმელის ნაშთიც აქვს შერჩენილი, არა მდელ ზოგი მათ შორის თითქო ხელუხლებელია, მაგალითად, ხევისურული შარვალი და ჯღანი. აუარებელ თავის ქალათა შორის ჩვენ ერთი არაჩვეულებრივი ქალა შევამჩნიეთ, შევეძვერი აკლდამაში და ის თან წამოვიღეთ, რომლის სურათსაც აქვე ვათავსებთ. იგი მეტად საყურადღებოა თავისი შენებით და, როგორც ასეთი, საგულისხმოა ანატომიური შენების მხრივ. ამ ქალაზე თავის კანი მიმაგრებულია, როგორც ფიქსაცია ქმნილი, რომელზედაც თმის ნიშნები ამკარადჩანს. იგი ძლიერ საინტერესოა

და მისი ანატომია დახლოვებით თვით სურათთან არის ნაჩვენები. აკლდამები სოფლის ბოლოზედაც არის, მაგრამ შედარებით უკვე ხსენებულ აკლდამებთან არაფერს წარმოადგენს. აკლდამებში ბავშვების აკვნებსაც შეამჩნიეთ. საკვირველი სანახაფი ის არის, რომ ერთ აკვანზე დედის ჩონჩხია გადაკიდებული, ის ისეა გადაწოლილი, თითქოს აკვანს მკვიდროდ ჩასკიდებია და ერთ-ერთი ხელის იოგი აკვნის ფიცარზეა შემორტყმული. ჩვენ ვცადეთ მისი მოშორება, მაგრამ უიარალოთ ვერ მოვაშორეთ. ჩონჩხთა შორის ბავშვებისა იშვიათად შეხედებით. ეს ალბათ იმიტომ, რომ ისინი შლის პრო-

ცესის დროს სრულიად გაქრნენ. რომელი საუკუნისა ეს აკლდამები, ჩვენ არ ვიცით და ვერც ვერავან გვითხრა. თვით ზევსურების გადმოცემით ისინი თითქმის შეიდი საუკუნისაა, თამარის დროინდელია, მაგრამ ჩვენ ამ ცნობას ვერ დავეყრდნობი. აქ არქეოლოგიური კვლევა-ძიებაა. საჭირო. მუცუში ამ უამად

ზევსურის თავის ქალა დაახლოებით სამი საუკუნის წინ, გამოტანილია სოფ. მუცუს აკლდამიდან 1) მიმზმარი შებლის კუნთი (m. frontaeis) 2) მიმზ. საფეთქლის კუნთი (m. parietalis) 3) შერჩენილი თმა 4) ქალას კანი, 5) კბილები. თავის ქალა გაზომა პრივ. დოც. ვლ. ცეცხლაძემ, რომელმაც მიიღო ქვემოთ მოყვანილი ზომები: თავის ქალას გარშემოწერილობა უდრის 55,1 სანტ. (prot occip. ex.—glabella) საიტილური მანძილი უდრის 19,2 სანტ. (glab.—prot occip ex) განივი დიამეტრი (duber parietalis)—16,0 სანტ. ტენიოვანი ნაწილის სიმაღლე (dub. front)—8,3 სანტ. Aper. piril—3,4 სანტ. სიმაღლე თვ. pirif ზედა ბაგემდის—2,2 სანტ. სიმაღლე ქვედა ბაგიდან mandibulae-ს ქვედა კიდედის—3,1 სანტ. ყვრიმალის რკალთაშორის დიამეტრ. 15,0 სანტ. თვალბუდის ფოსო-მარჯვნივ სიმაღლ. 4 სანტ. განივი მისი .4,1. ფუძე pro-

სურ. 21.

tilis. occip. ex.—for. occip maxil. 5,2 მანძილი spin. nas. anl spin nas. post—6,5 ზედა ყბის გარდი-გარდმო დიამეტრი საბრძნე კბილებ შორის 7,1 სანტ. გარშემოწერ. porusacus ex. შორის ზევიდან 35,3 სანტ. სიმაღლე დაწყ. Sut. Nasofron-mandibulae-ს ძვედა კიდ.—12,7 სახ. პრივ.—დოც. ვლ. ცეცხლაძის აზრით—ძველი არის მასური, ზოლები კატრად გამოხატულია, კბილები ყველა შენახულია (32). თავის ქალა არის მამაკაცისა არა ნაკლებ 35 წლის და არა უმეტეს 45 წ. ტენი არ არის. სახის წინა ნაწილი კარგად განვითარებულია. ფორმა—16,000—19,2=ბრაზიციეფალურია, (ნახ. შ. ძნელაძისა).

ალარავინ ცხოვრობს; სოფელი მხოლოდ ცარიელ კვლებს წარმოადგენს. მისი მცხოვრებნი ყველა კახეთში გადასახლებულან. ახლა გადასახლებულთაგანი ბევრი ბრუნდება ისევ მუცუში, ისინი ძველ ნასახლარში არ სახლებიან, არამედ იქვე ახლო ახალ სახლებს იშენებენ. გადასახლების მიზეზი ყოფილა ქისტების განუწყვეტლივი თავდასხმა, განსაკუთრებით რუსეთის დიდი რევოლიუციის პირველ დღეებში.

ძველ მუცუში ცხოვრობს ერთად-ერთი ქისტი თავის ცოლშვილით, სახელად სუხია, გვარად კი, ქართული გამოთქმით, ბორჩაძე. სუხიამ ქართული კარ-

გად იცის, თუ კარგად არ დააკვირდით, ვერც კი შეატყობთ, თუ ის სხვა ტომს ეკუთვნის.

როდესაც სუხიას სახლს მიუახლოვდებით, შეამჩნევთ შინაურ ფრინველებს, ქათმებს და უცბად ეს გარემოება თქვენ მეტად გაკვირვებთ, რადგანაც მთელ ხეცსურეთში თქვენ შინაურ ფრინველებს ვერ შეხვდებით.

სურ. 25. მიცვალბულთა სახლები სოფ. მუცუში (აკლდამეზი).

სუხიას სახლთან სხვანიარათ (არა ხეცსურულად) ჩაცმული დედაკაცი შე-
მოგვხვდა წინ. ჩვენ მას გამოვებმაურეთ ქართულად, მაგრამ მან ხმა არ ამოიღო,
გაიღიმა კი. გამოიჩქრა, რომ ქართული არ იცოდა. თავაზიანად სახლში შეგვი-
ძღვა, სკამი დაგვიდგა. საარაკო სისუფთავე მოხვდა თვალს ხეცსურულ ცხოვრე-
ბასთან შედარებით. აგერ ლამაზად მიკეცილი ხუთი წყება ლეიბი და საბანი, იქვე
სუფთად დაგებული ფიცრული ტახტი და სხვა საოჯახო ავეჯი, ყველა წესიერად
მილაგებული, ასე რომ ეს ოჯახი მოგაგონებთ დასავლეთ საქართველოს სუფთა
გლეხის ოჯახს მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ სუხიას ქვის სახლი მუცუს მიუ-
ვალ კედლებშია, მიგდებული.

სურ. 26. თორღვის ციხე სიღ. მუტუში.

სამხრეთით მუტუს ისევ მაღალი მთები უყურებს, რომლის ფერდობებზეც ხევსურებს თავის საარჩო მოჰყავთ. დასავლეთის მხარეზე მუტუს ამშვენებს თორღვის ციხე, რომელიც არწივის ბუდესავით მიუვალ კლდეზეა აგებული და რომლის უნძრევი კედლებიც ჯერ კიდევ ამაყად იყურებიან. ამ თორღვაიზე სხვადასხვა ლეგენდები არსებობს ხალხში: ზოგი ამბობს ვითომ ის თუში ყოფილა, ზოგიც თავადობას აკუთვნებს, ე. ი. ბუში ყოფილა ვილაც თავადისა და ზოგი კი ნამდვილად გარწმუნებთ, რომ იგი გაქცეული ალექსანდრე ბატონიშვილის ნაბიჭვარი იყო. ხალხის გადმოცემით თორღვა განთქმული გმირი ყოფილა, მას მტერი იშვიათად ამარცხებდა, მაგრამ ყოველი განთქმული სახალხო გმირი ყოველთვის უბრალო შემთხვევით კედება. ასე მოსვლია თვით თორღვასაც, როგორც ჩანს ამ ლექსიდან:

თოვლიან ცინულიანი ჩანან ლეკეთის მთანია,
 სად იყოს აბანოს კევი თორღვის ნაციხვარია,
 თორღვა ყოფილა კევსური, ლევანის ნაბიჭვარია,
 ფშველებს რო დასდვა ბეგარი თითო შიშავი ცნვარია,
 თითო ნაცრიან ტომარა,—ამშრალებინა წყალია,
 სამუცო გამომიყოლეთ თითო არწივის მკარია,

„ვინცა შენ მოგცეს ბეგარა, წაუწყდეს მამა მკვდარია“
 ამიტანა ჩოთლამა ისარი მჭარტლიანია,
 დაწაია, დაჰკრა გულზედა, ცხროვობს *) მიწაზედ მკვდარია.

ამ ლეგენდარული პირის ფიზიკური ზომა ციხეთან არის აღნიშნული დიდ სიმაღლეზე, რომლის ნახვაც მიუვალობის გამო მეტად საძნელოა. თორღვანის ისეთი ჯაჭვის პერანგი ეცვა თურმე, რომ მას თოფიდან გასროლილი ტყვია არ ეკარებოდა, ტყვიის შეხების დროს პერანგი ისე შეიკუმშოდა, რომ თოფიდან გამოტყორცნილ ტყვიას უკანვე აბრუნებდა. როგორც ხალხი ამბობს, ეს ჯაჭვის პერანგი მას ნაჩუქარი ჰქონია ძმობილისაგან, და მას იგი არ იშორებდა არც დღე, არც ღამით. ხალხის გადმოცემით, მას მტერი ვერას დროს ვერ დაამარცხებდა, რომ ერთ უბედურ შემთხვევას არ ევალატნა. ერთხელ ის თურმე ტანს იბანდა მდინარეში; ტანის დაბანის დროს ეს ჯაჭვის პერანგი მისთვის წყალს წაურთმევია, რის შემდეგაც მას მისივე პირადი მტერი ჰკლავს. ხალხისავე ცნობით ხსენებული ციხე თორღვან აუშენებია სოფელ ანატორის ქვევით. მას იმდენი ხალხი ჰყოლია იმ დროს, რომ მჭკოდან დაწყებული სოფელ ანატორამდე ჩაუმწყრივებია და ქვის ხელიდან-ხელში გადაცემით ციხე ერთ დღეს აუგია.

მუცუდან მიდისართ წინ და თვალს ავლებთ წარმტაც არდოტის ხეობას. დასცილდებით მუცუს, თანდათან უახლოვდებით მეორე ხარისხოვან, სიმაგრეს— შატისს. სანამ შატისისაკენ მიაპყრობდეთ დაინტერესებულ თვალს, მის მოხვეულში მარჯვნივ მხრისაკენ კლდის მკერდი ჩაგხივებს თავის სიღრმეში. ეს კლდე შატილიონების ერთგული, ფხიზელი და ფრთხილი დარაჯია ბუნებისაგან დანიშნულ საგულშაგოზე. იქვე მარცხნივ უკვე ხსენებულ თანამგზავრ ქედის სიპოვანი ბოლო დგას, რომელზედაც ხუთი აკლამა აგებული. წყლის დაყოლება ბილიკს სტოვებთ და ცოტა აღმართს შეუდგებით, რომლის მანძილიც რამდენიმე საყენს უდრის. ამ აღმართის ბილიკი ჩქარა აივსება, ხსენებულ სიპოვან ბოლოს გადასკრის მარჯვნივ, მარცხნივ კი ხელუხლებელ ტყეს, რომლის შევსებულ მწყვრვალზეც ძლიერი ხატის სამრეკლო დგას და სადაც ჯიხვების ფარა თავისუფლათ დათარეშობს, ამ ადგილას მათზე ნადირობა შატილიონებს ხატისაგან აკრძალული აქვთ. აქვე ყოველი მგზავრი ერთი წამით შეისვენებს, აკლამებს დაათვალიერებს და შემდეგ დაიშვება აღნიშნული აღმართის თანაბარ დაღმართში, წამშივე დაივსება პირდაპირ შატისისაკენ მიმავალ ვიწრო ბილიკზე, იქვე მარჯვნივ მდინარე არღუნის გაღმით. სტოვებთ სოფელ ანატორის ძველ ნანგრევებს და პირს იწამთ მგზავრის დროებითი სარეზიდენციო ადგილისაკენ— შატისისაკენ. მდინარე არღუნის პირზე მიმავალ ვიწრო ბილიკს მიჰყვებით, მარჯვნივ თვალი ჩერდება იმ ბუნებრივად ჩამწყრივებულ კონუსისებრივ ბიჯებზე, რომელნიც საუცხოვოთ იცავს მდ. არღუნის მარჯვენა ნაპირს პერიოდულ წვიმის, ჩამონგრევისაგან. ასე რომ ეს ლამაზად ჩამწყრივებული კონუსები მოგაგონებთ თანამედროვე ტენიკის საუცხოვო ნიმუშს და ფიქრობთ, რომ ბუნება შეუდარებელი ხელოვანია. სოფელ ანატორიდან დიდი მანძილი არ არის შატილამდე, იგი დაახლოებით უდრის სამ კილომეტრს. ეს სამი კილომეტრის მანძილი თით-

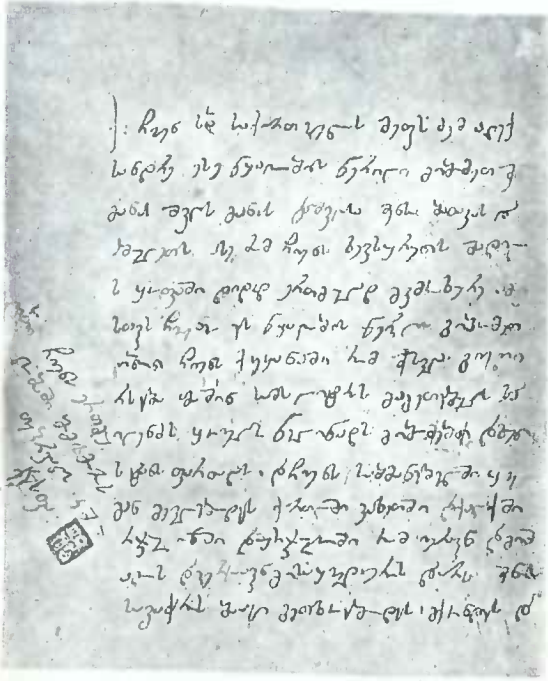
*) ცხროვობა ხეგსურულად ნიშნავს კანკალ-ცახცახს.

ქოს გაუთავებელი ხდება, როდესაც დაინტერესებული მგზავრი იჩქარის შატილის ნახვას. ამავე დროს გინდათ მოთმინებისაგან თავი შეიკავოთ, მაგრამ ყველა ამ სურვილების დაგროვებაში თქვენ უეცრივ თავს ამოყობთ პირდაპირ შატილში. ეს იმიტომ ხდება ასე მოულოდნელათ, რომ თვით შატილი ისეა მომწვედელი ახლო მდებარე მთის კალთებში, რომ სანამ სულ შიგ არ შეხვალთ, მანამ თქვენ ვერ შეამჩნევთ თუ თქვენს ახლო სადმე ხალხით დასადგურებელი სოფელი არსებობს. აქ ცხადათ აშკარავდება ის სინამდვილე, რომ საქართველოს მეფეები საზოგადოთ საუცხოვო სტრატეგიები ყოფილან სამხედრო მოქმედებაში.

სანამ თვით შატილის აღწერას შეუდგებოდეთ, საჭიროა ვიცოდეთ მეორე გზა მისკენ მიმავალი. ორ-წყალთან რომ მიხვალთ, თქვენ არ უხვევთ არც მარჯვნივ, არც მარცხნივ — პირდაპირ გახვალთ ფშავის ხევიდან ჩამომდინარე არაგვში და შეუდგებით გადმოღმა ზევსურეთის ათასგვარად მიხვეულ-მოხვეულ ხეობას. პირველად მზარმარცხნივ ძირში გაუვლით მთა-კორტოხზე წამოადგმულ სოფელ მიწმასო, ერთად-ერთ ვაკე სოფელს ბარისახოს, შემდეგ სოფელ ღულს, გადაეშვებით უფსკრულოვან ლეღებში და მიადგებით გადმოღმა ზევსურეთის უკანასკნელ სოფელ ხახმატს, იქვე ვების წყალზე ცოტას შეისვენებთ და შეუდგებით ველკეთილის დიდი აღმართის ვიწრო ბილიკს, ერთი საათის შემდეგ აივაკებთ თვით ველკეთოლზე, აქ მის გაშლილ მწვანე მკერდზე თქვენს ფილტვებს საუცხოვო წალკოტის ჰაერით აზიარებთ. სიმძიმისაგან განთავისუფლებული სხელი საარაკო სიმჩატეს იგრანობს და სრულიად გალაღებული დათვის ჯგირის მთის ვერტიკალურად დაკიდულ ვიწრო ბილიკს შეუდგებით. ორი საათის შემდეგ ხსენებული მთის უღელტეხილს მიაღწევთ და ცოტას შეჩერდებით და დაეშვებით წუბროვანის დაკიდულ ვიწრო ბილიკზე. კარგა ხნის შემდეგ სოფელ ლებაისკარის ქალაზე გახვალთ. ამ სოფელში შესანიშნავი არაფერია გარდა იმისა, რომ დგას ერთი პირამიდალურად აწვეტილი ნიში ე. წ. ლეკის ციხე. აქედან დაწყებული სულ გაშლილი ქალებია 12 ვერსის მანძილზე, რომლის სისწორეს ხანდახან რელიეფურად ამოხეჩილი მწვანე გულ-მკერდი არღვევს ხოლმე. გაივლით სოფელ ლებაისკარის ცოტა მოშორებით ს. გუროსაც. ეს გაშლილი ველი თითქოს შეუმჩნევლად გადადის ვიწრო ხეობის ვიწრო ბილიკზე, რომლის დაკიდულ ფერდობებზედაც აქ-იქ ფიქვნარსაც შეამჩნევთ. კარგა ხანს ივლით და უეცრივ მარჯვნივ ძველი ციხის ნანგრევ კედლებს მიადგებით. გაიცვლით კიდევ ორ ნაბიჯს და სრულიად შეუმჩნევლად შატილის ძირს ამოჰყოფთ თავს. აქაც იგივე მდგომარეობა გზის შემპარაობისა, რაც პირველი გზის მიმართულებით. შატილის მიდამოს გარშემო, რომ მიიხედ-მოიხედავთ დარწმუნდებით რომ მას, გარდა ამ ორი გზისა, სხვა მისავლელი გზა არა აქვს.

შატილი გახლავს სოფელი, რომელიც, ვებერთელა სიმაღლეზე წამოსკუპებული ქვის სახლებისაგან შედგება. იგი ძველად ნამდვილი სიმაგრეს წარმოადგენდა და მას მტერი ვერას აკლებდა. შუაგულ სოფელში ორი ნიში სდგას, თუმცა უნდა ითქვას, რომ თვითველი შატილიონის სახლი ფაქტიურად ნიშს წარმოადგენს, მაგრამ ამ ორში ამჟამად არაფერ არ ცხობორობს. ერთი მათგანი ხელუღლებელია და ისევ ამყად დგას, ხოლო მეორე ცეცხლისაგან არის გაწითლებულ-გარუჯული და კედლები ნახევრად ჩამონგრეული, ამაში იმალებოდა

საქართველოს უკანასკნელი მეფის მემკვიდრე ალექსანდრე ბაგრატიონი. მას სდევნიდნენ; როგორც შინაური არეიდარევის მატარებელი, ისე ახლად გაბატონებული რუსეთის თვითმპყრობელის თვითნება ბიუროკრატები. ამ უკანასკნელის ბრძანებით წაუყიდეს ცეცხლი იმ ნიშს, სადაც ალექსანდრე იფარავდა თავს. ალექსანდრე ბატონიშვილს სიგელი უბრძებია შატილელებისათვის, რომელსაც აქვე ვათავსებთ.

სურ. 27. წყალობის წერილი ალექსანდრე ბატონიშვილისა. სოფ. (შატილი).

სოფელი შატილი 50-ი კომლისაგან შესდგება. თვითეული სახლი კლდეზე დგას და არის ერთმანეთზე მჭიდროთ მიჯრედილი. სახლი ყველა ქვისაა. თვითეულ სახლს ფარული გადმოსახედი აქვს მტრის დასაზვერავად. რამდენიმე მოსახლეს საერთო შესავალი აქვს, რომლებიც ერთი მეორეში სახლსა და სახლს შუა დადგმულ მოკლე ხიდებით გადადიან, ასე მეორე და მესამე წყებაც შატილიონებისა. სახლების უმრავლესობა ორ-სართულიანია. პირველ სართულში ზამთრობით მთელი ოჯახი საქონლით სცხოვრობს, ხოლო მეორე სართული, ქერხო, ავეჯეულობის შესანახად აქვთ. მათი სიმდიდრე, როგორც ყველა ხევესურისა შედ-

გება ნობ-ფარდავის, სპილენძეულობის და საქონლისაგან. ვისაც ესენი ბევრი აქვს, მდიდარს ეძახიან, ზოგს მავალითად 60, 80 და 100 სული ძროხაც ჰყავს, იმოსებიან საზოგადოდ ხევესურული ტანისამოსით, თუმცა ზოგიერთ მათგანს ქისტურათ ჩაცმულს ნახავთ. აქ ტანისამოსი არეულია, რაც უცხო თვალს ძლიერ ეჩოთიერება.

წამს დაფიქრდებით და ამბობთ, რომ აქ შატილიონებს შეპარვით გადაგვარების ნიშნები. ისინი ისევ ძველ წერტილზე არიან გაყინული: არც ძველი ისტორიული სახე და არც ახალი სურვილი განათლებისა—აი თანამედროვე

სეფსური ღვინაყვის საღიასო შინიდან

ნახ. დარ. ძნელოძისა.

მდგომარეობა შატილიონებისა. შატილის წინ ჩრდილოეთისაკენ მიმდინარე წყალი ჩამორბის, რომელსაც ქვემოთურები (ქისტები) არღუნს ეძახიან. კიდევ ანკარა მდინარე მოჩქრიალებს, რომელიც მდვრია არღუნს უერთდება. აღმოსავლეთით უკვე ხსენებულ ციხის ჩამონგრეული კედლები სდარაჯობს, ერთ ღროს იგი მტერს მრისხანედ წინ გადაუდგებოდა, შატილში შემომსვლელ შემპარავ მტერს გზას გადაუკეტავდა. სამხრეთით გაშლილი საუცხოო ვაკე-მინდორია, რომელსაც წინ ბუნებრივი კარჩხოვანი ჯებირი ამავრებს და მტერებს შატილის ეშოში ჩამოხედვის ნებას არ აძლევს, ამ ვაკე ადგილს ორი ამოხნეჭილი მომაღლო გორაკი დგას, რომელიც თითქოს ხელოვნური ბალითაა გაშენებული, განსაკუთრებით პირველი, რომელზედაც ხატის სამრეკლო დგას. აქ ზირად იყრიან თავს შატილიონები და ზარს რამდენიმეჯერ ჩამოჰკრავენ ვასამხნეველად. ეს სამრეკლო ოდესღაც მტრის შემოსევის სასიგნალო ყოფილა. ეს მშვენიერი შემოსავლიანი ადგილები ახლა ხატების საკუთრებას შეადგენს, მათ ხატების სასარგებლოდ ამუშავებენ შატილიონები და მთელი წლის მანძილზე ნაწილ-ნაწილად ყოველ დღესასწაულზე ღროს გასატარებლათ ხარჯავენ ხატის მამულის მთელ შემოსავალს. ასე, რომ, ამ მამულით სარგებლობა რომელსამე კერძო ოჯახს არ შეუძლია, იგი ფაქტიურად მთელ სოფელს ეკუთვნის და მის დამუშავების: დათესვის, შოშკის თანაბარ განაწილების ფარგლებში ერთგვარი პრიმიტიული სახის კომუნა არსებობს.

ასეთი პირველყოფილი წესი და ადრით არა თუ შატილელებში (შატილიონებში), არამედ მთელი ხევესურების ცხოვრებაში ტრადიციულად არის შემუშავებული და განმტკიცებული.

შატილის ვაღმით, ჩრდილოეთის მხარეს ისევ მაღალი მთაა, რომლის დაკიდულ ფერდობებზედაც სახნავ-სათესი მიწის ფენათა ნაჭრები ჩანან, სადაც ახლად აქოჩრილ ჯეჯილს ნელი სიო არხეეს. ამ ფერდობების დაფენებაზე კიდევ საკმაოდ გაშლილი მინდორია, რომლის ბოლოზეც ისევ ხატის სამრეკლო დგას და რომლის თავშიც განსაკუთრებული საერთო არაყის სახდელი არის გამართული. ეს სახნავ-სათესი ვაკე ითვლება ხატის მამულად, წლიური შემოსავალი მის დღესასწაულებზე იხარჯება. მკითხველი აქედანაც დაინახავს, რომ საუკეთესო ადგილები შატილის მიდამოში ეკუთვნის სხვადასხვა სახელწოდების ხატებს. საზოგადოებ უნდა აღვნიშნოთ, რომ თანამედროვე ხანაში მთელ ფშავ-ხევესურეთში ხატები უტყვევ, მაგრამ ამავე ღროს საშინელი, მრისხანე მბრძანებლობია, რომელთა უძრავი გამომეტყველებაც შიშის ზარს სცემს ყურ-მოჭრილ მონებს, ფშავ-ხევესურებს, ხევესურეთში ბატონყობის საშინელი უღელი არ განუცდიათ, მაგრამ სამაგიეროდ ცრუ მორწმუნოების ყმები გამხდარან.

შატილიელთ აქეთ საკვირაო, თავისუფალ ღროს გასართობი, ადგილი, რომელსაც საფინზო ჰქვია და სადაც მოხუცი თუ ახალგაზრდა თავს იყრის ყოველ საღამოს ყოველ კვირას. შატილელები სწორეთ მით განირჩევიან სხვა კუთხის ხევესურთაგან, რომ მათ აქეთ თანამედროვე კლუბის მზგავსი, აზრთა ვაცკლა-ვაშოკვლისათვის და სასაუბრო ალაგი, სადაც ისინი, გარდა თავისუფალი ლაყობისა, თავს იტყვენ მსუბუქი საოჯახო ხელ-საქმიანობით: გრეხენ თოკს, ისხავენ ქალამნებს ჯღანს და სხვა. ამ საფინზოში ძვეს ქვიჯასავით ამოკვეთილი მრგვალი ქვა, რო-

სურ. 28. საფინო (სასაუბრო) სოფ. შატლში, სადაც შატილიონები კვირა-უკმე დღეს ისვენებენ, მსუბუქ ხელსაქმიანობას ეწევიან და თან ერთობიან.

მელშიაც შატილელები თოფის წამალს ამზადებდენ წინად. აქ სხვათა შორის წყდება მრავალი სასოფლო საკითხებიც, როგორც სადაო წასიათისა, ისე სათემო. შატილიონების ცხოვრებაში საინტერესო ის არის, რომ მათ ერთგვარად თავი მოაქვთ. მაგალითად, არდოტის ხეობაში მცხოვრებ ხევსურს შატილელები ქალს არ მიათხოვებენ. თუ მაინცა და მაინც მიათხოვეს—მხოლოდ დიდი ხვეწნისა და სასიძოს შეუბრალებელი დაბეგვრის შემდეგ. თუ არდოტის ხეობიდან ვინმე შატილიონმა წამოიყვანა ქალი, ეს სახელი იქნება მათთვის. მეორე მხრივ შატილიონები თავისი საქონლის მწყემსობას არ კადრულობენ, რომ ვინმე მათგანი გავიდეს მწყემსად, ამას დიდ დამცირებად მიიჩნევენ. ამისათვის ისინი მწყემსად ქისტის ბიჭებსა და ქალებს ქირაობენ.

ქისტებსა და შატილის თემის ხევსურებს ხშირი მიმოსვლა, აქვთ ერთმანეთში, რის გავლენითაც უმრავლესობა გადამა ხევსურებისა ქისტურად თავისუფლად ლაპარაკობს და ზოგს ტანისამოსიც მათებური გადმოუღიით. შატილიონების საფინოში დედაკაცებს ნება არ აქვთ შევიდნენ.

იქვე ორი წყალი უერთდება ერთმანეთს. ამ მდინარეთა შეერთების დასაწყისში უკვე ზემოთ აღნიშნული შალალი ქვის ბოლოა აკუზული, რომლის უმნიშვნელო ვაკეზე ხუთი აკლდამაა ჩამწყვრივებული და რომლებიც შეცდომითაა წოდებული ანატორად. ის აღდილი, სადაც ხსენებული აკლდამებია აგებულა, ჩარიცხულია სოფელ ანატორის ნანგრევების ფარგლებში და ამიტომაც, რომ მას

თვით ადგილის სახელწოდების მიხედვით, სრულიად ბუნებრივად, შატლიონები უწოდებენ ანატორას.

ანატორის აკლდამები შოთავსებულა ვეებერთელა ქედის გაგრძელებულ სიპიან კუნძულზე, რომელსაც ორივე მხრიდან კარგათ მოზრდილი მდინარეები ჩამოუდიან და იქვე ქმნიან ერთს დიდ მდინარეს—არლუნს. შატლიონთა გადმოცემით, ეს აკლდამები აშენებულია განსაკუთრებულ პირობებში, სახეოდობრ, სოფელ ანატორაში შავი ქირი გაჩენილა, რომელსაც მოსახლეობა სრულიად გაუწყვეტია, გარდა ერთი ბავშვისა, რომელიც შემთხვევით ამ დროს სადღაც სხვა კუთხეში ყოფილა, გადარჩენილა მისი მოდგმაც რომელიც ახლა შვიდ კომლამდე აღწევს შატლში. ეს აკლდამები აგებულია იმ ქირის დროს დასოცილი ხალხის დასამარხავად. აკლდამებში რომ შეიხედავთ, თვალ წინ აუარებელი ადამიანთა ჩონჩხები წარმოგიდგებათ. როგორც მუცუს აკლდამებში აღვნიშნეთ, ისე აქაც შეგვხვდებათ დამდგარი ადამიანის მთლიანი ჩონჩხი, რომელსაც ძვლებზე

სურ. 29. სოფ. ინატორის ნანგრევებთან, აკლდამიდან გამოტანილი ადამიანის ჩონჩხი, რომელზედაც ტანისამოსი ჯერ ისევ შემონახულია.

მხოლოდ გასიპული კანი და იოგები შეჰრჩენია და რომლის საშუალებითაც არის შეკავებული ყველა სხეულის სახსრები. ამ მიზეზით ჩონჩხს შეჰრჩენია მთლიანობა. ზოგიერთ ჩონჩხზე ტანსაცმელის ნაფლეთებიც ჰკიდია, რომელიც გაპოხილა კუნთების გახრწნის პროცესში. აკლდამებში შეამჩნევთ კუბოებსაც, როგორც მუცლს აკლდამებში, ისე აქაც შეამჩნევთ ბავშვების აკუნებს: თვითეული აკლდამა ეკუთვნოდა სხვადასხვა გვარეულობას, აკლდამებს აშკარად ემჩნევა სხვადასხვაობა: ზოგი საგანგებოდაა აცებული, ზოგი კი ნაკლებად, მაგრამ ეს უფრო ნათლად მოგხვდებათ თვალში ს. მუცლში. არ შეიძლება იმის თქმა, თითქოს ანატორის აკლდამები მართლაც გაკეთებული იყოს ეპიდემიური სენის დროს. ყველა აკლდამა, რომლის ნაშთებს ხევესურეთის ყოველ სოფელში და აგრეთვე თუშეთშიც შეჰხვდებით, ძველებური ტიპის სამარხებია.

იმის დროს დახოცილ ხალხსაც აკლდამებში მარხავდნენ, როგორც ამას გვიჩვენებს შემდეგი ლექსი, რომელსაც ხევესურები ძველ სიმღერას უწოდებენ:

აკლდამები შევაესეთ თქვენის ნახოცის მკვდრითაო.

აკლდამაის კარები—ქალთა ნაგლეჯის თმითაო.

ამ ეამად ხევესურები არავითარ შემთხვევაში არ ხმარობენ აკლდამებს, არამედ უკვე ჩვეულებრივი სასაფლაო აქვთ.

მ). არხოტის მხარე.

არხოტისაკენ ორი გზა მიდის. ერთი მიემართება გადმოღმა ხევესურეთის ხეობით, გაივლით სოფელ რომკას, ან სოფელ ბლოს. გადაივლით ე. წ. რომკის, ან ბლოს მთას, რომლის მწვერვალს ხშირად კასპის, ან შავი ზღვის რუხ-ლევან ფერის ნისლი წაეფარება ხოლმე თავზე და ისე აგინებენ გზას, რომ წამსვე ბურუსიან წყვიდადში იგრძნობთ თავს.

ამ მთის მწვერვალზე რალაც ისეთ სამარისებურ სიჩუმეს იგრძნობთ, რომ თავი გგონიათ არა მალალ მწვერვალზე, არამედ სადღაც უფესკრულისებურ გვირაბში, რომელსაც ათასი კილომეტრის სიმაღლე მთა აწევს თავზე.

აქ გამეფებულ სამარისებურ სიჩუმეს ხანდახან მხოლოდ შურთხის წყნარი წიაც-წიავი არღვევს ხოლმე. ამ საამო წყრილა ხმაზე გინდათ მოიხედოთ, რომ დაინახოთ ეს გასაოცარი სიფრთხილის მთის ფრინველი, რომელსაც მონადირე ადამიანი ძნელად მიეპარება მოსაკლავად. ამ მთის აწვეტილ კორტოხიდან დავეშვებით ფერდობზე ციკრლოვანის ხეობის ფერდობზე რომელზედაც მხოლოდ მერხრად ამოსულ დეკას (მთის შვერს) თუ შეამჩნევთ, მეტს ვერაფერს. ხშირად დარჩენილ თოვლის ზოგებზე გადაივლით. საათის შემდეგ გამოჩნდება ვიწრო ბილიკი სწორედ იქ, სადაც ჯუთის მთიდან მომავალი გზის თეთრი ლარი უერთდება მას. აქ ორი სხვადასხვა კუთხის გზა ერთდება და პირდაპირ მიემართება არხოტისაკენ. ჯუთის მთით შეიძლება გადახვიდეთ ყაზბეგში, ისე, როგორც ამავე ხაზით შეიძლება გადმოხვიდეთ არხოტში. ამ გაერთიანებული გზის მანძილზე უცხო თვალს ბუნების მდიდარი სხვადასხვაობა სჭრის თვალს. არხოტთან მიახლოვებას მით იგრძნობთ, რომ აქა-იქ მსხვილფეხა საქონელს შეამჩნევთ. ვარკო-მო სურათი მხოლოდ ამით შეიცვლება: გზის ორივე*) მხრის მოფენებზე საქო-

*) ეს ორი გზა ე. წ. სალუქვის წყალთან ერთდება.

ნელი ბალახობს, მაგრამ დაუახლოვდებით თუ არა არხოტს, წინ ბუნებრივი კარჩხლის კედელი (ჭიმლის კლდე) აგეტუზებათ. ცოტას კიდევ გაივლით და იქვე უფრო დაკიდულ გზაზე დაეშვებით. ეს არის უკანასკნელი დაღმართი, რომელიც უცბად არხოტის ხავერდოვან ვაკეზე ჩაგიყვანს. აქვე აწვეტილი ოთხკუთხი ნიში დგას, რომელიც ახლაც არხოტიონების პირველი სადარაჯოა. ერთს მის წაისრულ თავს აპხედავთ, გაივლით ორ-კომლიან სოფელს კვირწმინდას და თქვენს თვალს საამო სურათი გადაეშლება წინ. ეს არის მთლიანი არხოტი.

ეს კუთხე მით არის მიშზიდველი, რომ მას რაღაც თავისებური, ორიგინალური გამოხატულება ახასიათებს. მისი იდილიური სილამაზე საერთოდ განაყენებული მცნებაა და ამიტომ იგი იტევს ათასგვარ სხვადასხვაობას თავის ფარგლებში. ამისდა მიხედვით ვამბობთ, რომ ამ ლამაზ სხვადასხვაობის საზღვრებში არხოტი პირველ რიგში სდგას. აქ დავისვენებთ. დაკვირვებით მიმოიხედავთ გარშემო, ცნობისმოყვარე თვალი საოცარ მშვენიერებას ამჩნევს არხოტის მიდამოებში. აქ ყველაფერი თავის ადგილას არის. და ხალხშიც რაიმე ზნეობრივ წარღვნას ადგილი არა აქვს—ეს ალბად მიეწერება იმას, რომ ჯერ ერთი აქაური ხალხი ბუნებრივად არის დაჯილდოებული, და ახლა კიდევ სხვა ხეესურებზე უფრო მისდევს განათლებას. ამისათვის არხოტი წინ სდგას ხეესურეთის სხვა კუთხეებთან შედარებით.

არხოტის ბუნებრივ ადგილმდებარეობას რაღაც თავისებური, განსაკუთრებული სილამაზე ამკობს. იგი ოდნავ ჩავარდნილი ადგილია და მომწყვდევულია ოთხ მაღალ მთის კედლებში, ეს მთები ვეება გუმბათებივით აწეულან ცის სივრცეში. ამ მთათა გუმბათის ქვეშ ჰინადრობს ოთხი სოფელი: ახიელი, ამლა, კიშლა და კვირწმინდა, ყველა გაშლილ ვაკეზეა გაშენებული. მათ შორის ორი უფრო დიდი სოფელია—ახიელი და ამლა. ყოველ სოფელს ჩვეულებრივად სდარაჯობს მტკიცეთ აგებული ციხე. ხსენებული სოფლები კილომეტრ-ნახევრით დაშორებული არიან ერთმანეთზე, დაახლოვებით: ასე რომ, მათ გაჭირების დროს დიდი ძებნა არ სჭირიათ ერთმანეთის. ამ სოფლების მთელი მოსახლეობა დაახლოებით შ.სდგება 80-ი კომლისაგან. არხოტის კოხტად გადაშლილ ველს კარგათ მოზრდილი ანკარა მდინარე ჰყოფს, რომელიც ცისფერ ზოლივით გადაჰკვრია მის ოდნავად გადახრილ დაფენებებს.

არხოტს არაჩვეულებრივი ბუნებრივი სიმაგრეები აკრავს გარშემო და თავის შინაარსიან მრავალფეროვნებას არავის უთმობს. თქვენ არ იცით საიდან მიუღდეთ ამ ბუნებრივ მრავალფეროვნებას, რომ არც ერთი მისი სილამაზე არ გამოგრჩეთ და უკლებლივ ასწერო ის: თვით ბუნება თავისუფალი ხელოვანია თავისივე სიმდიდრის გამოქანდაკებაში და საკვირველია, რომ მის აქ, არხოტის არე-მარეში განსაკუთრებით მოუცლია. დასავლეთ-სამხრეთით არხოტს ფარავს გასაოცარი სილამაზის ბუნებრივი სიპის კედელი, რომელიც მუდამ თოვლით შელესილ კავკასიონის მაღალ ქედებივით გაწოლილა ამოხეჩილ მთის ზურგზე.

ეს თითქმის წამოფერდებულია არხოტისაკენ და გგონიათ, რომ მას ყოველ წამს სურს ლამაზი არხოტი გულში ჩაიკრას. ფართო ძირი კი ირბინათაა გადგმული კლდის მაგარ საფუძველზე. დასავლეთით ისევ თვალუწვდენელი კლდოვანი კარჩხები. ამ კარჩხლოვან მთას არხოტიონები უწოდებენ კიდევანას.

რომლის წაისრულ მწვერვალსაც რამდენიმე ბუნებრივი ფანჯრები აქვს, საიდანაც დასაელეთის თბილი ჰაეა შეიჭრება ხოლმე არხოტის ეზო-მიდამოში. ეს დაკიდული კლდოვანი კარჩხლები ჯიხეების ბუდეა, მათზე არხოტიონები ხშირად ნადირობენ.

ამის დასახასიათებლად მოგვყავს ლექსი:

ვეფხვის და მოყმისა (ხევსურული).

მოყმემ თქვა პირში შეელამა
 შიშნ გავიარენ კლდისანი
 მოინადირენ დავლახენ
 ბილიკნი ქიუხისანი;
 შამომხედეს კლდისა თავზედა
 ხორონი ჯიხეებისანი,
 ჯიხესა თოფ, დავკარ ბერხენსა
 ქალას ჯახნ იქნენ რქისანი,
 შავეარდი ვეფხესა ნაწოლსა.
 დრონ იყენენ შულამისანი.
 შაიბნენ ვეფხვი მოყმეი;
 მაშინ დაიძრეს მიწანი;
 კლდეები ჩამაანგრიეს
 შტონ დაილეწნეს ტყისანი.
 დრო აღარ დარჩა მოყმესა
 ხანი რო ჰქონდეს ცდისანი,
 ფარსა უფარავს, ვერ ჰფარავს,
 ვეფხვი ჩქარია კლდისანი
 გაზით გაართუნა კალთან
 ჯაქვისა ჯავშანისანი
 მოყმემაც ხელში იყარნა
 ვადანი თავის ხმლისანი
 მაშინ გაუჭრა ფრანგულმა
 დრონ იყენენ წაქცევისანი.
 ვეფხვი კლდეთ გადაეკიდა,
 ჩამააწითნა ქვიშანი
 ქვიშას მიღებავს წითლად
 სისხლი ზედ ჩამომდინარი,
 ნუ ეტყვით მაგის დედასა
 კარს უსხედს ქადაგ შკითხავნი
 უერთოდ კი არ დაიხარჯნეს
 ჩვენ მონადირნის ისარნი.
 იარებოდა დედაი ტირილით
 თვალ ცრემლიანი:
 ჩვენ შვილს გზას ვეფხვი შაჰყრია,
 გაჯავრებული ტიალი

ჩემს შვილს ხმლით, იმას ტოტითა:
 დღე დაუღამდათ მზიანი:
 არც ვეფხვი იყო ჯაბანი
 არც ჩემ შვილ ჩშახვდა ჭკვიანი,
 მათ დაუხოცავთ ერთურთი,
 არ დარჩნენ სირცხვილიანი.
 ტირილით წყლულღებს უჭევედა
 ვეფხვის კლანჭებით დაჭრილსა,
 შვილო, არ მაჭკვდი, შენ გძინავ
 დაქანცული ხარ ჯაფითა
 ეს შენი ჯაჭვის კალთები
 ოხერმა როგორ დაფლითა
 შენც იმის საფერ ჰყოფილხარ
 ხმალი ქნევაში გაგიცვდა
 არც იმან მოგცა მეტი დრო
 აღარც შენ დააცალია
 ველარც შენ დაიფარიე
 შენ ხელთ ნაქერი ფარია,
 ველარც ვეფხვმა ტოტებით
 ხმალმა დაკუწა ძვალია,
 მაგრამ მეტს აღარ გიტირებ
 შენ არ ხარ სატირალია
 მშვიდობით, ჯვარი გეწეროს
 ეგეც სამარის კარია.
 ხან ვეფხვი ხან თავის შვილი
 ელანდებოდა მძინარსა,
 ხან ვეფხვი ვითომ იმის შვილს
 ტანზეით აჰყის რკინასა,
 ხან კიდენ იმისი შვილი
 ვეფხვს გადაავლევს ყირასა.
 აი ამ სიზმრებს ხედავდის
 გამაელვიძის მტირალსა.
 ხან იფიქრებდა უღედლოთ
 გაზდა ვინა თქვა შვილისა.
 იქნება ვეფხვის დედაი ჩემზე მეტადა სტირისა,
 წავიდე, მეც იქ მივიდე
 სამძიმარ უთხრა კირისა,
 ისიც მიამბობს ამბებსა
 მეც უთხრა ჩემის შვილისა
 იმასაც ბრალი ექნების
 უწყალოდ ხმლით დაჭრილისა.

აქვე პატარა, მეტად ცქვიტი მდინარე მოჩხრიალებს, რომელიც ხანდახან ისეთი გიჟია, რომ ხშირად კლდიდან მოხეთქილ ვეებერთელა ქვებს ადვილად მოაგორებს.

ეს ჩხრიალა პატარა მდინარე სოფელ ახიელს გვერდზე ჩამოუდის. მის კიდე-ნაპირებზე ცალთვალა წისქვილებია ჩამწყობებული. აღმოაუღლებით არხოტს აკრავს ამწყვანებული ფართო მინდვრები „ატეხილი“ ქალებით. ეს ფართო ქალა ქვევითკენ თანდათანობით ვიწროვდება და ბოლოს გადადის იქ, სადაც იწყება არხოტის ქალა, ანუ ასის ხეობა. აქ გზა თითქოს იკეტება. მაგრამ იქვე მოუხვევთ და საუცხოვო ხეობის ხვეულებში გახვალთ. გაივლით ცოტას და თვალს საოცარი სიმაღლე გადაეშლებოწინ: მოპირდაპირე კლდე ბის გულმკერდი ისე შესცქერიან ერთი მეორეს, თითქოს მხურვალე ამბორისათვის ემზადებიანო. აქ ერთი წამით დაფიქრდებით: „ნუ თუ უტყვი ასე ამეტყველებოდა“? და შემდეგ დარწმუნებით ამბობთ: „ზოგჯერ უტყვი ბუნება მეტყველებო უფრო მეტყველია“. გაივლით ეროსისა და ფსიხეას ხეობაში და გაივლით წინ თუ არა, ცოტა განსხვავებით იგივე სურათები განმეორდება. დამშვიდებული, მომღიმარე გულ-მკერდიანი მოპირისპირე კლდეთა წყება რაინდებივით ჩარაზმულან. აქედან გაჰყვებით ქალას და გამოჩნდება სამხრეთით მდებარე მაღალი მთის საირმოს მწვერვალი, იგი საძოვარი მთაა და ამავე დროს არხოტის მცველი კედელია იმავე ხაზზე. შუაზე მას დაბალი ჯიშის ტყე მიჰყვება. აქა იქ ფიქვნარსაც შეამჩნევთ განსაკუთრებით სოფელ ამლას მიფენებაზე. არხოტის ქალის შესავალი არხოტიონების საუშომაგოა, სადაც ისინი ხშირად სდარაჯობდნენ მათზე დაგეშილ შეჩვეულ მტრებს-ქისტებს. როგორც მარცხნივ, ისე მარჯვნივ მთის ძირებში საუცხოვო წყაროები ამოჩუბჩუბებენ. აქედან ივლით და მაღლებით ასის ხეობის შესავალს, სწორეთ იმ ადგილას, სადაც კალოთანისა და ახიელის წყალი ერთმანეთს ერთვიან. მათ უღელტეხილზე მაღალ კლდეს შეამჩნევთ, რომელზედაც პატარა ქვის შენობების ნანგრევები მოჩანან. აქ ოდესღაც სოფელი ყოფილა. არხოტიონები დანამდვილებით ამბობენ, ხსენებულ სოფლის ნანგრევები ორბელიანთა ნასახლარიო. ისინი გვარწმუნებდნენ, თითქო ორბელიანები ამ ადგილიდან გადასახლებულიყვნენ, რადგანაც მათ თოვლი არ ასვენებდათო. გადასახლების დროს ერთ მათგანს უთქვამს: „ჩვენ აქედან გადავივიართ არა იმიტომ, რომ ვაჟაკობა არ შეგწვევს და თავს ვერ ვოცავთ, არამედ იმისათვის, რომ საქართველოს ისტორიაში კვალი გავავლოთო“.

ორბელიანები ვითომც იმერეთში გადასახლებულან. ამის შესახებ ლექსიც არსებობს:

ადგეს წაჲიდეს ორბელნი იმერეთ წყალსა გახდესა,
იმას კი ვერავინ იტყვის: „არ იყვეს, იმით წაჲდესა“.

არხოტიონები სხვა ხეესურებთან შედარებით შეგნებულნი არიან. მას ჰყავს მისსავე წიალიდან. გამოსული ინტელიგენცია, რომელიც არც გადმოღმა ხეესურებს და არც მათილის მხარეს არა ჰყავს. ბევრმა არხოტში ქისტური დიკის, მხოლოდ აქ მათ ზეგაჲლენას ვერ შეამჩნევთ. არხოტიონები უფრო მოხვევების ზეგაჲლენას შეამჩნევთ, რაც იქიდან ჩანს, რომ მათი ქალები ძლიერ მოხდენი-

ლათ ცეკვავენ. ეს კი იშვიათია სხვა კუთხის ხეესურის ქალებში. საცხოვრებელი ბინები მათი იგივეა, რაც ყოველგან ხეესურეთში, მხოლოდ ცოტა განსხვავებით. ზოგ არხოტიანს ბუხრიანი სახლიც აქვს, აქაიქ სამზარეულოსაც ჰნახავთ.

სიკვდილი და ცრუმორწმუნეობა.

ერთხელ ავადმყოფთან წაგვიყვანეს ს. ამლას. ავადმყოფი ახალგაზრდა მოწაფეა. მთელი არხოტის თემი თანაუგრძნობს მას. ავადმყოფის მდგომარეობა სერიოზულია. გავსინჯეთ და აღმოჩნდა ფილტვების მკამელა ქლექი. ავადმყოფი ფობა უკანასკნელ პერიოდში დგას, კავერნოზული პროცესი უკვე დაწყებულია. ფიქრი სიცოცხლის დაბრუნებაზე ამოიყო. ავადმყოფის მოძმე ინტელიგენტმა მკითხა: არის იმედი თუ არა—ჩვენ დაჯერების კილოთი რბასუხეთ, რომ ახალგაზრდა სიცოცხლე მკამელა-ბაცილების კლანქებშია და მისი გულის სარქველები სამ დღეში სამუდამოდ შესწყვეტს მოქმედებას. როგორც კი ავადმყოფის ნათესავებს გამოუტყაბდეთ, რომ მდგომარეობა უიმედოა—მთელი არხოტის მოსახლეობა ცრუმორწმუნეობის ხაეს მოეკიდა. ხატში საკლავი მიიყვანეს შესაწირად, რათა მასს სამაგიეროდ სიცოცხლე დაებრუნებია უკვე განწირული ავადმყოფისათვის. ხეის ბერს ჰედოლა უჭირავს მარცხენა ხელში, მარჯვენაში კი ხანჯალი. მთელი არხოტის დედაკაცობა დაჩოქილია ხატის წინ თავდაბრით და ევედრებიან მას, რომ დაუბრუნოს სიცოცხლე ობოლას (ავადმყოფის სახელია). ხევის ბერი აღაპყრობს თავს მაღლა და შესძახებს: „ღმერთო მაღალო, ყოვლად ძლიერო, გვაჩუქე სიცოცხლე ობოლასი“. და ჰედოლას ხანჯალს გაუყრის ყელში. „ღიაცნო, ღმერთმა მიიღოს თქვენი ვედრება.“ და ყველა მანდილ მოხდილი მიწაზე დაიხრის თავს. ყველა სახლში დაბრუნდება იმ იმედით, რომ ობოლა მორჩება. ჩვენმა მეგობარმა ინტელიგენტმა გვითხრა: თქვენ რას იტყვით ამის შესახებ რომ ავადმყოფი მორჩება? ამის გაგონებაზე უნებლიეთ გაგვეღიმა. ახალგაზრდა სიცოცხლემ მესამე დღეს შეწყვიტა სუნთქვა.

აქ მთავარი საარსებო წყარო, რა თქმა უნდა, მესაქონლეობაა, მოჰყავთ ქერის პური და სვილი (ქევეი).

ფშავ-ხეესურეთში განათლებული პირი იშვიათია. მთელ ხეესურეთს ჰყავს ხოლოდ ერთი ინტელიგენტი—თომა ბალიაურის სახით, რომელიც ხეესურეთში განსაკუთრებულ კულტურულ ძალას წარმოადგენს—ეწევა პროპაგანდას სისხლის აღების და სხვა ცრუმორწმუნეობის წინააღმდეგ, ავრცელებს სწავლას და სხვა. ამ მხრივ იგი ძლიერ ნაყოფიერ შრომას ეწევა. ის თითქმის 6 წელია არხოტის კარჩხოვან კედლებს არ გამოისცილებია. ერთი მარცხის გამო ის სრულიად გაირიყა საზოგადოებრივ ასპარეზიდან, თუმცა ასეთი კაცი ჩამორჩენილ ხეესურეთისათვის აუცილებელია და სასარგებლო. ძლიერ უყვართ ის მთელ ხეესურებს. ფრიად საგულისხმოა ინდივიდუალური სახე მისი, რომელიც ხოლერიული ტემპერამენტით ხასიათდება.

გვარები ხეესურეთში.

ხეესურეთში სამი მთავარი გვარი არსებობს ამჟამად: არაბული, გოგოქური და კინჭარული. ამ გვარების წარმოშობის შესახებ ასეთი გადმოცემა არსებობს გ. თედორიძე

ბობს: ყოფილან სამნი ძმანი: არაბა, გოგოჭა და კინჭარა. ისინი ფხოდან (ახლანდელ შუაფხოდან) გადასახლებულან ხევსურეთში, სოფ. გულანში. ამ სამ ძმათაგან წარმოიშვა სამი დიდი გვარი: არაბული, გოგოჭური და კინჭარაული.

როგორც ხალხი მოგვითხრობს, ხევსურების წინაპარნი. ფხოელები ყოფილან, რომელნიც ფხოდან (ახლანდელი შუაფხო) გადასახლებულან ახლანდელ ხევსურეთის მიდამოებში—პირველად სწორეთ იმ ადგილას, სადაც დღეს სოფელი გულანი მდებარეობს. ხევსურების გადამოცემით ამ სოფლის წარმოშობის ისტორია ასეთია: ერთი ფხოელი წასულა სანადიროთ ახლანდელ ხევსურეთის მხარეს—და იქ, სადაც დღეს სოფელი გულანი არის, მოუკლავს გარეული ვერძი—ჯიხვი, რომელიც მომეტებული მსუქანი ყოფილა, ვიდრე სხვა ადგილებში მოკლული. მონადირის შინაურები დაინტერესებულან ამ შემთხვევით და მოუფიქრიათ ასეთი რამ: თუ კი ნადირა ასე ზედმეტად მსუქანია, ამ ადგილას, სულ ადვილი შესაძლებელია აქ პურიც მსუქნად მოვიდესო. ამიტომ მონადირეს სახლიდან ადგილის გამოსაცდელად გაატანეს ერთი ვერძის ბუშტი საცხე ხორბალი დასათესად. მონადირე ასეც მოიქცა და ჭირნახულის მოსვლის დროს მან ერთი ქისის ხორბლის ნაცვლად ერთი დიდი გუდა პურის ხორბალი მოიტანა შინ. მონადირის შინაურებს მეტად გახარებოდათ ეს ამბავი და მაშინვე გადაწყვიტათ იქ გადასახლება. ისინი ყოფილან სამი ძმა, როგორც წინად აღვნიშნეთ: არაბა, გოგოჭა და კინჭარა. რადგან ერთი გულის ხორბალმა გამოიწვია იქ დასახლება, ამიტომ მას დაარქვეს სახელად გულანი; ამას ძველთა-ძველი ლექსის ორი სტრიქონიც ადასტურებს:

„ერთმა ვერძისა ქისამა,
გულა შექმნა და გულანა“.

უკვე განზრახულ შეკითხვამდი, მოხუცმა ხევსურებმა დამასწრეს და მითხრეს: „ეს ნამდვილ ამბავ არს, ნამდვილ“—ო. თვით ხევსურების გადმოცემის მიხედვით, მე აღვნიშნე, რომ ამ სამი სახელიდან წარმოსდგა სამი ხევსურული გვარი: არაბული, გოგოჭური და კინჭარაული, რომლებიდანაც მთელი ხევსურეთის მოსახლეობის მეტი უმრავლესობა დღეს შათი მოღვმისაგან შესდგება. ამ სამ ძველ გვარეულობას ხევსურეთში თან მოსდევს ნაკლები სიმძვლის ორი გვარი; ესენი არიან: სოფ. ხორნაულთაში მცხოვრებნი ზარიძეები (ბაცალიგას თემში) და ლიქოკელები—იგივე სისოურები (ბარისახოს თემში). რაც შეეხება თვით ივეურებ: ბის ტომობრივ სახელწოდებას—იგი უნდა წარმოსდგებოდეს ორი სიტყვისაგან: ხევისა და ური-საგან, რაც ორივე შეერთებულად ნიშნავს რომელიმე ხევში მცხოვრებ ხალხს. თვით ური—საბა-სულხან-ორბელიანის ახსნათ გულისხმობს რომელიმე მიდამოს სახელის დაბოლოებას, როგორც მაგალითად სადა-ური, იქა-ური, აქა-ური, მიწ-ური—მიწის სახლი, ხევს-ური—ხევის კაცო; ფშავის ხევი ფშაველი—ფშა*)—ნიშნავს წყაროს, რომელნიც მდინარის ახლო გამოდის. სწორედ ფშავის არაგვის ნაპირებთან ბევრი გამოდის ასეთი წყარო, რასთვისაც

*) ფშა—საბა-სულხან-ორბელიანის განმარტებით—ნიშნავს წყაროს რომელიმე მდინარის პირას გამოდინარეს. (იხილე ქართული ლექსიკონი პროფ. ი. ყიფშიძის და პროფ. ა. შანიძის რედაქციით).

ამ ხეობას ხალხმა სამართლიანად უწოდა ფშავის ხეობა, — აქედან კი სახელწოდება — ფშავლები — ხალხი, რომელიც ფშავის ახლო ცხოვრობს.

როგორც თვით ხევსურები ამტკიცებენ, წმინდა ხევსურები სწორედ ხსენებულ გვარების მატარებელი არიან. მათივე გადმოცემით სხვა დანარჩენი გვარები, რომელნიც ამჟამად არსებობს ხევსურეთში, სხვადასხვა დროს არიან გადმოსახლებულნი სხვადასხვა კუთხისა და ტომისაგან — ზოგი მთიელი, ზოგი მონღოლი ზოგიც ქისტი და სხვ.

თემებისა და სოფლების მიხედვით გვარები ასეთა განაწილებული ხევსურეთში:

ბარისახოს თემში:

არაბული (სოფ. მოწმავში, გველეთში, დათვისში, ბარისახოში და ჩირდილში).

კინძარაული (სოფ. ბარისახოში, აქეხაში და უკანახოში).

გოგოჭური (სოფ. ბუჩუკურთაში).

დიქოკელი (იგივე სისოური) (სოფ. ქობულოში, ბაგჩილოში, აკუმოში და კიმხაში).

ქეთელაური (სოფ. სახილში).

ბაცალიგოს თემში:

კინძარაული (სოფ. გულანში, ძეძერთაში და კიეში).

არაბული (სოფ. ზეისტეჩოში, წინხალში, ბაცალიგოში, ხიტალეში, ჩხუბოში, აუნეში და უკან ხალეში),

წიკლაური და ზარბე (სოფ. რომკაში და ხორნაულთაში),

გიგაური (სოფ. ბლოში),

ბურდული (სოფ. ქმოსტში),

ქეთელაური (სოფ. ბისრში),

ალუდაური (სოფ. ხახმატში),

ქისტაურები (სოფ. ღულში).

შატილის თემში:

კინძარაული (სოფ. შატილში, ლეზაისკარში და არდოტში),

გოგოჭური (სოფ. ქისტანში და გუროში).

არსოტის თემში:

ბალიაური (სოფ. ახიელში).

ოჩიაური „ „

ჯაბუშანური „ „

ცისკარაული „ „

ნაროზაული „ „

გააბური „ „

თეთრაული (სოფ. კიმლაში).

გიგაური (სოფ. კვარწმინდაში).

ამგვარად, უმთავრესად შეეხებოდა ხევისურეთში გვარეულთა, ასე ვსთქვათ, კლასიფიკაციას და აღენიშნეთ მათი ძველთა-ძველი ძირითადობა. როგორც ვხედავთ—თვით ხევისურების მტკიცება იმის შესახებ, რომ არაბულები, გოგოჭურები და კინკარაულები არიან ყველაზე ძველი გვარები მთელ ხევისურეთში—ჩვენ მთელ დაყოფაში კიდევ უფრო ცხადდება.

ახალუხალი

ხევისურ ახალგაზრდებს, როგორც ქალს ისე ვაჟს, აქვს ლამაზი საგამხნეო ჩვეულება. როცა ახალგაზრდა ხევისური

სურ. 30. ახალგაზრდა ხევისურის ქალის ტიპი

ბათ, ამიტომ მათი ჩარევით თავისუფალ ახალგაზრდული მხიარულება შეზღუდა, და ამით ნამდვილ კაბუკურ ლხინს ელფერი დაეკარგება. აი მაშასადამე, ახალმოყვანილი პატარ-ძლის პატივსაცემლად გამართულ საღამოს, ვინმე ხევისური ახალგაზრდის შორს გასაცილებელ ლხინის გამართავს ან ლამისთევაში ვინმემ შორიდან შინ დაბრუნებულისადმი მხიარულად შეხვედრ-დახვედრას ხევისურულად, ქვია ახალუხალი (ახალუხლები).

ქალს მოიყვანს, ჩვეულებრივ ქორწილის შემდეგ, პატარძლის პატივსაცემლად იმართება ლხინი, სადაც თავს იყრის მხოლოდ ახალგაზრდობა ორივე სქესისა და იმართება ცეკვა-თამაში, სიმღერა, ფანდურზე დაკვრა, მოსწრებული სიტყვებით ერთმანეთ-შორის გახუმრება და სიცილ-ხარხარი და თუ შეიძლება ასე ითქვას, თავისებური ნამდვილი ახალგაზრდულ გრძნობათა ეკუთნობია, ხალისიანი აზრით გაცვლა-გამოცვლა. ეს ხდება საღამო ჟამს, როცა დაბინდდება დაიწლებიან გათენების ხანს, გარეყრაზე. ასეთი მხიარული ღამის თევა ხდება მაშინაც, როცა ვინმე დიდი ხნით შორს წარსული შინ მშვიდობით დაბრუნდება ან ვინმე ახალგაზრდა ხევისური საღამე შორს მიემგზავრება, ანდა რომელიმე ახალგაზრდა ხევისურმა რაიმე გმირული საქმე ჩაიდინა: ხევისურული წესის მიხედვით ასეთ ლხინში მონაწილეობენ მხოლოდ უცოლო-უქმრო ხევისური ახალგაზრდობა. აქ მოხუცი ან ხანში შესული ხევისური მამაკაცები და დედაკაცები არ ჩაერევა; რადგან, მათ კარგათ იციან, რომ რადგანაც ხევისურ ახალგაზრდობას თავიანთი უფროსების ძლიერ ერიდებ

ნაწილი მეორე

1) მკურნალობა ხეხსურათში*)

ამ თავში ჩვენ გავაშუქებთ ხეხსურულ მედიცინას, განსაკუთრებით კი ქირურგიულ დარგს, რომელიც მთელი თავისი შინაარსით, როგორც ამას მკითხველი დაინახავს, ძლიერ ანალოგიას წარმოადგენს იმ პირველყოფილი მედიცინისას, რომლის შესახებაც ცნობები მოიპოვება პროფეს. მეიერშტეინგისა და ზუდპოფის ცნობილ შრომაში და სხვ.

ზოგადი მკურნალობა კი ხეხსურეთში ძლიერ შიისუსტებს, ე. ი. შინაგანი ავთომყოფობისა ექიმებს ბევრი არაფერი გაეგებათ. ისე კი თავითეულმა ხეხსურმა "იცის," (თავისებურად, რა თქმა უნდა), თუ როგორი ზომები უნდა მიიღოს მუცლის ტკივილის, ან გულის სისუსტის დროს. მაგალითად, კუჭის ტკივილის დროს გაშხმარ თამბაქოს სკამენ, ან რომელიმე საქონლის ნალღელას გაღვსავენ წყალში და დაღვევენ ანდა მიმართავენ სისხლის გაღებას. გულის სისუსტის დროს ქაფურს ურევენ ცხარე არაყში და სუამენ ცოტ-ცოტას. სხვა შინაგან ავთომყოფობის საშუალებანი მათ თითქმის არ მოეპოვებათ. გარდა ამისა, სხვა მრავალ ავთომყოფობაზე, როგორცაა ყველა ფორმის ფილტვების ანთებანი, ყოველნაირი სახადი ავადმყოფობანი: მუცლისა, პარტახტიანი, და შებრუნებითი ტიფები — მათ წარმოდგენა არა აქვთ და ამ შემთხვევებში ვერც ეხმარებიან ხსენებულ სენის შეპყრობილ ავადმყოფებს. უნდა მოვახსენოთ, რომ საბედნიეროდ ჩვენს ფშავ-ხეხსურეთში მუშაობის დროს არავითარ ეპიდემიურ ავადმყოფობას ადგილი არ ჰქონია. იყო მხოლოდ ფილტვების ანთება. აქ ხეხსურები სრულიად უძღურნი არიან. რაც შეეხება ქალთა სნეულებას, აქაც სრულიად უძღურნი არიან. ამ შემთხვევაში მათი საექიმო ზომები ისეთია, როგორსაც უკარნახებს ცრუმორწმუნეობა, შელოცვები და მკითხაობა.

ჩვენი საექიმო პრაქტიკის დროს, ყველაზე მეტი პროცენტი ხეხსურ ავთომყოფობა შორის იყო დაჭრილები. ამ შემთხვევაში ჩვენ უფრო ბევრი მუშაობა გვიხდებოდა და რამდენადაც შეგვეძლო, ადგილისა და პირობების მიხედვით, — ვასრულებდით მას. რადგანაც მუშაობა გვიხდებოდა საქართველოს მიყარდნილ კუთხეში, სადაც სხვადასხვა დარგის სპეციალისტთა უქონლობის გამო ყველაფერს ჩვენ უნდა ვაძღვლოდით, ამიტომ ცნობილ სახელმძღვანელოებს ვიშველიებდი, კერძოდ ქირურგიული შემთხვევებისათვის საიმედო დისაყრდენი პროფ. ტრინკლერის ცნობილი სახელმძღვანელო. იყო: „ქირილობათა თანამედროვე მკურნალობის საფუძვლები“. მრავალ ანტისექტიკურ საშუალებათა შორის პროფ. ტრინკლერის შრომიდან, ჩვენ ავირჩიეთ იხტიოლის

*) მოხსენდა სრულიად საქართველოს ექიმთა სამეცნიერო კონგრესს 1929 წ. პ. ბათუმში.

შეზავებული მალამო, წყალბადის ზეჟანგი ($H_2 O_2$), იოდი, იშვიათად იოდოფორმი და, რაც უფრო აუცილებელია კრილობის მკურნალობაში, შედარებით სისუფთო ავე—სტერილობა. და სწორედ იმის გამო, რომ ჩვენ შეძლებისდაგვარად, როგორც კი ამის ნებას პირობები გვაძლევდა, ვიცავდით ყველა იმ წესებს, რომლებიც თანამედროვე ქირურგიის თანახმად აუცილებელი არის ყოველი კრილობის მოსარჩენად,—მალე ჩვენს მკურნალობას შესაფერი შედეგი მოჰყვა. ყველასთვის თანდათან უქვევლი ზღებოდა ამ მკურნალობის უპირატესობა. ადგილობრივი ექიმების წამლობასთან შედარებით. ჩემი ამოცანაც, სწორედ ის იყო, რომ ხალხის აზრი და გონება ამ უპირატესობისკენ მიემართა.

მკურნალობის შედეგების წყალობით ჩვენ მალე სახელი გავითქვით და ამან საშუალება მომცა დაახლოვებით გამეცნო კიდევ იტალიური გამოჩენილი ექიმები, რომლებიც უმთავრესად დოსტაჭებო არიან. სხვა გზით მათთან დაახლოვება ძალიან ძნელი იყო. ჩვენ მივყავდით დაკრილთან იმ შემთხვევაში, თუ მათი ექიმი-დასტაქარი ვერ კისრულობდა მის მორჩენას. ხშირად ჩვენ კიდევაც ვიწვევდით მათ ჩვენ კონსილიუმზე და ვეკითხებოდით, თუ, რატომ ეძნელებათ ამა თუ იმ მძიმე კრილობის მორჩენა. საილუსტრაციოთ მოვიყვებთ ერთ შემთხვევას, რომელიც დამახასიათებელია ხევსურ დოსტაქართა მსჯელობისა და მოქმედებისათვის.

მოვიდა ერთი ხევსური და მთხოვა დაკრილთან. წავაყოლოდი. გავგზავნეთ თანაშემწე, რომელიც დაბრუნდა და გადმოგვცა, რომ ავადმყოფი მძიმე მდგომარეობაშია და ექიმს ითხოვენ, წავედი. როცა სნეულთაღ შივედი, გამოირჩევა შემდეგი: ახალგაზრდა ხევსური უკვე აგონიას განიცდიდა: სიცხე $41,4^{\circ}$, ლაპარაკი უჭირდა, პულსი აჩქარებული ჰქონდა, აგრეთვე სუნთქვაც, იჯდა გაშეშებული, თავს ვერ ანძრევდა, ზევით ვერ იხედებოდა, უჩიოდა განსაკუთრებით თავის ტკივილს. მთელი ახალგაზრდა კორგანიზმი ჩაბმული იყო გაფთრებულ ბრძოლაში. კრილობა გავსენით, იგი ერთ გოჯზე ცოტა მეტი იყო. კრილი თითქმის ძვალზე იყო დასული—სწორეთ იმ ადგილას, სადაც ორივე თხემის ძვალი ერთდებინ ე. წ. საგიტალური ნაკერით (*sutura sagittalis*) ავადმყოფს ორი ხევსური დოსტაქარი ადგა თავს. მათ შევეკითხე:

- რამდენი ხანია დაჭრილია ავადმყოფი?
- ერთი თვე, ორივემ ერთხმად გვიპასუხა.
- მერე აქამდე ვინ წამლობდა ავადმყოფს?
- ჩვენ ორნივე—მომიგო, ერთმა მათგანმა.
- ახლაც ორივენი ექიმობთ?
- არა, პირველად მე ვექიმობდი, მერე ამან დაუწყო ექიმობა, ძიმიითითა მეორე მოხუცზე.

— თქვენ რატომ დაანებეთ თავი?

მან პასუხის ნაცვლად თავი დააქნია, ნხოლოდ შემდეგ, როდესაც კორივენი განცალკევებულად შევხვდით ერთმანეთს, მითხრა, თუ რა მიზეზის გამო დაანება თავი ავადმყოფს. მიზეზი ის ყოფილიყო, რომ მას უმაღლეს შეემჩნია თუ რა საბედისწერო იყო მიყენებული კრილობა, აღმოჩნდა, რომ მას, ადგილობრივ დოსტაქარს, თავის ქალას ანატომიაც შედარებით კარგათ სცოდნია. მან

პირდაპირ მიცნობითა სწორებთ იმ ნაკერის შუა ხაზზე, რომელსაც მთლიან თავის ქალაზე საგიტალური ნაკერი ეწოდება. მეორე დასტაქარი 85 წლის მოხუცი იყო, რომელმაც ვერ შეამჩნია, თუ სად იყო მიყენებული კრილობა და მკურნალობას განაგრძობდა. ჩვენ რომ დაგვიძახეს, მაშინ უკვე კვიან იყო. როგორც ესთქვით, კრილობა არ იყო დიდი, მაგრამ იგი ღრმა და სასიფათო ადგილას იყო მიყენებული. უნდა აღვნიშნოთ რომ ხანჯალი რომელსაც კეენაობის დროს ხმარობენ ხევისურები, მეტად ბასრია და თუ ის საბედისწერო ადგილას მოხვდა, მძიმე გართულებას იწვევს, რის გამოც ავადმყოფი ხშირად იღუპება. ასეთი იყო ჩვენი შემთხვევა. რომ თავის დროზე შეეტყობინებიათ, ექვს გარეშეა; ავადმყოფი გადარჩებოდა. ხევისურ დასტაქრებს ჩვეულებად აქვთ გააქიანურონ კრილობის მორჩენა თავზე, რათა შრომის ხელფასი მეტი აიღონ. ამ მიზნით ისინი პატარა კრილს უფრო აღრმავებენ, იჩხრიკებენ შიგ. ფხევენ მას, აღწევენ ძელამდი და იქ ეძებენ მის ნაფლეთს. ეს იმიტომ, რომ თუ ძვალი ამოიღო კრილობიდან, მაშინ ის გაცილებით მეტ ხელფასს ღებულობს. თუმცა ზემოხსენებულ ავადმყოფზე ასეთი უგუნური ცდა არ ყოფილა დაშვებული.—აქ გართულება მოხდა იმ ანტიბიოტიკურ პირობებში და ანტისეპტიკურ საშუალებათა გამო, რომლებიც მუდამ ახასიათებს ხევისურების დოსტაქართა პრაქტიკას. აქდაგვინტერესს ხევისურეთის დასტაქრობამ და მას კვალ-და-კვალ დაეძვინე. ამიტომ არც გამკვირვება, რომ მოხუც ხევისურ დასტაქარს შარცხი მოუვიდა და ავადმყოფი დაღუპა. ასეთი შემთხვევა არა თუ შინ ნასწავლ უბრალო დასტაქარს, არამედ გამოჩენილ თანამედროვე მეცნიერ ქირურგსაც მოუვა.

ხევისურ დასტაქრების თვითგანვითარება ქალას საზღვროვანი წერტილების ცოდნაში ჩვენ დიდად გვაკვირებდა. თავის ქალას ანატომიაში ცნობილია, რომ ეს საზღვროვანი წერტილები ფრიად მნიშვნელოვანია საზოგადო ტვინის ტოპოგრაფიულად დალაგების მხრივ. ისეთი წერტილები, როგორიც არიან Bregma, Lambda, Stefanion, Pterion და სხვა, თავის ქალას ნაკერებში განსაკუთრებული ალაგი უქირავს და არიან ერთმანეთში გადენასკულნი. ტვინი მთლიანად გამოხვეულია მისსავე მაგარ გარსში (dura mater), რომელიც ერთი შეხედვით, თავ-შეხვეულ კომბოსტოს მოგაგონებს. შიგნით ქალას ფუძე—მის შუაგულ ნაწილში უსწორ-მასწორია. ამ უსწორ-მასწორო ნაწილის გვერდით მოთავსებულია სამი თანასწორი ქედი. პირველში ჩვენ შევამჩნევთ შემდეგ შემალლებულ ნაწილებს; crista frontalis et crista gallis-ს, რომლებზედაც მიმაგრებულია მაგარი გარსის დიდი ფირფიტა, ე. ი. დიდი ნაშვალი faex maior აგრეთვე თავის ტვინის მაგარი გარსი წარმოადგენს ქალას შიგნითა ზედაპირის,*) ზედაკანს რომელიც ბავშვობის დროს მკიდროდ არის შეზრდილი ძვალთან. მოზრდილ ადამიანში იგი შორდება ქალას ძვალს და ქმნის ე. წ. თავის ტვინის მაგარ გარსს, რომლის ზოგიერთი ნაწილები თანშეზრდილი რჩება. მხოლოდ ქალას ფუძესთან, განსაკუთრებით ნაკერების ხაზზე, აი ყველა ის ანატომიური ნიშნები თავის ქალაზე, რომლებსაც ხევისურების დოსტაქრების აზრით, დიდი საბედისწერო მნიშვნილება აქვს მის დაზიანების, ანუ დაჭრის დროს. რასაკვირველია, მათი ტერ-

*) ესარგებლობ პრაფ. ნათიშვილის ადამიანის ნორმალური ანატომიის სახელმძღვანელოთი.

შინალოგია ამ ანატომიურ ადგალების დასახელებაში თავის ქალაზე თავისებურად და ეს თავისებურება მკაფიოდ გამოხატულია ანატომიური ტერმინის ზედმიწევნით ფრთხილ ხმარებაში. ის ადგილები და წერტილები, რომლებიც დაზიანების დროს ფრიალ სახითაა, შედარებით ნათლათ აქვთ წარმოდგენილი და ეს გარემოება მათ ფსიხიკაზე დიდ შიშთანობას იწვევს.

სურ. 31. ხევისური შინაური დასტაქარი—გუბუა კინჭარაული, სოფ. შატილი

აღნიშნული ანატომიური ნიშნები თავის ქალაზე იციან არა თუ ხევისურეთის გამოცდილმა დასტაქრებმა, არამედ მასში საკმაოდ არიან გარკვეული თითქმის ხევისურთა მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა. უეჭველია, რომ თავში დაკრის შემთხვევებში ისინიც გადამეტებულ შიშთანობას განიცდიან. ხშირია შემთხვევა, როცა ჭეულებრივი ხევისური თვით ირჩენს თავს მიყენებულ კრილობისაგან. ასეთ მაგალითებს ადგილი აქვს იმ შემთხვევებში, როდესაც დაკრილ ხევისურს მოგპოვება საშუალება დასტაქართან წავიდეს და მისგან შესაფერი დახმარება მიიღოს. ზოგი მათგანი სიშორის გამო ვერ მიდის ექიმთან და მაშინ იგი ან ალალებდნენ განიკურნება, ან და, ცხადია, მოუვლელობის

გამო წუთი სოფელს გამოესალმება. ასეთი მოუვლელობის გამო ჩვენი იქ ყოფნის დროსაც ილუპებოდნენ ხევისურები, მომეტებულათ ზამთარში, როდესაც გზები სრულად შეკრული იყო და არ იყო შესაძლებლობა ჩვენამდე მოედწიათ.

როგორც ხედავთ, პირველყოფილი მედიცინის წარმომადგენელი ხევისურეთში კარგად ერკვევიან ქალას ყველა ანატომიურ ზანებში და რომ ამაში დაერწმუნდეთ, ჩვენ ჩამოთვლილთ იმ თავისებურ ანატომიურ დაყოფას თავის

ხეხერი ქალის ქოძო ანუ ფათანაჯი და სდიაცე უჯანა
კალთოზით

ნახ. დარ. ძნელაძისა

ქალასას, რომლითაც ისინი ყოველთვის ხელმძღვანელობენ. ხევისური დასტაქრებს თავის ქალაზე არჩევენ შემდეგ ანატომიურ ნაწილებს:

ძვლის სკა	—უღრის თავის ქალას მთლიანად
ტვინის სკა	—ეთანაბრება ტვინის მაგარ გარსს.
შარის ბოძი	—ტვინის მაგარი გარსის თანაშეზრდილი ნაწილი სა-
გიტალურ ნაკერთან.
ყურების ფარდები	} — საფეთქლის ძვალს
— ყოფენ „ყურის ფარდები—კიკიმოები
— ეწოდება შუბლის ძვლის კიდურებს.
— ნამდვილად კევის ძვალი.
— შუბლის ძვალი.
— თავის ქალას ყველა ნაკერები.
კიკიმოები	
კამარას ძვლები	
ტილთ ხეაფა	
შუბლის ძვალი	
საწყობები	

ხევისური დასტაქარი ტვინის მაგარ გარსს უწოდებს მაგარ კანს და ამიტომ მათი წარმოდგენით ტვინი თითქმის მომწყვედებული ორკოლოფში ჯერ ძვლის სკა, მერე ტვინის სკა, თუ კრილობის სიღრმე აღწევს ტვინის სკამდე, ეს მათი აზრით, დიდ საშიშროებას წარმოადგენს ადამიანის სიცოცხლისათვის და მათ, როგორც ასეთს, დიდი სიფრთხილით უდგებიან. ამ მხრივ ყველაზე მეტი სახიფათო, სერიოზული და თან საბედისწერო არის ის ადგილი თავის ქალაზე, რომელიც უპირდაპირდება შარის ბოძს, ე. ი. ის ადგილი, სადაც ტვინის მაგარი გარსი უმაგრდება თხევის ძვლის საგიტალურ ნაკერს. საზოგადოდ ხევისურების აზრით და კერძოდ მათი დასტაქრების შენედულებით, თუ ამ შარის ბოძის წერტილზე მოხდა ბასრი იარაღი, ეს უსათუდ დალუპვის ნიშანია. ეს მიტომ, რომ როდესაც ბასრი ხმალი ამ ადგილას ჰხედება, მაშინ თვით შარის ბოძი სწყდება, შორდება ქალას ძვალს და ტვინი ეცემა მის შიგნითა ფუძეზე. ამ შემთხვევას, მათი აზრით, მოყვება ის გართულება, რომ ტვინსა და ქალას შორის რჩება თავისუფალი ადგილი, სადაც ჩნდება და გროვდება ჩირქი, რის მიზეზითაც ტვინი ზიანდება მთლიანად და ბოლოს ავადმყოფი იღუპება. ამიტომაც, რომ შარის ბოძზე იარაღის დარტყმა უსათუოდ საბედისწეროა.

ამნაირად ჩვენ ვხედავთ, რომ ხევისურების გამოცდილ დასტაქრები არც ისე შეუენებელია თავიანთ სამკურნალო მოღვაწეობაში და პირდაპირ გასაოცარიცაა, თუ როგორ გამბედაობას იჩენენ მეტად მძიმე და რთული ოპერაციების დროს.

გასამრჯელოს ხევისური დასტაქარი იღებს იმის მიხედვით, თუ რამდენ შრომასა და ენერგიას დახარჯავს ამა თუ იმ დაჭრილის განკურნებაში. ამიტომ შრომის ხელფასი შემდეგნაირად არის შეფასებული:

1) თავზე კრილობის მორჩენა, ძვლის ამოღებლათ—ფასდება სამ ცხვარად ანუ 7¹/₂ გირვანქა სპილენძად.

2) თუ დაჭრილ თავის ქალაზე ძვალი ამოიღო, მაშინ გასამრჯელო ღირს ოთხი ცხვრის საფასური ან ათი გირვანქა სპილენძი, 3) თუ ორივე ძვალი ამოიღო, ე. ი. თუ თავის ქალას ძვლის გარდა ამოაყალა კიდევ ძვლის შუა ფენის წინმის ქვემო ნაფლეთი, ამ დიდი გარჯისათვის ის ღებულობს ორი ძროხის საფასურს—ოც გირვანქა სპილენძს.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ დაწესებულ შრომის ხელფასს ისინი ღებულობენ სხვადასხვა ნივთების სახით, მაგალითად, ნაწილში სპილენძს აიღებს. ნაწილში ფარდაგსა და ასე. ეს, რასაჭვირველია, დაკანონებულია ძველთაგან, მამაპაპისაგან და უცვლელად გადადის თაობიდან თაობაზე.

რა თქმა უნდა, მათ შორის იყვნენ და არიან კიდევ ისეთები, რომლებიც არღვედნენ და ახლაც უხევენ მათ დაწესებულ კანონებს. ხელფასის აღებაში, მაგალითად ზოგი მათგანი იღებდა და არც ამბობს უარს ზედმეტ ხელფასის მიღებაზე; ზოგი მიდის დიდ დათმობაზე და ხელფას ნახევარსაც არ ღებულობს. ასევე იყო და არის ის გადმონაცემი ცოდნის შესახებ, დასტაქრობა ხევესურეთში უფრო შემკვიდრებით გადადბს. ზოგჯერ შეილი მამას არ ჩამოუფარდება და შეიძლება ხანდახან კიდევც აჯობოს მას ნაანდერძვე საქმეში, ზოგჯერ კი, სულ წინააღმდეგ, „სულსაც შეუგინებს“ და შეურცხვენს იმ სახელს, რომელიც ჩაღხის მოგონებაში კეთილად დარჩენილა — ხევესურების დასტაქართა შორის ერთგვარ განწვევებულ შუღლსაც აქვს ადგილი და ამ ნიადაგზე ისეთი გააფთრებული სიქიშპეა გაჩაღებული, რო პირდაპირ განცვიფრებაში მოხვალთ.

ზოგი მათგანი გასაოცარ სახელს იხვეჭს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მათ დასტაქრულ პრაქტიკაში არსებობს ერთგვარი ვიწრო სპეციალობაც: მაგალითად, ერთ რომელიმე გამოცდილია ხანჯლისაგან მიყენებული კრილობის კარგად მორჩენაში; მეორე დახელოვნებულია ტყვიისაგან მიყენებული კრილობის განკურნებაში; მესამე ზედმიწევნით ფრთხილი, დაკვირვებული, უმერყეო ტრეპანატორია. მეოთხე მოტეხილს არჩენს და სხვა. მართალია მოიპოვება ისეთებიც, რომლებიც ცდილობს ყოველგვარ ქირურგიულ დარღში ისახელოს თავი, რადგანაც, ხევესურებე ერთმანეთს მართო ხელზე ან ბარძაყზე ხომ არ სჭრიან: კრილობა შეიძლება მოხვდეს სხეულის ყველა ნაწილზე: სახეზე, თავზე, მუცელში. ამიტომ ყოველი ხევესური დასტაქარი ცდილობს იყოს გაწვრთნილი, გამოცდილი და სწრაფად მოსაზრებული ხერხის პატრონი ყველანაირ ქირურგიულ ნაწილში თუმცა ბევრი მათგანი არ ღებულობს თავის თავზე ყოველგვარი კრილობის მორჩენას, არამედ როგორც ვთქვით, ვიწრო სპეციალობას ეწევა. ხანდახან ასეთი სპეციალისტი, ისეთ სახელს მოიხვეჭს, რომ შეიძლება უკვე ყოველმხრივ სახელგანთქმული დასტაქარი დაჩრდილოს. ამის გამო ხშირია ისეთი შემთხვევა, რომ მძიმე კრილობის მორჩენის პერიოდში რამდენსამე ექიმს გამოიცვლიან ხოლმე, ვერ ვიტყვით, რომ ამ სხვადასხვა დოსტაქრის გამოცვლით მკურნალობის მსვლელობას გაუმჯობესება ემჩნეოდეს, პირიქით ხშირად იგი საქმეს უფრო ართულებს და ზოგჯერ მსუბუქად დაჭრილი ავადმყოფი მკურნალობაში სხვადასხვა ექიმთა ჩარევის გამო იღუპება. ასეთ მარტხზე ხშირად მოგვითხრობდნენ ხევესურები და მიუხედავად ამისა, ისინი მაინც არ ემღუროდნენ მათ და ჩვენ იშვიათად მივყავდით დაჭრილ ავადმყოფთან.

ხევესურებს შორის ხშირია შემთხვევა, როდესაც რომელიმე ხელის მამობრავებელი კუნთები (განსაკუთრებით *m. m. brachioradialis et pronator quadratus*) მძიმედ ზიანდება იქ, სადაც *pronator quadratus* გადაკიებულია იდაყვის სახსარზე და მას შედეგად რაიმე დეფექტი მოსდევს. რომ კრილობისაგან გამოწვეული დეფექტი მოიშორონ და ხელი მუშაობის დროს ჩვეულებრივ მოიყვა-

ნონ, მოძრაობაში, დასახიჩრებული ხელის პატრონი იხვევს ზედ ლაიზად დაწულს დედაკაცის თმას ძალიან მჭიდროდ. თმა დაწნულია წვრილად და გრძლად, ასე რომ ხელზე ხუთი ან ოთხი

ხვეული უნდა იყოს, იხვევენ მას დაზიანებულ მკლავზე მაჯისა და იდაყვის შუა. დანიშნულება მისი შემდეგში მდგომარეობს: 1) იგი ძლიერ დიდხანს სძლებს, 2) არ ქუჩუიანდება, 3) არ სველდება ისე, რომ მალე არ გაშრეს, და 4) (ეს კი მთავარია) ხელს უწყობს დაზიანებული ორგანოს ფუნქციონალურ მოძრაობას.

სურ. 32. ხევისურის ხელი პროტეზით

ეს „პროტეზი“, მიზანშეწონილიც არის; პროტეზს, ხმარობენ ხშირად თანამედროვე ქალაქებში ის მუშები და ტანთმოვარჯიშენი, რომელთაც მკლავი მაჯაში აქვთ დაზიანებული, რასაც ხევისურები „ძარღვების აყრა“-ს ეტყვიან.

საფულისხმოა, რომ ხევისური დასტაქრები ზემოდ მოყვანილ ფაქტს თითქოს არაერთი მნიშვნელობას არ აძლევენ და მას ისინი სრულიად უაზრო ჩვეულებად სთვლიან. ეგების იმიტომ, რომ ჩვენთან არ ამხელდნენ თავიანთ შეხედულებას ხსენებული პროტეზის დანიშნულებაზე იმის შესახებ ალბათ იმიტომ, რომ მათ ხშირად სმენიათ გარეშე პირებისაგან სრულიად უსაფუძვლო დაცინვა.

როდესაც კრილობასთან ერთად ძვლებიც არის დაზიანებული, ხევისური დასტაქრები მას ასე კურნავენ: (მაგალითისათვის ჩვენ ავიღებთ ხელს) თუ ნების არეში მიყენებულია კრილობა და თან ძვალიც არის დაზიანებული. მაშინ სპირიან ნების ყველა შემაერთებელ ქსოვილებს: კანს, კან-ქვეშა და შემაერთებელ ქსოვილებს, კუნთებს ჯვარედინად, შემდეგ მას ხელით კალთის ყურსაცხით გადაკეცენ აქეთ-იქით წმინდათ დახვეწენ კანაფს, რომელსაც ხევისურები სელს ეძახიან გარეცხენ კარგად, ამოავლებენ მარილის ფხვნილში მოკუმშულს და დაადებენ კრილობის გაფართოვებულ არეს; ამით ჯერ სისხლის დენა შეჩერდება, მერმე მას აქვს მათი აზრით, ანტისეპტიური მნიშვნელობა: ამოსწმენდს განთავისუფლებულ კრილობის არეს და ნათლად დანიხავს; თუ რა და რა ნაწილი ან რომელი ძვალი არის უფრო დაზიანებული. მერე კიდევ კარგად ამოასუფთავენ მას ღრუბლით. ამ პროცედურის შემდეგ კრილზე დააყრიან საწამლო ბალახის ფხვნილს, ბოლოს უცეცხლო თაველში არევენ ერბოს, რომელიც მალამოს მაგიერობას სწევს, კანაფის ძენძს. ეს უკანასკნელი ტამპონის როლსაც ასრულებს. ამ ორ საშუალებას ხმარობენ მანამდის, სანამ დარჩენილი ძვლები ნათლეები არ ამოსცივია თავისით და სანამ კრილობის გარშემო შემაერთებელი ქსოვილის

თვალსაჩინო გრანულაცია არ დაიწყება. კანაფის ძენძს უფრო მიტომ ადებენ ჭრილობას, რომ მისი კიდურები არ მიუახლოვდნენ ერთმანეთს. ეს მოსალოდნელია გართულების თავიდან აცილების მიზნით. რაკი ჭრილობის არე თავისუფალია ყველანაირი ინფექციისაგან და შემაერთებულ ქსოვილის გრანულაციას პირი აშკარად უჩანს, მაშინ ჭრილობას აშორებენ ყველა ხმარებულ საშუალებებს და მის კიდურებს თანდათანობით ნებას აძლევენ ერთი მეორეს მიუახლოვდეს. თუ ვინცობაა ჭრილობა ექიმის მიწვევამდე დაიხურა და იქ ცოტაოდენი სიმსივნე შეამჩნიეს, მაშინ მას აუცილებლად, უყოყმანოთ ხელმეორედ სჭირიან და უკვე აღნიშნული მეთოდით კურნავენ. ბუნებრივია, რომ ყოველ დასტაქარს ახასიათებდეს ინდივიდუალობა მკურნალობაში. როდესაც ჩვენ გავვეცანით ხევსურეთის რამდენიმე გამოცდილ ექიმს, შევნიშნეთ, რომ ყოველ მათგანს აქვს თავისი საკუთარი აზრი, შეხედულება და ერთგვარი დამოუკიდებელი მოქმედება ჭრილობათა მკურნალობაში. ჭრილობის მოსარჩენად ერთი ხმარობს მალამოს, შეზავებულს კვერცხის ცილასა და უცეცხლო თაფლისაგან, მეორე ხმარობს ერობოსა და იმავე თაფლს და სხვ. თუ ჭრილობის გარშემო სისხლია მიმხმარი, მაშინ მას ასე აშორებენ: ნების კიებს ხოცავენ მარილით, დახოცვის შემდეგ ადებენ იმ ადგილზე, სადაც სისხლია მიმხმარი. ამით მათი აზრით, ჭრილობის არე ისე სუფთავდება, რომ მის სიღრმეში ყველაფერს ხედავენ მკურნალი. თუ ჭრილობის კარებში რაიმე ინფექცია შეიჭრა (მათებურად ხავი), მის გამოსაძეველად ხმარობენ რძის შრატს, რომელშიაც ჰყრიან ძირხვენას-ფოთლებს (ბალახია) და ადავლებენ ინფექციურ ჭრილობას, რითაც ხავი იღვენება მის არედან. ჭრილობას ჰკურნავენ აგრეთვე ცხრა-ძარღვას ფოთოლით (ბალახია). შინაგან ოპერაციებზე ხევსურ დასტაქარებს წარმოდგენა არა აქვთ, მხოლოდ თიაქარის (მათებურად ფერდის ქარის) მოსარჩენად ისინი წინად ხმარობდნენ წავის სათესლე ჯირკვლს ან ყორნის ნაღველს, ხოლო რაც შეეხება მის შედეგებს—ამაზე გარკვეული ცნობა ვერ მივიღეთ. ამიტომ არ ვიცით თუ რამდენად მისაღებია ეს უცნაური ცდა თიაქარის მკურნალობაში.

როგორც აღვნიშნეთ, ჭრილობის მოსარჩენად, ხევსური დასტაქარები ხმარობენ ერთგვარი ბალახის ფხენილს, რომლის სახელიც მათ არ იციათ და ვერც ჩვენ გავიგეთ, მხოლოდ მისი გამოყენების ლეგენდარული ისტორია ასეთია: ერთხელ გველს ბაყაყი დაეჭირა, მას უცერად წააწყდა ტყეში შეშისათვის წასული ხევსური. ხევსურმა გველი მოკლა და ბაყაყი გაათავისუფლა. ბაყაყს ჭრილობა ჰქონდა მიყენებული. მან ცოცხით დაიწყო ხოხვა მიწაზე და იქვე ახლო ბალახში მიიმალა. ხევსური ცნობის მოყვარობამ შეიპყრო და მას დაედევნა. ნახა თუ არა ისევე შეჩერდა მის ახლოს და დაუწყაო თვალთვალი. ბაყაყი ერთ ბალახს წაეპოტინა. ვაივაგალახით მოგლიჯა იგი და თავისივე პირით დაიდო ჭრილობაზე. ხევსური უფრო დაინტერესდა და დიდხანს ათვალთვარებდა მას. საღამოზე ხევსური შინ დაბრუნდა და სულ იმის ფიქრში იყო, თუ რა მოუვიდოდა ბაყაყს. მეორე დღეს ისევე წავიდა ბაყაყის სანახავად. როცა მივიდა, ნახა, რომ ბაყაყი უნძრევლად იყურებოდა იმ ადგილიდან, სადაც ის წინა დღით დასტოვა, ხევსური ისევე შინ დაბრუნდა. მეხუთე დღეს კვლავ მიაკითხა ავადმყოფს, მაგრამ იმ ადგილას აღარ დაჰხვდა. შოაელო თვალი იმ არე-მარეს ხევსურმა

და ნახა დაჭრილ ბაყაყს ადგილი გამოეცვალა და არხეინად ძოვდა, ხევისური დარწმუნდა შენიშნული ბალახის სამკურნალო თვისებაში, მოგლიჯა და შინ წამოიღო. და აქ ჯერ სინჯა პირუტყვეებზე, მერე კი ადამიანზე. და შეამჩნია, რომ აღნიშნულ ბალახს მართლაც სამკურნალო თვისება ჰქონდა. თითქო ამის შემდეგ შემოუღიათ ხმარებაში ის ბალახი ხევისურეთის დასტაქრებს.

მზავსივე ისტორია აქვს წითელი და თეთრი გველის სამკურნალო თვისებას. მხოლოდ, როგორც ისინი აღნიშნავენ, მას მეტი მკურნალობით ძალა აქვს. ხევისური დოსტაქრების აზრით ის უებარი წამალია ყველანაირი ქრილობისათვის. აღნიშნული გველის სხეულის ბუნებრივი თვისება, რომ ის დარტყმის დროს მარცვლისებრი იმსხვრევა და, თუ მაშინვე არ შეინახეთ, მას ყოველი ცხოველი იტაცებს, ამიტომ ის მეტად ძნელი საშოვარია. ხევისურეთის ექიმებმა თითქო ჯერ ის სინჯეს ცხენზე, მერე თავის თავზე და შემდეგ დაჭრილ ავადმყოფებზე.

დამწვრისათვის ხმარობენ შურთხის ძვალს, მოტეხილისათვის კი დამწვარ ძალის ძვალს. იგი მათი აზრით საუცხოვოდ ჰქურნავს ყველანაირ მოტეხილს, ომეტებულათ მაშინ, თუ მოტეხილი ძვალს ნაწილი გარეთ გამოვიდა. ჰხევენ მას ასე: ჯერ მოტეხილს, ან სრულიად დამტვრეულს თავის ადგილას დააწყობენ, მეორე ხსენებულ წამალს დაადებენ ზედ, შემდეგ შემოადებენ ბლომად მატყლს, ზედ მწყობრად არტახებს შემოაწყობენ და ბოლოს ხევენი ძლიერ მაგრად, ავადმყოფს აიძულებენ, რომ დაზიანებული ორგანო, სრულიად არ ამოძრას.

ასე რომ, იმობილიზაციის წესი შიმე მოტეხილობის დროს ყოველთვის დაცული აქვთ. სრული მორჩენის პერიოდი. გრძელდება თვე-ნახევარი,

რაც შეეხება ყველა სახის ამოვარდნილობას, ეს ხევისურეთის დასტაქრებისათვის სულ უბრალო საქმეა და მას წამსვე თავის ადგილას ჩაადებენ, ტეხნიკა ამოვარდნილი სახსრის ჩასაბრუნებლად თვითელი მათგანისათვის ინდივიდუალურია. მაგალითად მხარის ამოვარდნის დროს:

ერთი ასეთ წესს მისართავს: თუ იგი შიგნითაა ამოვარდნილი, ბურთივით მაგრათ ახევენ რაიმე ჩეარს, დაუდებენ ილიის ქვეშ, ისე რომ დაზიანებული ხელი ჰორიზონტალურ მდგომარეობაში იყოს გაჩერებული, შემდეგ მას დაქიმულად დასწევინ ქვევით, შიგნით გულმკერდისაკენ, ამავე დროს. თანაშემწე ორივე ხელის ზურგს ილიაში ამოსდებს და შიგნიდან ზევით გარეთ სწევს. ამ პროცედურით მხარი უკვე თავის ადგილას არის ჩაბრუნებული.

მეორე ბურთს არ ხმარობს, მხოლოდ მზავსივე წესით აწარმოებს ამოვარდნილ მხარის ჩაბრუნებას.

ხოლო მესამე არც ერთ შემოსხნებულ წესს არ მიმართავს, ერთსა და იმავე დროს ხელს ძლიერ ძალდატანებით ზევით და ქვევით სწევს და აჰვარად ასწორებს ამოვარდნილ მხარს.

მხარის ამოვარდნილობა ხშირი მოვლენა იყო სადასტაქრო მოღვაწეობაში. ამოვარდნილობას მხრისას უფრო მარტივად ასწორებენ: ხელს მისცემენ ჰორიზონტალურ მდგომარეობას, დაქიმულად ოდნავ გადასწევენ, შემდეგ ისევ დაქიმულად ქვევით დასწევენ და იმავე დროს მეორე მხრის თავს ხელს დაკრავენ და ამოვარდნილი წამსვე თავის ადგილას ბრუნდება. სხვა ამოვარდნილობას (ზედა ან ქვედა კიდურების სახსრებისას) ადგილი არ ჰქონია.

ჩვენს ხევსურეთში მუშაობის დროს, გამოკითხვებიდან კი გამოიკვია, რომ ტუბ-ნიკა აქაც ისეთივე მარტივია როგორც ზემოაღნიშნული ამოვარდნილობის დროს.

სურ. 33. დასტაქარი მკურნალი გიგია, ლიქოკელი
(განსაკუთრებით ნატეიარის მკურნაი)
ს. კარწეულთა

რადგანაც ძლიერ მოქმედი, ამიტომ მას თავზე მიყენებული ჭრილობისათვის არ ხმარობენ. სპირტის მაგიერ შემოდებული აქეთ ცხარე არაყი. კულტურულ საშუალებათა შორის უფრო ხშირად ხმარობენ იოდსა და იოდოფორმას. ზოგიერთი დასტაქარი დაჭრილს სამ დღე და ღამეს მკურნალობს მხოლოდ იოდით, შემდეგ კი ფხვნილსა და ცოკა წამლებს ადებს ჭრილობაზე. ზემორე ხსენებულ ბალახს ახმობენ მხოლოდ მზეზე და ისე ხმარობენ. ცეცხლზე გახმობა ბალახისა არ არის მიღებული. ჩვენს შეკითხვაზე, თუ რატომ არჩევენ ბალახის მზეზე გახმობას დასაბუთებული პასუხი ვერ მივიღეთ. ხავის ანუ ინფექციური სიმსივნის დასაცხრომლად ხმარობენ მოხარშულ ველის პანტას, (ტყეურ მსხალს) ან კომბოსტოს ფოთილს.

წამლების ხმარებაშიც ხევსური დასტაქარების მოქმედება და ეხედულება აშკარა ინდივიდუალურია. მათ მკურნალობითს მოქმედებაში ყველაფერი მარტეია, გრეთე უბრალოა მათი საოპერაციო იარაღი, და ასევე მარტივია მათი საწამლო საშუალებანი.

ჭრილობის მოსარჩენად ხშირად ცხვრის ძველ დუმას ხმარობენ, რომელიც მალამოს მაგივრობას სწევს მას შემდეგ, როცა უკვე ჭრილობის კიდეები შემაერთებელი ქსოვილის ახალ გრანულაციის სახით ერთმანეთს უახლოვდებიან.

ნეხვის ქიებს, (რომელზედაც ზემოდ იყო ლაპარაკი), ხოლო მეორე შემთხვევაში გამოცდილი ექიმი ასე აწახდებს: მოაგროვებს ქიებს, გარეცხავს წყლით, ჭირბანებს გამოარჩევს და გადაყრის. დარჩეულებს ჩაყრის ქსოვილის პარკში, ქიებთან პარკს ძლიერ გაახურებს ცეცხლზე და მერე სწურავს მას მინის შუშაში. ეს ქიების გამონაჟონი სითხე უებარ წამლად ითვლება განსაკუთრებით მძიმე ჭრილობისათვის. ის საუტხოვოთ ჰკურნავს ღრმა და ჩირქოვან ჭრილობებსო. მხოლოდ,

ტყვიისაგან მიყენებულ კრილობას ასე ჰკურნავენ: ათს, ან თხუთმეტ ცალს ცხენის ძუას, აგრეთვე სანთელსაც, რომელიც კრილის შესაფერისად ზრის ჩამოქნილი, გრძლად დაახვევენ ერთად, ჯერ გაპობენ მალამოთი, ამოაგლებენ წამალბალ სახის ფხენილში, გაუყრიან წინდაწინვი მომზადებულ ჯობის ყურში და და შემდეგ გაავლებენ ნატყვიარში ისე, რომ მისი ბოლები ორივე მხარეს ჩნდეს მას სტოკებზე კრილში მანამ, სანამ კრილობას პორჩენის ნიშნები არ დაემჩნევა. კერძო, რაკი კრილობა თანდათანობით პორჩენას დაიწყებს, თითო ძუის ბეწვს დროდადრო აძრობენ. ეს გრძელდება იქამდე სანამ კრილობა სრულიად არ განიკურნება. კრილობას ხვევენ ჩვეულებრივად შინაური ჩერებით („თრკეებით“) საკმაოდ მაგრად, და უცვლიან დაჭრის პირველ ხანებში ყოველ დღე, ხოლო როცა კრილობა ცოტას მოშუშდება, — დღეგამოშვებით.

სურ. 34. დასტაქარი გიგია ლიქოკელი თავის აქადმყოფს კრილობას უწმენდა, რომელსაც საფეთქელის არეში დიდი კრილობა აქვს მიყენებული

ხლის დენაა, გამხმარ თამბაქოს ალბობენ პირში და ადებენ ზედ. ამით სისხლის დენა შესწყდება. ეს მაშინ, როდესაც სისხლის დენა კაპილარულია, მაგრამ თუ სისხლის დენა საკმაოდ დიდია და მას ვერ აჩერებს პირში დამბალი თამბაქო, მაშინ მიმართავენ საკმეელის ფხენილს, მარილს ან წითელ რიზინის ნაფხვევს, რის საშუალებითაც აღნიშნულ სიძლიერის დენას აჩერებენ. ამას გარდა თუ სისხლის დენა არტერიალურია, როცა როგორც ისანი ამბობენ, წმინდა სისხლის ძარღვის დაზიანებას მოასწავებს, იმ შემთხვევაში იმავე სისხლის ნაკვეთს ახმობენ ცეცხლზე, შემდეგ აქცევენ მას წმინდა ფხენილად და ისე აყ-

რიან მჭექვარე სისხლის ადგილას. ვაივლის თუ არა ცოტა დრო, ძლიერი სისხლის დენა სრულიად შეწყდება და ხევისური დასტაქარიც თავისუფლად მოქმედობს კრილობის ირგვლივ. როდესაც სისხლის დენას შეაჩერებენ, მაშინვე კომპოსტოს ფოთოლს მოთუშავენ ცეცხლზე, ვაპობენ ძველის ტვირით, დაათარებენ კრილობას და შეუხვევენ. თუ ვინიცობაა კრილობა დაჩირქდა, მაშინ მის ამოსაღებათ ხმარობენ ღრუბელს.

როგორც ვხედავთ, სისხლის შესაჩერებლად ხევისურეთის დასტაქარების სამკურნალო პრაქტიკაში მიღებულია ხუთნაირი საშუალება: 1) პირის ღრუში დამბალი ხმელი თამბაქო, 2) საკმევლის ფხენილი, 3) მარილის ფხენილი, 4) წითელი რეზინის ნაფხეკი და 5) თვით სისხლის ნაკვეთის ცეცხლზე გამხმარი ფხენილი. მეხუთე საშუალება, გამხმარი სისხლის ფხენილი, მეტად საიმედოდ ითვლება. როგორც ამბობენ, არის შემთხვევები, როდესაც ექიმი გამოუსდელით კრილობას ჩხრეკს, ეს კი იწვევს სისხლის შადრევანს კრილის რომელიმე კიდიდან. ამას იმით ხსნიან, რომ სისხლის დენა უკვე შეწყვეტილიყო თავისავე გამხმარი ნაკვეთით და ექიმმა კი ის აუშვა, ისინი ხაზს გაუსვამდნენ იმ გარემოებას, რომ თვით სისხლის გამხმარი ნაკვეთი მისივე დენის შემჩერებლად საუცხოვო საშუალებაა. აქ უმკველია, იგულისხმება კრილობის სისხლის დენა, და არა შინაგან სისხლის დენის შემთხვევები.

რაც შეეხება მძიმე და რთულ ოპერაციებს საზოგადოდ, და კერძოდ თავის საქლას ტრეპანაციას, რომლებსაც ხევისური ექიმები თავისუფლად აკეთებენ, სპირობა უფრო დაწვრილებით შეეცხით მას.

მიუხედავად იმისა, რომ ხევისურების შინაურ ექიმებს არაფერი გაეგებათ თანამედროვე ქირურგიისა, გარდა მათზეც აქვთ ისეთი შემოტევები, როდესაც მართლაც დაუხსნიათ ავადმყოფი სიკვდილისაგან, ე. ი. ბრწყინვალე შედეგი მიუღიათ.

მოვიყვან საქუთარი დაკვირვების მაგალითს:

1927 წელის შემოდგომის დასაწყისში ჩვენთან მოვიდა თავში დაჭრილი ახალგაზრდა ხევისური ბიძურა ბერდიასძე არაბული, 28 წლისა. მცხოვრები სოფ. მოწმარში. ცოლიანი, სიცოცხლით სავსე. ის გზაში ცხენს გადმოეგდო და. შორის გატყორცნილა ქვაზე თავი დაეკრა. კრილობასთან ერთად აღინიშნებოდა მძიმეობის უნარის დაქვეითება: ავადმყოფი ვერც მარჯვნივ, ვერც მარცხნივ თავს ვერ აბრუნებდა. გარედან შუბლის მარჯვენა გორაკზე დიდი კრილობა ჰქონდა. რაკი სხვა ადგილას ვერავითარი დაზიანება ვერ ვნახეთ პირდაპირ შევუდექი კრილობის მკურნალობას. ათ დღეში კრილობა, სრულიად განიკურნა, მხოლოდ თავს წინანდებურად ვერ ანძრევდა ვერც ერთ მხარეს. უფრჩით წასულიყო ტფილის და იქ გაეკეთებინა ოპერაცია. ის თითქმის დაგვეთანხმა და ისე გაგვშორდა. გავიდა ორი თვე შემთხვევით გზაში შემხვდა სრულიად მორჩენილი. თვითონვე მომხარა: „აი მე უკვე გავიკეთე ოპერაცია და მოვრჩი კიდეც.“

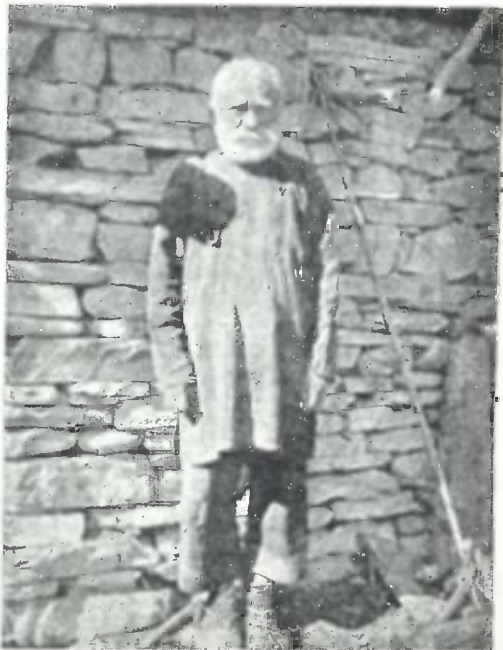
— სად გაგიკეთეს ოპერაცია?

— აი აქ.

— ვინ?

— ჩვენმა მგელიკამ.

ავადმყოფს ამ შეხვედრაში ხშირად ვკითხულობდი, რადგანაც ძლიერ მანტერესებდა კრილოზის მკურნალობის შედეგი. მისივე მეზობლების ცნობით ავადმყოფის მდგომარეობა თანდათან რთულდებოდა, ბოლოს ისიც შევიტყვე, რომ მას მარცხენა მხარეზე თითქოს ზემო და ქვემო კიდურები თანდათანობით ერთმეოდა, ცოტა ლაპარაკიც ეშლებათ. ამის შემდეგ დაერწმუნდი იმაში, რომ ავადმყოფს დაზიანებული ჰქონდა ფსიხომოტორული ცენტრობი, რომლებიც მდებარეობენ როლანდის ღარის წინ (sulcus Rolandi) და განაგებენ კუნთების მოძრაობას განსაკუთრებით კი დაჭედილი უნდა ყოფილიყო წინა ცენტრალური ხვეული (gyrus centralis anterior) უკანა ცენტრალური ხვეული (gyrus centralis posterior) და თხემის ზემო ნაწილაკი (lobulus parietalis superior), რომელშიც მდებარეობენ კანისა და კუნთების მგრძობიარე ცენტრები, შუბლის ქვემო ხვეული (gyrus frontalis inferior) უფრო ის ნაწილი, რომელშიც მდებარეობს შეტყველების ცენტრი (gyrus Broca) და წოდებულია სამკუთხოვანად (pars triangularis). მაგრამ კარგად ვიცოდით, რომ მას უოპერაციოდ არაფერი ეშველებოდა, ამავ დროს უკმაყოფილოც ვიყავი იმით, რომ ავადმყოფმა არ შიილო ჩემი რჩევა-დარიგება.

სურ. 35. ხვესური დასტაქარი—მგელიკა ლიქოკველი, ს. კობულეო

ყველა ამის შემდეგ ეს ავადმყოფი შემხვდა გზაში და მუწყა საბოლოოდ განკურნება.

ამ დაუჯერებელმა ამბავმა ძლიერ გამაკვირვა და გადავწყვიტე პირადად მენახა ექიმი მგელიკა. იგი 15 იერსზე დგას ჩვენგან. ერთ მშვენიერ დღეს გავემგზავრე განთქმულ მგელიკა ლიქოკელისას. შინ დამიხვდა. გამოვკითხე ყველაფერი დაწვრილებით. მას ცოტა სმენა აკლდა და ეს გარემოება ხელს გვიშლიდა გამოკითხვაში. ჩემს კითხვებზე მგელიკა თავისებურ განმარტებითი

მაკლემ პასუხს იძლეოდა, რომელსაც ახასიათებდა არა მარტო უბრალო კონკრეტული ტულობა, არამედ ერთგვარი ინდივიდუალობაც, მოვისმინე მისი განმარტება, ჩვენი ავადმყოფის თავის ქალას ტრეპანაციის შესახებ. როგორც მეგლიკას სიტყვებიდან გამოირკვა, ავადმყოფის თავის ტვინი იყო დაზიანებული არა შუბლის მარცხენა მხარეზე, იქ, სადაც ზემო თხემის ნაწილაკი (lobulus parietalis superior) და შუბლის ქვემო ხვეული (gyrus frontalis inferior) მდებარეობენ, სწორედ ამ ადგილს თავის ეს ძვალი ოდნავ შეზნექილიყო და დასწოლოდა ტვინს, რომელმაც თითქმის ერთი თვის შემდეგ, გამოიწვია ზემო და ქვემო კიდურების სიღამბლე და მეტყველების ოდნავ აშლა.

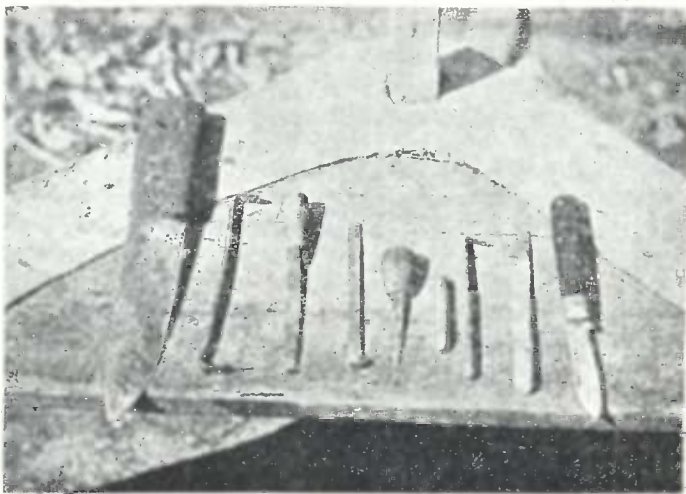
სურ. 36. ავადმყოფი ბიჭურა არაბულის თავის კრილობა თხემის ძვალზე, სადაც გაკეთებულია ტრეპანაცია

ციას აკეთებენ ერთნაირი მეთოდით: ჯერ დაზიანებულ ადგილას ქალას ბურღავენ ტრეპანით და შემდეგ ფხეკის საშუალებით სჭრიან თავის ქალას. ფხეკენ ე. წ. ხოწით (სკალპელით), რომელიც უბრალო რკინისაგან არის გაკეთებული. იგი ორნაირი ფორმისაა: პირველს კავის მსგავსი მოყვანილობა აქვს და პირი პირდაპირად არის წამახული, მეორე უფრო კავის მაგარია და პირი ორსავე მოხრილ მხარეზე აქვს წაბასრული. პირველის დანიშნულებაა ზევიდან ქალას ძვლის თანდათანობითი ფხეკა, მეორესი კი უკვე ამონაჭერ ძვლის მახვილი კიდებების მობლაგვა ანუ მოქლიბვა რის გამოც ძვლის მოქლიბული პირები აღარ დააზიანებენ—მაგარის, რბილის და საცრის მაგვარ გარსებს, როდესაც ტვინი ფეთქვას იწყებს ჭრილში. არის ძვლის ამოსაღები იარაღიც, რომელსაც ისინი წეპკალს (პინცეტი) არის ძლიერ მახვილი დანა, მხოლოდ ერთნაირი ფორმისა, არის სანახი*) და სხვა (იხ. სურ. № 37).

თავის ქალას ტრეპანაციის შემდეგ პირველად ჭრილს ჰკურნავენ მალამოთი, რომლის შემადგენლობაშიც შედის სამი თავი წამალი: უცეცხლო თაფლი,

*) მათებურად ტრეპანს სანახი ჰქვიან:

დანაყილი ძველი დღეა კარაქი. მგელიკას აზრით 1) ასეთი მალამო აჩენს ისეთი თვისების ბალღამს, რომელსაც მოყავს ახალი ხორცი, ე. ი. აჩქარებს შემეერთებელი ქსოვილის გრანულაციას, 2) იგი არავითარ კანის გაღიზიანებას არ იწ-

სურ. 37. ხევესურული სადოსტაქო იარაღები: 1) დანა, 2) საფხევი. (ხოწი), 3) კიდევ საფხევი, (ორივე მხარეს წამაზელი), 4) სისხლის გასაღები, 5) მალამოს ასაღები და სხვა.

ვევს და პირდაპირ დაამების როლს ასრულებს. მას ქრილზე ასე ადებს: ჯერ მისცემს მას თვით ქრილის ფორმას და შემდეგ ფრთხილად ჩასდებს ქრილის სიღრმეში. ზევიდან მას ადებენ კანაფის წმინდათ დახვეწილ ძონძს და ამნაირად უხვევს თავს სუფთა თეთრი „თიკვით“ (შეგართ). საზოგადოდ ბამბის მაგიერ ხმარობენ დაჩეჩილ მატყლს, კანაფის სელს, როგორც ზევითაც ვსთქვით, ხმარობენ იმ მიზნით, რომ ქრილობის კიდურები ნაადრევად არ შეეზაოდნენ ერთმანეთს. შემდეგ, როცა ქრილობის ღარს აშკარად დაემჩნევა შემეერთებელ ქსოვილის გრანულაციური ზრდა, ქრილზე ძენძის დებას მოუძეიერებენ, უცბად მას არ აშორებენ მერე კი, საბოლოოდ ქრილობის მოსარჩენად, წამალ-ბალახის ფხვნილს მოათრქევევენ ზედ. თუ შარის ბოძია დაზიანებული და სულ არ არის მოშორებული იმ ადგილს, სადაც ის მიმაგრებულია, მაშინ ლიქოველი მას წამლობას შემდეგი საშუალებებით და მიდგომით: შარის ბოძის გარშემო ის ამოსკრის თავის ქალას ძვალს და კუნძულივით სტოვებს იმ ადგილს, ანუ იმ წერტილს, რომელზედაც მიმაგრებულია იგი. ის ნაწილი შარის ბოძისა, რომლითაც ის მიკრულია რომელიმე დამკავებელ წერტილზე—მათებურად წოდებულია ყუნწად: ეს ყუნწი არის ტვინის მაგარი გარსის ის ნაწილი, რომელიც თანშეზრდილია ქალას ნარეკების რომელიმე წერტილთან. დაზიანებულ შარის ბოძის ირგვლივ

ის ადებს ძროხის წვივის ძვლის ტენის*) არეულ წითელ შაქარს (ყინვარ შაქარს) ანუ, რომელსაც მისი აზრით ის მკურნალობითი მნიშვნელობა აქვს, რომ: დაშავებულ ანუ მკვდარ ნაწილს აცოცხლებს, ალადგენს და ამ რიგად ტენი-

სურ. 38. ავადმყოფი ბიძურა არაბული ტრებანაციის შემდეგ

მობისათვის ის ინახავს საგანგებოთ გაკეთებულ სანთლს ქურქელში. სანთლის ქურქელს ის თვითონვე აკეთებს პატარა დოქის მსგავსად და შიგ, ხსენებულ წამალთა შეზავებანი სუფთად და დიდხანს ინახება.

ყოველგვარ ინფექციურ შემუბებას, ან სიმსივნეს ის კურნავს შალარის ძირით (ერთგვარი ბალახია), რომელსაც ჯერ კარგად დანაყავს, ჩაყარის ძროხის რძეში, აღულებს მანამდი, სანამ ნამდვილ ფაფას არ დაემსგავსება, გაშლის ფართო თიკებზე (ჩვარზე) და მით უხვევს დასიებულ ადგილს. ორი-სამი დღის შემდეგ ინფექცია დაძლეულია და ამგვარად სიმსივნე სრულიად ცხრება, რაც უნდაა რთული ხასიათის იყოს შესუბება, იგი ხსენებულ წამლით სრულიად ქრებაო.

*) წვივის ძვალი მათებურად--გალო.

მთლიანად უზრუნველყოფილია, როგორც ის აზრობს, ხიფათიანი ჩავარდნისაგან: ღძიმე კრილობის დროს მგელიკა ავადმყოფს განუწყვეტლივ თავს ადგია და თუ კრილობა თავზეა, მაშინ ის დღე და ღამეში, შეხვევის შემდეგ, ორჯელაც გახსნის მას იმ მოსაზრებით, რომ შიგ ჩირქი არ დადგეს. ექიმი ლიქოკელი მკურნალობითი მოქმედების დროს იჩენს ძლიერ დაკვირვებულ სიფრთხილეს, სიფხილეს და მკურნალის მტკიცე ეთიკას. ალბათ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მას მიუხედავად ღრმა მოხუცებულობისა (97 წლისაა) მაინც მოსვენებას არ აძლევენ.

თვალის ყოველანაირ ავადმყოფობას მგელიკა ლიქოკელი სწამლობს შემდეგი წამლების შენახვით: ისეთი დედაკაცის რძეში ან ხსენში, რომელსაც პრველი მშობიარობის დროს ქალი ეყოლა, აურევს კაკაბის ნალველს და ამ ემულსიით ვითომ იკურნება არა მარტო უბრალოდ თვალის ამღვრევა-შეწითლება, არამედ უფრო რთული, სახიფათო ავადმყოფობანიც. სახელდობრ, ტრახომა (trachoma) თვალის ბუდის შემავრთებელი ქსოვილის ანთება (conjunctivitis) და სხვა ალსანი შავია, რომ ამ შენახვები წამლის ემულსიის თვალის ავადმყოფობისათვის ის ინახავს საგანგებოთ გაკეთებულ სანთლს ქურქელში. სანთლის ქურქელს ის თვითონვე აკეთებს პატარა დოქის მსგავსად და შიგ, ხსენებულ წამალთა შეზავებანი სუფთად და დიდხანს ინახება.

ყოველგვარ ინფექციურ შემუბებას, ან სიმსივნეს ის კურნავს შალარის ძირით (ერთგვარი ბალახია), რომელსაც ჯერ კარგად დანაყავს, ჩაყარის ძროხის რძეში, აღულებს მანამდი, სანამ ნამდვილ ფაფას არ დაემსგავსება, გაშლის ფართო თიკებზე (ჩვარზე) და მით უხვევს დასიებულ ადგილს. ორი-სამი დღის შემდეგ ინფექცია დაძლეულია და ამგვარად სიმსივნე სრულიად ცხრება, რაც უნდაა რთული ხასიათის იყოს შესუბება, იგი ხსენებულ წამლით სრულიად ქრებაო.

რაც შეეხება სისხლას ყოველნაირ დენას ოპერაციისა ან დაჭრის დროს, მგელიკა ხმარობს შაბიამანს (Cupr. sulfur.), alumen-ს რომლებსაც მომწველი თვისება აქვს. ამ საშუალებით დენას აჩერებს იგი დიდი სისხლის ძარღვებიდან. ჯერ ცერით დააწვება გაჭრილ სისხლის ძარღვის თავს და მერე აყრას ზედ სხე- ნებულ წამალს. ეს სისხლის შემწვევეტა საშუალება, მისთვის რადიკალურ საშუა- ლებად ითვლება. ლიქოკელი იმდენად დარწმუნებულია თავის მკურნალობაში, რომ თავის ტრეპანაციას სხვის დაუხმარებლად აკეთებს. ამ ოპერაციის დროს ის სრულიად არ ღელავს და მას ისე სწრაფი სიმტკიცით აკეთებს, რომ ის ნახევარ საათში მზად არის. არავითარ რყევას, არავითარ შიშს მის მოქმედებაში აღგი- ლი არა აქვს. მას ასე დინჯად ბევრი დიდი ოპერაცია გაუკეთებია.

სხვათა შორის გულ-მკერდის არეში ერთ ხევისურ დედაკაცს მჭამელა, ძელის ტუბერკულოზი გასჩენოდა. მგელიკას აქ მარჯვენა მხარეს 4 ნეკი ამო- ეკვეთა, რომლის შემდეგაც ავანთყოფი სრულიად მორჩენილიყო. აგრეთვე მუც- ლისა და გულმკერდის მიდამოში ტყვიით დაჭრილი ბევრი განუჯურნავს და სხვ. სულ თავის სადასტაქრო პრაქტიკაში, როგორც მ. ლიქოკელი გვარწმუნებს, გა- უკეთებია ოთხას ორმოცი (440) ოპერაცია, რომლის 98 პროც. მშვიდობიანად დასრულებულა.

შინაგანი ავადმყოფობისათვის მას შემოღებული აქვს სისხლის გაღება. ამი- სათვის შესაფერი იარაღიც (სკარიფიკატორი) აქვს. საზოგადოდ ხევისურეთის შინაურთა ექიმების სამკურნალო პრაქტიკაში მიღებულია სისხლის გაღება. ამ სა- შუალებას ისინი მიმართავენ მაშინ, თუ რომელიმე შინაგანი ავადმყოფობის მსვლელობას განუწყვეტლივი და მწვავე ხასიათი აქვს.

აღსანიშნავია, რომ როგორც მგელიკა ლიქოკელი, (პირაქ. ხევისურეთიდან) ისე ალექო ოჩიაური (არხოტიდან) თავის ტრეპანაციას აკეთებენ იმ შემთხვევა- ში, როცა ტვინის მაგარი გარსი ნამეტნავედ არ არის დაზიანებული. თუ ის გასკდა, ან დაიჭრა და მის ნაჭრეეში თვით ტვინის რომელიმე ნაწილი აშკარად მოჩანს, ისინი კატეგორიულად უარს აცხადებენ მის ოპერატიულ ჩარევაზე. იმ შემთხვევაში, თუ ტვინის მაგარი გარსი ოდნავით არის დაზიანებული და იგი ამ დაავადებულ ადგილას არ არის დაცხრილულა ისე რომ მასში ვერ შედის მაგ., ჩირქოვანი ნივთიერება, მაშინ მის გარშემო აცლიან ძვალს, მასთან ყველა- ნაირ უსუფთაობას და შემდეგ მკურნალობენ მას, ადებენ ზედ უკვე მათგანვე დამზადებულ ჩვენს მიერ უკვე ცნობილ მაღამოს იმ მიზნით, რომ ნახევრად მკვდარი ტვინის მაგარი გარსის კანი აღადგინოს. რაც შეეხება თვით ტვინის სხვადასხვა ნაწილებს, როგორცაა ტვინის ჰემისფეროები—კორძიანი სხეული, ზოლზოლა და სხვა, მათ ამის შესახებ წარმოდგენა არა აქვთ.

რათა ნათელი იყოს მკითხველისათვის, თუ რა მსგავსება ან განსხვავებაა ხევისურ დასტაქრებს შორის როგორც წამლებს შემზადებისა ისე მკურნალობის მხრივ, მგელიკას შემდეგ ალექოსაც ვაგაცნობთ.

ალექო ოჩიაური არხოტელია, წყნარი, დარბაისელი და მეტად გონება-მახ- ელი მოხუცია, 86 წლისა. თავის სიცოცხლეში მოუჩენია 350 კრილობიანი ავადმყოფი. მათ შორის 150 სათვის გაუკეთებია თავის ქალას ტრეპანაცია. აქე-

დან სამი მძიმედ დაჭრილი მოჰკვდომია. ეგ სამი ავადმყოფი თავში ყოფილა საბედისწეროდ დაჭრილი, რომელთაც ტვინის მაგარი გარსი (ტვინის სკა) ჰქონიათ დაზიანებული. ალ. ოჩიაური მალაშოს ადგილას მხოლოდ უცეცხლო თავლს.

სურ. 39. ხევისურეთის შინაური დასტაქარი ალექო ოჩიაური ს. ახიელი (არხოტის თემი)

აუცილებლად ამოვარდება. თუ ერთი თვის განმავლობაში ძვალი არ ამოვარდა, ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი არ ყოფილა დაზიანებული *).

ალექო ოჩიაური ყოველ კრილობას გასჭრის ჯვარდინად იმ მოსაზრებით, რომ დაავადებული არ-მარჯ მკაფიოდ გამოჩნდეს, რაც მისივე აზრით სრული-გარანტიაა კრილობის გაურთულებლად განკურნებისათვის.

რაც შეეხება სისხლის შემაჩერებელ წამლებს, ალექო ოჩიაური ხმარობს შემდეგ ნივთიერებებს: შაბს, შაბიამანს (Alumen) ნიშადურს და ე. წ. ლუბის (ლაფის, კონჟუს) ბალახს. ამ სისხლის შემაჩერებელ წამლებს ის თავისებურად ამზადებს. ჯერ სამივეს აკცევს ფხვნილად, შემდეგ ძლიერ ცოტას კარაქს გაურევს შიდ, გაადნობს ცეცხლზე უკვე გამდნარს გაახმობს კარგად და ისევ

*) შეიძლება დაჭრის დროს ტვინი გამოჩნდა, მაშინ დამკრეგმა უნდა გადაიხადოს 16 ძროხა ან მისი საფასური. თუ ოდნავ ჩანს ტვინი მაშინ 12-ტი ძროხა—ანდა მარტო ჩხიმი გამოჩნდა—ლის 8 ძროხა.

ხმარობს უკვე დასახელებულ წამლებთან ერთად მისი მკურნალობითი მეთოდი თავისებური ხასიათისაა. იგი არავითარ შემთხვევაში არ ფხიკს ძვალს კრილობის სირღმეში. ის მას გაულიზიანებული თანდთანობით—დიდი სიფრთხილით ჰკურნავს. კრილობას ერთი თვის განმავლობაში არ ხურავს, რადგანაც ეშინია დაჩირქებისა და დახურავს მაშინ, როდესაც დარწმუნდება, რომ კრილობას კარგი პირი უჩანს, როცა გაჭრილი კუნთის ყველა შემაერთებული ფენები აშკარა გრანულაციას იწყებს. თუ ვინიცობაა ძვალის გატეხილი, ის უცდის მის თავისთავად ამოვარდნას. უმთავრესად ამ უკანასკნელი-სათვის არ ხურავს იგი ექვის ქვეშ მყოფ ღრმა კრილობას. ის სასიყვარულით დარწმუნებულია, რომ თუ დაზიანებული ძვალის ნაფლეთი არის სადმე,—იგი

ფხვნილად აქცევს. ამაშივე ურევს სუფთა კირის ფხვნილს, რომელიც ერთის მხრივ მშრალად ინახავს დასახლებული წამლების ფხვნილს, მეორეს მხრივ, მასვე (კირის ფხვნილს) აქვს სისხლის შეჩერების თვისება. რომ უფრო სწრაფი და ძლიერი მოქმედებისა შეიქნეს ხსენებული სისხლის შემერებელი წამლები, ალექო ოჩიაური შიგ ურევს კიდევე ლუმის ბალახის ფხვნილს. როგორც მან აღნიშნა, ხსენებული წამლები მეტად ძლიერ მოქმედებს და ყოველგვარ სისხლის დენას წამსვე აჩერებს.—მანვე სთქვა; რომ შეიძლება ამ წამლების ფხვნილი გადაუდნობ-ლადაც ვიზმართოთ, მაგრამ უფრო მეტი გარანტიისათვის მე მას ვაძნობ, ვაბ-მობ. და ისევ ფხვნილად ვაქცევო. მისივე განმარტებით, ყველა ამ წამლებს ძლიე-რი მოწყვითი თვისება აქვთ.

საზოგადოდ ხევისური დოსტაქრები ოპერაციების დროს რაიმე ნარკოტიკულ (დამაძინებელ) საშუალებებს არ ხმარობენ, მხოლოდ ხანდახან, ისიც უკიდურეს შემთხვევაში, ავადმყოფს ათრობენ ცხარე არაყით. ამიტომ არის, რომ ყოველი ხევისური ძლიერ აღვილად იტანს ისეთ დიდ ოპერაციებს, როგორც არის თავის ტრეპანაცია, ნეკნების რეზექცია (აოკვეთა) და სხვა. ამ შემთხვევაში ხევისურები პირდაპირ არაჩვეულებრივი ნებისყოფისანი არიან. ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ხევისური ბუნებრივად შეუღარებელი რაინდია და მეტად თავ-მოყვარე, მას დიდ სირცხვილად და უმდაბლეს ლაჩრობად მიაჩნია თუნდაც ოდნავი დაკნესება მწვავე ტკივილებისა, ან რაიმე უბედური შემთხვევის დროს.

ამ მხრივ მას ვერ შეედრება ფშაველი, რომელიც კრილოზის დროს მიუ-კარებელი, მშიშარა, უნემა, მგრძობიარე და თითქმის ლაჩარია.

მოვიყვანოთ ერთი მაგალითი. ახალგაზრდა ხევისური დაეპრათ მაჯის სახ-სარში. ცუდი მკურნალობის გამო მაჯა მოხრილიყო თავის სახსრებში და ასეთ მდგომარეობაში დარჩენოდა ხელი. ეს გარემოება თავმოყვარე ხევისურს არ ახ-ვენებდა არც დღე, არც ღამე. მან ბევრ ექიმს მიმართა, მაგრამ ვერავისაგან ნუგეში ვერ მიიღო. ერთს მშვენიერ დღეს მოხრილი ხელი დაედო სწორ ფიც-რის ნაქერზედ და თავისივე ფეხით გაესწორებია ის—ხელი შეხვია კარგად და დაცხრომის შემდეგ ხელის საშუალებით ოდნავ მოძრაობაში მოეყვანა. რა თქმა უნდა, მან მთლიანად ვერ აღიდგინა ხელის ფუნქციონალობა და მოძრაობა. მაგ-რამ ნათელია, გარეშეებს კი მოესპო და ცინვის საშუალება და ამით შეიმსუბუქა ერთგვარი შეურაცხყოფის განცდები, რადგანაც უშნოდ მოხრილი ხელი გამარ-თა მიიწე.

თუ ხევისურმა ასეთ შემთხვევებში სურვილი ვერ აისრულა, მაშინ ის აუცი-ლებლად თავს იკლავს და ეს სამწუხარო ფაქტი არც ერთს მის ჯარშიმოდგომო ხევისურს არ აკვირვებს, ვინაიდან ასეთი შემთხვევა მათ სრულიად ბუნებრივად მიაჩნიათ. საკვირველია, რომ ვერც ერთი ხევისური ხანგრძლივ ქრონიკულ ტკი-ვილებს ვერ იტანს, მიუხედავად იმისა, რომ იგინი არ კენესიან, რაც უნდა მწვავე ხასიათისა იყოს ტკივილები. მეორეს მხრივ, თუ ხევისურმა იცის, რომ ის ნაზღვილად იქნება თავისუფალი უსაზღვრო მტანჯავ სენისაგან, ვაკეაკურად აი-ტანს დროულს, საათის უმწვავეს ტკივილს. ჩვენი ხუთა წლის მკურნალობითი პრაქტიკის დროს აშკარად დავრწმუნდით იმაში, რომ ხევისურები ასეთ შემ-თხვევებში წარმოადგენენ უსათუოდ არა ჩვეულებრივ, ძლიერ გასაოცარ გმირებს.

ყველა კეთილთვისებიან გარეთა ხორცმეტებს, ან დიდ ჩირქოვან მუწუეებს ხეესურეთის დასტაქრები შედარებით ადვილად არჩენენ. მას ან გაკვეთის საშუალებით კურნავენ, ანდა გამომწოვი წაშლის დადებით. შინაგან ავთვისებიან ან კეთილთვისებიან ხორცმეტებზე, როგორც არიან *ulcus venriuli rotundum* (კუჭის კეთილთვისებიანი წყლული) ან *Cancer* (ავთვისებიანი სიმსიენე), მათ წარმოდგენა არა აქვთ: ამასთანავე მათთვის სრულიად გაუგებარია და წარმოუდგენელია ქალთა სნეულებისაგან წარმოშობილი ავთვისებიანი ან კეთილთვისებიანი საშვილოსნოს, კერცხსაელისა და საკვერცხეების ხორცმეტები—(*salpinx gitis, mioma, fibromyoma*) და სხვა.

რაც შეეხება ძვლისა და სახსრების ტუმბერკულოზის მკურნალობას აქ ხეკსური დასტოქრებისათვის არ არსებობს სხვა საშუალება, გარდა ოპერაციისა. ავთიმყოფობას ისინი უწოდებენ მკამელას, რომელსაც მათი აზრით ვერავითარი წამალი ვერ ჰკურნავს. ასეთ შემთხვევებში ისინი ძლიერ გაბედულად მოქმედებენ და ხსენებულ ავთიმყოფობით დაზიანებულ ძვალს დაუფინებლად ამოკვეთენ.

თვით კონსერვატიულ მკურნალობის შესახებ, როგორც მაგალითად, გელიოტერაპიის და რადიოტერაპიის, მათ არაფერი გაეგებათ.

სურ. 10. მცენარე „ყაფლანა“, რომელსაც ხმარობენ ციბ-ცხელების დროს. იწვევს პირიდან ღებინებას.

აქცევენ ფხვნილად და ისე აყრიან კრილობაზე; მას სხვა წამლებშიაც ურევენ. გველის წამალი—„გველას წამალი“ მიტომ ჰქვია, რომ დითქოს ის შუაზე გაკვეთილ გველს არჩენდეს. ამასაც მზეზე ახმობენ. მათი აზრით იგი ითვლება კრილობის უებარ წამლად. 3) ჭყანტა—ურევენ სხვა წამლებში. კრილობის მოსარჩენად. 4) ყვითელი სამყურა—რომლის ყვავილს მხოლოდ თავზე მიყენებულ კრილობისთვის ხმარობენ, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც დაპრილს ტვინი

ხუთი წლის პრაქტიკამ დამარწმუნა რომ კანის ავთიმყოფობა ძლიერ იშვიათია მთელ ფშავ ხეესურეთში, ვენერიული ავთიმყოფობა სრულიად არ შემხვედრია ამ ხნის სანძილზე. ამ მხრივ ფშავ-ხეესურები შეუდარებლად ბედნიერი ხალხია. ეს ხალხი რომ უცნაური ჩვეულებით, ლოთობით წაწლობა-სწორფრობით არ ღლიდეს თავის მოდგომას, მაშინ ისინი მართლა მთის არწივი იქნებოდნენ.

სამკურნალო ბალახები:

1) ფაფანაგა—მზეზე ახმობენ ხეესური დასტაქრები. რომელსაც გახმობის შემდეგ

სამედიცინო მალახურობის შესახებ ზეგნის დამუშავების შესახებ

უჩანს. თვისება მისი მდგომარეობს იმაში, რომ იგი აცხრობს, ამშვიდებს ტკივილებს და თან ქრილობასაც ჰკურნავს. მას საუკეთესო წამლად სთვლიან ხეესურის დასტაქრები. ესენი ყველა ამ წაშლებს კომბინაურათაც შეაზავებენ და ისე წამლობენ ხოლმე ქრილობას.

2. ხევისკაშული ტანისამოსი ჰიგიენის თვალსაზრისით.

ხეესურული ტანისამოსი ჩვენი ყურადღების მთავარი საგანია. ხეესურები არა მარტო თავიანთ მდიდრ ზნეჩვეულებებით არიან საგულისხმო, არამედ თავისი ტანისამოსითაც. ხეესურული ტანისამოსი მეცნიერულად საცდელი პირველი ნიმუშია ჯანსაღობის დასაცავად. ჩვენ ის რასაკვირველია არ გვაინტერესებს, როგორც ისტორიული რამ გამოსახულება.

ხეესურული ტანსაცმელი მთლიანად კეთდება წმინდა მატყლის ქსოვილისაგან. როგორც ხეესური მამაკაცი, ისე დედაცაცი, არავითარ ბამბის ქსოვილს არ იყარებენ. არც არაფერი ურევია მთ შალეულ სამოსელში: ყველა შალის ნაწარმოები მზადდება მათი საკუთარი ხელით, რა თქმა უნდა, მხოლოდ დედაკაცების მიერ, ეს ტანისამოსი შესანიშნავია იმ მხრივ, რომ ჰიგიენურია, სადა, მსუბუქი და პარაზიტ-მეორეულია. ეს პირდაპირ შეუდარებელი რამაა ადამიანის სიცოცხლის დასაცავად—და სავსებით მისაღებია ჯანსაღობის თვალსაზრისით. თუ საყოველთაოდ არა, ზოგიერთ დაწესებულებაში შინც შალის საცკლების პერანგი და მისი ამხანავი აუცილებლად უნდა იქნეს შემოღებული. განსაკუთრებით: გამასწორებელ სახლებში და საავადმყოფებში. ალბათ გერმანულ ზოოლოგს, გუსტავ იეგერს, ეს ჰქონდა დასახული მიზნად, როდესაც მან შალის თეთრეული გამოიგონა. ამ ფრიად საინტერესოა ის, რომ ამ მხრივ ხეესურებმა მას რამდენიმე საუკუნით დაასწრეს და ამით თავიანთი ჯანმრთელობა უზრუნველ შეესისუფთავის მხრივ.

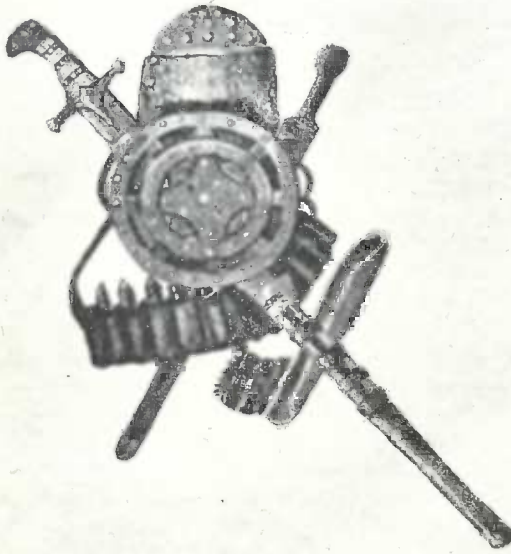
ვიდრე ჩვეულებრივი ტანისამოსის აღწერას შეუდგებოდე, საჭიროდ მიმაჩნია გაკვრით შევხუო სომარ ტანისამოსს. იგი შესდგება: 1) ჯაჭვის პერანგისაგან, რომლის სიგრძეც მუხლამდის სწვდება, 2) ჩაქნისაგან ან თავზე დაახური თითბრის ქუდისაგან 3) ლითონის სამკლავებისაგან. 4) ჯაჭვის ხელთათმანებისაგან (მათებურად საბუხრები ჰქვია) და 5) საჩერნისაგან, ან წვივზე შემოსახვევი საფარისაგან. ჩვეულებრივ ამ რკინის სამოსს ამშვენებენ შემდეგი იარაღები: 1) პირველხარისხოვანი ხმალი „დავით-ფერული“, 2) მეორეხარისხოვანი ხმალი „ფრანგული“ ანუ „გორდა-ფრანგული“, 3) წელში ძველი ყადის დამბაჩა და 4) მხარზე ძველი ქართული კაჟიანი თოფი.

ეს იარაღები ყოველი შემთხვევისათვის ინახება თითქმის ყველა ხეესურის ოჯახში.

ჩვეულებრივ ხეესურულ ტანისამოსს მთლიანად ეწოდება ტალავარი, დაწყებული ჯღანიდან გათავებული ქუდით. წელს ზედა ტანსაცმელი

* ხეესურები საზოგადოდ ანტიჰიგიენურ პირობებში ცხოვრობენ მაგრამ ამას ანელებს წმინდა შალის ტანისამოსი რომელიც სავსებით ეგუება ხეესურეთის ადგილ-მდებარეობას და ყოფა-ცხოვრებას.

ზაფხულობით შესდგება სამი ნაჭრისაგან; ესენია: პერანგი, ჩოხა და ქუდი. ზამთრობით ოთხი ნაჭრისაგან: ივინივე და ტყავის ქულაჯა წელს ქვედა სამოსი, როგორც ზაფხულობით, ისე ზამთრობით შესდგება მხოლოდ სამი ნაჭრისაგან: ესენია: შალვარი, ბაჭიკები და ჯლანი.

სურ. 41. ხევისურული იარაღები: 1) ჩაჩანი, 2) ფარი, 3) დავით-ფერული, 4) სამკლავე და სხვ.

და ორივე ილღის ქვეშ გახსნილია იდაყვის ბოლომდე ხოლო აქედან (იდაყვიდან) ისინი გაღამებულია მსუბუქად მაჯის სახსრამდე. ეს იმიტომ რომ ყოველ სახიფათო მომენტში ხელი უტბათ გაინთავისუფლონ. ილღის კუთხის დასწვრივ, ოთხი-ხუთი გოჯის სიგრძეზე ვრძელდება გახსნილი, შემდეგ იწყება გვერდით ნაკერი დაახლოვებით ნახევარი ადლის მანძილზე. მისი წინა და უკანა კალთები თანასწორად ეშვება მუხლამდე, რომლის ბოლო გვერდებიც საკმაოდ შეკრილია. წინა კალთის ბოლოზე მოყოლებული აქვს სპირალისებრი დაკბილებული ნაჭრელა-ნაქარგი. როგორც სახელოების უკანა კალთის ბოლოებზე, ისე საყელოს ირგვლივ ზედა თავზე მოკერებული აქვს ე. წ. დაწნილი კუთხა-შილიფა: ზემოდ ორ-ორი, ქვემოთ მხოლოდ ერთი. კუთხა-შილიფა უეჭველად წითელი ან ყვითელი ფერის უნდა იყოს. გულის პირის გვერდზე გაჭრილს მარტო ერთი ასაბნევი აქვს, რომლისა ც ხევისურულად ეწოდება ღ ი ლ შ ა ტ ა. ბეჭებზე, ზურგზე, მხრებზე, მკერდზე და საყელოებზე სხვადასხვა ფერის ჯვრებია ამოქარგული.

ხევისურული შალვარი უფრო უბრალოდ არის შეკერილი. იგი ჩვეულებრივ მოკლეა; თავიდან ტოტამდი თანასწორია, ე. ი. არსად შევიწროვება და

ხევისურელი მამაკაცის პერანგი ხელით ნაქსოვი შალია, რომელიც შეკერილია შემდეგნაირად: საყელოს უკანა ნაწილი საკმაოდ მაღალია, რომელიც ნაქარგი ნაკერებით ისე გამაგრებული, რომ არასოდეს არ იქმუჭება, არ იკეცება, დგას ისე, რომ მთელი კისრის უკანა ნაწილს ფარავს. წინ საყელო თარგისებრ მოჭრილია, თითქმის ის სრულად არ ემჩნევა, არის ზომიერად სრული ისე, რომ მასში კისრისა და გულმკერდის შეერთებანი აშკარად მოჩანს და თვით კისრის ღერძი თავისუფლად მოძრაობს შიგ. გაჭრილია მარჯვნივ გვერდზე. გულ მუცელზე ამშვენებს ნაჭრელა, — მოქარგულია სხვადასხვა ფერის აბრეშუმი: სახელოები საკმაოდ სრულია

არც გაფართოვება არ ემჩნევა. ხევისურის შალვარის ტოტი ეშვება მხოლოდ ოთხი თითის დადებით კოკის ზემოდ. წელში მას აჩერებს ზომიერი მოფონებით ხეაჯარი (ხევისურულად ს ა წ ე ლ ე). ორივე ტოტზე შემოყოლებული აქვს სირ-მისებური წითელი ნაქარგი, რომლის ბოლოებიც დამაგრებელია წითელი ან ყვითელი ორი შილივით. ამ ტოტთა მოკაზმულობას ხევისურულად ეწოდება ჭუ ქ ა ს ა რ ნ ი. აგრეთვე მუქასარნი გულისხმობ შალვარის მუხლის ქვედა ნაწილსაც. თუ შალვარის ტოტები არაჩვეულებრივადაა მორთული, მაშინ მას ჰქვიან ნ ა მ დ ე ვ ი ლ ა დ გ ა კ ე თ ე ბ უ ლ ი. ხსენებული ღანისამოსის ნამდვილი ჩაცმის წესია, შალვარის ტოტებს ბაჭიკებში კი არ მოიწვევდევან, არამედ ზევიდან გადაუშვებენ მას. ხევისურული ბაჭიკები აღწევს მუხლებამდე. იგი ზომიერი სისწორითაა შეკერილი და არის მორთული საგანგებო ხელეწური ნაქარგით. დაკავებულია მზავსივე ფერის საწვებებით, რომლებიც კიდევ უკეთესადაა ნაქარგი, ვიდრე ბაჭიკები. ბოლოები წითლადაა წაჭოჩრილი, რომლებიც წვიცვის გარეთა მხარეებს ამშვენებენ. სიგანით დაახლოვებით ერთი გოჯია, სიგრძე კი ინდივიდუალურია. ფეხზე იცვამენ კოხტად შეკერილ ყურებიან ჯდანებს, რომლებიც გათელილი ხარის ტყავისაგანაა გამოჭრილი. ძირები გაბანდული აქვს ძლიერ მაგარი თასმებით, შიგნით გააფენენ ქერის ჩალას. ფორმა მოგაგონებთ კოხტად შეკერილ მეშის ტყავის უძიროს, რომელიც თითებისაკენ კონუსისებურ არის წაწვეტილი. პერანგზე გადაცმული აქვთ გულმოჭრილი მოკლე ჩოხა, რომლის კალთებიც მუხლამდი წვდება. ყოველი მისი ნაწილი აღნიშნულა ჩვეულებრივ ჯვრით. კისრის მოყოლებზე, მხრების ირგვლივ და გულმკერდის გასწვრივ მოჭარგულია აბრეშუმის შიბით. მკერდის ორივე მხარეს სხვადასხვა ფერადებით მოკაზმული საგულეები ამშვენებენ. უკან წელის არეზე რამდენიმე ლამაზი ნაკეცი აქვს დაყრილი, რომელსაც იქაურად ეწოდება აზლოტი. ამ აზლოტის თავზე სამ ალაგას კოხტად ჩახიდვენ წითელი ნაფთულით. ჩოხის სახელოები ილიდის ქვეშ პერანგის მსგავსად არის გახსნილი, ისე რომ, მთელი ილიდის არე და მხარის ქვედა პირველი ნახევარი სულ შიშველად მოჩანს, რომელშიც, უხადია, ჰაერი თავისუფლად მოძრაობს. ჩოხის კალთების გვერდები ორივე მხარეზე გაჭრილია თითქმის თემოების არემდი. ეს იმიტომ, რომ შემთხვევის დროს, კალთები თავისუფლად შემოიკეცენ წელზე, ან ქამარში დაიტონ, ამიტომ მას მცორენაირად სამხედრო ჩოხა ეწოდება. კალთის ბოლოზე მოყოლებული აქვს წითელი კუთხა-შილიფა. ქუდს ტყავისას ჰქვარავენ, მხოლოდ შიგნით ნაბადს აკრავენ. ამ ტყავსა და ნაბადს შუა რკინას ჩაუდებენ, განსაკუთრებით წინ, შუბლის მხარეზე, რათა ჩხუბის დროს თავის ქალა დაიცვას ხიფათისაგან. ზამთარში ჩოხაზე გადაიცვამენ ჯიხვის ტყავისაგან, (ბეწვეგარეთა) შეკერილ მოკლე ქულაჯას, რომელსაც ახლანდელ დროში იშვიათად შეხვდებით-ამ კოხტა შეკერილ მოკლე ქულაჯას ხევისურულად ეწოდება: ს ა ბ ე წ ე ვ გ ა რ ე თ ო. ყოველ შემთხვევისათვის, განსაკუთრებით ახალგაზრდობა, ცერზე ატარებენ სამკერ გადამხეულ თითბრის მაღალ კბილებიან დასაკაწრავ ხვეულს. ახლამას აკეთებენ რკინისაგან, რომელსაც ბორბლის მსგავს მოყვანილობა აქვს და იქაურულად დაჯი ა ჰქვია. მთლიანად ტალავარი შეღებლია მუქლურჯად.

სულ სხვაგვართაა შეკერილი, ხევისტური დედაკაცის პერანგი რომელსაც ხევისტურულად სადიაცო ჰქვია ანუ ჩოხა, რომლის სიგრძეც ჩვეულებრივ ფენის კოჭებამდე აღწევს, მხოლოდ როდესაც ხელსართკველს შემოირტყამენ, მას საკმაოდ ასწევინ ზევით და აყენებენ წვივთა შუახაზების დონეზე. სწევინ მას სპი მოსაზრებით: 1) რომ პერანგს ფართო უბე გაუკეთდეს, 2) რომ კალთები მისი ტალახს ან ნეხვს ასცდეს და 3) რომ ის სიარულს ან გაქცევას არ ზღუდავდეს. უბე იმდენად ღრმაა, რომ გულ-მკერდის არეში სარძევე ჯირკვლები თუნდაც არაჩვეულებრივი სიდიდისა იყოს, ისინი მიიწვ არ ემჩნევა მის ხელოვნურად შექმნილ ღრუს. ამიტომ ამ გულ-მკერდის საფარს მთლიანად ეწოდება სადიაცოს ფარაგი. ამ სადიაცო ფარაგს დედაკაცის ცხოვრებაში დიდი ზნეობრივი თავდაპირვითი მნიშვნელობა აქვს, იგი განსაკუთრებულად არის ნაკერი. მარცხნივ მას ჩვეულებრივი ასახნევი აქვს, ხოლო მარჯვნივ სამკუთხოვანი სადროგო გასახსნელი, რომელსაც ხევისტურულად სადიაცო კანქი ეწოდება. ამ სადიაცო ფარაგის სამკუთხოვანი ნაკერი მაგრადაა შებენული გარკვეულ დრომდე. იგი ხევისტო ქალის სანამუსო სიმბოლოა და ამიტომ მას ყოველი სირცხვილიანი დედაკაცი შევილი ს შექენამდი არ გაიხსნის. სადიაცო ფარაგს ერთგვარი შემარიგებელი მნიშვნელობაც აქვს სისხლის აღების დროს. მაგალითად: თუ მოსისხლე მტრები ვერ რიგდებიან, მაშინ დედას მოსისხლისას, რომელიც სისხლის ამღებს არ ურიგდება მოწინააღმდეგე მხრის ერთ-ერთი წარმომადგენელი მოჰკიდებს ხელს სადიაცო ფარაგზე და დიდ თხოვნით მიჰმართავს, რათა იგი აქტიურად ჩაერიოს საქმეში და მის ნათესავს სისხლის ამღებზე უარი ათქმევინოს. რაკი მოხუცი ხევისტური დედაკაცის სადიაცო ფარაგს ხელით შეეხო მთხოვნელი, ამის გამო დედა მის მკვიდრ შვილად ცნებულობს და მის თხოვნას აუცილებლად ასრულებს. ამ მშვენიერ ხევისტურულ ჩვეულებას ეწოდება ფარაგის გამბა. სადიაცო ფარაგი მოქარგულია მრავალფეროვან აბრეშუმის ძაფებით, მისი სახელოები არ არის გახსნილი იღლის გუბის არეში, ვინაიდან ეს ხევისტური დედაკაცებისათვის დიდი სირცხვილია. პერანგის ყოველ კიდურებს მოკერებული აქვთ წითელი ან ყვითელი კუთხა შილიფები. ჩვეულებრივ სადიაცო ფარაგი მოკაზმულია ფეროვან მძივებით. თუ ხევისტური დედაკაცი რაიმე შემთხვევით გაუბედურდა, შეიქნა სრული უმწეო, უნათესავო, მაშინ ის ჩვეულებრივ მოკაზმულ პერანგს არ ჩაიცვამს*).

სადიაცო კალთის ბოლო ირგვლივ მსხვილად არის დანაოჭებული. მას ხევისტურულად ნაჩაფი, ან ბოლოყურები ეწოდება. სადიაცოს დანაოჭებულ კალთის ირგვლივ მთლიანად ნაწილს ჰქვია ქოქომონი (ფერადად მოკერებული). ხევისტური დედაკაცის პერანგი საზოგადოდ მოასწავებს მის მაგივრობასაც წევს. ქოქომონების კიდურებზე მოაყოლებენ ფერად შილიფებს, რომელსაც სხვანაირად შიგაპოდებები ჰქვია. ხევისტური დედაკაცი იცვამენ ბაჭიქეძს, მხოლოდ მამაკაცების ბაჭიქეძიდან იმით განსხვავდებიან, რომ დედაკაცების ბაჭიქეძი წინდის ჩხრის; არი ნაქსოვი. ფეხზე აკვიათ შიბიანი დაძწევილი თათე-

*) საზოგადოდ მგლოვიარედ ყოფნის დროს ხევისტოები ტანისამოსის ყოველნაირ სიბჭევ-რიანეს ფარაგენ რაიმე უსახო ქსოვილით ან პირს უბრუნებენ მას.

ბი, ანუ მეორენიართ საქალმე თათები. სადიაცოზე ანუ ჩოხაზე გადაიცვამენ საკუთარ ხელით ლამაზად შეიკერილ ქალურ პალტოს, რომლის სიგრძეც მუხლამდის აღწევს და, რომელსაც ხევისურები ქოქლოს ანუ ფაფანაკს უწოდებენ. მას ჯერ თეთრი შალისაგან შეკერავენ, მთლად თეთრი შიბაით ააქრებენ და შემდეგ მუქ-ლურჯად შეღებენ. წელის არეში საუცხოვით ხელოვნური სილამაზის მრავალრიცხოვანი ნაკეცი აქვს დაყრილი, რომლის შენაკეცებშიც ჯვარია გამოსახული. რომ წელზე სწორად დადგეს, ამისათვის მას იბნევენ ერთი ლილით, თორემ ისე, საყოველთაოდ, მას გახსნილად ატარებენ. კალთის კიდურები დამაგრებულია კუთხა-შილით. თავზე იხურავენ უსათუოდ ლურჯად შეღებილ მშვენიერ ნახელსაქმე შალის მანდილს, რომელიც წმინდა დახეწილი ძაფითაა ნაქსოვი. გაუთხოვარი ქალები კი სათაურს, ე. ი. ჩიხტიკოპას ატარებენ, არ არის წესი რომ გაუთხოვარმა ქალმა მანდილი დაიხუროს, პირიქით, თუ გათხოვილი დედაკაცი უმანდილოდ დადის, ეს დიდი სირცხვილია.

ხევისურული წესით გათხოვილი ქალი იმავე დღეს ქმარს კი არ მიჰყავს თავის სახლში, არამედ ის ერთი წლის ვადით ისევ მშობლების სახლში რჩება. პატარძალს არ შეუძლიან მოიხადოს მანდილი უფროსებთან, ხოლო თუ მანდილი არ ჰხურავს თავზე, ის ვერ მიესალმება საზოგადოდ ვერც ნათესავს და ვერც ნაცნობებს; სანამ არ დაიხურავს მანდილს, ის ვერ მიესალმება ვერავის, თუნდაც დიდი ხნის უნახავი ახლო ნათესავი შეხედეს. ფაქტიური დაქორწინების შედეგად ის მანდილს იხურავს. ამ ერთი წლის განმავლობაში ქმარი და შიში ახლო ნათესაობა (დედა, მამა და ძმა) ხშირად დადიან პატარძლის სახანაჯად. იმას მიხედვით, თუ რა განწყობილებაშია ახალი რძალი ქმრის ნათესაობასთან, ამის გარეშე პირი მხოლოდ მანდილის დახურვა-დაუხურველობით გამოიცნობს: თუ ქმრის ახლო ნათესავთა სტუმრობის დროს პატარძალი მიესალმა მათ მანდილით, ეს იმას ნიშნავს, რომ ის ღრმა პატივისცემით არის განწყობილი ქმრის ახლო ნათესავებისადმი და თუ უმანდილო ეჩვენა მათ, ეს უდრის დიდ გულსწყრომას ქმარეულის მიმართ.

სადიაცოს ფარავს, გარდა ნაქარვისა, ამშვენებს კიდევ სხვადასხვა ფორმის აკინძული ვერცხლის ყელსადები (შიბი), მაჯაზე თითფრის ბალტები (ბრასლეტი), თითებზე ბეჭდები. ყველა ამ ნივთებს ხევისურები უწოდებენ სამკაულს. ხანძარში ხევისურიქალები ჯრხვის ტყავისაგან შეიკერილ თბილ პალტოს იცვამენ, რომელსაც საყელოზე, კალთისა და სახელოების ბოლოზე ამშვენებს თეთრი ბუმბულა ხბოს ან ბატკნის ბეწვი. პირველი შვილის გაჩენის შემდეგ სადიაცოს ფარავს ხევისურის დედაკაცი გახსნის საშუდამოდ. იმ შემთხვევაშიც კი, რომ შვილი იმ წამშივე მოუკვდეს და მეორე არას დროს აღარ ეყოლოს: თუ რაიმე მიზეზით ქმრიან დედაკაცს შვილი არ გაუჩნდა, მაშინ ის ბერდები სრულიად ფარავ-გაუხსნელი. თუ სადიაცოს ფარავს ხევისურმა ქალმა გაიხსნა გათხოვებამდის, ან შვილის ყოლამდის, ეს დიდ უზნეობას ნიშნავს.

საერთოდ ხევისურებს (როგორც მამაკაცებს, ისე დედაკაცებს) არც თუ ცუდი გემოვნება ჰქონიათ ჩაცმა-დახურვის დროს. ასეთი მსუბუქი, სადა, ფრიად ორიგინალური, კანისა და საერთოდ სხეულის შეუღარებლად დამკველი, შემნა-

ხავი ტანისამოსი არა თუ უკულტუროსა და ჩამორჩენილს, არამედ კულტუროსანსაც იშვიათად მოეპოვება.

ხევისურული ტანსაცმელი იმ მხრივაც არის საკურადღებო, რომ მეტად თავისებურია და ლამაზი, შეხამებულ მუქ-ლურჯა ფერებში.

შალის ტანსაცმელის ჰაგიენური ღირსება იმაშია, რომ ის რაიმე ქუქუს იშვიათად იკრავს, რომ იგი უსუფთაობის ნიღაღზე გაჩენილ პარაზიტს (ტილს) თავის ნაკერების საბუდო ადგილებში არ იგუებს. გაქუქყინების დროს უსაბნოდაც ადვილად ირეცხება ციფ წყალში, ამას გარდა დიდ ხანსაც სძლებს. შთავარი მინც ის არის, რომ მისგან შალის ქსოვილი ძლიერ წააგავს სხეულის ზედაკანის ბუნებრივ ანატომიურ შენებას, რაც იმას გულისხმობს, რომ კანისა და შალის ქსოვილს შორის სუფთა ჰაერი თავისუფლად მოძრაობს, ეს ერთი მეორე შალის ქსოვილს ისეთი თვისება აქვს, რომ ეს ზომიერად აღიზიანებს სხეულის ზედაკანის ქსოვილს, რაც უაუოდ გამოიწვევს კაპილარულ სისხლის წონასწორობულ ცირკულაციას, მიმოქცევას. შექველია აქედან წარმოიშობა ერთგვარი ზომიერი სითბოც და როგორც ვიცით ბამბეული ქსოვილთა შედარებით იგი უფრო იცავს სითბოს.

3. სისხლის აღება და მასზე დამოკიდებული წესები ხევისურულში.

ხევისურული სისხლის აღება ისეთი რთული მოვლენაა, რომ მისი შინაარსის გადმოცემაში შეიძლება თვით ხევისური დაიბნეს.

ვეცდებით მინც, რამდენადაც შესაძლებელია, მკითხველს მივაწოდო სანდო ცნობები:

პირველად შევხებით კექნაობას, რომელსაც ხევისურული კრა-პრილობა ეწოდება.

ხევისურები ხშირად იწვევენ ერთმანეთს კექნაობაში, რაიცა უფრო ხშირად ხდება ხაჭმა, დუობაში, ან შემთხვევითა ქეიჟას დროს. აღათაა, რომ აუცილებლათ ერთმა გვარეულმა სხვა გვარეული გამოიწვიოს კექნაობაში. ერთი გვარის ხალხი კი ერთმანეთში იშვიათად წაიხზებებიან*), არასდროს ერთი მეორეს არ დასჭირან. კრა-პრილობა უ ათუოდ ხდება ორ სავარეულოს შორის. სჭირან ერთმანეთს მსუბუქად, ყოველ შემთხვევაში არა სასიკვდილოდ. თუ ვინც ცობაა კექნაობის დროს კაცი მოკვდა, ეს დიდ უბედურებას ნიშნავს, ორივე მხრისათვის, ე. ი. როგორც მკვლელისათვის, ისე მოკლულისათვისაც. ეს იმატომ, რომ ეს არას მიზეზი იმ გაუთავებელი დევნისა, შაშისა და გარიღებისა რომელნიც თან სდევნს სისხლის აღებას. უნდა აღანიშნოს რომ, კრა პრალიობის დროს დედაკაციები დიდ როლს თამაშობენ ხევისურეთში. თუ ამ დროს დედაკაცი გაუაუდგა მოჩხუბართ წინ, ან ხელი მოჰკიდა რომელსავე მათგანს, მაშინ, რაც უნდა მკაცრი ხასიათის იყოს ჩხუბი, რაც უნდა გაპრაზებული იყოს ორივე მხარე, ხმლით კინკლაობა უმაღლე სწყდება და გააფთრებული მოკექნავენ სცხრებიან.

*) იგულისხმება ახლო გვარეული, შორეულ გვარეულობაში თავისთავად ხდება კრა-პრილობა.

დენდაკაცის ჩარევის დროს, განსაკუთრებით, თუ მანილილი გადაადგო მან მოჩხუბართა შორის, ყველა ხეესური თავაზიანა ხდება და რაინდულად განწყობილი, უმაღლე სთმობს თავმოყვარეობას და სწყევტს დაწყებულ კეჭნაობას*).

კეჭნაობა ხდება ფარ-ხმლით. ცხადია, ვინც ფარ-ხმლის ხმარებაში მარდი, სწრაფი და მოხერხებულია, ის იმარჯვებს. ზოგი მათგანი ისეთი მარდი და გაწვრთნილია, რომ ერთ კრილობასაც არ მიიღებს და მოწინააღმდეგეს რამდენსამე კრილობას მიაყენებს. ხმლის ხმარებაში ისაა სახელოვანი, ვინც ერთს კრილობას არ დაიჩნევს და თვითონ კი ბევრს მიაყენებს მოწინააღმდეგეს. ყოველი ახალგაზრდა ხეესური არის დაკრილი შუბლზე, სახეზე, თავზე ან ხელზე. ყოველი ახალგაზრდა ხეესური ატარებს ფარ-ხმალს, ვინაიდან თვითველ მათ განს ჰყავს მტერი, რომელიც მუდამ უამს შეიძლება შეგზიდეს. ამიტომაც, რომ ისინი თუნდაც მოკლე მანძილზე უფარ-ხმლოდ არ გაივილიან. საუკეთესო ხმალი, რომლისათვისაც თვითველი ხეესური არაფერს დაზოგავს, არის ეგრეთწოდებული დავით-ფერული, შემდეგი მოდის ფრანგული და მერმე! კი დანარჩენები. თუმცა ჩვეულებრივ ერთ გვარეულთა შორის არ შეიძლება სისხლის აღება, მაგრამ ვინაიდან მათ შორისაც შეიძლება მოხდეს. ვთქვათ, ძმას ძმა შემოაკვდა. ამ შემთხვევაში სისხლი ვინ უნდა აიღოს? მაგრამ შემდეგ, როდესაც დრო გაივლის და უკვე მეოთხე მოდგმა წამოიზრდება მაშინ მოკლეულის მეგვიდრეები გაიხსენებენ წარსულში მომდარ ამბავს და სისხლის აღებით ემუქრებიან მეკლეულის შთამომავლობას.

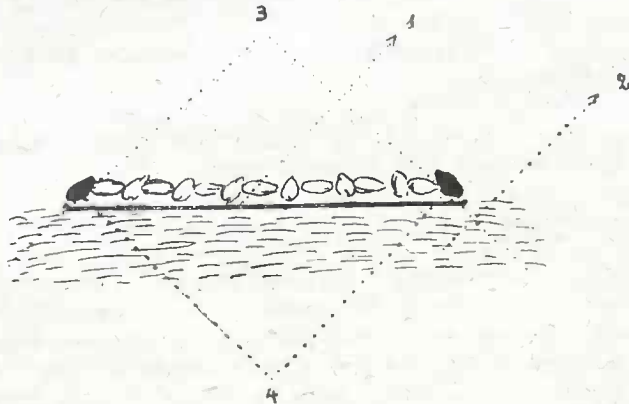
როგორც აღვნიშნეთ, ხეესურულ კეჭნაობას საზოგადოდ არ ახასიათებს საბედისწერო სისხლის ღვრა, არამედ, დიდი ხნის შეჩვევა - გაწვრთნის გამო კრილობის უმრავლეს შემთხვევაში არის მსუბუქი, პატარა და უხეივანო. ფრიად საგულისხმოა, რომ ხმალისა ან ხანჯლის მოქნევა კრა-კრილობის დროს გარკვეული ხასიათისაა. ხმლიანი ხელის მოქნევის მომენტში მხრისა და იდაყვის სახსრები არ მონაწილეობს, არც მკლავის მამოძრავებელი კუნთები, ამ შემთხვევისათვის აამუშავენ ბოლზე ზედმიწევნით გავარჯიშებულ მაჯის სახსრებს და მის მომხრელ კუნთებს (m. m. flexor carpi radialis et flexor carpi ulnaris) ხმლის დარტყმა რომ მკლავის სრული მოქნევის ძალით ხდებოდეს, მაშინ ყოველი მოქნევა უთუოდ საბედისწერო იქნებოდა. მოქნევის დროს მაჯის მიხვრა - მოხვრაც ფრიად ზომიერია. თუ ვინცობაა ჩვეულებრივ მოქნევის წრეს გადასცილდა დარტყმული ხმალი, ამის პირდაპირი მიზეზი იქნება გადაჭარბებული სიმთვრალე, რაც დიდად სანაღვლებელი ხდება გამათფიზლების შექმნე ორივე მხრისათვის; დამკრელი ნაღვლობს იმაზე, რომ 1) მთელი მკურნალობის ხარჯი მას დააწვევა (ექიმის მოყვანა, მისი ხელფასის გადახდა და ყველა ის, რაც საჭიროა დაკრილისათვის), 2) მას ადებენ განსაზღვრულ გადასახადს იმის და მიხედვით, თუ სად, ან სხეულის რომელი ნაწილია დაზიანებული. დაკრილი კი იმას ნაღველობს, ვაი თუ დაზიანებულმა სხეულის ორგანომ დაჰკარგოს თავისი ფუნქციონალობა, რომელიც მისთვის ყველანაირ

*) შეიძლება ეს რაინდული თავაზიანობა იქნეს დარღვეული ზოგიერთი გადაჯვარებულ ხეესურის მიერ, რომელნიც ძველთაგან გადმოცემულ ჩვეულებებს სათანადო ანგარიშს არ უწყვენ.

ნივთზე უძვირფასესია და რომელსაც ვერავითარი ფასიანი ღირებულება ვერ დაუბრუნებს. მეტად მწვავე და ღრმა დასახიზრებული ხევეურის ფსიხური განცდები, რომელმაც შეიძლება იგი თვითმკვლელობამდე კი მიიყვანოს. ბუნებრივად თავმოყვარე ხევეურს გაბზარული ან განახევრებული ფიზიკური სიცოცხლე არაფრად მიაჩნია და ის ადრე თუ გვიან თვითვე ხდება შეურაცყოფილი სიცოცხლის მკაცრი მსაჯული.

როდესაც ხევეური დასკრის თავის მოწინააღმდეგეს, როგორც ეს თქვითეს მისთვისაც ღიდად სამწუხაროა და ჩვეული ნუგეშით ეუბნება დაქრილს: „თეთრი ოქროთი აგიღესაც მაგ კრილობას“, ან „ბაჯალო ოქროთი შეგიმკობ მაგ კრილობასო“. ყოველმა ხევეურმა წინდაწინვე იცის, თუ რა მოვლის მას, როდესაც ის სკრის ვისმეს, მაგრამ მაინც ჩადის ამას, რადგანაც უცნაური ჩვეულება ისე მტკიცედ აქვთ გამჯდარი ძვალ-რბილში, რომ თუ ვინმე არ დასკრეს ვერ მოისვენებენ, ამის გამო ხევეურს ზოგჯერ რამდენიმე ათეული კრილობა აქვს მიყენებული.

კრილობის ღირებულების განსაზღვრა დამოკიდებულია იმაზე, თუ სხეულის რომელ ნაწილზეა იგი და რამდენად ღიდაა მის მიერ მიყენებული ზიანი. თუ კრილობა სახეზეა მიყენებული, მაშინ გამოანგარიშება ხდება მარცვლების დადებით. სახეო, რომ ვამბობთ, იგულისხმება შემდეგი ფარგლები: ზევიდან შუბლის სამი ნაოქი, ქვევიდან ნიკაპი და გვერდებიდან ყურის ძირები. ამ ფარგლებში მიყენებული კრილობას სახის კრილობა ჰქვია! და შემდეგნაირად ფასდება: როდესაც კრილობა სრულიად განიკურნება და მისგან ნაწიბურები

სურ. 42. კრილობა. კრილზე ხორბალი დაწყობილი. ზოგი გარდიგარდმო, ზოგი სწორად. უკანასკნელ მარცვლები რომლებიც გადავარდება. 1) კრილობა, 2) კუნთოვანი შრე, 3) უკანასკნელ მარცვლები, რომლებიც სათვალავში არ ითვლება, 4) მარცვლები, რომლებიც შედის სათვალავში

ლია დარჩება*) ამ დაჩნეულ ქრილობას გაზომვენ ძათით, დანიშნავენ მასზე კრილის სიგრძეს. ძაფს დასდებენ ფიცარზე, დაწყობენ ზედ წმინდა ხორბლის მარცვლებს: ერთ სიგრძეზე დადებულ მარცვალს უნდა გასწვდეს გარდი-გარდმო დადებული მარცვალი. გაწყობილი მარცვლები არ უნდა გადასცილდეს ძათით დანიშნულ წერტილებს. ორს მარცვალს (ერთს თავში და ერთსაც ბოლოში) მოაქლიან და შემდეგ დასთვლიან დანარჩენთ. ვთქვათ, აღნიშნულ წერტილებს შუა ზოთავსდა სულ ათი ზარცხალი, პირველისა და უკანასკნელის გამოკლების შემდეგ დარჩება რვა. თვითეული მარცვალი ნიშნავს თითო ძროხას, ან მის საფასურს, მაშასადამე, ასეთ შემთხვევაში დამჭრელმა დაჭრილის სასარგებლოდ უნდა გადაიხადოს რვა ძროხა, ან მათი საფასური. შეიძლება სახეზე სამი ან ოთხი ქრილობა მიყენებული, მაშინაც იმავე წესით ხდება მათი დაზომვა და რამდენი მარცვალიც მოთავსდა აღნიშნულ ქრილობაში, იმდენი ძროხა უნდა უზლოს დამჭრელმა დაზიანებულს. მაგალითად სამ ქრილში მოთავსდა 30 მარცვალი უკვე აღნიშნულ დაზომვის წესით ოცდაათს უნდა გამოვაკლოთ ექვსი მარცვალი**) დარჩება 24, მაშასადამე დამჭრელმა უნდა ზლოს ოცდაოთხი ძროხა, ან მათი საფასური (ნ. სურ. 32).

თუ ქრილობამ კაცის დასახიჩრება გამოიწვია, თუ მაგ. მას ხელი მოსჭრეს ან ხელის ნორმალური ფუნქცილობა დაერღვა ან რომელიმე თითი მოჭკვეთეს ან არა და ისე დასახიჩრდა კაცი, რომ იგი შრომის უნარი არ შესწევს და ინვალიდი გახდა, ამაზე თავ-თავისი წესი არსებობს ძველთაგან შემუშავებული სამაგიეროდ თუ, სახის გარდა, ასეთ ადგილას დაიჭრა ხეესური, რომ მის სხეულს არავითარი ნაკლი არ დაჰყვა, იმ შემთხვევაში დამჭრელს არაფერი არ ჰხდება ოღონდ მეტოქენი მტრებად რჩებიან და პირველ შეხვედრისთანავე დაჭრილი სამაგიეროს უზღის დაჭრითვე.

ყოველ დასახიჩრებულ ორგანოს თავისი განსაზღვრული ღირებულება აქვს. მაგალითად, ცერი ფასდება ხუთ ძროხად, სალოკი თითი—ოთხად, საშუალო თითი — სამად, უსახელო თითი—ორად, ნეკი—ერთ ფურად. როგორც ვხედავთ, თითები ფასდება მათი ფუნქციონალური მნიშვნელობის მიხედვით. თუ მთლიანად ხელი ან ფეხი დასახიჩრდა, თვითეული მათგანი ღირს 30 ძროხა, თუ თვალი დაზიანდა—ეს ღირს 30 ძროხა, ყურის დაზიანებისათვის 5 ძროხა დაწვებული. თუ ხვესრბა ხეესური მენჯის ახლოს ან მის არეში დასჭრა—დამჭრელი იხდის ხუთი ძროხას, შიმიდ თუ დასჭრა—მეტს. მენჯის არეში დაჭრას ხეესურები უწოდებენ საუმატიო ადგილას დასჭრა. თუ ხვესურმა მარცვლის ფიჭუბის საშუალებით. ეს არ შეეფერება სინამდვილეს, როგორც უკვე აღნიშნა უფრ. „მთაბოზი“ მასწ. ოზიაურმა.

*) ჩვენმა ნიჭიერმა მწერალმა მ. ჯავახიშვილმა თავის საინტერესო მოთხრობაში („თორსაყლო“) რომელიც ხეესურეთის ყოფა-ცხოვრებას ეხება ის ახრი გაატარა, თითქოს ქრილობის გაზომვა ხდებოდეს, როდესაც იგი ახალია, თვითონ ქრილობაში მარცვლების ჩაწყობის საშუალებით. ეს არ შეეფერება სინამდვილეს, როგორც უკვე აღნიშნა უფრ. „მთაბოზი“ მასწ. ოზიაურმა.

**) თუ რატომ აცლიან პირველსა და უკანასკნელს მარცვალს, ამასვე გარკვეული პასუხი ვერ მივიღე. როგორც მათს პასუხში შევამჩნიე, თითქო მარცვლების გამოკლება ნიშანი უნდა იყოს ერთგვარი პრატიკისა.

60 ძროხად. ასეთი ურყევა წესი გადასახადისა ყოველი ხეესურისათვის მკაცრი ლაგამია, რომელიც მათ თავდაპრილობას უკარნახებს გააფორებული სიბრაზის დროს. რასაკვირველაა, 30 ან 60 ძროხა ხეესურს ოჯახისათვის ეკონომიური განადგურებაა, და ცხადია, რომ ასეთი დიდი ჯარიმა, არამარტო ღარიბს, არამედ საშუალოსა და შეძლულ ხეესურსაც კი აფრთხობს. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ თვითელი ხეესურა ზედმიწევნით დაგეშილია იარაღის ხმარებაში ისე, რომ სახიფათო კრილობა არ მიაყენოს მოწინააღმდეგეს, და მართლაც უფრო ხშირად მათი კრილობა, მიღებული კეწნაობის დროს მსუბუქია და უხიფათო.

ხეესურის ბუნება ვერავითარ შემთხვევაში სალაჩრეს ვერ ეგუება, მაგრამ ამასთანავე ერთად მას ზედმიწევნით კარგად აქვს შეთვისებული პიროვნების ღირსება და ამიტომ იგი მუდამ დაჯანბნებულის, დამცირებულის, თავმო ვარება-შელახული ადამიანის მხარეზე დგას, თუნდაც ის მოსისხლე მტერი იყოს მისი. მაგალითად, თუ რამელიმე ხეესურის ძმა, ან შვილი ჩხუბის დროს იჯანბნებს მეშულეს, მაშინ ძმა ძმას, ან მამა შვილს კი არ ეხმარება, არამედ იმას, ვინც თავისი უძლურობით დაჩაგრულია. და ეს ხდება სრულიად ინსტიქტიურად. განურჩევლად იმისა, თუ ვინ ვის სჩაგრავს. სწორეთ ეს თვსებაა, რომ ანსხვავებს ხეესურებს სხვა მეზობელ მთიელებისაგან. მაგ. ფშაველმა თუ ვინმე დაიჯანბნა, მაშინ ყველა ამ დაჩაგრულს სცემს, ამცირებს. რაც დამახასიათებელია უხეში ბუნებისათვის.

ქორწილში ან სხვა რაიმე დიდ წვეულების დროს, ხეესურებს მუდამ ახლავს რამდენიმე სოფელში განთქმული, პოპულარული საპატრიო პირი, რომელსაც ყველანი მოკრძალებით და დიდი პატივისცემით ეპყრობიან, და რომელთა რჩევა-დარიგებას ყოველი ახალგაზრდა ხეესური თავაზიანად ექვემდებარება. ასეთი კაცი უნდა იყოს უსათუოდ ხანში შეაული, ან ყოველმხრივად დასრულებული ვაჟკაცი. ისე საზოგადოთ, ყოველ ხეესურ ახალგაზრდას შედარებით დიდი მორიდება, პატივისცემა აქვს ყველა ხანში შესულ მამაკაცისადმი. განურჩევლად ეროვნებისა და მიმართულებისა. თუ ახალგაზრდებში ჩხუბი გაჩაღდა, ან სხვა რამ ასეთი. საკმარისია ერთი შეძახება საპატრიო პირისა, რომ ისინი წამსვე გაჩერდნენ.

პირველი მკვლელობა, რომელსაც სისხლის აღება მოსდევს, განზრახ იშვიათად ხდება, მას უფრო შემთხვევითი ხასიათი აქვს. მოხდა თუ არა მკვლელობა მკვლელი იმავე წამს გარბის საიღაც შორეულ სოფელში. იქ, სადაც მოკლულის ნათესაობა, ან გვარეულობა არ იმყოფება. ხშირად მკვლელის მთელი გვარეულობაც აიყრება. კაცის შემოკვდილმა ხეესურეთში ნიშნავს გაცილებით უფრო მეტ უბედურებას, ვიდრე ადამიანის ჩვეულებრივი სიკვდესლი. მკვლელს სდევნის არა მარტო სინიდისის ქენჯა, არამედ მოკლულის მთელი ნათესაობა მთელი გვარი. და ის იძულებულია დაიშალოს. ეს დევნა და მალვა გრძელდება მთელი სამი წელი. ამ ხნის მანძილზე მოკლულის ყველა ნათესაობა თანდათანობით მშვიდდება, ვინაიდან დრო ყოველგვარ მძიმე შთაბეჭდილებას ანელებს. სამწუხარო შემთხვევის პირველ ხანებში მოკლულის ახლო ნათესაობა არ იკარებს მკვლელის მიერ მოგზავნილ შუა კაცებს. თუ სამი წლის განმავლობაში მოსისხ-

ლე მტერი ვერ შეხვდა მკვლელს და ის გადარჩა ამ ხნის მანძილზე, მაშინ მკვლელის ახლო ნათესაობა ფრთხილად და დიდი მოკრძალებით დაიწყებს მოლაპარაკებას შერიგებაზე.

თუ მოსისხლენი ერთმანეთს შემთხვევით შეხვდნენ გზაში, მაშინ მკვლელი მოიხდის ქუდს, დაადებს გზაზე და თვითონ გაიქცევა. მოკლულის ახლობელი თუ პატიოსანია, ქუდს აიღებს გაბერტყს და იქვე გზის ნაპირზე შემოდებს. თუ ქუდის დაგდების შემდეგ მტერმა ვერ მოითმინა და მოსისხლეს დაედევნა, ეს დიდი სირცხვილია და მას, როგორც არა-ვაჟკაცს ნათესაობა და მეზობლობა ყველა საშინლად გაჰკიცხავს.

თუ მკვლელის შორეული ნათესავი შეხვდა მოკლულის ახლო ნათესავს, მაშინ პირველი მხოლოდ თავაზიანად ქუდს მოახდის და ისე ჩაუფლის მას.

ხევესურული სისხლის აღების წესებში ჩვენ აქ მუხლობრივად გავცნობით მხოლოდ რიგის ყენებას.

როდესაც ხევესურს ხევესური შემოაკვდება (სულ ერთია, ნებსით თუ უნებ-ლიეთ), მკვლელი გარბას თავის არემარიდან (იმალება). იმ დღეს მოკლულს უკლავენ საკლავს. მკვლელის ოჯახი ან ნათესაობა მოკლულის ოჯახს მიტვერის დიდის სიფრთხალით საკლავს და უკანვე გამოიპარება. ამას ჰქვია საფლავე-სამარხის სამხსნელო. ამას მიჰყვება მიწად-მიღება (დასაფლავება). ამ დღესაც საკლავი იკვლება. შემდეგ მოდის სამძო და საღედო: ა) მკვლელის ბიძაშვილები მოკლულის ბიძაშვილებს ან გვარი გვარს გადაუხდის 5 ლიტრა სპილენძს და ერთ საკლავს. ამას ჰქვია სამძო. ბ) საღედო სავსებით წააგავს სამძოს მხოლოდ განსხვავება ის არის, რომ აქ მოკლულის დედის ძმებს გზაში ჰხედებიან მკვლელის მოძმეები ისეთივე ქონებრივი ღირებულებით, ე. ი. ახლა დედის ძმებს უნდა გადაუხადონ 5 ლიტრა სპილენძი*) და ერთი კურატი, დედის მხრივ ეს ხდება შუაკაცებით. უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ეს პირველი ნაბიჯები შერიგებისაკენ გადადგმრილი. ეს არის დასაწყისი იმ გრძელი შერიგების მანძილისა, რომელიც მრავალ მომდევნო ნაბიჯს იტევს. ამას მისდევს წყალწისქვილის სამხსნელო: მკვლელი თავის საკუთარ წისქვილში ვერ დაფქავს, თუ მოკლულის ჭირისუფლისაგან ნებართვა არ მიიღო. ამისათვისაც საკლავს გაუგზავნიან მოკლულის ჭირისუფალს. ამას მოჰყვება მუშაობის სამხსნელო: მკვლელმა მოკლულის ჭირისუფლისაგან ნებართვა უნდა მიიღოს თავის საკუთარ მამულში მუშაობისა.

სისხლის აღების წესებს ახლავს ერთი საყურადღებო მუხლიც: არ ზითი მკვლელობის მიზეზი შეიძლება შეიქნეს მაგალითად, ცუდი ენის მიტანა, სისინი, შეჩენა ასეთი მითქმა-მოთქმის გმირს, რომელმაც ნიადაგი მოუშხადა მკვლელობას, აჯარიმებენ ხუთი ქროხით, ან მათი სიფასურით. თუ მკვლელმა სხვისი იარაღით ისარგებლა, — იარაღის პატრონიც სათანადო ისჯება. ან თუ მკვლელმა მოკლულს დაჰკვლია*), მაშინ მას სასჯელი ემატება.

*] ხევესურული ლიტრა უდრის 4 კილოს ანუ 10 გირვანქას.

*) დაჰკვლია — შეხედა, უყურა.

შემდეგ იწყება პირ შესამყრელო ბიძაშვილებისა: მკვლელისა და მოკლულის ბიძაშვილები ერთი წლის შემდეგ ერთმანეთს შეხედებიან დიდ ხატში. აქ უნდა მოხდეს მოსისხლეთა პირისპირ შერიგება. მკვლელი თავისი ბიძაშვილებით ხატში ჰკლავს კურატს, აკეთებს ლუდს და, როდესაც მოკლულის ბიძაშვილები ფეხს შეწმინდებენ ხატში მაშინ მოშორდებიან ხატის სამრეკლოს და მის ეზოში, შორს, ცალ მუხლზე დაიჩოქებენ. ხევის ბერი და შუაკაცები მოსულთ მიაწვდიან ლუდით სავსე ვერცხლის თასებს. ესენიც თავიანთის მხრივ მიაწვდიან მორიდიბულებს ლუდს. თუ მოკლულის მხარე თავაზიანი ხალხია, ისინი მათ გვერდითაც დაისვამენ და თავიანთ ხელთ ლუდს ასმევენ, თუ არადა, სრული ნება აქვთ, ისინი არ მოიპატიჟონ. ამას მოსდევს ჯვარში შეჯდომა. საღამო ჟამს მკვლელს ჩუმიდ მიაცილებენ ხატში, ის იქ დაბაბს საკლავ კურატს (სამი წლისას) და ჩუმიდვე მოშორდება იქაურობას, საკლავი ჰრჩება ხევის ბერს და შუამავალ კაცებს. ამ ჯვარში შეჯდომით იწყება ფაქტიური შერიგება. ამას მოსდევს თოფის აღება. ეს წესი იმაში მდგომარეობს, რომ ჯვარში შეჯდომის შემდეგ მოკლულის ქირისუფალი ან მისი გვარეულობა თოფს აღარ ესვრის მკვლელს, ან მის მახლობელს. თუმცა შეიძლება მოკლულის ქირისუფალს გულში ისევ ედვას ჯავრი მკვლელისადმი, მაგრამ რაკი შერიგების გზას დაადგენ, ექვემდებარებიან კიდევ შერიგების ყველა წესებს (რა თქმა უნდა, თუ მკვლელმა და მისმა ნათესაობამ შეასრულა ყველა ის წესები და აღათები, რომელიც დაცული უნდა იქნენ, შერიგების პროცესებში). თოფის აღების შემდეგ ხდება პირ შესამყრელი მკვლელისა: სამი წლის შემდეგ მოსისხლეებს პირისპირ შეჰყრიან ხატში იმავე წესით, როგორც ბიძაშვილების პირშესამყრელოს დროს. ეს არის ფაქტიური საბოლოო შერიგება. ამის შემდეგ, თუ მკვლელი ან მისი გვარეული უხეშად მოიქცა, ან არ მოერიდა მოკლულის მახლობლებს, მაშინ მას აჯარიმებენ ხუთი ძროხით, ან ცხრა ცხვრით. ამას იქაურად ჰქვია ჯურჯუმი. შემდეგ მიდის პატივის მიცემა. ეს ნიშნავს მუდმივ კრძალვას მკვლელისა და მის ნათესაობისაგან მოკლულის გვარეულობისადმი. ამას მოჰყვება სასულდარმამკვდრო: მკვლელის მამულს მოსჭრიან ერთს დღიურს და გადასდებენ ნიშნად მუდმივი გაფრთხილებისა, რათა ყოფილ მოსისხლეთა შორის მსგავსი მარცხი არასოდეს აღარ განმეორდეს. შერიგების ყველა ამ ნაბიჯებს აგვირგვინებს თავ-სისხლის გათავება. უკანასკნელი მუხლი ხევსურებს შემოუღიათ 10-12 წლის წინად. ის მდგომარეობს შემდეგში: მკვლელობის ჩადენიდან 80 წლის შემდეგ ყოფილ მოსისხლეთა შთამამოვლობის შორის წინაპართაგან მომდინარე ფარული შუღლია ოსპობილი და დავიწყებულია. ამის შემოღებამდე, სისხლის აღებას ხევსურეთში არ ჰქონდა ვადა დადებული. ის გრძელდებოდა 7-8 თაობამდე. ამ უკანასკნელი მუხლით ხევსურული სისხლის აღება უსათუოდ განსაზღვრულია 80 წლით. სასტიკი სიმტკიცით დაკანონებულია, დაწერილია ქალაღზე და ინახება ერთ-ერთ დიდ ხატში. ამ ახალი წესის მიხედვით 80 წლის განმავლობაში მკვლელმა ყოველ წლის თავზე უნდა დაუკლას საკლავი მოკლულის ქირისუფალს. ხოლო მე-80 წლს უკანასკნელად ჰკლავს სამი წლის კურატს, იხდის 16 ძროხას, ან საფასურს და ამით სამარადისოდ თავდება სისხლის აღება მოსისხლეთა შორის.

მუხლობრივად ხევესურულ სისხლის აღებაში რიგის ყენება, მაშასადამე ასეთია: 1) მკვლელობის დღეს საკლავი, 2) საფლავ სამარხის სამხსნელო, 3) შიწად მიღება, 4) საძმო და სადღელო, 5) წყალ-წისქვილის სამხსნელო, 6) მუშაობის სამხსნელო, 7) არბითი, 8) პირშესაპყრელო ბიძაშვილებისა, 9) ჯვარში შეჯდომა, 10) პირშესაპყრელო მკვლელისა, 11) ჯურუმი, 12) სასუდარ-მამკედრო და 13) თავ-სისხლის გათავება.

გარდა რიგის ყენებისა ხევესურულ სისხლის აღებაში არის სხვა საეურადღებო წესებიც ასეთებია: უკვე ნახსენები თოფის აღება და პატივის მიცემა, საუკუნენმამკედრო, იოგის თავად ძებნა და მკედრის შეწირვა.

საუკუნმამკედრო. თუ მოკლულის მხარეს შემთხვევა მიეცა და მკვლელი ან მისი ახლო ნათესავი (ძმა, ძმისწული (და სხვ.) მოპხლა, მაშინ სისხლი სისხლში გაიბრება, მაგრამ ზედმეტად უნდა გადაიხადოს ხუთი ძროხა. ეს იმითომ, რომ ამ შემთხვევაში უკვე მკვლელობა განზრახ მოხდა.

იოგის თავად ძებნა. თუ ხევესურს ძმა ან ბიძაშვილა მოუკლა გარეშე მტერმა მაშინ ის სამაგიეროდ შურს იძიებს მტრის თორშეტ კაცზე ხევესურები ასე მაჯელობენ: „ადამიანს აქეს 12 იოგი აკრუმ... რამდენი იოგიც ჰქონდა ჩემს ძმას, იმდენ კაცს მოუკლავ მტერსო“. მკედრის შეწირვა. ამის შინაარსი იგივეა, რაც იოგის თავად ძებნისა, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ აქ შეადლება ხევესურმა თავისი მკედრის პატივსაცემად სხვა ვინმე გარეშე „მტერი“ მოჰკლას. ამას ის პირველი შემთხვევისთანავე ასრულებს. ამით იგი თავისებურ მოვალეობას იხდის აგრეთვე გარეშე მტრის მიერ მოკლულის ძმის წინაშე. მათი შეხედულებით შეწირული მკედარი საიქიოში ემსახურება იმას, ვის სახელზედაც არის შეწირული.

გამხსურული რჯული

სისხლის აღების წესები ხევესურეთში იგივე ხევესურული რჯულია. საბოლოოდ შერიგების დროს მკვლელი და მოკლულის პატრონი თავთავიანთ მხრივ ირჩევენ ოროდ ავტორიტეტულ პირს — პატივსაცემი მოხუცი ან ცოტად ხანში შესული პირები. მსაჯულები შეიძლება იქნეს 5-6 პირისაგანაც, როგორც ვიციტ ხევესურულ რჯულის მიხედვით ხევესურ მამაკაცის თავი ღირს 60-ცი; ძროხა ანუ მისა საუასური, ხოლო ამავე კანონმდებლობით ხევესურ დედაკაცის თავი ფასდება ნახევარი იმის, რაც ხევესურ მამაკაცის თავი, ე. ი. 30 ძროხა. ანუ მისი ფასი. ეს უკანასკნელი საკანონმდებლო მუხლი ხევესურულ რჯულში სხვათაშორისაა შეტანილი. თუ ჭინიცობაა რაიმე შემთხვევით მოხდეს ხევესურ დედაკაცსზე სისხლის აღება, რაც ძლიერ იშვიათაა ხევესურულ სისხლის აღების წესებში. შესაძლებელია ვინმე ხევესურის დაბეზლებათ, ენის მიტანით რომელაზე ხევესური უმძალესი სასაჯელით დაისაჯა, ე. ი. იგი დახვრიტეს ან ჩამოახევესეს, ასეთ შემთხვევაში თუ ხევესური უგუნური დაბეზლებითაა დასაჯილი, მკედარი არსებულ ხელისუფლების მიერ, მაშინ ხევესურული რჯული აქაც დაგეშებულ ძიებას აწარმოებს. თუ კი ხნის ძიების შემდეგ აღმოჩნდა რაიმე უსამართლო მოქმედების ნიშნები დამბეზლებლის მხრივ, აქ ის უკველად ისჯება სრულა ხევე-

სურული სისხლის აღების წესებით. შესაძლებელია მტრები ვერ შეარიგა მსაჯულებმა, მაშინ რჯული გადააქვთ უზენაეს მსაჯულთან—ხატში ეს უზენაესი რჯული მთელ ხევსურეთში არის—გულანის ჯვარი, რომელიც უძველესი და ყვე-

სურ. 43. ხევსურული რჯული. სურათზე აღნიშნულია გასამართლება. მომიჯნა-
ვან-შობა(უხე დაშორებული არიან, რომ ბკობის დროს წესრიგი არ დაარღ-
ვიონ, არ წაიჩხუბონ. გასამართლების დროს იარაღს ხდიან, რომლებიც იკვე
აწყვია ნახ. სტუდ. ერ. ბალიურისა.

ლაზე ძლიერი ხატია მთელ ხევსურეთში. გულანის ჯვარი ისეთი შრისხანე და ძლიერია, რომ მის წინაშე ყველა ხევსური იჩოქებს, თავს იხრის—სიმართლი-
სათვის ხევსურული რჯული და თვით ყოველი ხევსური ქვესკნელში ჩაძვრება
ოღონდ უსამართლობა, ლალატი, ბოროტმოქმედება ნუ დაიფარება. მაქამდი კი
ხევსურეთში ვერც მამაკაცის, ვერც დედაკაცის თავმოყვარეობა ვერ მოისვენებს.
სანამ სიმართლეს არ აღმოაჩენს. ამის დასამტკიცებლად ერთს თვალსაჩინო
მაგალითს მოვიყვანთ, რომლის მსგავსი ხევსურულ რჯულს, თავის დაარსების
დღიდან არ უნახავს, მაგრამ ამ ჟამად იგი ჩვენი თვალის წინ მოხდა. სოფ.
ბარისახოში ერთი ქვრივი ხევსური დედაკაცი მეორე ქვრივ დედაკაცს სამი-
წლის განმავლობაში ხშირად აყვედურიდა, რომ ვითომ მეორეს თავის ქმარი
ნაქურდული პერანგით დაემარხოს. ეს უმართებულო ცილის წამება, დაყვედრება
მართალ მეწყინას (ხევსური ქალის სახელია) ნემსივით გულში ესობოდა და
მწარეთ აღონებდა: დროთა სვლაში აშეკა მომეტებულად უზშირებდა უსაფუ-
ძლო დაყვედრებას. მეწყინას ხშირი ცილის წამებისაგან იეგსო მოთბინების
ფილა და ერთს უქმი დღეს დაუძახა იმ ხევსურს, რომლისათვისაც ვითომ მას
პერანგი მოეპაროს მკლარი ქმრისათვის საფლავში ჩასაყოლებლად, შეპყარა მთე-

ლი სოფელი სასაფლაოზე და მათ წინაშე საყვარელი სამი წლის მკდარი ქმარი საფლავიდან ამოიღო, ახადა პირს თავის ძვირფას მკვდარს. მიიყვანა მასთან ის ხევსური, რომელსაც პერანგი დაეკარგა, მოჰკიდა ხელი ჯერ კიდევ გაუხრწნელ გულ-მკერდის, ნაწილზე ნაქრელა, მოქარგულ, შალის პერანგს და შეეკითხა მას: არის თუ არა მისი ის? პასუხად სრული უარი მიიღო და მეწყინამ შეკრებილი ხალხი დააწმუნა იმაში, რომ თავისი საყვარელი მკვდარი ქარისათვის თავისივე ხელით ნაქრელა-მოქსოვილი პერანგი ჩაუყოლებია საფლავში. ამ უცნაური ფაქტის შემდეგ, მეწყინა გამართლდა ხალხის წინაშე და აშეკა კი გაშვდა. თითქმის მთელი ხევსურეთი აახმაურა, შეაწრიალა ამ სამწუხარო ამბავმა ჯერ ერთი მიტომ, რომ მკდრის სამარინდან ამოთხრა არ არის წესად ხევსურეთში და მეორეს მხრივ ამ უჩვეულო ამბავმა როგორც მკდრის ქარისუფალს, ისე მთელ სოფელს სიმწუხარე განუახლა. მეწყინამ ხელმეორედ ახალი სამოსით დამარხა თავისი საყვარელი ქმარი და ისევ განაჩლებული სიმწუხარე უეჭვო თავის გამართლებით შეიმსუქა. მეორე დღესვე დაინიშნა რჯული, რომელსაც •შექას 16 ძროხა მიუსაჯა საერთო ხევსურულ წესის მიხედვით, მაგრამ რჯულმა მიიღო რა მხედველობაში აშექას ობოლ-ქვრივობა დაკაცრებული გადასახადი საგრძნობად შეუმცირეს—ხუთმეტე მანეთის საფასურით*), მკდრის საფლავზე ერთი საკლავის დაკვლით და უკე თუ მან განიმეორა ასეთი ბრძოლი ცილის წამება. იმ შემთხვევაში სოფელს ნება მიეცა სრულიად აკვეთოს იგი და გაძეონ სოფლიდან. ვიმორებით ეს ამბავი პირველი შემთხვევა მთელ ხევსურეთში.—რჯულის დროს შესარიგებულ მტრებს იარაღს ახდიან და დაკითხვას დროს ერთ-ერთი მოწინააღმდეგე შორე-ახლო უნდა იდგეს მოფარებულად, რომ მსაჯულების ბუობის დროს წეი არ დაირღვეს მტრების მოუთმენილ ჩარევით.

როგორც თვით ხევსურები გადმოგვცემენ, მთლიან ეს რჯული უძველეს დროს დაუწყებიათ, პირველად — ლიქოკის ხეობაში, სადაც ყველა კუთხის ხევსურებს მოუყრიათ თავი და დაუქანონებიათ ყოველივე ზემოაღნიშნული. ამ ლიქოკის ხეობაზე არის დიდი ხატი — იახსარი, რომლის გალაყანაც დგას ერთი ძველის ძველი იფნის ხე, რომელსაც სახელად ჰქვია საბჯოს ხე ანუ ბუობის ხე

ამ განმარტებით ვათავებთ საუბარს ხევსურულ სისხლის აღების წესების შესახებ. ჩვენ აქ ზოგადად შევხებით სისხლის აღების წესებს ჩვესურეთში, ჩვენ ვერ აღვნიშნავდით და ვერ ავწერდით ყოველივე ამ წერილმანს, რომელიც უმარაგია ხევსურული სისხლის აღების დროს. მაგრამ ნათქვამიც საქმარისია, რომ მკითხველმა ნათელი წარმოდგენა იქონიოს ხევსურების ამ ჩვეულებაზე. ასეთი ჩვეულება სხვაანაც არის შენახული მაგ. სვანეთში, მოხვევებში და სხვა ტომის ხალხშიაც. ყოველ ასეთ ხალხში სისხლის აღების წესს ახასიათებს თავისებურობა, რომელიც გამოვლინარეობს ამა თუ იმ ხალხის ყოფა ცხოვრებისა და ზნე-ჩვეულებებიდან. ჩამდენადაც ნებას მაძლევს ჩემ ხელთმასწავლომი მასალა, ვფიქრობ, რომ ხევსურული სისხლის აღების წესი მეტათ რთული და თავისებურობა.

* ხუთმეტე მანეთად ღირებულნი ვერცხლის თასები უნდა შესწიროს ხატს საფლავიდან ამოთხრილი მიცვალებულის სახელზე—მუდამ მისი სახელის მოსახსენებლად.

აკვანში დანიშნვა.

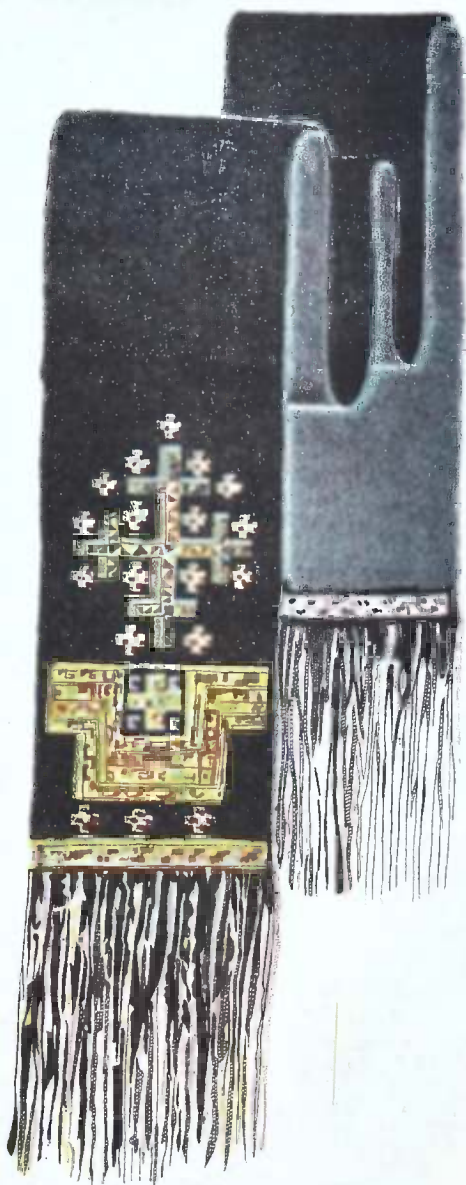
აკვანში დანიშნვა ხევსურეთში მეტად საგულისხმო მოვლენაა, რომელიც პირველად უნდა იქნეს განხილული საქორწინო წესების მოთხრობისას.

აკვანში დანიშვნას ხევსურეთში არა აქვს მასიური ხასიათი, მაგრამ უტყუარი ფაქტია, რომ იგი არც თუ იშვიათად ხდება. შეიძლება ითქვას, რომ აკვანში დანიშვნა იძლევა დაახლოებით 10 პროც., ე. ი. ყოველ ას. დაქორწინებაში ათი აკვანშივეა დანიშნული.

სამწუხაროდ უნდა აღენიშნოთ, რომ მთელ ხევსურეთში საზოგადოდ დაქორწინებათა რეგისტრაცია არ ხდებოდა წესიერად. რაც ხდებოდა და როგორც ხდებოდა, იმათაც კი ვერ ვისარგებლეთ, რადგანაც ქორწინების წიგნები, რომლებიც ძველად ყოველ ეკლესიაში უნდა ყოფილყო, რევოლუციის შემდეგ კი დაკარგულა. ამიტომ ჩვენი ცნობები მარტო ზეპირ გამოკითხვაზეა დაყრდნობილი. შეიძლება ბევრი რამ გამოგვრჩა, მაგრამ იმედი გვაქვს, ნაკლს შეავსებენ სხვა მკვლევარები.

აკვანში დანიშვნა ხევსურეთში ასე ხდება: პირველად პატარა საქმროს მკვიდრი ბიძა მიდის პატარა საცოლის შშობლებთან სანიშნო ნივთებით. და ნიშნის სახით უტოვებს მოჰავალ საპატარძლოს ვერცხლას ფულს ან ძეწვეს, რომელსაც იქაურად ყაწიმი ან აბზინტი ეწოდება, ეს აზის პირველი ნაბიჯი აკვანში დანიშვნის ცერემონიისა. უფრო მნიშვნელოვანი კი ის არის, რომ დედამთილ-მამამთილი და სასიძოს ახლო ნათესაობა იყიდის სამ არშინ „ფარჩას“ (ქსოვილს, მატერიას) დააბნევს ზედ ყაწიმებს, ფულს, შეძლებისდაკვარად სხვა ძვირფას სამკაულს, გამოხდანი არაყს, დააცობენ ქალებს და გაემგზავრებიან აკვანში მყოფის პატარა რძლის სანახავათ. უკანასკნელ სანიშნოს მათებურათ ნიშან-სამთხვრო ჰქვია. ამის შემდეგ ორივე მხარეთა შორის გაიბმება უკვე ჩვეულებრივი სამოყვარო ძაფი და ითვლებიან ნამდვილ მოკეთებელად. მაგრამ აკვნის პატარეებმა ამის შესახებ არაფერა იცან მანამდე, სანამ არ წამოიზრდებიან.

ხშირად, რაიმე მიზეზის გამო, მოყვრებს შორის შეიძლება ჩამოვარდეს უთანხმოება და დიდი ხნის მოყვრობა დაირღვეს, მიზეზი უფრო შომეტებულ შემთხვევაში გამოწვეულია ხოლქ იმით, რომ უკვე ბჭუაში შესულ მომწიფებულ ახალგაზრდებს ერთმანეთი საცოლქმროდ შეიძლება არ მოეწონოთ და მათ შორის საუღაბოდ შესწყდეს ჩვეულებრივი სამზაფისი ქორწინებისათვის. ამისათვის მათ დიდი ბრძოლაც არ სჭირდებათ. საკმარისია მაგ. პატარა ამიზეზება და მოტანილი ნიშნის უკანვე მოთხოვნა. ამით შეიძლება გათავდეს ყოველივე. მხოლოდ ეს კია, რომ უკეთეს საქმროს სახლში ერთხელ მაინც შევიდა საპატარძლო, მაშინ საქმროსაგან მიტანალი ყველა სანიშნო ნივთი საცოლეს რჩება. სანამ აკვანში დანიშნული პატარეები აიზრდებოდნენ, მანამ მოყვრებს შორის დიდი პატივისდება სუფევს: ხათრი, მორიდება, რაინდული თავდადება, ნდობა, სიყვარული და სხვა. თუ დაუწუნება ცოლისა ქმრის მიერ დაქორწინების შემდეგ მაშინაც ვერაფერს მოითხოვს უკან, მისთვის ყველაფერი დაკარგულია და დაუბრუნებელი, რაც ცოლელულისას მიუტანია, შესაძლებელია ცოლმაც დაიწუნოს ქმარი. ამ შემთხვევაში კი ქმარს შეუძლია ცოლს მოსახოვოს, უკლებლივ აუნაზღაუროს

სეფსურული მანძილი

ნახ. დარ. ძნელაძისა

ყოველივე ის, რაც ამ ხნის მანძილზე დაჰხარჯვია. მაოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ რომ დაქორწინებიდან დიდი ხნის შემდეგ დაანება თავი ქმარმა ცოლს, მაშინ ცოლი მოითხოვს თავის ოჯახში ნაამაგვეს, საკუთარ ნაშრომს, რომელსაც ხევსურულად ნაშაშვერალი ეწოდება, დაქორწინებას მინც და მინც ვადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს, დაუქორწილებელაც რომ იკოს ქალი, იგი მინც თხოულობს საერთო წესის მიხედვით ხუთი ძროხის საფასურს. როდესაც ვაჟი თავის პირველ საცოლესთან, ან ცოლთან სრული განშორების საქმეს დააბოლოვებს, მაშინ მას თავისუფლად შეუძლია მეორე ცოლი მოაყვანოს სახლში, თუმცა ასეთი რამ შეიძლება საქმის სრულ გათავებამდინაც მოხდეს.

ქმრისა და ცოლის უფლებრივი მდგომარეობა იმდენად განსხვავებულია, მამაკაცი ხევსურეთში, რომ საკმაოა მამაკაცისათვის ოდნავი ეჭვი იმაში, რომ ცოლი მას სწუნობს, რომ მაშინვე მის შეუმჩნეველად და დაუკითხავად მოიყვანოს მეორე ცოლი, მოიყვანოს იმ მოსაზრებით, რომ დაასწროს მოწუხარის ცოლის ცუდ განზრახვებს და წინდაწინვე შურისძიებით მინც ინუგეშოს თავი. ასეთი მოულოდნელი გაწმობებით პირველი ცოლი იძულებულია დასტოვოს ქმრის სახლი და შეურაცხყოფილი დაუბრუნდეს თავის მშობლების მშინას. *) ამ შემთხვევით მშობლებიც შეურაცხყოფილად გრძობენ თავს და განებივრებულს ყოფილ სიძეს აიძულებენ გადაახადოს სამეორედო. ეს იმ შემთხვევაში, თუ ქალიმა დაქორწინების, ან მოტაცების შემდეგ დაყო ქმრის ოჯახში ერთი წელი. პირველი ქმრის უფლებამოსი ისიც შედას, რომ ფაქტიურად განშორებულ ცოლს, თუ მოისრუვა, არც კი მისცეს ნება სხვაზე გათხოვდეს იტანჯება, სანამ მოწყალეობას არ მიიღებს მისგან, რომ სხვაზე გათხოვდეს, სამწუნობროს ლებულობს, როგორც ერთი, ისე მეორე მხარე თუ პარკელი ქმარი ბუნებით მრისხანე და შეუბრალებელია, მაშინ ის არ შედის დედაკაცის მდგომარეობაში და სრულიადაც აუკრძალოს გათხოვება. ასეთ შურისძიებას მათებურათ ჰქვია კვეთილში ჩასმა.

ხევსური საზოგადოთ ხოლერიკული ტემპერამენტისა და მზგავსი შურისძიება ხშირია მათ მიერ განშორებულ პირველ ცოლებზე. თუ ეინმემ გაბედა და მის ნებადაურთველად ყოფილა ცოლი წააყვანა, მაშინ საქმე სისხლის აღებამდე მიდის. რასაკვირველია, შეიძლება შერიგებაც მოხდეს, მხოლოთ აქ დაკული არის განსაზღვრული წესები, სახელდობრ.

თუ შერიგება მოხდა, მაშინ კაცი თავისი ნაცოლუვის ახალ ქმარს წაართმევს (გადახდევინებს) 16 ძროხას. ეს მოხდება იმ შემთხვევაში, თუ აზიზეზებულმა მოწინააღმდეგემ არ მოჰკლა თავისი ჯიუტი მედიდური თავმოყვარეობას შემლახავი.

შერიგების, ანუ, უკეთ, გასამართლების დროს შეიძლება ცოლის მეორე ქმარს არ გადახდეს ზემოაღნიშნული 16 ძროხა. ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად მართალია ესა თუ ის მხარე. ცოცხალ ქმარს გამოკრებული ცოლი რომ სხვაზე გათხოვებულყოფოს იშვიათად მომხდარა. ასეთა რამ უფრო მაშინ ხდება

*) თუ შვილი ჰყავთ მათ იმ შემთხვევაში, ქალი იქნება თუ ვაჟი, მათი წესების მიხედვით კვთუნის მამას და არა დედას.

თუ ცოლს ნაქმარევი მკვდარი ჰყავს, ანდა ჯერ კიდევ მამის სახლშია იგი და სასიძოსას არ გადასულა. მაგრამ თუ ქმარი ნებას მისცემს დაწუნებულ ცოლს, მაშინ შეუძლია გათხოვდეს.

დანიშნულ სარძლოს ნება არა აქვს არა თუ საქმროს სოფელში მივიდეს რაიმე საქმზე, არამედ მის ახლოსაც გაიაროს უმანდილოდ. თუ აუცილებლად საქაროა იქ მისვლა, მაშინ საპატარძლო ღამით უნდა მივიდეს და ღამითვე წამოვიდეს, თორემ, თუ ვინცობაა შენიშნეს, რომ ის ხსენებულ სოფელში დადის, მაშინ მას გაჰკიცხავენ საქმროს ახლო მეზობლები. თუ სასიძოს სოფელში ნარევი მოსახლეობაა, დანიშნულ საცოლეს შეუძლია იქ მისვლა, მაგრამ სხვა საგვარეულოში, და არა საქმროსაში. მის ახლო გვარეულში, წესის მიხედვით, აკრძალული აქვს აშკარა მიმოსვლა, (ჩუმაღ კი შესაძლებელია).

მიუხედავად ყველა ამ წესებისა, მომავალი პატარძალი საქმროს ოჯახში თითქმის სრულ ყვერაღ ითვისება და ყოველ საოჯახო, საღვთ-საწაულო დამზადებულ ტაბლაზე თავის წილი აქვს, როგორც საქმროს მშობლების მხრივ, ისე მის ახლო ნათესაობის მხრივაც. თუ დაქორწინებამდე ფათერაკი მოხდა და ერთი მათგანი მოკვდა, მაშინ ჩვეულებრივ მკვდრის საპატრეცემლოდ დოღს მართავენ. თუ მშობლები, არ ჰყავს, იმ შემთხვევაში დოღს მართავს ახლო ნათესაობა: წაღლენ ცხენებით იქ, სადაც მკვდრის საცოლესთან მომზადებულია სუფრა, ანუ ხევსურულად-ცხენთ-ტაბლა. დოღის ცხენები უნდა იყოს მკვდრის ახლო ნათესავების მხრივ: ბიძისა, ბიძაშვილებისა, სიძისა და სხვა. მკვდრის დამარხვის შემდეგ, სრული წლის განმავლობაში მისი მთლიანი ტანისამოსი (ხევსურულად ტა ავა რი) ხელუხლებლად ინახება, წლის შემდეგ, ე. ი. როდესაც ჩვეულებრივ ტალავართ ალება მოხდება, ტანისამოსს გადასცემენ იმას, ვინც დანიშნულებს შორის ცოცხალი დარჩა: საქმროს ან საცოლეს. ვინც ცოცხალი რჩება, გლოვობს ერთ წელს, შემდეგ კი შეუძლია დაქორწინდეს.

დანიშნულის დედა, ე. ი. სიღვდრი თავის სასიძოს ხმას არ გასცემს მანამ, სანამ მის ქალს შვილი არ გაუჩნდება, მხოლოდ სასიძოს სახელს ან სიძისას ის არასოდეს არ ახსენებს და ამიტომ მათ შორის საუბარი ხდება ჩვეულებრივ მესამე პირის დახმარებით, ან არა და თავისთვის ლაპარაკობს, სასიძოს საყურადღებოდ, ეგე ითქმის სიმამრ-ხედაც, რაც შეეება დედამთილ და მამამთილს, მათ მიმართ კიდევ უფრო მეტი სიძლიერით არის გამობატული ეს უცნაური ჩვეულება საპატარძლოს მხრივ, რაც გულისხმობს დიდ პატივის დებას, დაფასებას, მორიდებას უფროსსადმი. დანიშნულის ოჯახში სასიძო ჩვეულებისამებრ არ მიდის, ვინაიდან ეს მისი მხრით იქნებოდა უხეშობა. დაქორწინების შემდეგ, სასიძოს, ვინმე ახლობელ ახალგაზრდა კაცის თანხლებით საცოლის ოჯახში მიაქვს არაყი, ლუდი, ან სხვა რაიმე მოსაკითხი იმ შემთხვევაში თუ საცოლე უკვე ქმრის სახლშია დაშვებულად. ამ უკანასკნელ ადათს ხევსურულად ეწოდება სასიძოდ მისვლა.

ახალი წლის პირველ დღეებში საქმროს ახლო ნათესაობას დანიშნულ საცოლესთან მიაქვს ბეღის კვერა, რომელიც მათი შეხედულებით სიმბოლოა მტკიცე სიცოცხლისა, სასიამო-ტკბილო ცხოვრებისა მომავალში. წესით ეს კვერი

უნდა სქამოს მხოლოდ სარძლომ და არა სხვა ვინმემ, (მაგრამ ეს წესი სინამდვილეში ზოგჯერ ირლევია).

ჩვეულებრივი დაქორწინება ხევსურეთში.

ჩვეულებრივი დაქორწინება ხევსურეთში სულ განსხვავებულ ფორმებს იძლევა. როგორც სხვადასხვა ზნე-ადათებში, ისე აქაც ხევსურები რადიკალურად განსხვავდებიან სხვა ტომის ხალხისაგან.

დაქორწინების წლები ხევსურეთში დედაკაცისათვის უფრო უახლოვდება მომწიფების წლოვანების პერიოდს, ვიდრე მამაკაცისათვის, სწორია შემთხვევა (და ეს წესადაც არის მიღებული) რომ დედაკაცი, რომელიც თხოვდება—ან ათხოვებენ, უნდა იყოს 21 წლისა მაინც. საქორწინო ვაჟი გაცილებით უფრო ახალგაზრდაა, ვიდრე გასათხოვარი ქალი. შეიძლება ითქვას, რომ თუ ვაჟი ფიზიკურისა და ფსიქიკური მხრით რამოდენადმე მოუწიფებელია, ამას ერთგვარად ქალის მომწიფებული ორგანიზმი შეავსებს და ამიტომ მათი ჩამოშვება, სხვა უგუნური ჩვეულებით რომ არ ანადგურებდნენ, უთუოდ მტკიცე საფუძველზე დგას.

ჩვეულებრივ ქალი ქორწინდება 23—25 წლისა და სწორია შემთხვევა, რომ 30—35 წლისაც გათხოვდეს. რამდენად უფრო ხნიერი გათხოვდება ქალი, იმდენად უფრო სახელია მისთვის თანახმად არსებული წესისა, დაქორწინების პერიოდი იტევს 23—35 წ. წ. და არავითარ შემთხვევაში იმას არ გადასცილდება. მამაკაცების საქორწინო წლები უდრის 20—21, და მაქსიმალური კი 25 წ. რასაკვირველია, შეიძლება იყოს გამოწკისებაც, როგორც ქალების საქორწინო წლების მხრივ, ისე მამაკაცების მხრივაც.

ლიზან თუ გელიშნებოლა, ვინ გშეელდა ქერის მკასაო,
ქალი ვარ ოცის წლისაი, ჯალაფნ მადლევენ ქმარსაო.
ნეტაეინ ხევსურიშვილი დამანებებდა თავსაო,
ან ქალადღს განოღზანენიდა სიტყვას მაველი თქმასაო.
ზაფხულის შასელას მაველი უნდა გადაშრას მთასაო,
ავებალ გამავარჩევედი ჩემის გუნების ქმარსაო.

წინანდელ დროში მთელ ხევსურეთში ახალგაზრდა მამაკაცები ცოლს ვერ ითხოვდნენ მანამ, სანამ „ულვაშებს კბილით ვერ დაიჭერდნენ“. ო თუ ეს მართალია, ჩანს, რომ ხევსურები წინად დაქორწინებისათვის ხელმძღვანელობდნენ მხოლოდ გარეგნულ სქესობრივ მომწიფების ნიშნებით, რომელნიც მეცნიერულთვალსაზრისით ბუნებრივ (ფიზიკურს და ფსიქიკურ) მომწიფებას სრულებით არ გულისხმობს. ეს ძველი წესი დაქორწინებისა ნორმალურ პერიოდს მაინცაღამაინც დიდი მანძილით არ არის დაშორებული.

საკუთარი ჩვენი დაკვირვებით და ამბულატორიულ ავადმყოფთა რეგისტრაციის მიხედვით, რომლებსაც ხუთ წელიწადს, ვაჭარმოებდი ფშავ-ხევსურეთის

*) ამ ლექსიდან ნათლად ჩანს, თუ როდის თხოვდება ხევსური ქალი, და ისიც აშკარად და გამოთქმული, რომ ხევსურ გასათხოვარ ქალს ძალდატანებით გათხოვება არ სწამს.

ფუქელიან სახლში, სადაც მარჯვენა ხელჩაკიდებულნი დადე-დედოვალნი პარველად შეეკვნ. ახალ რძალს მარჯვენა. ფებს ხსენებული მანდალოსანი გადაადგმენინებს კარის ზღურბლზე და პირდაპირ დასვამს სადიასახლისოზე, ე. ი. იმ ადგილას, სადაც ჩვეულებრივად დიასახლისი ჯდება. დაჯდება თუ არა, მაშინვე ჩაუხსენ კალთაში ვისმეს პაწია ვაჟს, რომელიც სიმბოლოა ვაჟიშვილის შეძენისა. კალთაში ბავშვს ჩამსმელი პატარძლს შემდეგი სიტყვებით მიჰმართავს: „ემისა აღისები მოგცეს ღვთისა“-ო თავის მხრივ ახალ რძალი პატარა ბავშვს მისცემს ხელში ქადის პაწია კვერს, რომელიც მას ჩვეულების თანახმად თანვე უნდა ჰქონდეს საგანგებოდ ვაკეთებული. ხანგრძლივი ბედნიერი სიცოცხლის ნიშნად, ახალ მოყვანილს თავზე აყრიან თეთრ ფეკილს და თან ლოცვენ: „ესე თეთრად აგაყვავოს ღმერთიჩოა.

ყველა ამის შემდეგ დედამთილს ულოცავენ მექორწილენი და ახლო ნათესავები. ამავე დროს მყარიონებს მასპინძელი სხვა სახლში უწყობს მაგიდას და ისინი იქ შეექცვიან მზიარულ ქეიფს.

ახალ მოყვანილს მანდილის კანკი (თავსახურის კუთხე, ყურა) წყის მიხედვით ჩაკეცილი აქვს მისსავე ნაეცეცეში. მილოცვების შემდეგ ხნერი დარბაისელი დედაკაცი მანდილის ერთ-ერთ კანკს მოუფონებს და გადმოუღებებს, რომელიც ქმართან აძრახებამდა*) ექნება ჩამოშვებული. აძრახების შემდეგ ისევ ჩვეულებრივ გაიკეთებს მანდილის ყურს და აქვს მუდმივ ჩაკეცილი. მას მხოლოდ მაშინ ჩამოუშვებს, როცა ვინმე ახლო ნათესავი გარდაეცვლება. ექვსი დღე-ღამის განმავლობაში (გარდა ძალის საათებისა) ახალი რძალი სულ ფეხზე დვას და მოქმედობს, აკეთებს (გარდა წყლის მოტანისა და პურის გამოცხობისა) ყოველგვარ საოჯახო საქმეს, აქ მას აფასებენ, სწონიან, სინჯავენ, როგორც შინაურები, ქმრის ნათესაობა, ისე მასლობელი მეზობლები, რომლებიც ჩვეულებრივ სოფლის ცხოვრების მკაცრად გამოცდილ აუღიბოროიას წარმოადგენს.

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ექვსი დღის შემდეგ ახალი რძალი ბრუნდება თავის სახლში და იქ რჩება ერთი წლის ვადით. იმ შემთხვევაში, თუ ქმრის ოჯახმა ერთი-ორი დღით სთხოვა, ის მოვა, მოასაქმებს ყოველივე იმას, რისთვისაც დაიბარეს და ისევ წავა. შესაძლებელია ერთი წლის მანძელზე რომელიმე მათგანს რაიმე ფათერაკი შეემთხვა და გარდაიცვალა, მაშინ მასზე ხარჯის გაწვევას ორივე მხარე თანაბრად კისრულობს. ვინიცობა ახალი რძლის წაყვანის დროს გზაში მოხდა ფათერაკი და პატარა რძალი მოკვდა, ასეთ შემთხვევაში გაველილი გზის მანძილს გაზომვენ, შეადარებენ გასავლელ ბილიქს სიძის სახლამდე და საითაც მოკლე მანძილი აღმოჩნდება, —ის კისრულობს მიცვალებულის დამარხვას. ე. ი. თუ სიძისაკენ გაზოვიდა მოკლე გზა, სიძე მარჯავს მიცვალებულს, თუ პატარ-რძლის მშობლებსაკენ აღმოჩნდა მოკლე შარა, მაშინ მშობლები ან ახლო ნათესავები იდებენ თავზე მკვდრის დასაფლავებას. შეაძლება ორივე მხარეზე თანაბარი მანძილი გამოვიდეს, იმ შემთხვევაში ერთიც და მეორეც თანასწორად ინაწილებს დამარხვის ხარჯებს. გაივლის თუ არა ერთი წელი, გათხოვილ ქალს ძმა ან ბიძაშვილი წაიყვანს ქმართან, რის შემდეგაც ის

* აძრახება ანუ საუბარი ცოლს აკრძალული აქვს ქმართან დაწოლამდე.

სამუდამოდ რჩება ქმრის სახლში და, ცხადია, ითვლება დამკვიდრებულ წევრად-ოჯახში. მაგრამ ჯერ კიდევ ყველა საკუთრება კი არ მიაქვს თან ქმრისას, არამედ მისა ნაწილი. მაგალითად, მას აქვს ორი ხელი ტანისამოსი, ერთი მიაქვს, მეორეს სტოვებს თავის სახლში. ეს იმიტომ, რომ მას შეიძლება მალე მოუხდეს ქმართან განშორება და ამასათვის ერთი წყვილი ტანისამოსი მომზარებული აქვს ამ მოსალოდნელ შემთხვევისათვის. სახელსაქმო: საქსოვი, საკერი და სხვა, რომელიც ყოველ გასათხოვარ ხევესურ ქალს ჩვეულებრივ ბლომად აქვს, მიღებულია სულ ყველა წაიღოს ქმრის სახლში.

როგორც ვთქვით, ხევესური ქალები გვიან თხოვდებიან და ეს იმიტომ, რომ ძლიერ ეძნელებათ მოშორება ახალგაზრდული ცხოვრებისა, რომელიც ადამიანის სიცოცხლეში მხოლოდ ერთხელ მოდის, და თანაც გათხოვებას შემდეგ ჰკარგავენ თავის უფლებას; ისინი ამბობენ: „გათხოვებით ცალი ფეხი სამარეში გადავდგი“-ო.

გათხოვილი დედაცაი ცხენით ქმრას სოფელში ვერ შევა იმიტომ, რომ ეს გულისხმობს მოურიდებლობას, უხაზრობას და თათქმის უნაქმობასაც კი. ხევესურელი ჩვეულების მიხედვით, ახალ ჯვარდაწერილნი ერთი წლის განაჯვ-ლობაში ისე არაან, როგორც სწორ-ფერნი, ე. ი. ამ ხნის განმავლობაში მათში სქესობრივი კავშირი არ ხდება. ამ ხნის განმავლობაში დროს ატარებენ მხოლოდ სატრფიალო სიამოვნებლობას და ალერსში. ჩვეულებრივ პირობებში ქმართან დასაწოლად ცოლი მიდის. ცოლს სრული უფლება ენიჭება ყოველგან წასვლა-წამოსვლაში. ყავსა მხოლოდ ხევესურთან შეიძლება და სხვა კუთხის აკლთან არავითარ შემთხვევაში. ცოლი ოჯახში ქმრისაგან შექმნილ ქონების, აგრეთვე თავის შენაძენ ნივთების ბატონ-პატრონია, ამ მხრივ ხევესურის ცოლი ან დედაცაი მატრიარქალური დროის პირობებში დგას. მაგრამ ამასთანავე ერთად იგი მოკლებულია ყოველგვარ საზოგადოებრივ აზრს, ნებისყოფას, საზოგადოებაში საუბრის უფლებას, თავისუფალ ღიმილს, მიხერა-მოხერას, რაიმე სასოკლო საქმეში ჩარევას, სჯას, კრიტიკას და სხვა. მრავალ ადამიანურ უფლებებს. ამავ დროს ყოველივე საოჯახო შიმე საქმე მას აქვს დაკისრებული: ოჯახის წევრების შემოსვა (თავის თავის, ქმარ-შვილისა, დედისა, მამისა, ძმისა), საქონლის მოვლა, საოჯახო ქონების მომარაგება და სხვა. მიუხედავად ასეთი მტკიცე ოჯახის დამფუძნებელი როლისა, ცოლი მაინც მოკლებულია ელემენტარულ ადამიანურ ღირსებას, დაფასებას და იგი ქმრისაგან არცა თუ საკუთარ სახელის წოდების ღირსია. ხევესური ქმარი თავის ცოლს საკუთარ სახელს არ უწოდებს, იმდენად დამკვირებულია ის მის წინაშე. არათუ მართო მისი ცოლის სახელი ამცირებს მას, არამედ ყველა ის, ვინც მის ცოლის სახელს ატარებს: საკუთარ სახელის ნაცვლად ის თავის ცოლს უწოდებს: „ღიაცს“, ან „ჯალავს“. და როდესაც ეს „დამამცირებელი“ სახელი უნდა თქვას ვისმესთან, მისი წარმოთქმის წინ მოიბოდიშებს: „ბატივი თქვენთან და მორიდება,—ჩემი ღიაცია“... და სხვა.

ჩვეულებისა და ცოლ-ქმრულ თვისიერ განწყობილების მიხედვით სადილ-ვახშმის მაგიდას (მათეურათ ტაბლას) ერთად მოუხსნებიან, ხოლო თუ სტუმრები ჰყავთ, ცოლს და საზოგადოდ მდებარებით სქესს ნება არა აქვს სადილის ან საუზმის დროს მამაკაცებთან დასხდნენ. ამ უფლებას მოკლებუ-

ლია არათუ შინაურად დედაკაცები, არამედ ეს წესი ვრცელდება სტუმარ დედაკაცებზედაც.

საერთოდ ხეგსურ დედაკაცებს ისეთი ქმარი მოსწონთ, რომელსაც, სხვა ჯაქაცურ თვისებებთან ერთად ცოლისადმი დიდი სიმაკაცრეც ახასიათებს. ხშირად ხეგსურებმა ცოლის ცემაც იციან. ხეგსურ მამაკაცებს საზოგადოდ ცუდი წარმოდგენა აქვთ დედაკაცებზე: ისინი მათ საქონელს აღარებენ და ამბობენ ასე: „როგორც ხარში და ფურშია განსხვავება, ისე მამაკაცსა და დედაკაცს შორის დიდი ზღუდე ძვეს. განა ფური და ხარი ერთნაირად უნდა ვკვებოთ?— ამბობს ხეგსური მამაკაცი— ხარს თიჯას ვაჭმევთ, ფურს კი ჩალას“.

როგორც ჰხედავთ, ხეგსური მამაკაცები თავიანთ ცოლებს არც იმის უფლებას აძლევენ, რომ იმგვარი საკვებით გამოიკვებონ, როგორც თვითონ მათ შეუძლიათ მიიღონ დახარისხებული ნოყიერი საჭმელი. საზოგადოთ ხეგსური ქმარი ძლიერ მარტივად სწყვეტს ყოველნაირ ცოლქმრულ დამოკიდებულებათა საკითხს. ხეგსური ქმარი ამბობს: „მე ყველაფერი ვარ, ცოლი კი არაფერიო“.

ქმარმა რაც უნდა თქვას, ნათქვამი ცოლისათვის კანონია და თუ იგრწინაღმდეგი გაუხდა, მაშინ ქმარი საშინლად სჯის მას.

ასეთია „ღეთისაგან“ ბოძებული „წერა“ ხეგსური დედაკაცისა როგორც ოჯახურ ცხოვრებაში, ისე საზოგადოებრივ ასპარეზზე. როდესაც ხეგსური ქალი თხოვდება, მან უკვე იცის, რომ იგი სამუდამოდ უნდა გამოეთხოვოს შეებასა და ხალისიან სიცოცხლეს, იგი ვერ ნახავს, თუ რაა სიყვარული თბილი გრძნობა და თავაზიანი მოპყრობა, არამედ ტანჯვა-მწუხარება, აუტანელი ჯაფა, და კენესა მწველი ცრემლებით, ყოველგვარი პირადი ღირსების ფეხქვეშ გათეღვა და დამცირება, ამიტომაც, რომ ყოველი ხეგსური ქალი ფეხს ითრევს ბუნებრივი საქორწინო დროის მოახლოებისას და სიამოვნებით გადასდებს მას ხუთი და ათი წლითაც. ასეთ გადაღებას პირდაირ მასიური ხასიათი აქვს ხეგსური ქალების ცხოვრებაში. ამის მიზეზი, ჩვენ უკვე ვთქვით.

დაახლოვებით და ვფიქრობთ, რომ ჩვენ მიერ აღნიშნული დაგვიანებითი დაქორწინების პირობები გამომდინარეობენ პირდაპირ შექმნილ მდგომარეობიდან. ის სოციალური პირობები, რომლებშიც გათხოვილ დედაკაცს უხდება ცხოვრება ქმრის ოჯახში შეუბრალებლად სკის მას.

მაშასადამე, გამოვდივართ რა ყველა ზემოთ მოყვანილ სხვადასხვა მეცნიერულ ნარკვევებიდან და ამავე დროს საკუთარი დაკვირვებიდან, ვამბობთ, რომ ნამდვილ ბუნებრივ საქორწინო ასაკად მამაკაცის მხრივ უნდა ჩაითვალოს 25-დან 35 წელი, დედაკაცის მხრივ კი 20—25 წლები. დაქორწინებისათვის ბუნებრივით მოწვევებული პერიოდები სწორეთ აღნიშნულ ციფრებში იგულისხმება.

უეჭველია, რომ დაქორწინების პერიოდებში გამოწვევისები და დისონანსები მრავალია, როგორც საერთოდ ყველა ხალხის ცხოვრებაში, ისე ხეგსურეთის ყოფა-ცხოვრებაშიც.

ხეგსურებში ვხვდებით ზრეთვე, როგორც უკიდურეს ანტიფემინისტებს ¹⁾ ისე ბელემინისტებს. ²⁾ ცხადია, პირველი უცოლოდ რჩებიან, ხოლო მეორენი

¹⁾ კაცი, რომელსაც დედაკაცი თვლით დასანახად სძულს.

²⁾ სხვა და სხვა ლამაზ ქალების მოტრფიალენი.

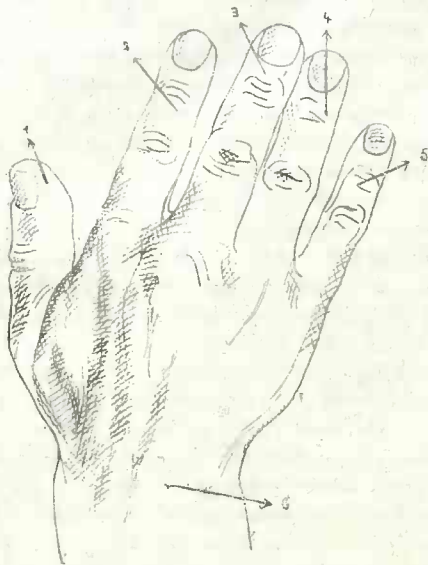
კოლს ხშირად იცვლიან და ოჯახი მუდამ აწეწილ-დაწეწილ აქვთ, ხასიათი გარყვნილი, გალანდინდარებული, უსულ-გულო, გამოფიტული.

როგორც ყველგან, ისე ხევსურეთში ბევრია ზარმაცი, სოფლიდან სოფლად მოხეტიალე, შექმნილი მდგომარეობით დაბნეებული, გონებრივ შემოქმედებას მოკლებული, და თანდაყოლილი ნაკლის გამო ათვალწუნებული. ისინი არც ღებულობენ მონაწილეობას საერთო ცხოვრებაში, დაქორწინების საკითხი მათთვის არ არსებობს—უფარგისებია.

ხევსურ ახალგაზრდა ქალებში ასეთი უფარგისობა იშვითი მოვლენაა. და თუ სადმე ასეთი აღმოჩნდა, ისე აშკარად არ გამომჟღავნდება, როგორც ამას მამაკაცების მხრივ ვამჩნევთ: ხოლო გასათხოვარი ხევსური ქალები სხვა რამ საბედისწერო თვისებებით განსხვავდებიან მამაკაცებისაგან. სახელდობრ მით, რომ მათში გავრცელებულია თვითმკვლელობა, რომელიც ზოგჯერ პირდაპირ ეპიდემიურ ხასიათს ღებულობს მთელ ხევსურეთში.

საკმაო ხნის ძიების შემდეგ გამოირკვა, რომ თვითმკვლელობა განსაკუთრებულ შექინილ პირობების მიხედვით და საქორწინო წლების პერიოდში ხდება. უფრო კი იმ გარდამავალ ხანაში, როდესაც ახალგაზრდა ქალი საქორწინო წლებს უახლოვდება. რა თქმა უნდა, თვითმკვლელობის მიზეზი სხვაც ბევრია: აუტანელი სოციალური მდგომარეობა, რაინე თვალსაჩინო ფიზიკური ნაკლი. მშობლების უსულ-გულობა, საკუთარი სურვილების აუსრულებლობა, თავისივე სწორის დაკარგვა და მოსალოდნელი ამებების გაცრუება. სამწუხაროდ, ნამდვილი სტატისტიკური ცნობების შეკრება ვერ მოვახერხეთ, რომ ზოგიერთი დეტალი სისწორით გავვეშუქებინა. მაინც შეიძლება ითქვას, რომ თვითმკვლელობა (უმრავლეს შემთხვევაში) ხდება მაშინ, როდესაც ქალს თვიური სკირს, ანდა თვიურის მოახლოების წინა დღეში, ე. ი. მაშინ, როდესაც ყოველი დედაცკი ცოტათი თუ ბევრათ ფსიქიურად აშლილია და გაწიწმბებული. ჩემი მუშაობის დროს ხევსურეთში ხშირი შემთხვევა იყო გასათხოვარ ქალების თვითმკვლელობისა და ეს სწორეთ იმ პერიოდებში ხდებოდა, როდესაც მათ თვიური სკირდათ. ერთხელ ჩემთან მოვიდა ხევსური და მთხოვა წაეყოლოდი დაჭრილი ქალის სანახავად. გზაში მე შევეკითხე, თუ რატომ დაიჭრა თავი მისმა ქალმა, მან ცოტა პაუზის შემდეგ ორი სიტყვით მიპასუხა: „არ ვიცი, კაცო“ და თავისთვის კიდევ რაღაცა ჩაილაპარაკა. როდესაც ბინაზე მივედით, დაჭრილი ავადმყოფი ჩვეულებრივ სადგომ სახლში კი არ დაეწვინათ, არამედ გაეხიზნათ სამრელოში, რომლის კედლებიც უბრალო ქვის ყორიდან იყო აგებული, დახურული იყო ხრეშთან მიწით, ისეთი პატარა იყო და დაბალი კედლები ჰქონდა, რომ ზეორე ადამიანი შიგ ძლივს მობრუნდებოდა. შიგ შესვლის დროს წელში უნდა დაინხაროს და ამ დახრილ მდგომარეობაში იმყოფებით მანამ, სანამ გარეთ არ გამოხვალთ. დაჭრილი ავადმყოფი მიწაზე ეგდო. გასინჯვის შემდეგ გამოირკვა, რომ ჭრილობა საბედისწერო არ იყო. თოფი დაეკრა კისრის მიდამოში მარცხენა მხარეს და ტყვიას მხოლოდ sterno-cleido-mastoidei-ს კუნთი გაეკრა. კაი ხნის სისხლის დენას ავადმყოფი ძალზე დაესუსტებინა, რომელიც ჩვენ მისვლამდე შეჩერებულიყო ჭრილზე მიმხმარი ნაკვეთი სრხლით.

ავადმყოფი კვირის წამლობის შემდეგ განიკურნა გაურთულებლად, მხოლოდ ოდნავი ნაკლი დარჩა: კისერს ნორმალურად ველარ ამოძრავებდა ხსენებული კუნთის დაზიანების გამო. ახალგაზრდა ქალს თოფი დაეკრა თვითმკვლელობის მიზნით, რომელიც უთუოდ შემთხვევით იქნა აცილებული. ქალი თოფის დაკერის მოქმეტი თვიურის წინა დღის მოლოდინში იდგა. იგი დანიშნული იყო.—ანალოგიური შემთხვევა მეორეც მქონდა, ხოლო გაგონილი—ბევრი. ამ გაგონილ შემთხვევათა შესახებაც ვაწარმოებდით კვლევა-ძიებას და ვაჩვენებდით, თუ რა პირობებში ხდებოდა გასათხოვარი ქალების თვითმკვლელობა. აქაც გამოიჩინა, რომ თვითმკვლელობა მომეტებულად ხდებოდა მაშინ, როდესაც ქალები თვიურის პერიოდში იდგენ, ან ჰქონდათ ასეთი. აქედან აშკარაა, რომ ახალგაზრდა ხევსური ქალი, რომლისათვისაც საქმარისია ოდნავი წყენა, გულის მოკვლა, ვალიზიანება, რომ თავის მოკვლაზე იფიქროს, თავის სიცოცხლეს უფრო მაშინ იმეტებს როცა მას თვიური სჭირს ან მის მოლოდინშია. ამავე დროს ჩვენ ისიც შევამჩნიეთ, რომ სხვა მიზეზით თვითმკვლელობა იშვიათად ხდება ხევსურ გასათხოვარ ქალების ცხოვრებაში.

სურ. 44. ხ ე ლ ი

ხევსურული სისხლის აღების წესით.

1. ცირი ღირს 5 ძროხა, 2. სალოკი თითი—4 ძროხა, 3. შუა თითი—3 ძროხა, 4. უსახელო თითი—2 ძროხა. 5. ნეკი—ერთი ფური, 6. ხელი მთლიანად ღირს 30 ძროხა (იხილეთ „სისხლის აღება“ — გვერდი 113).

სწორ-ფრობა ხევსურეთში.

ხევსურები გადმოგვცემენ, რომ სწორფრობა, როგორც ვარკვეული მოვლენა, გადმოღებულია თავის მეზობელ ფშავლებსაგან და შემდეგ იგი გადაკეთებულია თავისებურად. მათი გადმოცემით, სწორფრობა თითქოს შემოულია ორი-სამი საუკუნის წინ, როცა საქართველო პოლიტიკურად და ეკონომიურად ერთგვარ რღვევას განიცდიდა, როგორც შინაური ფეოდალების ყოველდღიური კინკლაობით და ლალაჩით, ისე გარეშე მტრებისაგან.

ამ დროს ფშავ-ხევსურები (მათი გადმოცემით), როგორც განაპირას მცხოვრები ხალხი, განსაკუთრებულ პირობებში იმყოფებოდნენ. მათ განუწყვეტელი ლეკები და ქისტები ესხმოდა თავს. ამიტომ იძულებული იყვნენ მუდამ თოფ-იარაღის ქვეშ მდგარიყვნენ. ეს გარემოება ქმნიდა აუცილებლობას, რომ ფშავსა და ხევსურეთში მტრის დაცემის გამო გახიზვნის დროს ქალსა და კაცს ერთი ნაბლის ქვეშ სძინებოდათ და ამით ერთმანეთს გაემხნევიებინათ. რადგანაც თავდასხვის შემთხვევები ხშირი იყო, ამიტომ მისგან გამოწვეული შედეგი ჩვეულებათ იქცა, რომელსაც ამჟამად ხევსურეთში სწორფრობა ეწოდება. არა მგონია, რომ ეს მართალი იყოს. ალბათ მის წარმოშობას სხვა რამ საფუძველი უძევს.

როგორც ხალხი მოწმობს, სიტყვა სწორფრობა მარტო ახალგაზრდა მოტრფიალებზე კი არ ვრცელდება, არამედ ისეთ ახალგაზრდებზედაც, რომელნიც ბავშობიდანვე ერთმანეთს შეზრდა და თავის სიკბულეკ ერთად გაუტარებიათ. ხევსურულ კილოში სიტყვა „დობილი“ არ არსებობს და როგორც ვაქს ისე ქალს სატრფიალო აღერისინობაში ცალ-ცალკე „მობილი“ ჰქვია და ორივეს ერთად კი—სწორ-ფერნი.

ხევსურული სწორფრობა თავის თავად ნიშნავს ტრფიალს, სიყვარულს, მხოლოდ და მხოლოდ სულიერ კავშირს სხვადასხვა სქესის ორ ახალგაზრდათა შორის. ყოველი სახის სიმრუშე უარყოფილია და არავითარ სიმტლამეს მათ ტრფიალში ადგილი არა აქვს.

სწორფრობა ასე იწყება: ერთი ბოთლი არაყით ქალი მიდის ვაჟთან დასაწოლად, თუნდაც ისინი ერთმანეთს ახლო არ იცნობდნენ და მხოლოდ შორიდან მოსწონდნენ ერთმანეთს. პირველად—კოცნა, მკლავზე დაწოლა და ხევენა-აღერისი ძლიერ მორიდებით ხდება, მოკრძალებით, ხოლო შემდეგ, როდესაც ისინი თანდათანობით ერთმანეთს კარგად დაუახლოვდებიან, ეს ხევენა-კოცნა უფრო თავისუფალი ხდება. შეიძლება სწორფერთა შორის მოხდეს ერთგვარი დამღურება, ან და როგორც ეს საზოგადოდ მიღებულია,—მოტრფიალეთა ქაბუჯური ბუტიობა, რომელსაც დროული ხასიათი აქვს. შემდეგ კი შეიძლება ტრფობა უფრო და უფრო გამტკიცდეს, გაღრმავდეს და ხდებიან განუყრელნი.

დაწოლა ხდება ისე, რომ სწორ ფერნი თავის ფეხებს ერთმანეთს იშვიათად მიაკარებენ, არც მუცლით შეეხებიან ერთმანეთს, ხოლო გულჰკერდათ და პირბაგებით ისე ეკვრიან ერთმანეთს, რომ ხშირად გულმკერდი ორთავეს საგრძნობლად სტკივათ.

ფარავის გახსნა, რომლის მნაშენელობაც ჩვენ უკვე ვიცით, ამ შემთხვევაში ყოველად დაუშვებელია, ამ აღერისის დროს კისრას ღილსაც კი ვერ შეეხება ვაჟი. როდესაც გრძნობა უკვე კაი ხნის ხევენა-ამბორისაგან თავისთავად დაცხრება და

მოდუნდება, როცა სატრფიალო, საალერსო ენერგია დაშრება და ძილის დროც დადგება, ისინი ერთმანეთს ზურგს შეაქცევენ და ისე იძინებენ, ან კიდევ ვაჟი-გულაღმა დაიძინებს და ქალი კი მის გულმკერდზე თავს დადებს და ისე მხარეთქოზე მიიძინებს.

სწორფრობა ხდება აგრეთვე თითქმის ახლო ნათესალებს შორისაც, მხოლოდ ამ შემთხვევაში მათ სწორფრობებს იშვიათად ეძახიან. სწორფრობა შორის შეიძლება მოხდეს დაქორწინებაც, თუმცა ეს იშვიათი მოვლენაა ხევსურეთში. არ არის წესი, რომ ერთი სოფლისანი დაქორწინდნენ, რაც უნდა. შორეული იყვნენ ისინი სისხლით. თუ ასეთი რამ მოხდა, სოფლები მათ „ბოიკოტს“ უცხადებენ, ალკეფენ, ხოლო შემდეგ, როდესაც დრო თავისას იზამს—საკმაოდ დაცხრება, შერიგება აღვილად ხდება. წარსულში სწორფრობა შორის დაქორწინება იშვიათად ხდებოდა, ახლა კი შედარებით ხშირია. როგორც ხევსური ქალი, ისე ვაჟი თავის სატრფოს ეცნობა ან პოულობს სადმე შეკრებულებაში: ხატში, დღეობებზე, საზოგადოებაში, სადაც ერთმანეთს ათვალიერებენ. სწორფრობაში რაიმე შუღლი, წასისიანება, უხეში ღვარძლი-მტრობა არ არის წესად, მხოლოდ ფარული ექვიანობა მათ შორის ხშირი მოვლენაა. თუ სწორფრობა შორის გრძნობა ოდნავ შენელდა, ან ერთმანეთისადმი გულცივობა შეიპარა, მაშინ მათი სწორფრობული ურთიერთობა თანდათანობით სუსტდება და შემდეგ სრულიად ქრება კიდევ. ასეთ შემთხვევაში მიჯნურები ერთმანეთს ხშირად შორდებიან და როგორც ფუტკარი წამ-და-უწუმ ერთი ყვავილიდან მეორეზე გადაფრინდება, აგრეთვე ისინიც ერთმანეთს წამსვე გამოიცვლიან. ასეთი რამ ხდება როგორც ქალის მხრივ, ისე ვაჟის სურვილითაც. თუ ვინიცობაა ხევსური ქალი (ან დედა-კაცი) ვინმემ რაიმე გზით ძალით დაიმორჩილა და მისი სურვილის წინააღმდეგ მასთან სქესობრივი კავშირი დაიქირა, ის მაინც არ გააჩუქავნებს ამ მდგომარეობაში ჩამყენებელს თავის ახლო ნათესაობასთან.

ის არავითარ შემთხვევაში არ გასცემს მას, არც ძმასთან, არც ქმართან, რადგანაც კარგად იცის, რომ ენის მიტანას, გაცემას მოჰყვება სისხლის ღვრა და შეიძლება კაცის სიკვდილიც. ამიტომაც, რომ ხევსური ქალი ასეთ საბედისწერო საიდუმლოებისათვის პირდაპირ მუხჯია. დაქორწინებულთა შორის სწორფრობა სხვა ვისმესთან შედარებით იშვიათად ხდება, განსაკუთრებით ცოლის მხრივ. ქმარს შეუძლია იყოლოდეს სწორ-ფერი ქალი, შეიძლება მას ცოლმაც დაუწვევინოს მკლავზე, ამ შემთხვევაში, თუ ვინიცობაა ქმარს გული აუტრუვდა თავის ცოლზე, ცოლი ამაზე თითქოს არას ნაღვლობს—იმდენად თავმოყვარე და ამაყია ის ზუნებრივად. ამ მხრივ მას სრულიად ზედმეტად და უგუნურად მიანია რაიმე გულის წყრომა, ჩხუბი; აყალ-მაყალი და, რაც უფრო ჩვეულებრავია ყოველი დედაკაცის ანემებულ შეტევით ბრძოლაში, ცრემლები. ამ მხრივ ხევსური დედაკაცი ან ქალი პირდაპირ შეუღარებელია.

თუ უცხო კაცმა—არა-ხევსურმა, ხევსური ქალი ნიშანში ამოიღო და ქალს კი არ მოსწონს იგი, შეიძლება რომ გასცეს და საშინელ ხიფათში ჩაადგოს, მაგრამ ასეთი შემთხვევა ხევსურეთში საზოგადოდ ძლიერ იშვიათია. ხშირია ისეთი შემთხვევა, როცა ერთი ვინმე ახალგაზრდა ვაჟი მოსწონს რამდენიმე ქალს, რომელთა შორისაც ხდება ერთგვარი შეჯიბრება, თუ რა ხერხით დაჩრდილოს თა-

ვისი მეტოქე, რომელიც ხელს უშლის სატრფოს დაპყრობაში. ამ შემთხვევაში ხეცურ ქალს გაშმაგებული ვნება კი არ იტაცებს ვაჟისადმი, არამედ იგი მეტად წმინდა გრძნობითაა გატაცებული და თუ ვინმემ შეურაცყო, ის შურს იძიებს: შეუბრალებლად განდევნის ის შეურაცყოფის მიმყენებელ ვაჟს და წყევლა-კრულ-ვით ნიხსენიებს მას. იგი მისთვის ნიშნავს ნახევრად სიკვდილს, ხალისიანი სიცოცხლის განახევრებას, რადგანაც მის შემდეგ აღარ არის ტრფობა, თბილი აღერსი, წმინდა სიყვარული. ამიტომ ხეცურ ქალს მოსწონს ისეთი თავის სწორი ვაჟი, რომელიც მის ასეთ შეხედულებას, სურვილს ექვემდებარება, რომელიც სოფლის პირობაზე ნამდვილ ვაჟკაცურ სინდისს და პატიოსნებას უნდა წარმოადგენდეს. ამ მოთხოვნების შინაარსი კარგად იცინა ხეცურეთის ახალგაზრდა ვაჟებმა და მათ შორის იშვიათია ისეთი, რომ ამას ანგარიში არ გაუწიოს. ამის დასამტკიცებლად მოვიყვანოთ ერთი ლექსი:

რახელ კარგი ხარ ზაფხულო! როდის მოგვივა რთველიო?

ისით დრო როდის მოგვივა, ილასტებოდეს ქერიო;

ბარში ჩქამობდეს ნამგალი, მთაში ელობდეს ცელიო,

ემზადებოდეს მხედარი, ნალებს იკრავდეს ცხენიო?

ვაჟი ჩვენ სოფელს ბევრია—მხრით მფრინავ შევარდენია,

ბევრია სხვა სოფელშიაც ბავაზე დასამგელია.

ვაჟ უნდა იყოს ისეთი.

არ აშინებდას ხანჯარი, ფოლადის სათითენიო;

მთვრალად დაიწყებს კვეხნასა: სახელ თუ ვერა ექენიო!

უნდა წავიდე ლილღოსა, ცხვარი მყავს მოსასხმელიო

მთვრალმა ბევრ იცის კვეხნაი, რომ მოფხიზლდების ძნელიო,

ამა ლექსისა მათქმელი ან გრილი ხახის ფერიო.

აღარ წვებიან ქალები, სახელ თუ ვერა ექენიო.

ამ ლექსში მკაფიოდ ღრის გამოხატული, რომ ხეცური ვაჟისა და ქალის ცხოვრებაში ყველაფერი მარტივია და სადა, ასეთია უსაზღვრო მისწრაფებაც ტრფობისადმი, ურომლისოდაც ხეცური ახალგაზრდები ნორმალურად ვერ სუნთქავენ, ნამდვილ სიცოცხლეს ვერ განიცდიან.

სწორფროზა მარტო ხევენა-მტლავა-მტლუმს არ ნიშნავს, იგი ერთგვარად საჭმინანობის ხალისის მომგვრელია სწორ-ფერთა მოქმედებაში. იგი უფრო ახალისებს, აჩვენებს ორივე სწორის სამერმისო საჭმინანობას, სასახელო საჭმეს. ვინც სახელის მოხევეს არ ცდილობს, არ უყვარს შრომა, გარჯა ანდა არ არის ეშხიანი, იგი ვერ დაიმსახურებს ხეცური ქალის ყურადღებას. „აღარ წვებიან ქალები სახელ თუ ვერა ხექენიო“, ე. ი. აღარ წვებიან ქალები, ალბათ იმიტომ, რომ სახელი ვერ მოვიხვეუკო. ეს გამოთქმა იმდენად დამახასიათებელია სწორ-ფერთა ურთიერთობისათვის, რომ ის კომენტარიებს არ საჭიროებს.

ხეცურეთში ხშირია ყაჩაღად გავარდნა. ასეთები განსაკუთრებით მოსწონთ ხეცურ ახალგაზრდა ქალებს, უფრო მომეტებულად ეტრფიან მათ. ამის დამახასიათებელია ერთი პატარა ლექსი:

გიორგი, ჩემო ძმობილო, ვაჟკაცო ილეთიანო,

იმით გშურობენ სწორები, ალბათ, რომ ყაჩაღ ქვიანო.

ხევსური ქალები უფრო იმათ ეტრფიან, ვინც ვაჟკაცობით განთქმულია, ვინც მკაცრი, შეუღრეკელი ტემპერამენტისაა, ერთი სიტყვით, ვინც საგმირო საქმეში გაბედული, მხნე და გონება მახვილია. ხშირად სწორფრული კავშირი შეიძლება სხვანაირად მოტრიალდეს, როდესაც, მაგალითად, მათდა უნებურად იძულებულია ერთი მათგანი სხვაზე გათხოვდეს ან სხვა შეერთოს. ასეთ შემთხვევაში ისინი დიდ საგონებელში ვარდებიან და რომ მდგომარეობას თავი დააღწიონ, იკონებენ სხვადასხვა ხერხს, რომელიც იძულებით დაქორწინებას დროებით მინც შეაჩერებს. ხევსურ ქალს ჩვეულებრივ ხშირი ცრემლები არ სჩვევია, მხოლოდ ამ განსაკუთრებულ მომენტში იგი უსაზღვროდ ტირის, იცრემლება. ზოგ შემთხვევაში სიყვარულით მთვრალი ვაჟი ტარიელს ენსგავსება: ახლოს არავის იკარებს, სკრის, ჰკლავს, ანადგურებს და შემდეგ შეიძლება ველადაც გავარდეს.

3 ა შ ი

ნისლი წაეიდა ცისაკენ, ნამი შაბერტყა ქარმოო.
ჩამოაბნია ცრემლები შაწუხებულმა ქალმაო.

ქ ა ლ ი

ვაიმე, პირსა ვერ უტებ დედა-მამასა, ძმასაო,
თორ შინაც მოგივიდოდი, არას ვკითხავდი სხვასაო.

3 ა შ ი

დავბრუნდი ვაფოთებულის, შევეგმე თავისა თავსაო
რად არ ჩაეცვამ ბექთარსა, წელზე შევირტყამ ხმალსაო
ავკაფამ გველებურადა მე შენ შინ წამყვან ქმარსაო,
ესრე უცადოთ ერთმანეთს, ერთუცის პირობასაო,
დავეითქმენ კოროს ნაძრახსუ, ნუ ჩამოვიტანთ თავსაო.

ამ ლექსში აშკარად მოსჩანს ის თავისუფალი აზრი და დამოუკიდებელი გრძობათა კარნახი; რომელიც მხატვრულად ასურათებს ხევსურული სწორფრობის შინაარსს.

ქალი ვორ სამწყესოჩია ხევ-ხუფთ ვაძოვებ ცხვარსაო,
შინავ მოჰიხომ საგძალსა სამწყემსოს წანატანსაო;
თეთრ-ჩოხამ გარმაიარა, მასრან უცემდეს თვალსაო.
ვაფერე ჩემსა ნაძმობსა, ხოლიგათ თათარასაო.
მე მონადირე მეგონა, ვიყურებ თოფის ჩქამსაო;
დავენატრი გუროს ციხესა, კვაზედ ნადებსა ქვასაო,
შიგათი ნაჯდომ ვაჟკაცსა ხოლიგათ თათარასაო,
ჩემი ნათქოში უთხროდით იმ ჩემი სულის სწორსაო.—
ნუ შენ შაირთავ დიაცსა, არც მე შაირთავ ქმარსაო.—
ბუქედა ვადმომიგზავნე მეც შამიხთება ქალსაო,
გან შინით წავალალვინებ გამახელაის ქალსაო...*)

როდესაც სწორფრნი ერთმანეთს თანდათანობით კარგად დაუახლოვდებიან, მათ შორის ხდება ერთგვარი დაუნთავრებელი სქესობრივი აქტი.

*) აქ აშკარად არის გამოხატული ის რაინდული სულისკვეთება, დათმობა, პატიება და რალაც თავისებური, შეუღრეკელი ხასიათის სიმტკიცე, სულგრძელობა, რომელზედაც საკმაოდ აქმებული.

coitus interruptus, რაც ხევისურეთში ჩვეულებრივი მოვლენაა. რა თქმა უნდა წესის მიხედვით ასეთი რამ არ უნდა ხდებოდეს, მაგრამ, როგორც სჩანს, ბუნებას თავისი გააქვს.

ეს არა ბუნებრივი სქესობრივი აქტი იმიტომ ხდება, რომ სწორფერთ ძლიერ ეშინიათ დაორსულებისა, რაც ორივე მხარისათვის დიდ უბედურებას ნიშნავს. რომ ასეთ უბედურებას არ ჰქონდეს ადგილი, ამიტომ აღნიშნულ ხერხს მიმართავენ, როგორც ერთგვარ პრეფილაქტიურ ზომას დაორსულების წინააღმდეგ. თუ რამდენად მხედველია ასეთი არანორმალური მოვლენა მათს სქესობრივ ცხოვრებაში, ამაზე მათ არავითარი წარმოდგენა არ აქვთ. ასეთი სქესობრივი კავშირი განსაკუთრებით ანადგურებს ახალგაზრდა ყმაწვილის ყოველ წამში მოზარდს და განუქორებელ ენერგიას, ასუსტებს მის ფსიხიკას, აღუწებს ახალი სიცოცხლის წადილს, მისწრაფებას ხალისიან ცხოვრებისადმი და უმოკლებს ბუნებით დაკანონებულ ხანგრძლივ სიცოცხლის ჯანსაღობას. რომ ხევისურს ეს ესმოდეს, მაშინ, ცხადია, თავისი მტკიცე ნებისყოფის წყალობით ერთი დაკვირვებით განდევნიდა მისგან ამ მხენე ჩვეულებას.

სწორფრობას მრავალი კარგი მხარე აქვს, მაგრამ ზემოთ აღნიშნული მოვლენა უთუოდ ჩრდილს აყენებს მას.

სწორფრობაში დასაშვებია, რომ ორ ვაჟს ერთი ქალი უყვარდეს, მხოლოდ ამ შემთხვევაში ერთი ვაჟთაგანი უთმობს მეორეს, ისე, რომ მათ შორის არავითარი კინკლაობა არ ხდება და საქმე ამ რაინდული დათმობის ფარგლებში მშვიდობიანად თავდება. ამავე დროს ისიც შეიძლება, რომ ქალი ორივე ვაჟისადმი თანაბარი სიყვარულით იყოს გატაცებული და წარმოიდგინეთ აქაც ვაჟ მიღის დათმობაზე: ერთ-ერთი ვაჟი უყოყმანოთ შორდება ქალს ფრთხილი, თანდათანობითი თვალის არიდებით: თუ ვინიცობა ორ მოტრფიალეთა შორის ქალმა ერთი უკეთესად მიიჩნია, მაშინ მეორე თავის თავად შეურაცყოფილი ჩრება და ამის შემდეგ იგი ყოველგვარ საშუალებას მიმართავს, რათა შეურაცყოფიდან წუნებელი გესლიანი სარკაზმით მოწაშლოს: მიუძღენის მას სააუგო ლექსსა და ერთი ნიმუში:

ქალო, ნუ მიქებ ძმობილსა, შენ ძმობილ არაფერია.

მე ვიცნობ შენსა ძმობილსა, ბევრი დროს გამამცველელია,
სხეასთან იკეთებს სხვის გულსა, პირად მოსული ჩენია,

იმ შემთხვევაში, როდესაც ორ ქალს მოსწონს ერთი და იგივე ვაჟი, რაც არა იშვიათად ხდება, მაშინ მათ შორის ხშირია შეჯიბრი ან, უკეთ რომ ვთქვათ, ერთგვარი გრძელული ჭიდილი, ისინი ერთმანეთს თავისებურ ლექსსაც სთავაზობენ:

დადინჯდი, ხევისურის ქალო, თავ დაამძიმე თმიანი,
ძმობილთან წილი გავყაროთ ან ორთავ გუყანდას ზიარი,
ან საქცეე*) გამამიგზავნე, ან საყურ ზინზილიანი.

*) სიტყვა „საქცეე“—მათებურათ გულისხმობს სამაგიეროს და ეს გვარწმუნებს იმაზე, რომ ხევისური ქალი უსწორფროთ ვერ სძლებს, ვერ ცოცხლობს. თუ მას ასეთ შემთხვევაში ვინმე უკეთესი მტრეკე გაუჩნდა, რომელიც მას სატრფო ვაჟის თვალში საყვანებთ ჩრდილავს, მაშინ ის თავისებურ დაცივის კილოთი შურს ძიობს თავის მოქმედზე.

როგორც ხედავთ ეს პატარა ლექსი წარმოადგენს ერთგვარ დაცინვას, სადაც ორი ქალი ერთმანეთს ზნეობრივად თითქოს ბეკრავენ და ამით ერთა მათგანი ვითომდა გაკაწრულ გულს იმართლებს. როდესაც ორ სწორფერთ ერთმანეთი მომეტებულად უყვართ და ამავე დროს მათ დაქორწინება არ შეუძლიათ, ასეთ შემთხვევაში ისინი შორდებიან ერთმანეთს იმ პირობით, რომ ვაჟმა შეირთოს ისეთა ქალი, რომელზედაც თავის სწორფერი მიუთითებს და პირიქით, ქალი გაყვეს ისეთ ვაჟს, რომელსაც თავის სწორფერი ვაჟი ურჩევს. ასეთი რამ ხშირი მოვლენაა ხევისურ ახალგაზრდა მოტრფიალეთა შორის.

სწორფერნი არაერთად შიშს არ განიცდიან თავიანთ მშობლების წინაშე, მათი ტრფობა და ალერსი სრულიად თავისუფალია. ეს თავისუფლება არც გასაკვირველია: მთელ ხევისურეთში არ მოიპოება ისეთი მოხუცი მშობელი, რომ სწორფერული ალერსი თავის დროზე არ ეგემოთ და არ განეცადოთ.

ზოგჯერ შეიძლება ჯიუტი მშობლების იძულებით სწორფერნი ერთმანეთს დაჰშორდნენ: მაგრამ ამ განშორებას, როგორც სხვისი ძალდატანებით გამოწვეულს და არაბუნებრივს, არ შეუძლია სწორფერთა აღზნება დააცხროს, რასაც მშვენიერად ადასტურებს შემდეგი ლექსი:

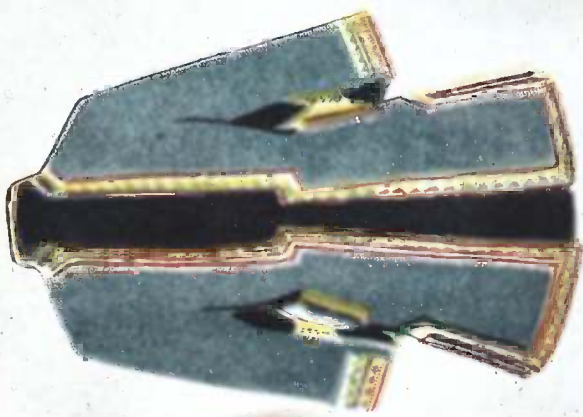
სამშაბათ გათენებასა თვალზე მდიოდა ცრემლიო.
გამაწირივებს, ძმობილი, მომაწერივს ხელიო,—
გული ვერ გამომიცვალეს, ჯაგრით იამბეს ბევრიო,
თქვენ იყოს ბათირიშვილი, ძმობილ აღარ ას ჩემიო,
ახლა სამუდამოდ გავწირე, უნდა ავიღო ხელიო.
აწიდგეს შერთან დამწოლი იქნების შენი ფერიო,
გულად ჩავიდა ნდობაი, თანთან ამხადა ფერიო.
ლიშან თუ გენიშნებოდა, რომ გამავიდეს მხენიო.
სოფლის თავ გადმავიარე, ხელში მეჭირა ცხენიო,
შენ იდექ კერხოს კარშია, სიტყვა მიძახე სენიო,
აწიდგე აღარ მოვიხდეს, ბიჭო, ჯაგრება ჩემიო.

ხევისური ქალი არც მაშინ იშლის სასიყვარულო ტკბილ ვანცდებს, როდესაც მის ნორმალ ფსიქიურ განწყობილებას დაარღვევს თვისური ხუთი დღის განმელობაში:

სამრგვლოს კარში ჩამავჯექე გამზრალი ვორ, გაყინული.
აღარც ჯალაფთ მაგიგონეს დაცილებულ-გაწირული.
ვაჟა რაიმ ჩამაჩინდა, ვით მარსკვოავი მაწილული.
ეთქვი, რომ მაგას გაუკეთა *) გაჭრელებულ-გასირმული.
შენი სხვასთან წილა მწყინდა, აკი დავწვი ჩემი გული!
მაშ, ისეთა ვისა უნდა—სუყველაის გაწირული
ეგეთაი კარგაია—ნაღდ ჯვარშია შეწირული.

ზემოდ მოყვანილ სატრფიალო ლექსებში მარტო გრძნობა კი არ იხატება, არამედ აგრეთვე მტკიცე ნების ყოფა, სიფრთხილე, თავდაპერილობა, გულისწყრო-

*) ზაფხუკეთო.

სეფარული ხისა ქანკან და ზღაჯი
ნახ. დარ. ძეგლისა

მა, სიამაყე, თავაზიანობა, ზნეობრივი სისხეტკაე, რაინდული სადარბაისლე სულისა და ყოველივე ის, რაც ადამიანის მოქმედებას აკეთილშობილებს.

ჩვეულებრივ თვითეულ სწორფერს ჰყავს თავისი საკუთარი ელჩი, რომლის პირდაპირი დანიშნულება დაზვერვაა და რომელიც ცდილობს სწორფერთა სულიერი კავშირი უფრო განამტკიცოს. მაგ., იმ სოფელში, სადაც სწორფერი ქალვაყი ცხოვრობს, ქალს ესტუმრება ან მიიპატიჟებს სხვა სოფლის ნაცნობ ლამაზ ქალს. სწორფერი ქალი გამოცდის მიზნით განგებ მოპატუებულს, ან შემთხვევით შემოსტუმრებულ ლამაზს განზრახ აწვენს თავის სწორფერ ვაჟთან, რომ ამით დანაშვილებით გაიგოს, თუ რამდენათ უყვარს ის თავის თანაბარს. ასეთ ცდას თავის მხრივ ახდენს ვაჟიც. რაკი დარწმუნდებიან ერთმანეთის ერთგულებაში, პერმე ჩვეულებრივი ხდება თავის სწორფერის სხვისთან დაწვენა. თუ როგორ თავაზიანად ან უხეშად მოეპყრო ვაჟი ამ უცხო ქალს, — ამას ყველაფერს გაიგებს სწორფერი ქალი, მაგრამ არა თვით მისგან, ვინც საცდელად იწვაცდის პართან (სწორფერ ვაჟთან), არამედ სხვისაგან, რომელსაც იგი უამბობს. ამის შემდეგ ხმა გავარდება, რომელიც ცხადია, მიაღწევს მცდელის ყურამდით. თუ ჩვეულებისამებრ თავაზიანად მოექცა ვაჟი განგებ მიგზავნილ ლამაზ ქალს, მაშინ, ჰო, მაგრამ თუ წინააღმდეგი მოხდა, — მაშინ სწორფერნი უეჭველად შორდებიან ერთმანეთს. სწორფერთა ურთიერთობაში ყველაფერი დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად პატიოსნად იცავს ორივე მხარე იმ ლამაზს წესებს, რომლებიც საზოგადოდ სწორფერობის დამახასიათებელია. შესაძლებელია სწორფერნი სხვა რაიმე მიზეზით დაშორდნენ ერთმანეთს. ამგვარ შემთხვევაში ორივე მხარე ცდილობს, რათა ერთიმეორე დაამცირონ, სახელი გაუტეხონ სხვის თვალში, და ყოველივე ეს ხდება ჩუმად, შეუმჩვენლად, ყოველი ფეხის ნაბიჯზე. ყოველ შერჩეულ მოწენტში, ხალხში, საზოგადოებაში, კერძო პირთანაც, როდესაც ისინი ჩვეულებრივად მშვიდობიანი გზით ერთმანეთს შორდებიან, მაშინ მათი სულიერი კავშირი და ახალგაზრდა სიცოცხლის კაი ხნის ტკბილი განცდები რჩება მარადიული, დაუერწყარი, თითქოს რაღაც ნათესაური დამოკიდებულებააო, ე. ი. სიამტკბალობით დაშორებული ნასწორფერევი ქალი და ვაჟი რჩებიან სრულ მეგობრულ განწყობილებაში და სიკვდილის უკანასკნელ დღემდე დაქმარ-შვილებულ-დოცოლშვილებულ სწორფერთ პერიოდული მიმოსვლა აქვთ ერთმანეთთან. ისინი საკლავსაც მიჰვებიან ერთი-მეორეს და ხშირად ორისამი დღის განმავლობაში ახალგაზრდა წარსულის ტკბილ მოგონებაში მხიარულობენ. ყველა ეს კარგად იცის თვითეულმა მასპინძელმა ცოლ-ქმარმა, რადგანაც, მსგავსი რამ ყოველ მათგანს უგემნია წინად და განიცდის ახლაც. ამიტომაც რომ ყოველი დაქორწინება მათთვის ნიშნავს არა სიხარულს, ტკბილ განცდას, არამედ ნოასწავებს მწარე ცრემლებს, სევდა-მწუხარებას, ტანჯვას, მუდამ ოვლში წურვას და ყოველდღიურად სხვისი ბედნიერებისათვის ზრუნვას, შრომას, მოქმედებას. ხევისური ახალგაზრდა ქალი, რომელსაც საქორწინოდ აშხადებენ, არ არის ქალწული. იგი უკვე კაი ხნის ნაქლემია გრძელ სატრფიალო ტალღებში.

ქმარი არც იკვლევს მის წარსულს, სიქალწულის ელფერი არც სახეზე უკრთის და ამიტომ კამომეტყველება მისი დაქორწინების პერიოდში მუდამ დაღვრემილია.

ჩვეულების მიხედვით, ყოველი საქორწინო ქალი დაქორწინების შემდეგ ვრცელ პერიოდში მუდამ თავდახრილი, მოწყენილი უნდა იყოს, ამას ყოველთვის ვითომდა ხელოვნური ხასიათი აქვს, მაგრამ ხევსური ახალგაზრდა ქალი ბუნებრივად მოწყენილია და ყოველი ჩვეულებრივი დაქორწინება მისთვის ნახევრად დასამარებაა.

თავის სოფელში ვერც ქალი და ვერც ვაჟი ვერ დაქორწინდება. ამიტომ დაქორწინება ხევსურეთში ჩვეულებრივად ეგზოგენურია, ე. ი. იგი ყოველთვის სხვა (სისხლით უნათესაო) სოფელში ხდება.

აქედან ცხადია, რომ მთელ ხევსურეთში ენდოგენური შემთხვევა (თავის სოფელში დაქორწინება) ძლიერ იშვიათია.

ხევსურული სწორფრობა ლამაზი შინაარსისაა, მრავალსახოვანი და სურათიანი:

პატარა ამბავს ვიამბობ; ჩონგურო საყიყინაო,
რაიც რომ ვითხრა, ისწავლე, შენც არა დააცილოა,
უნდა ჩავიგდო გულადა ჩემი საღამო, დილაო,
ბე ვიყავ ქაჯთა სოფელში—გუშინ გათავდა კვირაო,
ვუყურებ ქაჯის გოგოსა—სწორფრობა გამიპირაო
არცა გინება მწადიან,—ქაჯ იყო. მამბილბილაო,
მე იმას გამოვეპარე ეჯავრა, გამაწბილაო.
ცხეთას შამავზე ბანზედა, ვერვინ მახეხლე შინაო
მარხედ ორ შაწუხებული, ხანდიხან ამავშინაო,
მხარ-გვერდზე შამავექაღლე, დაღალულს დამეძინაო.
გონთ მაველ გახარებულს სიზმრად მინახავს თინაო,
გარმავებენე და არ იყო სიცოცხლე მამეწყინაო
მაგასაც სხვასად უსმევავ ჩემთვის შანახულ მინაო
ჯაბრობას თავი ვანებოთ, ქალო, გონთ მოედ, თინაო
სოროემ ბევრი მყავს ნაცნობი, თუ გინდა ვაციცინაო,
შენის გულისთვის ვაფწირე. ოცდათორმეტი ბინაო,
ლექს სხვაზედ ვადავაქციოთ, ბან მამეც საყიყინაო
გარმავიტანე ქალაღდი, დავწერე „ანა-ბანაო“
ვალმა სოფელში მაწვიეს,—მასპინძელმ წამაყვანაო
მეგულდიდების ქალები,—თინა იქ აღარ მტანაო.
ღმერთმა მასპინძელს უშეელა, მალედ იქ მაიყვანაო.
მენიშვნებოდა ქალაღდი, შუქ დაღვა საკვამთანაო,
მარსკვლავმა თენებისამა პაპიროს მაუტანაო,
ჩემზე ხევსურებ ჯავრობდეს: „აქ რასთან მიითარაო“!
ზოგებ მითრევდეს: „დაწვიე“, ქრთამ ვინამ ვაიტანაო,
არ მეძინების, ქალებო, არ ვწვები, ღმერთის მამაო*)
სოულ თეთრად უნდა გათენდას შინ წასვლა მგულავ ხვალაო.
ცის პირიც შამაბედენდა, კარი გააღო ცაშაო,

*) „მამაო“ არის შემოკლებული „მადლმაო“.

მიაც ძალიან დამატვრა შარაში ლუდის სმამო.
 გაყრამა უწადინოდა, ვეღარცარაის თქმამო,
 ახლა შენ იცი ძმობილო დუშმანთა შენმა კვეამო!
 ეგ ლექსი გამოგვიგზავნეთ მე და ფანდურის ხმამო. *)

ამ ლექსში გამოხატულია სწორეთ სიმძლავრე გამარბუებელი გრძნობისა, რომელიც ყოველ ახალგაზრდა ხევსურს ასე არეტიანებს და ხდის ასე ცისანაპარა მოხეტიალეთ. ხევსური ახალგაზრდა ვაჟი იმდენად მთვრალია სწორფრული თბილი გრძნობით, რომ მან მიატოვა ყველაფერი: სახლი, კარი, ახლო ნათესაობა და გრძნეული სიკვირით ეუბნება თავის სატრფოს: „უნდა ჩაგივლო გულადა ჩემი სალამო-დილაო“. ე. ი. ჩემი დღიური სასიამოტკბილო წუთები ყველაშენ გადმოგილოცეო. ამ ლექსში საუცხოოთაა გადმოცემული სიყვარულისაგან წივრალი ახალგაზრდა მოხეტიალე ხევსურის აღგზნებული გრძნობა: -გონება, სოფელი, როცა „ვეფხის ტყაოსნის“ ტარიელის ხეაშიაღს გებულობს, მას ხან ბრძენ ავთანდილისა, და ხან ერთგული ასმათის მაგიერობას უწევს:

„გაბრა სოფელში მაწიეს, მასპინძელმ წამიყვანაო,
 ღმერთმა უშველოს იმასა, ქალაც იქ მაიყვანაო,
 მარსკვლავმა თენებისაჲ პაპიროს მამიტანაო“.—

ცხადია, რომ აქ ყველა მის მდგომარეობაში შედის და რითაც შეიძლება, სოფელი თუ ცალკე პირი, ყოველნაირად ხელს უწყობს სიყვარულისაგან გზაბნეულს. ხშირად ხევსური მოტრფიალე ვაჟი ამ მძლავრი ეროტიული ვატაცებით ისეთ დებრესიულ მდგომარეობაში ვარდება, რომ ის ვერ ახერხებს უბრალო ჩვეულებრივ საუბარს, სანამ თავის სწორფერს არ იპოვნის, რომლის მიგნებაც მას ზოგჯერ მეტად ძვირად უჯდება. ის მხოლოდ მაშინ დამშვიდდება, როცა „მარსკვლავი პაპიროს მაუტანს“ და მომხიბლავი ეშხით თვალში-თვალს გაუყრის.

აი კიდევ ხევსურული სწორფრობის დამახასიათებელი ლექსი:

დღეი სჯობავ, თუ ღამეი, ხალხნო, მე ჰკითხავ ამასა.
 ღამე ნიადე კარგია, დღეი სინათით ძალავსა.
 ხმელეთზე მინათობელი მზეი მაუდის თანაცა.
 მათრობს დილის ცვარ-ნამსა, მწყერ ყანას ეტყვის სალამსა.
 ცხვარ-ძროხა მავფინება, მალა მთას, დაბლა ქალასა.
 მაგრამ რო ღამე არ იყოს, ისი ღმერთმ დაიფარასა.
 ნამეტნავ ქურდებისადა — ვერ დაიწყებდის პარვასა.
 ნათქვამსა ქვეყანაზედა რამდენს სიუფრეს**) მალავსა —
 რა დადგეს ღამის წყვილიდი ბევრსა უხარის ქალასა.
 ძმობილთან წასელა გულავის, ძნელა რო დაეშალასა.
 ეაქსაც მოლოდინი აქვ, არ უცდის პურის ქამასა.
 წავა — გაიგებს ლოგინსა, გაიბუნბულებს ჩალასა.

*) ლექსი თქმულია ხევსურ მიზა ოჩაიურისაგან.

**) სიუფრე — სახავს ფინთს, ცუდს.

გულშია გულის მისნადა. თანა კი ფიქრობს ამასა: კი რო არა მამივიდას, რომ რაით დაიშალასა.— ქალი მიდის წყნარი ბიჯით, არ აჩქუნებს ჩალასა ამოიტოლებს ბოთლასა, ჯალაფთად მანაპარავსა;— რა ყინჩად¹⁾ დამძინებია, მოყმე დაიწყებს ზარვასა²⁾ ქალ მალე გამაღვიძებს, არც ალევებს ხანასა ყბა რო ყბას გამეეტოლას, მკერდი-მკერდს შაახალასა უწინდელ ნაცნაურია, ნაღობს აღარას მალავსა,— მემრ დაიწყებენ კოცნასა, პირიდან ნერწყვის პარვასა სამადლო საქმეს ვინ იქამს, ქალ-ვაეთად ელჩისთანასა, ელჩო, გულ ნუ გაგიტყდების, ქალი მით გტყვის არასა. რა ორთავ ეცივნებოდს, მხარს ხელ წაჰკიდე ქალასა— ეგ ლექსი დაუბარებავ კახეთით ალამქარასა.

ეს ლექსი ისე ახასიათებს ხევსურულ სწორ ურობას, რომ ამაზე მეტის დაწერა ვფიქრობთ საჭირო აღარ არის.

სამრელოში გახიზვნა, თვიური და მოლოზინება ხევსურეთში:

ვისაც ხევსურების ყოფა-ცხოვრების შესახებ. რაიმე ჰსმენია, ის ალბათ სამრელოში გახიზვნის შესახებაც გაიგონებდა. და ვისაც ამის შესახებ რაიმე უთქვამს ან დაუწერია, ის აუცილებლად მოიხსენებდა იმ საპრობოლეს, სადაც ხევსური დედაკაცები კლიმაქტერიულ ხანამდი თავისი სიცოცხლის კარგა ნაწილს ატარებენ. ეს საპრობოლიე მეტად პრიმიტიულია და ერთის მხრივ გულისხმობს ხევსური დედაკაცების სახელსაქმო ადგილს, მეორეს მხრივ წარმოადგენს დაწყევლილ—მოძულეულთა სადგურს, რაც იმავე დროს მათთვის ხან საგამხნეო³⁾ გასართობია, ხან კი საშინელი განცდების ბუდე.

თვიურის ხანაში ხევსური და ფშაველი დედაკაცები აუცილებლად სამრელოში ან ბოსელში უნდა გაიხიზნონ. ეს ჩვეულება ისე მტკიცედ არის დაცული, რომ თუ ვინმემ აუკრძალა თავის ცოლს, დას, ან გასათხოვარ ქალს ხსენებულ ქოხებში გასვლა, მაშინ როგორც ფშავეში, ისე ხევსურეთში დედაკაცები ასეთ აკრძალვას, არავითარ შემთხვევაში არ ექვემდებარებიან და ამ უგუნურ მტანჯავ ჩვეულებას თითქმის სიამოვნებით ასრულებენ.

ფშავე-ხევსურების ყოფა-ცხოვრებაში ხსენებულ ქოხებში გახიზვნის თვიურის დროს მრავალი საუკუნოების ისტორია აქვს და ამიტომ ის იძღენად ძირვადვმულია მათს ცხოვრებაში, რომ მას ძალდატანება, სიმკაცრე, მუქარა და დაშინება აგრე ადვილად ვერ შეარყევს. ერთად-ერთი იმედი თანამედროვე კულტურულ მონაპოვართა გავრცელებაზეა დაყრდნობილი.

ასეთ სოციალურ პირობებში აუცილებელია სხვადასხვა ტიპის სასწავლებლები, საიდანაც ნათელი სხივები მიუფრნება ფშავე-ხევსურეთის ბნელ

¹⁾ ყინჩი— ნიშნავს კარგს.

²⁾ ზარვა— გულისხმობს წოდინს, ზმორებას.

³⁾ საგამხნეო— იქაურად ნიშნავს— სამხიარულოს, გასამხნევეგლს.

კუთხეებს. სხვა გზა მათი დედაკაცების ამ საშინელებისაგან გამოსახსნელად არ არსებობს. ჩვენ პირადად ბევრჯერ ვცადეთ პროპაგანდის გაწევა ხსენებულ ზნე-აღათის თუნდაც ოდნავათ შენელებისათვის, მაგრამ ცდამ ამაოდ ჩაიარა, მათ არა თუ მიიღეს ჩვენი ფრთხილი დარიგება სამრელო—ბოსელში გახიზვნის წინააღმდეგ მიმართული, არამედ სასაცილოდაც არ ჰყოფნიდათ იგი.

ჯგუფური საუბარით რომ ვერას გაეხდი, მივმართე ე. წ. დაჯერებით საუბარს ცალ-ცალკე პირთან. განმეორებითი საუბარის შემდეგ ჩვენ დავითანხმეთ ორიოდ ფშაველი გლეხი იმაზე, რომ მათ თვითურისა ან მშობიარობის დროს, ცოლი ბოსელში არ გაეგდოთ. ისინი შეეცადნენ კიდევ დაპირება შეესრულებინათ, მაგრამ ეს მათ ვერ შესძლეს, ცოლები ყურს არ უგდებდენ და თვითურისა და მშობიარობის დროს მინც აღნიშნულ ქოხს მიაშურებდენ.

აბა რა არის იმაზე საშინელი, როცა ადამიანი ფიზიკურადაც მწვავე ტკივილებს გრძნობს და ფსიქურადაც ვერ არის კარგად, სწორედ მაშინ როცა მას განსაკუთრებული მოვლა სჭირია, ცივ ზამთარშიც კი უპარო, უფანჯრო, თითქმის უსახურავო ქოხში შეუბრალებლათ ავადებენ...

ხევსურების გადმოცემით სამრელოს ეტიმოლოგია ასეთია: წინად მას სამირეულოს უწოდებდნენ, რომელიც წარმოსდგებოდა მ ჩ რ ე უ ლ ის ა გ ა ნ, რომლის პირდაპირი შინაარსი გულისხმობს უწმინდურს, უსუფთავო ადგილს; ამჟამად ეს სამირეულო (უწმინდური ადგილი) ხევსურეთში წარმოადგენს დედაკაცების ყოველთვიურ 5-6 დღის საკარანტინო ადგილს. სიტყვიდან ამოვარდნილა ასოები „ი“ და „უ“—სამირეულო და გადმოკეთებულა ასე: სამრელო. ეს დედაკაცების სათვიურო 5-6 დღის კარანტინი შემოჟღია ერთ ხევისბერს, ხა დ ე ლ ს (მადელს). ამ მიზეზით: ხსენებულ ხევისბერს ჩვეულებრივ ჰქონია ორი წყვილი თათი*) ერთი მათგანი ყოფილა საშინაო, მეორე კი განსაკუთრებით სახატო. უკანასკნელს უფრო სუფთად ინახავდა, ვიდრე საშინაო თათებს. ერთი ჩვეულებრივი ხატობის დროს ხევის ბერი ხადელი შეცდომით იცვამს საშინაო თათებს და ისე მიდის ხატში, ეს ხატს არ ესიაშვნა თურმე და მას საშინლად გაუწყრა. ამ გარემოებას ხევის ბერი დიდ საგონებელში ჩააგდო და ის მოიგონა, რომ ყოველი დედაკაცი თვიურის დღეებში უწმინდურად გამოაცხადა და განდევნა ოჯახიდან სამირეულოში თავიანთ რიგის მოსახდელათ. წინად, სანამ ასეთ დამსჯელ წესებს შემოიღებდა ხევის ბერი ხადელი, ხევსური დედაკაცები თვიურს ვითომც საერთო საოჯახო სახლში იხდიდა, რის გამოც ყოველი ხევსურის სადგომი სახლი ხატთან შედარებით უწმინდურად აღვიდად ითვლებოდა და ამიტომ ყოველივე ის, რაც იქიდან იქნებოდა ვატანილი ხატში, მიუღებელი იყო.

რა თქმა უნდა, ეს გადმოცემა შორს არის სინამდვილისაგან, იგი ოდნავადაც არ შეეფერება სიმართლეს, მაგრამ თუ ის მინც მოვიყვანეთ, ეს იმისათვის, რომ ჩვენთვის ისიც საყურადღებოა, თუ როგორ ესმის ხალხს ამა თუ იმ ჩვეულების წარმოშობა.

სამრელოში გახიზვნის სიმძიმეს მთელი თავისი სიმწვავეით გრძნობენ მხოლოდ დედაკაცები. მათი ეს მწარე ხვედრი არც ერთი მაშაყაცას გულს არ სწვდე-

*: ქქლად ნაქსოვ ნაქარგი, ქვევიდან ტყავ-გამოკრული წინდა.

ბა. ისინი სამრელოში გახიზნულ ავადმყოფ დედაკაცებს არა თუ რაიმე დახმარებას უწყევენ, არამედ შორიდან ყურადღების ღირსადაც არ ხდიან. თვით უერთ.

სურ. 45. ხევსური დედაკაცი სამრელოში თვიურის დროს, რომელიც სამრელოს კარებთან ზის და შორიდან დედა პურს აწვდის. (ს. არხოტი).

ჯუღესი დედაც კი ერიდება სამრელოში გახიზნულ ავადმყოფ შვილს. ეს შაუკარებლობა იმდენად კურიოზულია, რომ თავის ღვიძლ შვილს, თითქოს ძალითაო ლუქმა პურს შორიდან მიუგდებს ხოლმე.

რადგანაც თვიურის დროს ხევსური დედაკაცი ოჯახიდან იდევნება და ვარდება მოძულეებულ პირობებში, ამიტომ მას სწორად აქვს გაპოანგარიშებული თვიურის მოახლოების ხანა. იცის აგრეთვე მენტრუაციის წინა დღე როგორცაა ხევსური დედაკაცების მახვილი გამოთქმით ეწოდება მაშიში. ეს დედაკაცებში შიშიანობას იწვევს. ამიტომ ისინი ამ დღეებისათვის წინააწინვე ემზადებიან: საერთო კერ-ქვეშ თვიურის წინა დღეებში აზადებენ დაფქულს, და-

ასუფთავებენ სახლს, კარ-მიდამოს, მოუშალებენ შინაურებს ყოველივე იმას, რაც ოჯახს სჭირია ერთი კვირის განმავლობაში, მოიშალებენ თავისათვის საქსოვ ხელსაქმეს, იქაც, სამრელოში, ალაგებენ ერთი თვით მიკეცილ დანოტივებულ თავისებურ ლოგინ-ქვეშაგებს. გააშუქებენ მას, გაასუფთავენ სამრელოს და მოუვით თუ არა თეიური, მაშინვე გარბიან იქ. სადაც ჩვეულებრივ რჩებიან 3-6-8 დღე. ხანგრძლივობა სამრელოში დაყოვნებისა საზოგადოთ დაჰოკიდებულია თვით ხიზანი დადაკაცის ინდივიდუალურ თვისებებზე. პირიქით ხეცსურეთში, მაგ., არხოტში, თვითეულ სოფელში ერთი ან ორი სამრელო აშენებული. სოფელ მას აშენებს შეერთებული ძალით. ვინც აშენების დროს გამოეთიშება, მისი ოჯახის დედაკაცებს ეკარგება უფლება საერთო სამრელოში გახიზნისა. თვითეულ ხიზანს სამრელოში თავისი საკუთარი საწოლი, კუხე და, რა თქმა უნდა, თავის საქსოვი საკერავი ან სხვა რაიმე სახელსაქმო აქვს. სამრელოს ხიზანი გარდა თავის ლოგინისა სხვისას არაფერს არ შეეხება. ამიტომ თუ სამრელოს ხიზანს რაიმე ძირს დაუფარდა, მას აიღებს ცეცხლის ალში გააქვებს, ხელს დაიბანს და შემდეგ საქმეს შეუდგება. თუ იმ ადგილას საქმელი დაუფარდათ, სიმშვილს მოითმინენ თუნდაც სამ დღეს და მას არავითარ შემთხვევაში არ მიიღებენ. კარგ დარში სამრელოს ხიზნები გამოდიან გარეთ სამრელოს პატარა ეზოში სადაც გაკეთებულია ნამგლისებური, დაბალი ქვის ყორით შემოფარგული მათთვის სახელსაქმო ადგილი. — რომლის იქითაც ისინი ფეხს ვერ გადასდგამენ სახელსაქმოდ. ამ გამიჯნულ სახელსაქმო ადგილს მათებურად ეწოდება შანაქო. თუ სამრელოში ყოფნის დროს რომელიმე დღესასწაულმა მოუსწრო, მაშინ მეზობელ ქალებს მიაქვთ მოსაკითხი სამრელოს ხიზნებისათვის, რომელსაც მათებურათ სააკვლევი ჰქვია. როდესაც ახალგაზრდა ხეცსური ქალი პირველად გაიხიზნება სამრელოში, ასეთ შემთხვევაში ქალები ვალდებული არიან მოსაკითხი მიუტანონ დღესასწაულის გარეშე. სამრელოს ხიზანი დედაკაცები ჯვარის ყანაზე ვერ გაივლიან, ვერც მამაკაცებთან ისაუბრებენ, ვერც ასძახდებიან, სოფელში გასვლა-საც ერიდებიან.

სამრელოდან შინ დაბრუნების, ან, როგორც თვით ხეცსური დედაკაცები იტყვიან, სახლში შემოსვლის ეამს, ყოველი სამრელოს ხიზანი თეიურის გათავების დროს თავის ლოგინს, ფეხსაცმელს, ტანისამოსს, წყლის და სამრელოს ყველა საჭირო ჭურჭლებს ინახავს იქვე ერთ-ერთ კუთხეში. ამის შემდეგ სახლიდან მიუტანენ სუფთა ტანისამოსს, კარგათ გაიბანენ ტანს და ისე გამოიცილიან. ყოველივე იმას, რაც შინ უნდა წაიღონ — გაასუფთავენ, გარეცხენ, მაგრად გაბერტყენ და ისე მიაქვთ საერთო ბინაზე. ყვილა ამას მათებურად ეწოდება გაწკეკვა. ყოველი ხიზანი, რომელიც თეიურის შემდეგ სამრელოდან შინ ბრუნდება — ვალდებულია გასწმინდოს სამრელო, ავრთვეთ მიაღაგოს თავის საკუთარი კუთხეც, გასათხოვარ ქალს შინ დაბრუნების დროს სამრელოში დარჩაშილები ლოცავენ: „ღმერთმა დიდხანს გამყოფოს შინაო“, თუ რძალია უსურვენ „ღმერთმა ორმოც კვირაში ნუ დაგაბრუნოს სამრელოში“^{*)}.

შინ დაბრუნების შემდეგ პირველ დღეს, ვარსკვლავების ცაზე გამოჩენამდი

*) ორმოც კვირათ გულისხმობენ ოსუსლობის პერიოდს.

(დაბინდებამდი) სახლში არ შედის—შორი-ახლო კარებთან დაჯდება; ამ დღეს ის არაერთარ საქმეს არ გააკეთებს, გარდა საქონლის დაპურებისა, მეორე დღეს კი შეუძლიან საქმიანობა; მესამე დღემდე ბანზე ან ქერხოზე ასეა არ არის წესად მიღებული. წესის მიხედვით დედაკაცები სამრელოში თვიურის დროს უნდა და-რჩეს ცხრა დღე, მხოლოდ რადგან უმრავლეს შემთხვევაში სისხლის დენა წყდებ-ბა ოთხ-ხუთ დღეში (რა თქმა უნდა, ნორმალურ პირობებში). ამიტომ სამრე-ლოში გახიზნული ქალების უმრავლესობა, მოიხდის რა თვიურს აღნიშნულ დღეებში, სტოვებს კიდევ სამრელოს. ის გამოდის სამრელოდან, მაგრამ ცხრა დღემდე არც საქმეს აკეთებს და არც ბან-ქერხოზე ადის. იმ დღეებში მას ხა-ტის ადგილში გავლაც ეკრძალება. ყოველივე ეს შეეხება მხოლოდ თვიურიან ხიზნებს და არა მშობიარობის დროს გახიზნულთ.

მოლოგინება ხევისური დედაკაცების.

ხევისური დედაკაცების მოლოგინება ხდება უფრო. მკაცრი იზოლაციის ფარგლებში. პირაქეთ ხევისურეთში საერთო სამრელო არ იციან. აქ ყველას, ვი-საც ოჯახში დედაკაცა ჰყავს, ცალკე სამრელო აქვს. ამიტომ აქაური სამრელოს ხიზნები მოკლებულია საერთო გასართობს, ერთგვარ ქალთა კლუბს, რომელიც შემოღებულია არხოტის თემში. ვადმოღმა ხევისურეთში სამრელოს ხიზნები მე-ზობლის სამრელოსთან გავლასაც კი ერიდებიან. სხვათაგან კი სამრელოში გა-ხიზნის წესები ყოველივე წვირილმანით აქაც ისე განმტკიცებული და დაცულია, როგორც არხოტში.

როგორც ვსთქვით, ხევისურ დედაკაცების მდგომარეობა მშობიარობის ქამს უფრო მკაცრია და მძიმე, ვიდრე სათვიურო გახიზნის დროს. სანაყოფო წყლის დაღვრის შემდეგ ხევისური დედაკაცი ჩვეულებრივად გადის თითქმის უკარ-კე-დლო, ჩალით დახურულ პატარა ქოხში, სადაც ის სხვის დაუნებარებლად მოი-ლოგინებს. აქ იგი რჩება მხოლოდ სამ დღეს, შემდეგ გადაინაცვლებს სამრე-ლოში. მაგრამ სანამ სამრელოში გადასახლდებოდეს, ბავშვის მოძყოლს, ჩალის ლოგინს, რომელზედაც მოიმშობიარა და ყველაფერს რაც იმ დროს იხმარა, სისხლით გაისვარა და მერმისათვის გამოუსადეგარია, მიწაში მარხავს; მოლო-გინების გათავების ქამს შორს გადაჰყრის აგრეთვე ყველა ტანსაცმელს გარდა-მანდილისა. უკანასკნელს კარგათ გარეცხავს და წინანდებურად ხმარობს. ყველაფერს იცვლის, ასუფთავებს სისხლით მონთხეულ მოლოგინების ადგილს და ამის შემდეგ გადადის სამრელოში. სამრელოში რჩება სრული ერთი თვე. მაგრამ იმ შემთხვე-ვაში, თუ იგი აღრე განიწმინდა, მას შეუძლია სახლში შემოვიდეს ორი კვირის-შემდეგაც, მხოლოდ საოჯახო საქმეს არას აკეთებს, სანამ ჩვეულებრივ არ გა-ნიწმინდება.

როდესაც ქოხში მიდის მშობიარე, მას, წესის მიხედვით, უნდა გაჰყავს დე-დამთილი ან ვინმე ახლობელი ქალი, თუ ესენი არ ჰყავს, მას მიაცილებს მამა-მთილი მხოლოდ საჩეხების მიჯნამდი*) სადაც უკვე სამრელოს რომელიმე ხიზანს ჩააბარებს. რა თქმა უნდა, ეს მამინ, თუ იმ ქამათ იქ თვიურის ხიზნებია, თუ

*) საჩეხები იმადგაღ-მიდამოს ჰქვიან, სადაც მშობიარე ქონებია აგებული.

არა და—სრულიად მარტო სტოვებს. სამრელოს ხიზანს მამამთილი ავალებს გადახურვას და ყოველგვარ ხელის შეწყობას მშობიარობის დროს.

როგორც ვთქვით, მშობიარე დედაკაცი ქოხში გადის სანაყოფო ბუშტის თავის-თავად გახეის შემდეგ, მანამდე კი, თუნდაც ძლიერ დიდი ტკივილები ჰქონდეს—არა, მშობიარობის მომენტში, დედაკაცს არაფერ ეხმარება: თვითონ იჭრის ქიპლარს, თვითონ ასუფთავებს, ჰბანს ბავშვს უმრავლეს შემთხვევაში ცივი წყლით, და ეს იმიტომ, რომ ბავშვმა უფრო აიტანოს სიცივე შექმნილ პირობებში. თუ იმ დროს თვითრიანი დედაკაცები არიან სამრელოში, მაშინ მშობიარობამდე ისინი ეხმარებიან მხარში შედგომით, რათა მშობიარე აქეთ-იქით არ გადაიხაროს, რაც მათი შეხედულებით ხელს შეუშლის ადრევე მომშობიარების აქტს. მშობიარობის წუთებში მშობიარე დედაკაცი ფეხზე დგას და დაიბადება თუ არა ბავშვი, მაშინვე დამხმარე სამრელოს ხიზნები გარბიან იქიდან და მშობიარე დედაკაცის წვალეზას შორი-ახლოდან უტყევიან. თუ მშობიარობა გართულდა, მაშინვე მოიწვევენ დასახმარებლად სოფლის გამოცდილ ხნიერ დედაკაცს. თუ მან თავისებური დახმარებით მშობიარე გადაარჩინა, იმ შემთხვევაში, ჩვეულების თანახმად გასამრჯელოდ აძლევენ ერთ ძროხას. გარდა ამისა, ამ დამხმარე დედაკაცს ხატში უკლავენ ცხვარს ან კურატს, რომლის სისხლითაც განათლავენ—ასხურებენ მას. ასეთ ჩვეულებას ხევსურეთში ეწოდება დამხმარე დედაკაცის განათვლა. თუ მშობიარე დედაკაცს გაუგრძელდა მშობიარობა, მაშინ მას მიეპარება ერთ-ერთი ახლობელი ხეისური მამაკაცი, აღის ქოხის თავზე და შესაშინებლად თოფს დაცლის იმ მოსაზრებით, რომ დედაკაცი მძიმე მშობიარობიდან რაც შეიძლება მალე გაანთავისუფლოს. მშობიარობის დროს კენესა, გახმარება, კვილი ან ისეთი სიტყვები როგორცაა „ვაჰმე ვკვდები“, „მიშველეთ“, „მოკვდი დედა“ და ასეთი რამ, რასაც წამ და უწუმ იმეორებენ მშობიარობის მომენტში სხვა კუთხის დედაკაცებზე, ხეისური დედაკაცებთანათვის ყოვლად დაუშვებელია,—ეს მათთვის დიდი სირცხვილია.

ხეისური დედაკაცების ნებისყოფა, მტკიცე ხასიათი, უმავალითო ტკივილების ატანა ასეთ შემთხვევაში უბადლოა. ამიტომაც ამბობენ ხეისურები: „ვაჰკაცსა ხმალი გამოცდის, დიაცსა ქოხ-სამრელოო“.

ხეისური მშობიარე დედაკაცი დაბადების დროს ახლად შობილს კალთას არ გააცილებს; ჰშობს ბავშვს თუ არა,—იმას კაბის შიგნიდან ააყოლებს ზევით, ამოატარებს პერანგის უბეში და გამოიყვანს მკერდის ფარაგიდან. პირველ მშობიარეს (ჯერეთ გამოუცდელს) გამოცდილი დედაკაცები ეტყვიან: „ბაღლი სადიაცოდან ამოიყვანეო“. ახლად შობილს პირველად შეახვევენ შალის ხიჩონში: ორი შალის ნაქსოვია, ერთს ახვევენ ტანზე, მეორეს ფეხებზე. თუ მშობიარემ ახლადშობილი არ ამოატარა უბიდან და ის კაბის კალთას ზეიდან აიყვანა, ეს დიდ უნაქსობას ნიშნავს და ამას არც ერთი ხეისური დედაკაცი არ დაუშვებს.

სანამ მელოკინე არ განიწმინდება, იგი სამ-ოთხ დღეში აუცილებლად იბანს ტანს თბილი წყლით და იცვლის თავისებურად გასუფთავებულ ტანისამოსს. ორი კვირის განმავლობაში ის ხელს არავის არ ახლებს, იმათაც კი ვინც სამრელოში არიან მასთან. თუ მექოხის ხელშეხებულს ვინმემ ხელი მოჰკიდა,

მაშინ მას უწოდებენ მირეულს, რაც მათებურად ნიშნავს უწმინდურს, ბინძურს. ამიტომაცაა, რომ თუ მისი ხელშეწობები არ გარეცხეს, ისე ხელს არაფერს არ ახლებენ. ეს ითქმის იმათზე, ვინც სამრელოში იმყოფებიან მასთან ერთად, ხოლო რაც შეეხება გარეშე მეზობლებს, ისინი ხომ ახლოს არ გაიკარებენ მეჭობეს და მას შორი-ახლო უვლიან. მშობიარობის შემდეგ, როდესაც მელოგინეს ორი კვირა შეუსრულდება, მას დაუკლავენ საქლავს, სისხლს ჩაასხამენ ჯაშუში და ამით მოასხურებენ ყველა იმ ადგილს, სადაც მეჭობე დედაკაცს საქმე უკეთებია, ან გზად გაუვლია ამ ორი კვირის განმავლობაში. ამის შემდეგ ის ითვლება ჩვეულებრივ მესამრელოე დედაკაცად. სოფლიდან მოუკითხავენ ქადას, არაყს და ლუდს, მხოლოდ არა ხატში დამზადებულს, არამედ შინ გაკეთებულს. მელოგინეს ქმარი არავითარ შემთხვევაში ქობს ან სამრელოს ახლოს არ გაუვლის. ოჯახის სხვა წევრები კი: დედამთილ-მამამთილი, მაზლი, მული დარძალი შეიძლება შორი-ახლოს მივიდნენ და ესაუბრონ. თუ მშობიარეს ვაჟი დაებადა, მაშინ, რომ მელოგინეს არ შეეშინდეს ან რაიმე ფათერაკი არ შეემთხვეს, ქობის ან სამრელოს ახლო ოჯახის რომელიმე წევრი წვება, სდარაჯობს, ხოლო თუ ქალი გაუჩნდა ყველა შინაურები თავს ძირს დახრიან და მოვლის მაგიერ სრულ გულცივობას იჩენენ. ვაჟის მშობელ დედას რომ განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ და მეტად უვლიან, ამის შესახებ ხევსურები ასე მსჯელობენ: „ვით სახარე ხბოს უნდა მეტი რძის წოვა, მეტი ყურადღება, ზრუნვა დედის მხრივ, აგრეთვე ვაჟსაც უფრო ზედმიწევნით ნანატრი სიხალისე, უნარიანობა უნდა მოვლის საათებში“. ქალის გაჩენას ყოველი ხევსური მამა სწყყევლის და მათი დამოკიდებულება ახალშობილი ქალისადმი წააგავს ცუდი დედინაცვლის უგულო მოპყრობას მაშინ, როდესაც ვაჟის გაჩენას განსაკუთრებულ აღტაცებით დღესასწაულობენ და მხოლოდ მის მიმართ იჩენენ ნამდვილ მშობლიურ ზრუნვას და აღერსს. ხევსურების რწმენით, ქალის გაჩენა არაფერს ნიშნავს და ისინი მას ნამდვილ შვილათ არ სთვლიან. ამიტომაცაა, რომ მისი დაბადების დროს მეზობელი ქალები მშობიარე დედას ნამდვილ ხავიწიან ქადას კი არ მიუკითხავენ, არამედ უბრალოდ გამოძცხვარ ქერის კვერს.

3. შვილანის რიცხვი ხევისურეთში.

ხევსურული წესით მშობლებს უნდა ჰყავდეს 3-4 და მაქსიმუმ 5-ი შვილი. ამ რიცხვს არ უნდა აღემატებოდეს შვილების ყოლა და თუ ვინმემ გადააჭარბა, მაშინ მას მთელი სოფელი სასაცილოდ აიგდებს. მრავალი გამოკითხვების შემდეგ ჩვენ დავრწმუნდით იმაში, რომ შვილების შეძენის განსაზღვრა და სქესობრივი კავშირის სამუდამოდ აღკვეთა პირდაპირ გამოძიარებენ ეკონომიური და სოციალური პირობებიდან. ბევრი შვილების ყოლით, ხევსურების აზრით ოჯახი უძლურდება. პირველადვე არ ყოფნის მიწა დასამუშავებლად, ვერ მოჰყავს საქმარა ქერისა და ჭვავის პური. შვილებს, კი, სანამ ისინი წამოიზრდებოდნენ, ბევრი ჭამა, ჩაცმა-დახურვა და მოვლა უნდა, რასაც ხელ-მარტო მამა, ცხადია, ვერ შესძლებს. ამის მიზეზით ის ეცემა სულიერად, და, რა თქმა უნდა, ეკარგვის შრომის ხალისი, იმედი უკეთესი მომავლისადმი. ეს გარემოება ზღის მას სამოწყალოდ, გლახაკად, რაც მისთვის და აგრეთვე ახლო ნათესავე-

ზისათვის დიდი სირცხვილია. აი ეს გარემოება ხევსურს კარგადა აქვს გათვალისწინებული და ამიტომ უფროთხის ის ბევრი შვილების ყოლას. ხევსურული დაუწერელი კანონის მიხედვით შვილი, ვაჟი იქნება ის, თუ ქალი, დედას არ ეკუთვნის, მაშასადამე, მათი რჯულით შვილი შეადგენს მხოლოდ მამის საკუთრებას.

4. ბავშვის მოვლა ხევისურეთში.

ბავშვის მოვლა გაჩენის დღიდან სრულ სამ წლამდე სწაროებს პრიმიტიულ ფარგლებში. ახალშობილს კვირაში ერთხელ ან ორჯელ ვაჰბანენ. თუ ვინიცობა ბავშვს შეწითლება ან რაიმე წყლული გამოაჩნდა ტანზე, მაშინ მას გამუდმებით ჰბანენ დედის რძით მანამდე, სანამ დაზიანებული სხეულის ნაწილი სრულიად არ განიკურნება. ისე საერთოდ ახალშობილის მთელ ტანს ყოველდღე ჰპობავენ კარაქით (ე. ი. კარაქს უსვამენ) იმ მოსაზრებით, რომ მას დედის მუცელში ნაჟღერები ჩვილი კანი დაუამდეს, განსაკუთრებით თავის ქა-

სურ. 46. ხევსური დედაკაცი ჩვილი ბავშვით ხელში და ხევსურული აკვანი. (ს. ქობულა).

ლას ნათხემის შეუზრდელ ნაწილს კუფლიბანდს უპობავენ, რათა დაჩქარებით შეეზარდოს იგი. ერთი თვის განმავლობაში მელოგინე ახალშობილს ფარავის უბეში იწვენს. თვის შემდეგ კი დღისით აკვანში აწვენს, ღამით კი აუცილებლად მკლავზე. ბავში ძუძუს სწოვს სამ წელს, იშვიათად ოთხს, ხუთს და ექვს წელსაც აწოვებენ. ეს უფრო მაშინ, როცა ბავში დედის ერთაა, ხოლო საზოგადოთ ბავშვის ძუძუს წოვის ჩვეულებრივი პერიოდი მხოლოდ სამ წელს იტევს.

დედის ძუძუსთან ერთად ბავშს ჰკვებენ ძროხის რძის ფაფით. უფრო ხშირად ძუძუმწოვარს ჰკვებენ დედის პირში დაცოხნილ ქერის პურში შერეულ კარაქთან ერთით, რომელიც ყოველთვის უხვად მოიპოვება ულარიბეს ოჯახშიაც კი. ორ წლამდე ბავშს ჰმოსავენ უბრალო ფარჩის პერანგით, შემდეგ კი მას შესცვლიან კრაველის მატყლით მოქსოვილ რბილ შალის გადასაცმელით: ფეხებზე იმავე მატყლისაგან მოქსოვილ წინდებს ჩააცმევენ, თავზე ახურვენ ისევ შალისაგან შეკერილ ქუდს. აკვანი გაგებულია პირველად ჩალით, რომელიც ზევდან გადაფარებულია რბილი ქსოვილით, თავზე ისევ შალის ქსოვილით გადაჰხურავენ. აკვანში თავისებური საშარდე მილიც აქვთ გაკეთებული. თვით აკვანი უბრალო ოთხი ფიცრის ნახეთქისაგან შესდგება, რომელიც ოთხ დაბალ ფეხზე სდვას, ასე რომ, ის თავის აგებულობით მტკად პრიმიტიულია და ბავშს რწვეის დროს ძლიერ ტლანქათ ანჯღრავს. ხანგრძლივი ძუძუს წოვის პერიოდში ბავშვის კუჭის აშლა, რომელიც სხვაგან ხშირი მოვლენაა, ხევესურეთში არ შეგვხვედრია. ვინც ბავშს პირველად კბილის ამოსვლას შეამჩნევს, მას სამახარობლოდ ახალი მთვარისმავარ ხაფიწიან კვერს გამოუცხობენ (ამას მათებურად კუპატი ჰქვია).

5. ოსაზღოზა და თვიური ხანსური დედაკაცისა.

ხევესურ დედაკაცების დაკვირვებით დაორსულების ნიშანი არის თვიურის შეწყვეტა, რომელსაც ხევესურულად ეწოდება სარეცხის გაწირვა. ორსულობის უკანასკნელ თვეებში, მეათე მთვარულში (საზოგადოდ მეცხრე თვეში) დედაკაცს ეკრძალება ხატის ახლო ან მის ადგილში გაეღა. ამ პერიოდში არც ქმარს შეუძლია ხატში მისვლა და რაიმე სახატო საქმის კეთება. ასეთი წესი დაცულია მშობიარობის დღიდან ორი კვირის განმავლობაშიც. თუ ჩვეულებრივი თვიური სკირს ცოლს, მაშინ მის ქმარს შეუძლია ხატის მამულში გაეღა და ხატის საქმეში მონაწილეობის მიღება. როდესაც ცოლ ქმარი ერთად წვებიან. სქესობრივ კავშირის მიზნით, მაშინ ქმარი სამ დღესვერ გაივლის ვერც თვით ხატში და ვერც მის მამულში. ხევესურული წესით ფიქრი მუცლის მოწყვეტაზე ყოვლად დაუშვებელია, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ახალ დაქორწინებულ ქალი თავის თავის გაუფრთხილებლობათ მაშინვე დაორსულდა, მაშინ იგი აუცილებლათ ცდილობს მუცლის მოწყვეტას რაიმე მოხერხებული ტრავმატიული საშუალებით: მძიმე ტვირთის აწევით, შერჩეული სიმაღლიდან გადმოხტომით და სხვა. გარდა დასახელებული ზომებისა მან არავითარი სხვა საშუალება არ იცის მუცლის მოსაწყვეტად. ამას იმიტომ სჩადიან, რომ ახალ რძალს, ადათის მიხედვით, შვილი უნდა ეყოლოს არა უადრეს ორი წლისა დაქორწინების შემდეგ. თუ ვინაცობაა ორსულმა ახალმა რძალმა მუცლის მოწყვეტის მხრივ წადილს ვერ მიაღწია, მაშინ სულ ადვილი შესაძლებელია მოხდეს თვითმკვლელობაც.

დედაკაცების თვიური ძლიერ უშლის ზელს საოჯახო საქმეთა ნაყოფიერებას, ხევესურ გლეხების საოჯახო სამსახურს. ამიტომ ისინი ხშირად ხმარობენ თვიურის დროს სისხლის შემწყვეტ სხვადასხვა საშუალებას. ასეთებია მაგალითად, 1) მირონი, რომელიც სხვადასხვა მცენარის გამონაჟონია და რომელსაც დიდი თხოვნით რომელსამე მღვდელს გამოართმევენ ხოლმე. ამ ექსტრაქტულ

ნივთიერების შეძენა ძალიან უძნელდებათ, რადგანაც ზოგიერთი მღვდელი მას არავითარ ზედრებით არ გაიღებს, ხანდახან დიდი ქრთამითაც კი არა. ხევსურ დედაკაცების გადმოცემით, მირონი პირველად შეტევილ მოქმედობს, რომელიც მიღებისთანავე იწვევს მომეტებულ სისხლის დენას, ხოლო რამდენიმე ხნის შემდეგ სისხლის დენა შეჩერდება თითქმის ერთი წლითაც; 2) ბრინჯის ნარეცხი. დაღვევნი თვიურის შესაწყვეტად, იგი ორი თვით ასვენებს ხევსურ დედაკაცს სისხლის დენისაგან. ამ მიზნისათვის სეამენ აგრეთვე ძლიერ მაგარ არაყს, რომელიც მოსალოდნელ ეფექტს იშვიათად იძლევა.

თუ რამდენად მოქმედობს დასახელებული საშუალებანი თვიურის შეწყვეტაზე, ჩვენ ეს დაგვიღივ ცდითაც ვერ გამოვარკვეით. ის კი საესებით მართალია, რომ ხევსური დედაკაცები თვიურის პერიოდში ხსენებულ სისხლის შემწყვეტ საშუალებას ხმარობენ და მათივე დაჯერებით ის ანიჭებს მათ სასურველ შედეგს. ისიც მართალია, რომ ბევრი ხევსური დედაკაცი ხსენებულ საშუალებას იშვიათად მიმართავს, რადგანაც, ჯერ ერთი, მას ინსტიქტიურად არ სწამს ამ ხელოვნური საშუალების სარგებლიანობა, მეორეთ, მას ჰსურს, რომ ისარგებლოს სამრელოში გახიზვნი და ხუთი-ექვსი დღით მაინც მოისვენოს სასტიკი იზოლიაციის წყალობით. და მართლაც, თუ არა ეს—ხევსური დედაკაცი სხვაფრთხილად ვერ დაისვენებს ფიზიკურად. ასე რომ, სამრელო ხევსური დედაკაცებისათვის დასასვენებელი სახლიც არის, მოსალოცინებელი ოთახიც, სახელსაქმო-სახელოსნოც, საგამხნეთი გასართობი კუთხეც და საქმინაციო კარანტინიც თვიურისა და მშობიარობის ხანებში. აღნიშნული საქმინობის გარდა, აქ არაფერი არ კეთდება და არც შეიძლება ის გამოიყენონ სხვა რამე საჭირებისათვის. ამიტომ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ქობ-სამრელოში გახიზვნა თვიურისა და მშობიარობის პერიოდებში ხევსურეთის სოციალურ პირობების მიხედვით არ არის მთლად უაზრო, უმიზნო და უმნიშვნელო, მით უფრო, რომ ხევსურების საერთო საცხოვრებელი ბინა იმდენად ანტიჰიგიენურია, რომ იქ მოლოცინება ან თვიურის მოხდა უფრო მეტ დაავადებას, მეტ ტირიანობას გაავრცელებდა ხევსური დედაკაცების ბუნებრივად ჯანსაღ ცხოვრებაში, ვიდრე ქობ-სამრელოები.

როდესაც მშობიარობას გართულება სდევს და ჩვეულებრივი ზომებით ვერას ჰშველიან, მაშინ მოიწვევენ კარგად გამოცდილ ხნიერ დედაკაცს და ის უწევს მშობიარე დედაკაცს რადიკალურ დახმარებას: სახელდობრ: ბავშვს საშვილოსნოში დაკეხსავს (აკუწავს) კარგად გალესილი დანით და ამ საშუალებით გამოაქვს ნაყოფი. ასეთი შემთხვევები, თუმცა ძლიერ იშვიათია ხევსურეთში, მაგრამ მაინც აღსანიშნავია, რათა მკითხველი დარწმუნდეს იმაში, რომ ხევსური დედაკაცები ასეთ შემთხვევებშიაც მამაცია და ამ მწვავე განცდის მომენტშიც შველიან ერთმანეთს.

მშობიარობის დასრულების შემდეგ მშობიარე ხშირად სნეულდება ახალშობილას მთელი მოწყობის ან მისი ნაწილის საშვილოსნოში დარჩენით, რაც იწვევს მელოცინე დედაკაცის სიკვდილს. ასეთ შემთხვევაში იგი ავად ხდება უმთავრესად მუცლის ფარის ანთებით ან საერთო სისხლის მოწამვლით (სეპციისით). სიკვდილიანობა შედარებით დიდი. მისი პროცენტული რაოდენობა მთელ ხევსურეთში დაახლოებით უდრის 2,5%-ს. საერთოდ პათოლოგიური

მშობიარობის დროს სიკვდილიანობა უფრო ნაკლებია, იგი ვარაუდით უდრის 1 0/10-ს. როგორც აქედან სჩანს, სიკვდილიანობა მშობიარობის დროს სრულიად არ ეგუება ქობ-სამრელოში არსებულ ანტიპოვიენურ პირობებს. ხეცურეთის ქობ-სამრელოში მშობიარეთა სიკვდილიანობა გაცილებით მეტი უნდა იყოს, მაგრამ საკვირველია, რომ იგი შედარებით ასე მცირეა.

უკანასკნელ უნდა მოვიხსენიოთ ერთი ცრუმორწმუნეობა, რომელიც დაორსულებას შეეხება. სოფ. ხახმატში არსებობს „ძლიერი“ ჯვარი, რომელიც ბრძანებლობს და თავისი „სასწაულ-მოქმედებით“ იზიდავს არა მარტო ხეცურეთის მცხოვრებლებს, არამედ მთელი ფშავისა და თითქმის ზემო კახეთის მცხოვრებლებსაც კი. ხახმატის ხატში, სხვა ქვათა შორას დევს ერთი დიდი ლოდი, რომელსაც თითქო ისეთი ძალა აქვს, რომ თუ მასზე ფეხებით შედგა ორსული დედაკაცი, რომელსაც ვაჟი არა ჰყავს, ვაჟი გაუნჩნდება და თუ შეილი სულ არ აბადია, შეილი გაუჩნდება. ამას გარდა, ხახმატის ჯვარი ისეთი ძლიერია, რომ ის ყოველ სნეულს გაჰკურნავს, ძაღლით მიმქრალს გამოაცოცხლებს, ბოროტმოქმედს დათურგნავს და ბედისაგან კრულს ნატერას აუსრულებსო.

1. დაქორწინების საკითხი ფშავში.

ფშავლები და ხეცურები სრულიად თანასწორ სოციალურ პირობებში ცხოვრობდნენ წინად, ცხოვრობენ ახლაც თანაბარ მთის კალთებზე დასახლებულნი—და თითქო მომავალშიაც ასე ჰქვირობენ იცხოვრონ. ფშავ-ხეცურებს ახლაც პრიმიტიული მოთხოვნელებით ჰსურთ არსებობა. ალბათ ეს არის მიზეზი, რომ ისინი ამ თავიანთ უსინათლო ლოკოკინისებურ საცხოვრებელ ხოქოს ასე თავგამოდებით იცავენ. მათთვის სრულიად საკმარისია ზღაზენით კვალის გავლება საარსებო ცხოვრების გზაზე და ყველაზე უკეთესი მოკეთე ის არის. მათთვის, ვინც ამ ლოკოკინისებურ კვალს არ წაუშლის სამომავლო სიცოცხლის ჯერ კიდევ გაუზარავ ხოქოში. მიუხედავად ყველა ამისა, ფშავლების ყოფა-ცხოვრება ზოგ რამეში რადიკალურად განსხვავდება ხეცურების ყოფა-ცხოვრებისაგან და ამიტომ მათი აღწერა ჩვენ განზრახ დავაშორეთ ერთმანეთს.

2. ქალის გატაცება ფშავში.

დაქორწინების საკითხი ფშავში გაცილებით უფრო მარტივი შინაარსისაა, ვიდრე ხეცურეთში*). აკენაში დანიშნვა ფშავში არ არის წესად. რაც შეეხება ქალის გათხოვ-მოყვანას მოტაცების სახით, ეს კი ხშირია ფშავლების ცხოვრებაშიც.

ფშავლების გადმოცემით, წინად ქალის მოტაცება ძლიერ ხშირი მოვლენა იყო. უმეტეს შემთხვევაში დაქორწინება ხდებოდა მოტაცების სახით. მოტაცებულ საცოლეს პირველად მოფერებით, გახუმრებით, ახლო ნათესაებისა ან ახლო ძმა მეგობრების შეჩენით, დაჯერებით და სხვა ხერხით უქცევდნენ გამწყრალსა და მიუკარებელ გულს. ზოგჯერ კი, წინააღმდეგ, დაუმორჩილებელ გატაცებულ ქალს შიშით, მუქარით, რამოდენიმე დღით მიუვალ ადგილას და-

*) აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ფშავ-ხეცურები ერთმანეთ შორის ქალის გათხოვება-მოყვანას არ დაუშვებენ, ატრეტვე არც მოტაცებას აქვს ადგილი მათ შორის.

მწყვედევით იმორჩილებდნენ. უფრო ხშირად ასეთი მოტაცება ბოლოვდებოდა უშედეგოდ. მოტაცებული ქალი ან აშკარად გაექცეოდა, ანდა ჩუმად გაეპარებოდა. ყოფილა შემთხვევა, რომ ძალდატანებით მოტაცებული ქალი ნახევარი ან მთელი ერთი წელი უწვალეზობით მომტაცებლებს. ქალის მშობლების დახმარებით, მაგრამ ისინი მაინც ვერაფერს გამებდარან,—ჩიხში მომწყვედევულს გამოუწახავს გზა, გაქცეულა და ვინც მას მოსწონდა იმას გაჰყოლია. ასეთია საზოგადოთ ბუნება ფშაველი ქალისა.

დასტურისათვის მოვიყვან დამახასიათებელ მაგალითს, რომელიც ილუსტრაციაა იმულებითი მოტაცებისა. ჩემი მუშაობის შუაგულ ხანებში ჩემთან ახალგაზრდა ფშაველი დედაკაცი მოვიდა ს. ვანხვიდან და თავის ავადმყოფთან წამიყვანა. სამეზავრო მანძილი დაახლოვებით უდრიდა ოც კილომეტრს. მე ცხენით მივიდნოვარ და დედაკაცი კი წინ მიმიძღვის ქვეითად. გაზაფხულის დღეებია აღმართის დაკლანილი ბილიკი ხან გაუვალ ტყის ჩრდილოებში მიიმალება, ხან კი მწვანე მთის ფერდობზე ვიწრო ხევულის ბილიკით იქცევა. ჩვენი მხედველობის ველზე რალაც თავისებურ სხვადასხვაობით წარმოქმნილი უცხო პანორამები იშლება და დროებით ჩვენმა გახალისებულმა ყურადღებამ მის მგორავ რელიეფებში სიამოვნებით დაისვენა. ჩემი თანამეზავრი დედაკაცი თავდახრილი მიეშურება და მისი ორივე ხელის იდაყვი საკმაო სისწრაფით ინძრევა. ის ჩვეულებრივად წინდას მიიქსოვს და ავტომატიურად დაჩვეულ ხელის თითებზე წინდის ჩხირების წალსილი ბოლოთი დარბიული შალის გრეხილი გააქქს—გამოაქვს აქეთ-იქით. ამ გატაცებით ჩვენ დავიღვართ წინ და საინტერესოა, რომ ჯერჯერობით ჩვენს შორის არც ერთი სასაუბრო კონიტი არ განმეურებულა. ასეთ სიჩუმით ავივაკეთ კიდევ მწვანედ მოკაზმულ მთის მწვერვალზე და დაუსვენებლად გადავევით უკვე ამოვლილი აღმართის თანაბარ ხრამიან ბილიკებზე. დაკიდული ბილიკის ხევულებზე ფეხით დავევივით და უცბად ავადმყოფის ბინაზე გავჩნდით. ცოტა დასვენების შემდეგ ავადმყოფი გავსინჯე და იმავე წამს უკანვე დაგბრუნდი. აქეთობას ჩვენი მეზავრობის სურათი შეიცვალა იმით, რომ ჩემსა და ხსენებულ დედაკაცს შორის მეტად საინტერესო საუბარი გაიმართა, რომელიც სწორედ მოტაცებისა და დაქორწინების საკითხს შეეხებოდა.

პირველი ჩემი კითხვა იყო ის, თუ რამ აძულა იგი, რომ ასეთ მიუვალ ადგილში გათხოვდა. პასუხი იყო გაბედული და განცდათა მოგონების გამოხატველი. მან პირდაპირ მიპასუხა: „სიყვარულმა, ძმაო, სიყვარულმა“—და ქვევით ტკბილი საუბრით განაგრძო: „—სიყვარული, ძმაო, ადგილს არ ეძებს, არც სივრცის მან. იგი უფრო თავის ფერს, თავის მსგავსს ეტრფის და ამიტომ მან მის გარეშე არაფერი იცის. თვრამეტი წლისა ვიყავ, როდესაც ძალდატანებით გამოიტაცეს. მომტაცებელი არც მიცნობდა, არც მე ვიცნობდი მას. მოტაცება მოხდა ჩემი მშობლების შემწეობით. თავიანთ სურვილზე ჩემი უბედურება ააგეს. ეს იმიტომ, რომ ვინც მომიტაცა ცოტა შეძლებული იყო. ცხადია, მშობლები მისგან რალაცას გამოელოდა. მთელი ერთი თვე ვეწამე მომტაცებლის ოჯახში, მუქარით, ძალდატანებით მაწვედნენ ცრუ ქმართან, რომელიც საშინლად მეპყრობოდა, მეღრიჯებოდა. ჩემი თავი წარმოვიდგინე საშინელი მხეცის ბრჭყალებში რის გამოც ჩემი გული სრულიად არ ეკარებოდა მას. ერთი თვის ტანჯვის შემდეგ,

მე მას თავი დაეახწიე და მშობლებთან დაებრუნდი, რომლებმაც იმავე წაშს გარედ გამომაგდეს და ცემა-ტყვიით ისევ ცრუ ქმართან წამათრიეს. რას ვიზამდი, დროებით ბედს დავემორჩილე და სანამ ჩემს მსგავსს არ მივაგენი, მანამდი იქ ვკენესოდი ყოველგვარი დამცირების ქვეშ. მე ამოვირჩიე ჩემი გულისა და მას გავჰყვიე. ეს ავადმყოფი, რომელიც შენ ნახე, ჩემო ძმაო, ჩემი სურვილის პირდაპირი ხედრია და ამიტომ ვთხოვთ და-ძმურად, იგი მოძირჩინოთ. საზოგადოდ ფშავში ჩვეულებად არის ქალის მოტაცება, რომელც უფრო ხშირად ქალის ნების წინააღმდეგ ხდება. ჩემი მოტაცებაც ასეთი იყო. ამ ძალით მაცხოვნეს როგორც იქნა თავი დაეახწიე და მსგავსი ჩემ ავადმყოფში ვპოვე. ამიტომ ძლიერ ვთხოვთ მოძირჩინო იგი, ჩემო ძმაო, მოძირჩინო“. ჩვენმა თანამგზავრმა გაათვა თავისი მოკლე, მაგრამ შინაარსიანი საუბარი. ის ერთ წუთსაც არ შეაჩერებდა თავის ჩვეულებრივ ხელსაქმიანობას, წინდის ქსოვას საუბარშიც განაგრძობს, ხელსაქმობს და, საკვირველია, რომ ერთსა და იმავე დროს მგზავრობს ფიქრობს, საუბრობს. ამ ლაპარაკში და ფიქრებში ჩვენ მივედით კიდევ საექიმო პუნქტზე, დაუყოვნებლივ წამლების მზადებას შევეუდეთ, წამლების კეთების დროს დაქანცულმა დედაკაცმა საკმაოდ დაისვენა. მე წამლები მალე დაეამზადე, მივეცი და სათანადო დარიგებით გაეისტუმრე შინ.

ფშაური საქორწინო მზადება ფრიალ მარტივი ფორმისაა და ამიტომ მას არა აქვს ის დაუსრულებელი და გაჭიანურებული ხასიათი, რომელსაც ვამჩნევთ ხეესურეთში. ფშაველებში დანიშნვა ხდება უკვე მომწიფებულ ასაკში. საზოგადოდ მიღებულია, რომ ფშაველი ქალი უნდა გათხოვდეს 18-ი წლისა, ცოლ-სათხოვი ფშაველი კი 25-ი წლისა უნდა იყოს. ასე რომ დაქორწინების სასაკოწმაროები ფშავის ხეობაში საშუალოდ უდრის—ქალის მხრივ 18—25 წლებს, ხოლო ვაჟებისა კი 25-დან 35 წლამდე აღწევს. რა თქმა უნდა გამონაკლისი აქაც არის, მხოლოდ ასეთები ძლიერ იშვიათად ხდება.

ვაჟის და ქალის დაახლოება ხდება საერთოდ ქორწილში და ხატობაში, უფრო კი პირველში. თუ პირველ გაცნობაზე ვაჟსა და ქალს ერთმანეთი მოეწონათ, მაშინ ვაჟის მხრივ იწყება მშვიდობიანი მოლაპარაკება შუამავლის (მაქანკლის) საშუალებით. თუ ქალს ვაჟი მოსწონს და თანახმაა, მაშინ ვაჟი იწყებს მზადებას მოტაცებისათვის, ქალი კი თავისი ჩუმი, გაუმქალავებელი სიყვარულით, ტრფილით დნება შეუმჩნეველად. და თუ ის ძალით გაათხოვს ვისმეხედ ასეთ პირობებში შეიძლება თავიც მოიკლას, რაც არაიშვიათია ფშავში. შუამავლის ღვაწლი უფრო ხშირ შემთხვევაში დადებითად თავდება. როდესაც დაგეშილი შუამავალი საქმეს გამოჩარხავს მაშინ ხდება დანიშნვა: სასიძოს მშობლები მოეზადება—გამოხდის არაყს, ლუდს, ან ღვინოს იყიდის, აარჩევს კარგ საკლავს (ქედილას ან კურეტს), დაატყუებს თავის მოკეთებებს, ახლო ნაცნობებს, მეგობრებს და ამ შემადგენლობით ფამგზავრებიან ქალის დასანიშნავად. ამ გამგზავრებან ქალის დასანიშნავად ფშაურად ეწოდება სახლის სანახავად წასვლა. ქალის დანიშნვის დროს, პირველ დღეს ან საღამოს, ქალის მშობლები ხარჯს სწევს: ხდის არაყს, ლუდს, ჰკლავს საკლავს და მეორე დღემდე განუწყვეტელი დროს ტარებაა. მეორე დღეს კი სასიძოს მშობლები მართავენ ლხინს, რომელიც გრძელდება მესამე დღემდე.

სასიძოს ხლება დანიშნვის დროს, ფშაური წესის მიხედვით, არ არის სა-
ვალდებულო, თუმცა არსებული ჩვეულება არც უშლის მას დაესწროს ნიშნობას.

ფშაური დანიშნვა თავისი შინაარსით, ფორმით თითქმის ქორწილს წა-
გავს და ზოგ შემთხვევაში სქარბობს კიდევ. მეორე დღეს, როდესაც სასიძოს
შობლები მართავს ლხინს, ცოტა ხნის შემდეგ სასიძ-საპატარძლოსთან ყველა
ერთად ჩამწკრივდებიან, მიუსხდებიან მიწაზე გაშლილ სუფრას და თანდათანო-
ბით ჩაღდება თავისებური ლხინი, სადაც პირველად ხდება ადათის მიხედვით
დალოცვა, რომლის დროსაც ქალის და ვაჟის ახლო ნათესავები შეეჯიბრებიან
ერთმანეთს და მათ შორის ქებული ის არის, ვინც აჯობებს ხსენებულ დალოც-
ვაში. ამ დალოცვის შემდეგ იწყება მილოცვები. მიმლოცველთათვის ახალ და-
ნიშნულს მომზადებული აქვს რამდენიმე წყვილი ქრელი ნაჭარგი ხელთათმანები
(საბუხრები) და წინდები, იჭაურად ამ მილოცვის ჰქვია შენაწეთო. მილოცვა
სწარმოებს ფულით, რომლისათვისაც დანიშნულია საგანგებოდ ამორჩეული ენა-
მახვილი, მოსწრებული კაცი, რომელიც თავის მქერმეტყველობით იზიდავს მრ-
ავალ მიმლოცველს. მილოცვა სავალდებულო არ არის, ოღონდ ადათის მიხედვით
იგი საჭიროა. მიმლოცველი ვალდებული თანაის სამაგიერო საჩუქრად ლეზულობს
ზემოთქმულ ნაჭარგ წინდებს ან ხელთათმანებს. ყველა ამას (სუფრის გაშლას,
ახალ დანიშნულების სადღეგრძელო დალოცვას, მილოცვას დასაჩუქრების ვაცე-
მას) ფშაველები ეძახიან მუხხის სადილებელს. ხოლო შენაწეთოს ამკრფის მა-
თებურად ეწოდება მყეფარი, რომლის პირდაპირ მოვალეობას შეადგენს რაც
შეიძლება მეტი მიმლოცველები მიიზიდოს თავის გარშემო და ვინც სიძუნწის
გამო საერთო მილოცვას ემალება, — მასაც აღუძრას მილოცვის სურვილი.

თუ რას ნიშნავს ეს სინბოლურა გამოთქმა „მუხხის სადილებელი“, ეს ფშა-
ველებში ვერაფერს ამიხსნა, ოღონდ მათი ბუნდოვანი ახსნა-განმარტებიდან ჩანს,
რომ იგი უნდა გულისხმობდეს სიცოცხლის მეორე დასაწყისს, მისი საფუძვლების
დასაძირკვლებას და ყოველივე იმას, რაც ადამიანის ცხოვრებას მტკიცედ აში-
ნაარსებს და აშორებს ყოველგვარ ფათერაკს.

დანიშნვის შემდეგ, დაქორწინება შეიძლება მოხდეს ახლო ხანში, თითქმის
მესამე დღესაც, ოღონდ ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორი შეძლების მქო-
ნა ახალი დამოყვრებულები. თუ მატერიალური პირობები ხელს უწყობს ახალ
მძახვებს, მაშინ ჯვრის წერა მახლობელ დღეებში მოხდება, თუ არა და იგი
შეიძლება გადაიდოს ნახევარი ან ერთი წლით. ამ მხრივ ფშაური წესით დაქო-
რწინების დრო არ არის განსაზღვრული, როგორც ეს მიღებულია ხევსურეთში.
საზოგადოდ ფშაველების ყოფა-ცხოვრება ხევსურების ყოფა-ცხოვრებასთან
შედარებით არ არის მწყობრი, იგი უფრო უსისტემოა.

როცა ჯვრის წერის დღეს დანიშნავენ, მაშინ განსაკუთრებით მოემზადება
სასიძო: რჩეული მყვრებით საცოლესთან გაემგზავრება ჯვარსაწერად. ჯვრის წე-
რა ხდება ეკლესიაში მღვდლის საშუალებით. დედოფალს ახლავს დადე, ძმა ან
მკვიდრი ბოძაშვილი, აგრეთვე მეფეთაყვის მხრივ ახლავს თავის ახლობელი
ნათესავი ყმაწვილი, რომელსაც დავალებული აქვს ერთგვარი მსახურის როლი,
და ფშაურად ეწოდება ეჯიბი. როგორც ქალის მხრივ, ისე ვაჟის მხრიდან არიან
გვირგვინის შემცველები. ჯვრისწერის შემდეგ დედოფალი მოჰყავს ეჯიბს. თუ

საკუთარი ცხენი ჰყავს, ხომ კარგი, თუ არა და თვითონ ეჯიბი შემოისვამს თავის ცხენზე და ისე მიიყვანს ქმრის სახლში. სახლში შესვლამდე მეფე-დედოფალს, მეფის დედა მიაგებებს თაფლ-ერბოს და ეტყვის: „საე ტკბილათ დაგაბეროთ-ღმერთმა“-ო, რის შემდეგაც მეფე-დედოფალს შეიყვანენ სახლში, დასვამენ წინდაწინე მომზადებულ ადგილას, მათ გვერდში მოუსხდებიან დაღე, ძმა, ეჯიბი და ყველა გვირგვინის შემცველები. მაშინვე მეფე-დედოფალს წინ დაუდგავენ ლამაზად გაწყობილ პატარა სუფრას. პირველად ღვინით ან ლუდით საესე ჯიხვის ყანწებს მიაწოდებენ პატარძალის ძმას ან მკვიდრ ბიძაშვილს, მეფის ეჯიბს, რომლებმაც წესის მიხედვით პირველად უნდა დაილოცონ და უსურვონ დღე-გრძელობა მეფე-დედოფალს. აქ ხდება ერთგვარი შეჯიბრება ქალის ძმასა და ეჯიბს შორის, თუ ვინ ვის აჯობებს დალოცვაში. ეს დალოცვა სავსებით ახასიათებს ფშაურ ქორწილს. იგი ასე იწყება:

„ნადიდებ-ნახსენები ღვთის-შვილი გწყალობდეს აღმართ-წაღმართის პატრონსა, წაღმართს-წაღმ დეუტრიალოს, ქნეს ეტლიან-ბეტლიანი, რანით ერთად შაუყრიან ერთმანეთს, შაუბერნეს, ქნეს წულიან-აკენიანი, ბელიან-დავლათიანრ, ცხრა-ჯერ ვაჟიანი, ვაჟით ვაჟიანი, სამ-ჯერ ქალიანი. ძმის მაყრებო, მუდამ ძმის მაყრებიმც ვიქნებით, დის მაყრებო, დღეს დის მაყრები ხართ, ხვალ ძმის მაყრებიმც იქნებით, დადომ დედოფალო გაგიხაროს, ეჯიბო, შენს მეფეს გაუმარჯოს, გაუმარჯოს“.

ამ სიტყვებს როგორც ეჯიბი, ისე ქალის ძმა ერთმანეთს პირში ართმევენ და თვითეულ სიტყვას ისე სწრაფად აბრუნებენ, რომ მისი დაჭერა ან გარკვევით გაგება მეტად ძნელია. ამ დალოცვას, რა თქმა უნდა, ყველა ფშაველი ვერ ახერხებს და მისი დაზეპირებისათვის, ზოგიერთი ახალგაზრდები განსაკუთრებით ემზადებიან.

მოიყვანენ თუ არა პატარძალს, ქმრის სახლში შესვლამდე დედამთილი დახედება კარებში. თითოთ თაფლ-ერბოს შეაქმევს მეფე-დედოფალს. სახლში შესვლის შემდგომ მაყრები გაიყოფიან ორ ჯგუფად, ერთი ერთ მხარეზე დადგება, მეორე—მეორეზე, შუაში კერაა, რომლის შუაგულზე ჭერიდან ჯაჭვია ჩამოშვებული. ჩვეულებად არის, რომ ამ საკიდელს მეფე-დედოფალმა თავისი დღით, ჯვრის შემცველებით და მაყრებით სამჯერ შემოუარონ. პირველ მეჯვარეს მისცემენ ხელში პატარა ტაბლას, რომელზედაც სხვათა შორის პურის ჯვარი დგას. ამ ტაბლით ის წინ მიუძღვის ყველას და დაიწყებენ შემოვლას, რომლის დროსაც ორივე ჯგუფი ერთიდა იმავე სიტყვების განმეორებით, მომავალ სამერმისო ბედნიერებას უმღერაინ მეფე-დედოფალს. პირველი შემოვლის დროს ეჯიბი საკიდელს ხანჯალს შემოპკრავს. ეს იმის მანიშნობელია, რომ საკიდელი რაც უნდა გახდეს, სხვა მაყრებმა უნდა ჩამოგლიჯონ და შემდეგ მასინძელმა უნდა გამოისყიდოს ერთი ხელადა ღვინო ან ლუდით. ამ უცნაურს, მაგრამ ამავე დროს ლამაზ ცერემონიას ფშაურ ქორწინების მიმდინარეობაში—ეწოდება **ჯვარი სწინა**. ეს მათებურად გულისხმობს მომავალ ცხოვრების ახალ დასაწყისს, სიმტკიცეს, მხნეობას, მრავლებას და რომელიც პირდაპირი სიმბოლოა ძველი ცხოვრების საოჯახო კერაზე ახალი საოჯახო სიცოცხლის დასადგურებისა, დასაფუ-

ძელებსა. ჯვარის-წინა კარგი წარმოდგენა უცხო თვალისთვისაც და იგი პირდაპირ ტკბილ ესთეტურ განცდებს იძლევა. აქ თქვენ დაპრწმუნდებით, რომ ხალხი, რომელიც პირველყოფილი ცხოვრების საფეხურზე დგას, არაა მოკლებული სილამაზის გემოს და ტკბილ განცდებს.

„ჯვარის-წინა“-ს დროს ორივე მხარეზე მღერიან წვეულთა ჯგუფები და წართმევით ამბობენ შემდეგ ლექსს:

ჯვარის წინასა შემოდგით ფეხი,
გწყალობდეთ ღმერთი!
ლაშარის ჯვარი ახალ ყოილია,
ანგელოზები ადგა მხარზედა.
შენ ქრისტე ღმერთო, დასწერე ჯვარი,
დასდევ ბეჭედი!

ამ ლოცვას ჩვეულებრივ ისევ ერთი მხარე იწყებს ნაწყვეტ-ნაწყვეტად. იმავე წამს იმეორებს მეორე მხარე მანამ, ვიდრე სამჯერ არ შემოუვლიან ქერიდან გადმოკიდებულ რკინის საკიდელს და არ ჩამოგლეჯენ მას. მერმე, როცა ყველანი დასხდებიან, მეფე-დედოფალს ჩაუსმენ კალთაში ჯანსაღ პატარა ვაჟს და ეტყვიან: „ღმერთმა მრავალი ასეთი გიბედოთ!“ ამის შემდეგ იწყება ნამდვილი საქორწინო ღმერთი, რომელიც გრძელდება გათენებამდე. საქორწინო ქეიფის შინაარსს წარმოადგენს ცეკვა-თამაში, მაყრებს შორის კრთმანეთისადმი შეეჯიბრებითი გალექსება ფშაურ მტირალა სიძღერას არც მოძახილი და არც ბანი არ აკეთილხმოვანებს და ამიტომ შეუჩვეველ ყურს საშინლათ ეჩოთიერება. მათი სასმელ-საქმელია: პური, ყველი, ხორცი, ლუდი, არაყი და ღვინო. მაგიდა არა აქვთ, სუფრა გაშლილია მიწაზე და ამიტომ ქორწინილი უფრო ველზე გაშლილ პიკნიკს მოგაგონებთ.

გატენდება თუ არა, დაისვენებენ, შემდეგ ისევ დაიწყობიან,— დასხდებიან, გაიმეორებენ კიდევ მუხის სადიდებელს და მერე დაიწყება ფულითან სხვა რაიმე ნივთებით მილოცვა, რომელსაც მეთათურობს მყეფარი. მილოცვის შემდეგ აქაც სამაგიერო საჩუქრები: კრელი წინდები, ხელთათმანები და სხვა. აღსანიშნავია, რომ გვირგვინს, რომელიც მეფე-დედოფალს ეკლესიაში დაადგებს თავზე, ქორწინის გათავებამდე თავიდან არ აშორებენ.

ახალ ჯვარდაწერილებს შორის სრული სქესობრივი კავშირი ფშავში იწყება დაქორწინების გათავების უმაღლეს. როგორც ზევით აღვნიშნეთ, დაქორწინების ასაკით ფშავში მიღებულია ვაჟისათვის ოციდან ოცდათხუთმეტი წელი, ქალისათვის კი 18-დან 25 – 28 წლამდე. ამის შესამოწმებლად ვისარგებლე სოფ. მუქოს ეკლესიის სააღრიცხვო წიგნით*), რომელიც უკანა-ფშავის თემში არსებობს რღესაც. ამოვსწერე ხსენებული წიგნიდან ზოგიერთი დაქორწინების წლები, რომლებიც ნაჩვენებია 1882, 1883 და 1885 წლების ცხრილებში:

*) მღვდელს მიხეილ მთიბელაშვილს, ამ საქმეში დახმარებისათვის, მადლობა ვუძღვნი.

1882 წელს.

სასიძო	23	წლისა	სარძლო	20	წლისა
"	28	"	"	18	"
"	20	"	"	16	"
"	29	"	"	20	"
"	28	"	"	20	"
"	18	"	"	16	"
"	30	"	"	26	"
"	20	"	"	18	"

1883 წელს.

სასიძო	25	წლისა	სარძლო	19	წლისა
"	28	"	"	21	"
"	18	"	"	16	"
"	20	"	"	17	"
"	25	"	"	19	"
"	24	"	"	20	"

1885 წელს.

სასიძო	16	წლისა	სარძლო	16	წლისა
"	22	"	"	17	"
"	20	"	"	20	"
"	20	"	"	18	"
"	25	"	"	19	"
"	20	"	"	16	"
"	20	"	"	20	"
"	18	"	"	20	"
"	25	"	"	20	"

სამივე ცხრილიდან აშკარად ჩანს, რომ საერთოდ დაქორწინების დრო ფშავში უფრო გარკვეულია ქალებისათვის, ვიდრე კაცებისათვის და ეს გარე ოება, შედარებით შინც, აჯანსაღებს მათ სამომავლო მოდგმის გადაბმულ რგოლებს.

რაც შეეხება ცოლ-ქმრულ დამოკიდებულებას და უფლებრივ განწყობილებას როგორც შინ, ისე გარეთ, უნდა ვთქვათ, რომ ფშავლები ჯერაც პრიმიტიული ცხოვრების ფარგლებში არიან მომწყვდეული. მათ ოჯახურსა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში სრული პატრიარქალური წესებია გამეფებული, როგორც ოჯახში, ისე მეზობლურ ცხოვრებაში. ფშაველი დედაკაცი თითქმის აბსოლუტურად უფლება აყრილია, ძალიან შეზღუდულია ყოველმხრივ. ქმრისაგან უხეში მოპყრობა, დამცირება, ლანძღვა-გინება, ცემა-ტყევა და სხვ. ფშაველი დედაკაცის (ცოლის) მწარე ხვედრია. ამ მხრივ ფშაველი დედაკაცი სწორეთ შესაბრალია.

ფშაური წესი არ რთავს ნებას, რომ ერთი სოფლის ქალ-ვაჟი დაქორწინდენ. არა თუ ერთი სოფლის, არამედ ხშირია შემთხვევა, რომ ოთხ-ხუთ სოფელთა შორის საქორწინო ახალგაზრდების ჯვარის დაწერა სასტიკად აკრძალულია.

წაწლობა კი, რამდენიც გნებავთ შესაძლებელია. ფშაური წესით, სასიძო ქალის მშობლებს მზითევს არა სთხოვს, ოღონდ გათხოვილი ქალი გაიყოლებს ყოველივე იმას, რაც საჭიროა პირადად მისთვის. ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად შეძლებულია მისი მშობლები. ამათ შეუძლიათ თავიანთ ქალს მრავალი რამ აჩუქონ. ეს მათ ქონებაზე ჰკიდია.

ფშავში ნაძალადევი დაქორწინებაც ხდება, ოღონდ ის ზშირ მოვლენად ღირსიათვლება. ძალდატანებული დაქორწინების ნიადაგზე თვითმკვლევლობა არაა იშვიათი. თუ ასეთი შემთხვევა ქმლის თვიურის პერიოდში მოხდა, მაშინ თვითმკვლევლობა თითქმის უქვევლია. რადგანაც თვიურის დროს ქალი ფსიქიურ რყევას განიცდის, თუ ძალდატანებით გათხოვილს ხსენებული პერიოდი არ შეხვდა მაშინ ის შედეგი მოსდევს, რომ ზშირად, შორდება სხვის ამორჩეულ ქმარს. გამონაკლისის სახით უკიდურესობასაც აქვს ადგილი: ხდება როგორც ნადრევი დაქორწინება, ისე, უფრო მომეტებულად, ნავიანევიც. იყო შემთხვევა, რომ 92-ი წლის მოხუცმა შეირთო ცოლი და მას ორი ვაჟი შეეძინა. (იხ. სურათი № 6 ნე-25 გვერდზე).

3. ფშავის მოსახლეობა.

მთელი ფშავის ხეობა; ფშავლებისავე სიტყვით დასახლებულია ნარევი ხალხით. მაგალითად, სოფ. ჩარგლის მოსახლეობა, ხალხის გადმოცემით თითქოს ლეკების შთამომავლობა უნდა იყოს, სოფ. შუაფხოს, თხილიანას, არახიჯის და ვანხევის მოსახლეობა—ქისტების მემკვიდრე, სოფ. ახადის მოსახლეობა ვილაც-ერენიდან გადმოსახლებული გოდერძაულის მოდგმა, სოფ. ვაკე-სოფლის მცხოვრებნი კი მეგრელების მემკვიდრენი და სხვა.

რა თქმა უნდა, თითო-ოროლა შემთხვევა უცხო ტომის წარმომადგენლის ფშავში თავის შეფარება შესაძლებელია, მაგრამ მთლიანად რომ ფშავლები ნარევი-ნარევი ხალხისაგან იყოს წარმოშობილი, ეს ისტორიულად ალბათ ვერ გამართლდება, საყურადღებოა მაინც, რომ ყოველი სოფლის მცხოვრები იმ გვარს ატარებს, რომელ ტომისგანაც ის თითქო წარმოშობილი იყოს, მაგალითად, ფშავლების აზრით, ვინც ქისტების მოდგმის არის, — ატარებს ქისტურის გვარს, ვინც გოდერძაულის მოდგმა, იგია გვარად გოდერძაული, ვინც მეგრელების შთამომავლობისანი არიან, მეგრელი იშვილის გვარს ატარებენ და სხვ.

1. წაწლობა ფშავში.

ფშავლებისავე გადმოცემის მორე ვარიანტით, მთელი ფშავის ხეობის მოსახლეობა ეკუთვნის გამოქვეყნულ შეხიზნულ ხალხს, რომლებსაც საქართველოს ისტორიული მტრების მიერ დარბევის დროს თავი შეუფარებიათ ფშავის მიუვალ კლდეებში.

მთელი ფშავის ხეობა დასახლებულია ბუნებრივად თავისუფლების მოტრფივალ ხალხით. ფშავლებმა არ იციან, თუ რა არის ბატონ-ყმობა—ადამიანთა პიროვნების დამცირება.

ფშაური წაწლობაც საესებით პრიმიტიული ფორმაა თავისუფალი სიყვარულისა ფარულ სქესობრივ სფეროში.

ყოველი ფშაველის რწმენა ისეთია, რომ ახალგაზრდა ვაჟი ან ქალი უსათუოდ უნდა ეტრფოდეს თავის სწორს: მოაზრდაპირე სქესს. ვინც ამას არ სჩადის ფშაველები ეძახიან „მწერელთ ჩვილს“*).

სქესობრივ სიცოცხლის მატარებელს ბუნებრივით სძულს სქესობრივად მკვდარი ადამიანები, განაკუთრებით ბებრები, რომელნიც ყველაზედ ხშირად ელობება წინ სიცოცხლის მოტრფალე ახალგაზრდობას. ამ აზრს მშვენიერად ამტკიცებს ეს პატარა ლექსი:

თავფარაგნელი ჭაბუკი ზღვას გაღმა ქალსა ჰყვარობდა,

ქალი უნთებდა სანთელსა, სანთელი კელაპტარობდა.

ერთი სულელი ბებერი იჯდა და აბეზარობდა,

ქალსა გაუქრო სანთელი, ძალლი ადრევე ყვარობდა.

მოყმე ჩაუთქავს მორევსა, მორევი ლოლობ-ქარობდა

კაისა ყმისა გულზედა იჯდა ყორნები, ჯარობდა.

აი ასეთ ბებერს ყოველთვის უფრახის, როგორც მოტრფალე ვაჟი, ისე წაწალი ქალი.

ფშაური წაწლობის წარმოშობა ჯერ კიდევ სავსებით გამოურკვეველია. ზოგიერთის განმარტებით, მაგალ., სერ. მაკალათიას აზრით, ფშაურა წაწლობა წარმომდგარია „წაწოლა“ სატყვისაგან. ვფიქრობ მეცნიერული თვალსაზრისით ეს მიუღებელია.

ფშაური წაწლობა და ხეესურული სწორზრობა თავიანთი შინაარსით ერთნაირი მოვლენაა, მაგრამ მას სხვადასხვა სახელი აქვს ფშაესა და ხეესურეთში. როგორც ავლნიშნეთ ხეესურებს თავიანთი სწორ-ფრობა ფშაველებადან წაულიათ, მაგრამ არის განსხვავებაც. სხვას რომ თავი დავანებოთ „სწორ-ფრობა“ როგორც გამოთქმა უფრო კეთილზოვიანია, ვიდრე „წაწლობა“. ხეესურულ სწორზრობაში ქალი მიდი ის ვაჟთან დასაწოლად, ხოლო ფშაურ წაწლობის დროს ვაჟი მიდის ქალთან. ხეესურეთში სწორ ფერია (როგორც ქალი ისე ვაჟი) ერთმანეთს ტრეობას პერიოდში მაოლად ნაქმობს, ან ძმობას უწოდებენ (სწორ-ფრობაში „დაბილი“ არ არის მიღებული). ფშაურ წაწლობაში კი ქალი ვაჟის დობილია, ვაჟი კი—ქალის ძმობილია. საერთოდ მოტრფალე ახალგაზრდა ქალ-ვაჟს ფშაურ წესით ნადონ-ნაქმობი**) ეწოდება. იგი ჩვეულებრივ მიღებულია როგორც ახლი ნათესაობაში, ისე შორეულ და ახლი-მახლი მეზობლობაშიც. ვინც ძველ წესს იცავს და სინდისი აქვს, თავდაპირვლად იქცევა: მგზნებარე ხევერა-ალერსში სქესობრივი კავშირა დაუშვებელია. ძველათ, ვინც ამ ადამთ უღალატებდა, იგი სასტიკად ისჯებოდა არსებულ თეურ წესით, რომელიც თუმცა ნაკლები სიმკაცრით, მაგრამ ახლაც ძალაშია.

წაწლობის ხანებში გრძნობით გატაცება ხშირად ისეთი ძლიერია, რომ როდესაც სწორფერინი ერთერთას დაქორწინებას ან ძალით გატაცების გამო ერთმანეთს შორდებიან, თვითმკვლედობა ქალისა ადვილი მოსალოდნელია. ქალები ამ თანშეზრდილ გრძნობის—გადაჯაჭულ ურთიერთობის დაშლას ბუნებ-

*) მწერელთ ჩვილი — გლახაკი, საბრალო.

**) ყოველი ფშაველი სიტყვას „ნადონს“ ვულგარულ შინაარს აძლევს.

რივად ნაკლებად იტანენ, იმდენად ზედმიწევნით სათუთი და განუყრელია მათი სიყვარული. ეს ხდება როგორც ხეესურეთში ისე ფშავში, მაგრამ სწორფრების განშორების დროს თვითმკვლელობის პროცენტული რაოდენობა გაცილებით მეტია ხეესურეთში ვიდრე ფშავში.

ეს ალბათ იმიტომ, რომ ძველი წესები ხეესურეთში უფრო ბუნების კარნახს ექვემდებარება, მაშინ, როდესაც ფშავში ძველი ადათები ასე თუ ისე ცოტა-ოდნად შერყეულია და მეორე ის, რომ ისინი არც ძველად უსმენდენ ბუნების სწორ კარნახს და არც დღეს იცავენ. ამიტომ არცაა გასაკვირი, რომ ფშავ-ხეესურები თავის ყოფა-ცხოვრების მიხედვით რადიკალურად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან და ისინი თუმცა თანაბარ მთის შვილები არიან, მაგრამ თანაბარ ფიზიონომიით არ გამოიყურებიან. დღეს ისინი ერთი შეხედვით სულ სხვა-დასხვა ტომის ხალხი გგონიათ... ეს სხვათა შორის.

მრავალ შეკითხვაზე, თუ როგორ ესმის ფშაველებს მათივე წაწლობის შინაარსი, ყველასგან ერთნაირი პასუხი მივიღე: წაწლობა სასიყვარულო წამება არის, ურთიერთის სინდისიერი—დანდობაა, ბუნებრივად თანასწორთა დასაყვარლებას—თავისუფალ მიჯნურობას ნიშნავს.

როგორაც არ უნდა ვაწვალოთ სიტყვა „წაწლობა“ მივალთ იმ სინამდვილეში, რომ იგი ნიშნავს მთის თავისუფალ სიყვარულს, მხოლოდ ერთი ზენაური ჩვეულების დამატებით, რომლითაც უმთავრესად ხასიათდება ის და რომლითაც რელიგიურად განსხვავდება ჩვეულებრივი თავისუფალი სიყვარულისაგან, სახელდობრ: წაწლობის დროს ადგილი აქვს მეცნიერებაში ცნობილ coitus interruptus-ს ანუ onanismus coniugalis-ს (კოლ-ქმრული ონანიზმი). ამიტომ არის რომ ფშავის ახალგაზრდობის მეტი ნაწილი, შედარებით მთის საღ ბუნებასთან, მიღებული ადამიანის უსუსურ ლანდით გამოიყურება.

წაწლობა დაახლოების პირველ პერიოდში „სულიერი“ აღერსით იწყება, რომლის ნაპერწკალიც ხატობაში ან ქორწილში თანდათან შემპარავობით ღვივდება; იწყება, როგორც თვით ფშაველები იტყვიან, და-ძმური წამება—დანდობით, ხოლო ისევ მათივე თქმით, წაწლობის ჩვეულებრივი სახე ის არის, როდესაც ორ მოწაწლეთა შორის დაიწყება უკვე ჩვეული წესით მიღებული ერთადა წაწლობა აღერსი დაუთავებელი სქესობრივი აქტით. ფშაურ წაწლობაში ეს სექსუალური ფსიხოზი დიდი ნაქლია, რაც უეჭველად ფშაველების შედარებით საღ სიცოცხლეს, მათს მომავალს მწარე დაცინვით ემუქრება. ფშაველების მთავარი საარსებო წყარო შესაქონლეობაა სადაც მთავარ როლს დედაცაცები ასრულებენ.

რომ წაწლობა არ გულისხმობს რაღაც უხეშს, თითქოს მეძავისებურ წაწლობას, არამედ იგი ნიშნავს ნამდვილ ტრფობას ლამაზ განცდებში ასახულს, ამას ნათლად ამტკიცებს ფშაური სატრფიალო ლექსები:

მიხელო ზურაბიშვილი თანდურზედ ავტრიდებო:

ავამე, ჩემო ნადობო, სადარა იმყოფებო.

ყოილო მათათა მშვენებავე, ვისი ეშხითა სკენებო?

ვის გაუცინებ ნეტარა, მხარზე ვის დაუწვებო?

ლამაზ თეთრ კელეპტარივით ვის ხელში ჩამოსდნებო?

ვისრა სახლს დაწყევმები, ვის კერას ჩამოსჯდებო;
 მე კია შენი მგონები ქუთაზე გადავდებო,
 დამიბაროდი, ლამაზო, თუ კიდევ გაეხარდებიო.
 შენი გულისად წამოვალ, შორს გზას არ დავხარდებო,
 მოგვედები შენის ნდომ; თა, სამარეს ჩავეგდებო...
 შენც, ნისლო, ადე, მთას წადი, თავზე რას მეტურებო,
 ჩემო ლამაზო მნათობლ, მთვარედ არ მიხდებიო.
 ქალო, არ ვასახარელო, რა რიგათ მიმტყუენდებიო:
 არ იმას მპირდებოდი: „მე კი არ ვაფთხოვდებო,
 კარგი ბევრია ქვეყანა მალე ნუ ასჩქარდებო“.
 კიდევაც გაგათხუებენ, შენ შინ არ დაჰბერდებიო.
 ქალის მთხოვარო, მთხუებო, ცეცხლითამც დაიწვებიო
 შენავ გახსენებ ისრივა, მაინც არ შევწყინდებო,
 შენ წახვალ, დამიბნელდება, ორმოში ჩავარდებო,
 არ გეუბნები ტყუილსა, ჩვენს ხაზებს გეფუცებო.
 მე კი სუყველას ვასრულებ, რასაც რომ დაკპირდებო.
 მაგრამ შენ სხვაკან მისდინხარ, ჩალაში მემალებიო.
 ოხერო წუთი-სოფელო, ჩემს თავზე ცოდვას შერებიო!
 ქალო, რას უხედავ ქმრეულსა, უკმიახადა სდგებო,
 უმისოთ ფეხებ გისხლტება, მაშიავ გაგორდებო.
 იმთენიც თუ მან ჩაგიღვა, რამთენსაც აუღდებო, —
 ნაღობს რა რიგათ მალეკსებ ცულ სიტყვას გეუბნებიო.
 არ დაიჯერო გულითა, მარინე გეხუმრებო.
 შენც დანწყევ გულის ნებითა მენამც კი დავმიწდებო.
 მეყოფა, ნღლარ დამცინი, ბიჭო მიწაში ვძვრებიო.

აქ ისიც აშკარადა სჩანს, რომ ფშაველი მოტრფილად ვაჟი საღა მოაზრო-
 ვნეა და მისი შემოქმედებითი ნიჭი გრძნობის გადმოცემაში იძლევა საუტყობო
 მხატვრულ სურათებს. საკვირველი კია, რომ დაუმთავრებელი სქესობრივი აქტი,
 რომელიც თითქმის წესად არის გადაქცეული ფშაურ წაწლობაში და ხევესურულ
 სწორფრობაში, არც ისე მავნე გავლენას ახდენს მამაკაცებზე, როგორც მოსა-
 ლოდნელია ხსენებული სექსუალური ანომალის შედეგად. შეიძლება ეს, რამდენ-
 ნადმე იმით აიხსნებოდეს, რომ ამ არა-ბუნებრივი მოვლენის ცუდი შედეგების
 შესაბამე სრულებით წარმოდგენა არა აქვთ ფშავ-ხევესურებს და ამიტომ მისი მა-
 ვნე გავლენა მათს ფსიქიკაზე შედარებით მსუბუქია ვიდრე სხვა ადამიანებზე.

როდესაც ფშაველი ახალგაზრდა ვაჟი მიდის (ხანდახან ძლიერ შორსაც) ნა-
 დობთან ანუ წაწალთან, მიდის უსათუოდ თოფ-იარაღით. მართალია, მას ხი-
 ფათი ქალის მშობლების, ან ახლო ნათესავების მხრით იშვიათია მოუხდეს, მა-
 გრამ შეიძლება, რომ ქალს ჰყავდეს კიდევ სხვა წაწალი, რომელთანაც შეიძლე-
 უნდა მოუხდეს შეტაკება, ჩხუბი. რა თქმა უნდა ასეთი რამ იშვიათი შემთხვე-
 ვაა ფშაურ წაწლობაში. წინაღ ძველ დროში, ფშავში არ ყოფილა წესად, რომ
 ქალს რამდენიმე წაწალი ჰყოლოდა, ამ ქამად კი მას აქა-იქ აქვს ადგილი, რაც
 მოხუცებულების თვალში თითქმის მეძაობას, ზნეობრივად დაცემას უღრის. თა-

ნამედროვე ფშაველი ვაჟის შეხედულობით კი, წინააღმდეგ, თუ ქალს ან ვაჟს ბეცრი ეტრფის, ჰკვარობს, ეგ ორივეს მხრივ სახელად ითვლება და ამ უცნაურ თვისებით თავი მოსწონთ კიდევ დაქორწინების დროს. იშვიათია რომ ფშაველი ქალი ან ვაჟი შემონახული იყოს. უმრავლესობას უკვე კაი ხნის განცდილი აქვთ ყველა ის გრძნობათა ტალღების ტლაშენი, რომელსაც გასათხოვარი ქალი ყოველთვის გულის ფანცქალით უნდა მოელოდეს.

ახალგაზრდა ფშაველი ვაჟი სქესობრივი მომწიფების ასაკში იწყებს სოფლიდან სოფლად წანწალს, რის გამოც მას ხშირად დასციინან ამხანაგები: „ბიჭო, რას დასძვრები, რას დასწანწალებ ამ შუა ღამეში“-ო.—და თითქო აქედან წარმოდგა სიტყვა „წაწლობა“. ფშაველების გადმოცემით, წინად წაწლობას თითქო წანწალობა ეწოდებოდა, ზაგრამ შერდეგ, ეამთა ვითარებამ იგი კეთილმოვანების პრინციპს დაუქვემდებარა და ხსენებული ღიჯყვისგან მივიღეთ წაწლობა.

ფშაურთი წაწლობის შესახებ ბეცრი ლექსი არსებობს. მაგალითად:

სადრა ხარ, ჩემო ნადობო, შაკრულო ვარდის კონო?

მე კი ძალიან მიყვარხარ, შენ კი აროთა გგონო!

რათ ვიყავ ასე უიღბლო, შენს თავს რამ მომამოვრაო?

ვაიმე ჩემო ნადობო, რა საქმე გეყვება დრომო!

გულით ვინატრი შენს ნახვას, ტყეში ფოთლებზედ ვგორაო.

აქ რო ვიფიქრო, ჩვენს შუა რამთენი მთა და გორაო!

იქნება მამკლან, ლამაზო, მიწას დავეცი ძირზედა,

მაკვივდეს ჯოგი მგლებისა, მათრიონ წყლისა პირზედა,

ვგონავ მაშინაც ვიფიქრო, სიცოცხლეს ვფიქრობ შენზედა

სულთა პეპელათ ვიქცევი წამყალ შორს მანძილზედა,

ხელების ქნევით დაგლაღვ, მოგაფრინდები პირზედა,

ან ლანის სიზმრად ვიქცევი, მოგივალ დაძინებულსა,

და გადაგიხსნი წყნარად გულს თეთრად გაბრწყინებულსა,

შენ კი აღარად გახსოვარ, მე კი გწერ როგორც ერთგულსა,

ეს ლექსი დაუბარებავ. ქალო, შენს დაიწვიებულსა.

უცხო მხარეში ნამყოფსა, ფშავიდან გადავადებულსა.

ფშაველ ახალგაზრდათა უმრავლესობა მომეტებულია მწყემსობას ეტანება და ამიტომ ის უფრო მეტ დროს ატარებს შირაქის ვაშლილ საძოვარ ველებზე. ამისათვის ისინი ყოველ ზამთრობით ჰშორდებიან თავიანთ საყვარელ დობილებს, თავის მამაპაპურ კლდოვან კუთხეს. ცხადია, ამ დროის განმავლობაში ისინი არ იფიწყებენ თავიანთ მიჯნურებს და გაზაფხულზე მოველინებიან თავის საკუთარ მხარეს. ჩვეულებრივ იწყებენ ეგრეთ წოდებულ ტრაფობითი წანწალს, ხეტიალს და მელამურასებრ სიფრხილით ბოსლის თუ ქობის კარებზე მიკაქუნებას, ან ჩუმად საბძლის ღია კარებში შეიპარება, სადაც ჩალაში მიძინებული სატრაფო ეგვრება. ასეთ შემთხვევაში შეიძლება სატრაფო გაუთხოვდა, ან გული აიკრუა მასზე და მაშინა, რომ ვალექსავს და ამით ხელახლად უღვიძებს დობილას მივიწყებულ სიყვარულს, ხელახლად გაახსენებს ტკბილ წუთებს.

როდესაც ათხოვებენ ქალს, მისი წაწალი ვაჟი მის გათხოვებაში მხურვალე მონაწილეობას იღებს: ის ცდილობს გაათხოვოს იგი თავისზე უფრო მდარეზე

ქვინი გ. თედორაძე—ხუთი წელი ფშა-ხევსურეთში

და ისეთ პირობებში, რომ მას შეეძლოს შემდეგ ამ ქალთან ისევ განაგრძოს წაწლობა. შეიძლება წაწლობის დროს ქალს ვინმემ ისეთმა დაუცკუნოს კარებზე, რომელიც მას არ ჰსურს და ამიტომ, შეტოების თავიდან ასაცილებლად, წაწლებს შემოღებული აქვს განსაკუთრებული, თავისებური სანიშნო სიტყვები, — პაროლი, რის საშუალებითაც ისინი ერთმანეთს სცნობენ, თორემ სულ ადვილი შესაძლებელია ქალმა თავის საყვარელი სატრფოს ნაცვლად სხვა მიიღოს, რაც აქა-იქ ხდება ხოლმე. ფშაური წაწლობის დამახასიათებელი ლექსები ორგვარია: ნაზი და უხეში. ნაზ ლექსებში უფრო სატრფიალო მოტივებია, უხეში კი — სარშიყო, უქანასკნელის დასახასიათებლად მოგვყავს ორი ლექსი:

1. წაწლობა რამ მოიგონა, ფშავეში რამ დასდვა სჯულადა?
მე მას რა მომაგონებდა, ქალს თუ უმრეცხლოდ*) ხურავდა.
შემოეჩეია წყეული, შემომივიდა გულადა.
სამას ცხვარ მყავდა მამისი, სამოცი დამრჩა სრულადა.
ერთ ვერცხლის შიბი**) უყიდე, სამ თუმან მივე ფულადა.
ცხვრები სულ გამაწყვეტინა ხატების სამსახურადა.

2. ვამე რა პატარა ვარ, ჰა დედა შენს, ჩემო თავო,
არ მინახავს ქალის უბე, როგორია გემოდაო.
მოდი დავწვეთ, დავიძინოთ, დაოროლდეთ ჩემო დაო
სხვა კი არას გეფერები, მაქვს საყულის ფერობაო
გულის ყურს რაიმ წამსელოყო, ხელ წამელო ქვემოდაო
დაიცადე, არა გინდა, არ გაჯავრდე ჩემო დაო.

ფშაურ წაწლობაში რაიმე პესიმისტური ფიქრები იშვიათად იხადება, ხოლო თუ სადმე შეენიშნეთ იგი უთუოდ სალი სასოწარკვეთილების (პესიმიზმის) მქონებება უდევს საფუძვლად და მასთან ის შედარებით ღრმა აზროვანია, ვიდრე ჩვეული სატრფიალო ლექსი. სანიშნულად მოიყვანთ რამდენაზე სტრიქონს:

ბიჭიაი ვარ ძმობილო, წელში გაზრდილი წვრილადა.
რაც დალონება მინახავს, სიტყვა არ ითქმის პირადა,
ვაკაკცა და რდი რას არგებს, გარდაექცევა ქირადა,
ან სატიკვარად გაჩნდება, ან დაეცემა ძილადა.

ასეთ აფორიზმებს, ფშაველის მიერ ნიჭიერად გამოთქმულს, ძლიერ ხშირად შეხვდებით. უნდა აღვნიშნოთ, რომ თვით ფშაველ ხალხში, აქა-ფშაველა, რომლის სახელი თანდათანობით დიდდება ქართულ მწერლობაში, თითქმის მის ყოველ ვიწრო წრეში გადაუმეტებლათ მეორდება. ყველა ის ლექსები რომ აიკრიფოს, რომელნიც ფშავის ყოველ სოფელში ასე უხვადაა გაბნეული, ჩვენ უეჭველად, თუ მეტს არა, მეორე ვაქა-ფშაველას ვიპოვიდით.

შედგება თუ არა ფშაველი ქალი სქესობრივი მომწიფების პირველ საფეხურზე, მაშინვე ხდება წაწლობის სატრფიალო ობიექტად. ფშაური წესის მიხედვით ქალის სქესობრივი მომწიფება³ იწყება მაშინ, როდესაც მას პირველად

*) ქალი რომელსაც ჯერ თვითურა არ მოსვლია.

**) შიბი — ვერცხლის ფულებით აკინძული გულ-საკიდა.

თეიური მოსდის. მათივე შეხედულობით, ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ დღიდან მას შეუძლია დაიწყოს ბუნებრივად აუცილებელი, ქაბუჯისებური დროსტარება, ახალგაზრდული სიცოცხლისადმი ნატვროთი ტრფობა, მხიარული გართობა, უსაზღვრო გრძნობითი განცდები.

ფშაური ადათის მიხედვით, ფშაველი ქალები თეიურის დღეებში გადიან ბოსელში და იქ 3-4 დღის მაგიერ რჩებიან 7-8 დღეს. ეს იმიტომ, რომ სამი დღის მწარე საათები იქვე ტკბილი წუთებით აინაზღაურონ ყასიდად ოთხი-ხუთი დღის დამატებით. ამ შემთხვევაში ყოველთეიური სამი-ოთხი დღის ქირბილიერ მარგებელია მათთვის, რადგანაც ამ დროს წაწლობა უფრო თავისუფლად ხდება. ფშაველი ქალი სატრფიალო გრძნობათა ქურდობაში თითქმის კლასიკურად დახელოვნებული; გამოცდილი და გამოუხსნელ მახეთა ნასკვების დიდი ოსტატია, რის საშუალებითაც მას ვერავენ იქერს სასიამოტკბილო განცდების ქურდობაში. ამიტომაც, რომ ის ხშირად თავის დუბჭირი სიცოცხლისათვის შეუბრალებელ შურსაც ძიობს და შინაურ დესპოტ მამაკაცების თავს ცბიერი დიმილით რქებით მოსავს. ეს, რა თქმა უნდა, ზოგიერთ განსაკუთრებულ პირობებში, თორემ საერთოდ, ფშაური წაწლობის მიხედვით coitus interruptus-ი ნება დართულია და იგი ფშაველების სქესობრივ ცხოვრებაში მტკიცე ჩვეულებად არის გადაქცეული.

ქვემოთ მოყვანილი ლექსები კიდევ უფრო ცხოველად ახასიათებენ ფშაურ წაწლობას:

ქალმა მითხრა: „გადმომხურე ეგ შენ ნაბად ქისტურია*.
თუ ჩემ ქისტურ ნაბად გინდა, ბოსლის ყურეს მისტუმრია.
ძაან ვწუხდი იმ ღამესა, სულ მგელივით ვიზმულია!
დამწყელო კარგამ ქალამა: „შენ ბოზვან თვალან დაეწვენო“,
რაისად ჩამომავლიჯე მძივით შაპიტლულ საყელო?
დღისით რა უთხრა დედასა, ან ღამით როგორ დაეკერო?
ოლომც ნუ გამიჯავრდები, ნემს-მახათს მენავ მოგცემო.

* * *

პატარა ქალამ დამჩვია,
პატარა ბოსელაშია.
დღე-ყამნი* ჩამომევიღინეს
საკინძის მახელვაშია,
ეგ რა ქენ ძაღლის ნაშენო
რაისთვის ჩამამიგლიჯე
ძივ-ლილიანი საყელო?!
ან რაღა უთხრა დედასა
ან ღამით როგორ დაეკერო.

* * *

ვაიმე ხინკალო, ბინკალო, მემრე მარწყევასთან წოლოო,
ზელ-ფეხთ არ დაყენებო, გათენებამდი ბრძოლო!

ფშაური წესით ერთი სოფლისანი ვერ დაქორწინდებიან თუ ახალ დანიშნულ ქალს საქმრო მოუყვდა, მაშინ ის თავისი საქმროს სოფელში სხვას ვერ გაჰყვება ცოლად და არც ამ ვაჟის მეზობლები გასტეხენ არსებულ ადამიანს,—მათთვის არც არის სასურველი, რომ მკვდარი ნეშობლს სახედო რძლად მიიყვანონ შინ. აი, ამ ადათის წყალობით ბედ-წართმეული ფშაველი ქალი შეიძლება სულ გაუთხოვარიც დარჩეს, მით უფრო მაშინ, თუ ახალ დანიშნულები დღეიხნის შევევარებულები არიან, რაიცა იშვიათად ხდება. წაწლობა ხდება ჩვეულებრივ ახლო ან შორეულ ნათესაობაში, ან კიდევ ახლო-მახლო მდებარე მეზობლობაში, რომელთა შორისაც, ადათის მიხედვით, დაქორწინება სასტიკად აკრძალულია. ხშირად მოხდება, რომ ამ პირობებში ჩაყარდნილი ფშაველი ქალი უბედურ ნაბიჯს ადვილად სდგამს და მეტს შემთხვევაში სიცოცხლის მამოძრავებელ გულს თოფიდან გამოსროლილ პატარა ტყვიით აცივებს.

როგორც გამოკითხვებიდან გამოიჩვენა, ხსენებულ ნიადაგზე აღმოცენებული თვითმკვლელობა უფრო ხშირათ ხდება თეიურის სამოლოდინო წინა-დღეებში ან მის სრულ პერიოდში, ისე როგორც ხევსურ გასათხოვარ ქალებში მხოლოდ ნაკლები პროცენტული რაოდენობით.

საგულისხმოა, რომ ვინც ფშაველ ქალს არ მოსწონს, სიახლოვეს არ გაიკარებს და შუებრალეზლად გასცემს,—ქორის ობიექტად გაჰხდის, მოცილე ვაჟებს გადაჰკიდებს, წააჩხუბებს და ამით თავის თავს, ასე ვსთქვათ, ძალღური კინწლაობის მიზეზად გაიხდის, მაშინ როდესაც მზგავსი შემთხვევისათვის ხევსური ქალები პირდაპირ სამარეა—ვაჟს, რომელიც არ უყვარს, მაგრამ მასთან „მარცხი“ მოუვიდა, არავითარ შემთხვევაში არ გასცემს და თავისთავს კიდევ უფრო სასირცხვილო მითქმა-მოთქმისა, ჩხუბისა და აყალ-მაყალის საგნად არ გახდის. ამ არაჩვეულებრივი ყოფაქცევით სიმტკიცით და თავდაპერბილობით ის ამაყობს კიდევ, თვისებათა თავისებურობით ხევსური ქალები განსხვავდებიან არა მარტო შურის-მაძიებელთა ფშაველ ქალებისაგან, არამედ ბევრი სხვა ქვეყნის დედაკაცებისაგანაც. ეს კეთილშობილი ინსტიქტი ხევსურ ქალებს იმდენათ აუზენაესებს, რომ მათი პრიმიტიული სიცოცხლის ნიშნები, წესი და ადათები სავესებით გავიწყდებათ.

წაწლობის დროს ფშაველი ქალის გააფთრებული ექვიანობა იმდენათ ფრთხილი და ფხიზელია, რომ მას ძლიერ დახელ ონებული „ღონეუანი“-ც ვერ მოატყუილებს და ის ისე დამონებული ჰყავს, რომ მას ვერავითარი მოცილე ვერ შეეჯიბრება. ფშაველ ქალთა შორის სქესობრივი სიყვარულის ნიადაგზე თუ ბრძოლა გაჩაღდა, მაშინ ეს სექსუალური ომი ისეთ გააფთრებულ ხასიათსღებულობს, რომ ის ჯობრი სქარბობს მამაკაცების ჩვეულებრივ ეროტიულ კიდილს. ასე რომ, აქ გადაღახულია ტრადიციული სექსუალური პასივობა, რომელსაც ბუნება ყველა ქალს აკუთვნებს. რაც შეეხება ფშაველი ქალების არჩენებს თავიანთ სატრფიალო ობიექტის მიმართ, ეს რასაკვირველია, დამოკიდებულია მათს გემოვნებაზე, მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ მზგავს აჩვევნებს გულისხმობს მხოლოდ ნამდვილი რწფობითი წაწლობა და არა დაქორწინება, რომელიც უმრავლეს შემთხვევაში თუ არა, ხშირად მაინც მშობლების ძალდატანებით, ან მოტაცების სახით ხდება ხოლმე.

მამაკაცში ფშაველ გასათხოვარ ქალს უმთავრესად იზიდავს შემდეგი: ახოვნობა, ლამაზი მიხერა-მოხერა, საუბრის ინტონაციური ბუნებრივობა, შრომის მოყვარეობა, გარჯილობა, გამჭირიხი ჭკუა-გონება, თავაზიანობა, სინდისი, პატიოსნება, ყველა ამას ფშაველები ერთი სიტყვით გამოხატავენ, ეს არის იხტიბარიანობა. აგრეთვე ქალსაც უნდა ჰქონდეს ხსენებული თვისებების მოპირდაპირე ბუნებრივი ნიშნები, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ეს ნიშნები უნდა ისახებოდეს თავისთავად დედაკაცთა ბუნების ნაზი მოქნილობის უფრო სამიზმიდევლო ხაზებში. ფშაველი ქალები თავიანთი ინდივიდუალური ღირსებით გაცილებით მაღლა დგანან ფშაველ მამაკაცებზე. მათი კონსტიტუციონანალური „მე“ ნამდვილი სალი ნიადაგია იმისათვის, რომ სამერმოსო ჯანსაღი ადამიანის ცოცხალი ინდივიდუუმი გამოაქანდაკოს.

ფშაური წაწლობა უცხოეთის სრულიად შეუცნობი და გაუგებარია. ამ მხრივ მათ ინტიმურ ცხოვრებაში საიდუმლო მრავალია, რომლის გამოაშკარავებაც მათთვის ნიშნავს წინაპართა ანუ ერძის შეურაცყოფას. ამისათვის ისინი უბადლო მესაიდუმლენი არიან ძველი ადათების მოვლა-შენახვაში და ამიტომ მათი ფანატიკური ჯაჭვი მეტად ძნელი დასაშლელია.

მოკლედ, ფშაურ წაწლობას აქვს თავისებური ორიგინალობა: მხიარული სახე, ლამაზი სექსუალური განცდები, როპელნიც გამოიხატებიან ნამდვილ თავისუფალ სიყვარულში.

2. ფშაური წაწლობის დამახასიათებელი ამბავი.

წაწლობის დროს შეიძლება მოხდეს სრული სქესობრივი აქტი და გრძნეული ტრფობის ეამს ქალი დაორსულდეს, რაც საბედისწერო მარცხად ითვლება, როგორც ქალის, ისე ვაჟის მხრივ. თემური წესის მიხედვით, ის სოფელი, სადაც ეს სამარცხვანო ფათერაჟა მოხდება—ორივე დამნაშავე ქალ-ვაჟს მოიკეთეს და გააძევენ თავის არე-მარედან. ამავე დროს ვაჟს შეიძლება საცოლედ ყავდეს და ამ შემთხვევაში არც საცოლედ და არც სოფელი არ შეირიგებს მას,—სანამ იგი რაიმე საგმირო საქმეს არ ჩაიდენს თავის თემში ან სხვაგან სადმე. ფშაური ყოფა-ცხოვრების ერთი მხარე რომ ნათელ ვყოთ — მოვყვანოთ ლექსი:

კარგი ხარ თადიაურო, განთქმული ქვეყანაზედა,
სიმშენიერთ მოსილა მზის სხივ გადგება ტანზედა,
მარამ მოგიხდა შემთხვევა თავის მეზობლის ქალზედა,
მისთვის გაიწყრა სოფელი აღარ გივლევინ კარზედა,
არც გამარჯობას გეტყვიან, რო შეგხვდებიან გზაზედა,
გიბარებს გოდერძის ქალი—რად შარცხვი ქვეყანაზედა,
აღარ შეგერთვი ცოლადა, რაკი გამცვალე სხვაზედა.—
იწყინა თადიაურმა, აბჯარ აისხა ტანზედა
წავიდა ქისტეთისაკა, დადგა სახელის ქნაზედა,
ახადს გოდერძის ელენე იყო ჩემს პირობაზედა;
ახლა კი უნდა წავიდე,—სისხლი დავღვარო მთაზედა

თადიაური წავილა საქარანოს მთაზე საგმირო საქმის ჩასადენად და შერ-
ცხენილი სახელის აღდგენისათვის. იგი მთელი თევობით გაბოროტებული და-
დიოდა მთიდან მთაზე, მწვერვალადან მწვერვალზე, რათა გაშმაგებულს შემთ-
ხვევამ მისცეს ხალხის თვალში დაცემული სახელის დაბრუნება. თადიაურს წა-
დილი აუსრულდა: საქარანოს მთაზე მას შვიდი ქისტი შეხვდა შეიარაღებული,
რომელსაც ახადით მოტაცებული გოდერძის ქალი ელენე მოჰყავდათ. თადიაურ-
მა მათ ახედ-დახედა და შენიშნა რომ ქისტებს შტირალი ქალი მიჰყავთ სად-
ლაც. გამოკითხვის შემდეგ დარწმუნდა, რომ მათ თადიაურის საცოლვე—გოდერ-
ძის ქალი, მოუტაციათ. თვით ფშავლების გადმოცემით, აქ გაშმაგებული თა-
დიაური დარგვია მათ და შერდივე ქისტი ზედი-ზედ ზოუკლავს. ეს ის ღრო ყო-
ფილა, როდესაც ფშავლებს სათემო დღესასწაულს ხედებიან დიდი ლამარის
ჯვარში. განთავისუფლებულ ქალისათვის თადიაურს თავისი ხმალი უჩუქებია
და-ძმობის ნიშნად, და თან დაუბარებია, რომ ხალხში მხოლოდ თავისი სახე-
ლი ახსენოს და არა მისი, მაგრამ გოდერძის ქალს თადიაურის ხმალი შენიშნეს
ქალი გამოტყდა და ხალხს თადიაურის გაყვაცობა უამბო, რის შემდეგაც ხალ-
ხმა ის შეირიგა—და გალექსა კიდევ.—

აი ის ლექსი:—

შატისს მოიდა ხოხობი, 1) გუღიდა დაჯდა ჯარზედა,
გაიარ-გამოიარა სახელ შაყრილმა მხარზედა,
საით რათ მოხველ, ხოხობო, საით გადმოხვე მთაზედა,
კლდე და კლდე შამაეიარე, ვეფხვებს გადმაყვე კვალზედა.
შვიდი მავხარდე წიწილი არწივის ნაბუღარზედა.
შვიდთავ უყიდე ჯაქვები, ჩაქან დავხურე თავზედა,
შვიდთავ უყიდე თოფები, შვიდთავ დავკიდე მხარზედა.
შვიდთავ უყიდე ხანჯრები, ბზუკ ეჭრებოდა ფხაზედა,
შვიდთავ ფრანგული უყიდე, შვიდთავ შავარტყი ტანზედა,
საფშაოთ გამოვისტუმრე, ახადის 2) მუქარაზედა,
მთა გაქვის გადასავალი, გზა მიდის მათურაზედა 3)
წინ რო კაცი შამაგხედესა, ამბავ ჰკითხე ქკუაზედა,
მათურის ქალს გაივლით, მარცხნივ მიბრუნდი წყალზედა,
პატარა ნოქვად აივლით, შახედებით მოედანზედა,
იქ არის გოდერძის ციხე, მიღით, შაცვინდით ბანზედა,
ხად გოდერძის ციხეო ქვამც ნუ სდებულხარ ქვაზედა,
რად გატყდი, რად არ გამაგრდი, მტერ რომ მაგადგა კარზედა.
მანდით ქალ გამოიყვანეს, გიშრის უკერავ თმაზედა,
მაჰყავის გოდერძის ქალი, მათირებენ გზაზედა

1) ხოხობი—ქისტურათ მამაკაცის სახელია.

2) ახადი—სოფელია უკანა ფშავში.

3) მათურაც სოფელია უკანა ფშავში, რომელიც ქისტებში გადასავალ მთის ძირში მდებ-
რარობს. ამიტომ წინად ამ სოფელს ქისტები ხშირად არბევდა, როგორც ამას თვით
ფშაველი ხალხში გადმოცემენ. წინად ამ ბუნში იმყოფებოდნენ—ს. ახადი, ვაკესოფელი, გლია-
გზა, ჰიდალი და ჩალახევი.

ორშაბათ დილას შამახდეს, მა საქარანოს მთაზედა,
 იქ დახვდა თადიური წამოსართყული ტყავზედა,
 ჯერ გამარჯობა დაასწრა, ამბავსა ჰკითხავს ქვეაზედა,
 ეგ ქალ საიდან მოგყავის, ცრემლ რო ჩამოსდის თვალზედა,
 ქალი ახადით ზოგყავის, შატილში დაესვამთ ჯარზედა,
 ქალის საქმარე აქავ გვეყვს, გაზრდილი ლერწმის ტანზედა,
 რა ონა გიქნავ, ძაღლებო, ლაშარის ჯვარის ყმაზედა.
 თხის ტყავა ვადიყრევინა, ჯაქვი ვადიცვა ტანზედა,
 თუ ეგ ქალ წაგაყვანინოთ, წვერიმც ნუ მსხმია ყბაზედა,
 შვიდ ქისტმა, მარტო ფშაველმა ხელეზ დაისხვეს ხმაღზედა,
 შვიდთ მურგვალ შამაურბინა, სულ თაევზ დასკრა წამზედა,
 ახყარა იარაღები, მკდარი შაყარა მკდარზედა,
 ჩამაყრანტალდა ყორნები, ქისტების ნასისხარზედა,
 ქალ ისევ გამაბბრუნა: მშვიდობით წადი გზაზედა,
 თავისი თქოდი სახელი, ნუ გამცემ ქვეყანაზედა.—
 ნუ აჩქარდები, ხოხობო, მოგივლენ პირობაზედა
 თუ არც ხუთშაბათს მოვიდენ, დამჩაღან ფშავის წყალზედა,
 მერმე კი ლუდი აღუღე, შვილებს რიგ უყავ თავზედა
 გულ რო აგტკიდეს, ხო ხობო, დეებჯინოლი ქვაზედა.

1. ბოსელში ვახიზენა თვიურისა და მშობიარობის დროს ფშავში.

ბოსელში ვახიზენა თვიურისა და მშობიარობის დროს მითაა საგულისხმო, რომ ის ფშავლების ყოფა ცხოვრების დღეა-ბოძია და წარმოადგენს უცხოელთა ყურადღების მთავარ საგანს.

ფშაველი დედაკაცების ბოსელში ვახიზენა არ არის ისე შეზღუდული როგორც ეს ხდება ხელსური ქალების სამრელოში ვახიზვის დროს. ბოსლის ხიზანს თვიურის დღეებში შეუძლია პურსიც გამოაცხოს წყალიც მოიტანოს და დაანზადოს ზოგიერთი საოჯახო საქმეები, რომელნიც ამავე პირობებში მყოფ ხევსური ქალებისათვის საესეებით აკრძალულია. ფშავლების წარმადგენით სიტყვა „ბოსელი“*) გულსხმობს განაპირა, მიუკარებელ საქარანტინო ადგილს, სადაც მხოლოდ თვიურიანი და მშობიარე დედაკაცები იხიზნებიან, ე. ი. სიტყვა „ბოსელი“ ნიშნავს უსუფთაო, წაბილწულ ადგილს, სადაც ჩვეულებრივ „სუფთა“ ადამიანებს ვაგლა არ შეუძლია. აქ ისინი არც ვაივლიან, არც დასხდებიან და, რა თქმა უნდა, არც რაიმე საქმეს გააკეთებენ. ფშაველი ოჯახის-კაცი არა თუ არ დაწვება თვიურიან დედაკაცთან, არამედ მის ახლოსაც არ ვაივლის, მაგრამ ამავე დროს მოწაწვე ახალგაზრდები მიდიან კიდევ თვიურიან დედაკაცებთან და მათთან თავისუფლად წვებიან. ზოგიერთი ფშავლის აზრით თანამედროვე ახალგაზრდობა მხოლოდ ეხლახან დაეწვია ბოსელში ქურდულ წანწალს, მაგრამ ჩვენ ვგვრინა, რომ ეს მოვლენა ძველის ძველი უნდა იყოს.

*) სვლხან-საბა ორბელიანის ახსნით: სახლი სამარხე.

ზოგიერთი ფშაველის განმარტებით სიტყვა „ბოსელი“ წარმოსდგება „ბო-ზობა“-საგან, მაგრამ უმრავლესობა ამ მოსაზრებას არ ეთანხმება და შეურაცყოფადაც მიიჩნია იგი.

იმ შრავალ რიცხოვანი მასალის მიხედვით, რომელმაც ამ 5 წლის განმავლობაში ჩემ ხელთ გაიარა, როგორც ამჟღავნებელი ავადყოფნის სახით ისე, საერთოდ, გამოკვლევა-დაკვირების გზით, შემიძლიან გადაჭრით ვთქვა, რომ ფშავესურ ქალებს დიდ უმეტეს შემთხვევაში თვიური ეწყებათ 14 წლის შესრულების შემდეგ, უმთავრესად კი 16-17 წლებში.

თვიურის პერიოდებში ფშაველი ქალი ან დედაკაცი ბოსელში ჩვეულებრივ დაჰყუთს 6-8 დღეს. ამ ხნის განმავლობაში მას ნება არა აქვს ხატის მამულში გაიაროს, საოჯახო ბინაზე ვერ მივა, მხოლოდ მის გარეშე ის—ყველაფერს აკეთებს: უმთავრესად ქსოვს, მკის, დღევებს კარაქს, უვლის საქონელს და სხვა, მხოლოდ სახლში კი ვერ შევა. ღარიბი გლეხის ცოლი ან ქალიშვილი იხდის თვიურს, მშობიარობას იქ, სადაც საქონელი აბია. ხოლო ვინც ოდნავ შეძლებულია, მას სათვიურო ან სამშობიარო განსაკუთრებული ბოსელი ან ქობი აქვს აგებული. ამ ქობ-ბოსელს, გარდა მოუვიურებისა და მოლოკინებისა, სხვა რაიმე საჭიროებისათვის ვერავითარ შემთხვევაში ვერ გამოიყენებენ (მაშინაც კი, რომ, ვთქვათ, ფშაველ გლეხს ყველაფერი შემთხვევით გადაეწვას, გარდა ბოსლისა). როდესაც ფშაველ ქალს ჩვეულებრივ თვიურა უთავდება, მაშინ ის, ჩვეულების მიხედვით ვაიბანს, გამოიკვლის ტანისამოსს, (სუფთას ჩაიცვამს), გამოცვლილს აუცილებლად წაიღებს სადმე მდინარის პირზე და კარგად გარეცხს და ისე წამოიღებს ბინაზე. მდინარეზე რეცხს იმიტომ, რომ სახლის კარგებათ მისი გარეცხვა, ადათის მიხედვით, ყოველად დაუშვებელია. ტანისამოსის იცვლის იქვე ბოსელში და, როდესაც მდინარისაკენ ვაეშურება ნათვიურევი ტანისამოსით ხელში, საკვირველია, ვერც მაშინ გაივლის იგი ხატის ახლო-მახლო და რაღაც შიშით უვლის მას შორიდან. დაირეცხება თუ არა ნათვიურევი ფშაველი ქალი, აქეთობას, უკვე გარეცხილი სამოსით, ნება აქვს ხატის მამულში გაიაროს თავისუფლად. თუ სოფელს ახლოს მდინარე, ან რუ არ ჩამოუდის, მაშინ ნათვიურევე დედაკაცებს შინ მიაქვთ წყალი და სარეცხს სახლის შორი-ახლო დარეცხენ, (ასეთ შემთხვევაში უფრო წვიმის წყლით რეცხენ ნათვიურევე ტანისამოსს). ერთის მხრივ ეს ჩვეულება მარგებელიცაა, რადგანაც უმისოდ ფშაველ დედაკაცებს, რომელნიც ისედაც სამინელ ანტიპიტიენურ პირობებში სცხოვრობენ, ჭუჭყი შესჭამდა. ამიტომაცაა, რომ ფშაველი დედაკაცები შედარებით უფრო სუფთანი არიან ტანზე, ვიდრე ფშაველი მამაკაცები, რომლებიც პირსა და ტანს საზოგადოდ ძლიერ იშვიათად იბანენ. ფშაველ ქალებს თვიური ჩვეულებრივ 4-5 დღეზე მეტად არ უგრძობდებოთ თუ რომ რაიმე პათოლოგიური მოვლენა არ ახლავს თან (რაც ძლიერ იშვიათია).

როგორც ვთქვით, ფშაველი ქალი ორ-სამ დღეს მინც უმატებს ჩვეულებრივ თვიურის ვადას და 4-5 დღის მაგიერ 6-8 დღე რჩება ბოსელში. ეს იმიტომ, რომ ჯერ ერთი, იგი იქ ისვენებს, როგორც ფიზიკურად, ისე ფსიქიურადაც. მეორეც იგი ხშირათ წაწლობასაც ეწყება იმ მოპარულ დღეებში. ასე რომ, თვიურიანი ფშაველი ქალი ორ ნაირად სარგებლობს ბოსელში გაბიზენით.

ხევსურული თათი, რომელსაც სმარტონი საშინათელ და სა-
სცემრით

ნ.ა. დარ. ძნელაძისა

იქ, სადაც ჩვეულებად არ არის თეიურის პერიოდებში ბოსელში ან სამრელოში გახიზნა, მამაკაცების უმრავლესობამ არ აცის თუ როდის მოსდის დედაკაცს თეიური, რომელიც სხვების შეუშინებლად მიმდინარეობს. ფშავ-ხევსურეთში კი თითქმის ხუთი წლის ბავშვებმაც იცის, თუ როდის მოსდის თავის დედას ან სქესობრივად მომწიფებულ თავის უფროს დას თეიური. როდესაც ფშაველი ქალი ბოსელში იმყოფება, დედავერ შვეა მასთან იმ შემთხვევაში, თუ ის ხევის ბერის ცოლია და თუ კლიმაქტერიულ ხანას უკვე გადაშორებულია. საზოგადოდ ფშავში მოხუცებული დედაკაცები ძლიერ იშვიათად შედიან ბოსელში თავის რძალთან ან გასათხოვარ ქალთან, შესვლას ერიდებიან მაშინაც კი, როცა ძალიან უჭირთ. ეს ადათი უფრო სასტიკად სრულდება მაშინ, როდესაც ფშაველი დედაკაცი სამშობიაროდაა გახიზნული ბოსელში.

სურ. № 47. ფშაველი დედაკაცი თეიურის დროს ბოსელში დედამთილი შორი-ახლოდან ესაუბრება მას, რადგან ადათი ახლო მისვლის ნებას უკრძალავს.

2. მშობიარობა ფშაველი დედაკაცისა.

ფშავში მშობიარობა მიმდინარეობს ქობში, სადაც მშობიარე რჩება სამი დღე-ღამე, რის შემდეგაც ახალი მშობიარე გაიზანება და მერე გადავა ბოსელში, სადაც მან ჩვეულებრივ უნდა დაჰყოს 5-7 და იშვიათად 9 კვირა. 9 კვირას ატარებს ბოსელში იმ შემთხვევაში, თუ ის ხევის ბერის რძალია, ან ცოლი, დანარჩენს დედაკაცებში კი მიღებულია 5 ან 7 კვირა. მშობიარე დედაკაცს არაფერ არ ეხმარება საშინელ პათოლოგიურ საბედისწერო მომენტებშიც კი.

ხუთი წლის განმავლობაში ღირდი ენერჯია დამკვირდა იმის მისაღწევად, რომ გართულებული მშობიარობის დროს მაინც მოემართათ დახმარების აღმო-

საჩენად.*) პირველი პათოლოგიური მშობიარობის შემთხვევა, როდესაც მე-დავებმარე, იყო ექვსი თვის ორსული მეცლის მოწყვეტა—გამოწვეული პირდაპირ ტრავმატული მიზეზით, მიმიწვიეს სწორედ მაშინ, როდესაც ავადმყოფ დედაცაც ატყობებდა უკვე დაწყებულ ინფექციისაგან. გაშიზნვის დროს აღმოაჩნდა შემდეგი ნიშნები: სიცხე 39,6, პულსიმეტად სუსტი, აჩქარებული—წამში 114. სახე ძალზე გაფითრებული. ენა მშრალი, გადაკრული. მოწყვეტილი ნაყოფი თითქოს გარდი-გარდმო მდებარეობს. საშვილოსნო ჭრველ მხარეზე თავისუფლად მოძრაობს, მისი ოდნავ გახსნილი ყელი მომატების მხრივ არავითარ იმედებს არ იძლევა. სისხლი სდის მომეტებულიად. ავადმყოფის მდგომარეობა დაუნიებით მოითხოვს სასწრაფო დახმარებას, რადიკალურს. დახმარების პირობები საშინლათ მიუღდგომელი, ანტიბიოტიკური: ავადმყოფი დედაცაც საქონლის ნეხიან ბოსელში ავღია უპატრონოდ, მოუვლელად. არავინ ეკარება, თუ რაიმე დასჭირდება, შორიდან აწვდიან და ისიც მხოლოდ პირველი მოთხოვნილების საგნებს: წყალს, დამბალ ხაჭოს ქერის პურით. ბოსლის წესივალ კარებში აშშორებული წუმბე, თვით ავადმყოფის გარშემოც მზავსი ლაფის გუბე. წამსვე მოვიგონე იქვე ქობის ახლო თივის ზინი, გაშოვცალე თივა, გავაგე ლაფში და ისე შევედი ავადმყოფთან. გაშიზნვის დროს დავწმუნდი, რომ იმ პირობებში ავადმყოფს ვერ დავებმარებოდი. დაბეჯითებით მოვითხოვე, რომ იგი გადაეყვანათ სუფთა ბინაზე, ან სადმე ისე მივარდნილს, მაგრამ ოდნავ სუფთა კუთხეში, თუნდაც ეს ყოფილიყო სრულიად ღია ცის ქვეშ. ოჯახის წევრები, განსაკუთრებით ბებრები, წინააღმდეგ წაყიდნენ, მდგომარეობა კი დაყოფებას ვერ ითმენდა.

ავადმყოფის ქმარს შევეუჩინე ადგილობრივი მასწავლებელი ა. ოჩიაური, რომელმაც დიდი ვაი-ვაგაზით ქმარი და ბებერი ნათესაობაც დააჯერა იმაში, რომ მომაკვდავი ავადმყოფი იქვე მდებარე სკოლის ოთახში გადაგვეყვანა და იქ დავებმარებოდი. ნიზანს მივახწიეთ: ავადმყოფი ადგილობრივი სკოლის ოთახში მოვათავსეთ. სკოლის ოთახის იატაკზე დავუგე ფშაური ტყაყისჭქულაჯა, დავაწვინე ზედ ავადმყოფი და ჩავაყენე ჩვეულებრივ მშობიარის მდგომარეობაში. ავადმყოფის საშველ მეთოდად ამოვიჩიე ტამპონი. ახლოს კაცი არ ქაქანებს გარდა იმ დედაცაცისა, რომელიც შორი-აქლოს თავს დაგვეყვანა ავადმყოფის ქმარმა. ის რაღაც შვიი აჩრდილივით ნზაკერულად მკვლევდა, მათველიერებდა. სნეული დავარწმუნე იმაში, რომ სასირცხო აქ არაფერიია, რომ საჭიროა თავი დავახწიოთ ამ საბედისწერო უამს. საკვირველია, რომ აგონიის დროს ქალი კიდევ სირცხვილზე ჰფიქრობს და თითქოს თავის ბედის შესაჩვენებლადო, თვალებზე თავსაფარი აიფარა. დაუყონებლივ შევუდექი შესაფერი მანიპულაციისათვის წინასწარ მზადებას. აღნიშნულ მანიპულაციის ელემენტარული წესი მოითხოვს დამხმარეს, ოდნავ ხელის შეწყობას, ამას სრულიად მოკლებული ვიყავი. ცივი წყლის მომწოდებელიც კი ვერ ვიშოვე. აღულებული წვალი წინდაწინ შევეუკვეთე სნეულის ქმარს. ვიძლევი განკარგულებას, მაგრამ კაცი ყურს არ

*) ამას მე მივაღწიე ზევსჯრი მანდილოსნის, ნათელა დავითის ასულის ოჩიაურის ენერგიული დახმარება-პრობაგანდით.

ანძრევს. სიკვდილის მოციქული ავადმყოფს თანდათან უახლოვდება. აღუღებული წყალი თურმე დიდი ხანია მოუტანია სნეულის ქმარს, მაგრამ ის სკოლის ყორის ძირში დაუდგამს და თვითონ კი გაქცეულა. ნერვიულობა ზედმეტი იყო და სკოლის ეზოდან წყალი თვითონ მივიტანე. ავადმყოფს ტამპონი გავუკეთე, რათა ტამპონი საშვილოსნოს ოდნავ გახსნილ ყელს რაც შეიძლება მეტის ძალით მიბჯენოდა და ამით ერთი კვირის გატანჯული ავადმყოფი გამეთავისუფლებინა მკედარი ნაყოფისაგან. ტამპონიზაციის შემდეგ ავადმყოფს საწოლში ჩავარდნილი მენჯ-თეძოები გავუსწორე, ქვეშ სქლად დაკეცილი მატყლი დაეუგე, ამით მთელი წელ-მენჯის მიღამო ჰორიზონტალურად გასწორდა. ორი საათის შემდეგ ავადმყოფი სრულიად განთავისუფლებული იყო.

ამ საექიმო დახმარების სასურველმა შედეგმა კიდევ უფრო გამოთქვა სახელი. სოფელში ხმა გავარდა, რომ ჩვენი ექიმი სასწაულს ახდენსო, მკედარს აცოცხლებს და სხვ. ამის შემდეგ ფშავლები ასეთ შემთხვევაში, თუმცა კრძალვით, მაგრამ მაინც, მიწვევდნენ.

ბევრ ჩვენგანს ჰსმენია, რომ ფშავში ნორმალური მშობიარობა მიმდინარეობს ბოსელში, მხოლოდ ჩვენ არ ვიცით, თუ როგორ და რა პირობებში იწყება, მიმდინარეობს და ბოლოვდება იგი. ამიტომ შევეცდებო მის გაშუქებას შეძლებისდაგვარად.

სურ. № 48. ახლად ნოლოგინებული ფშაველი დედაკაცი ქოხში, რომელიც ემზადება ბოსელში გადასაბარგებლად. სურათზე: მარცხნივ—ქოხი (ყარტყით დახურული); მარჯვნივ—ბოსელი (ქვის კედლები).

ჩვეულებრივ მშობიარობის დროს დედაკაცი პირველ სამ დღეს რჩება განსაკუთრებულად მოჩინახულ ქოხში, ანდა სადმე იქვე მდებარე დანგრეულ ყორის კუთხეში და იქ, ღია ცის ქვეშ მოიმშობიარებს. აქ ის დაჰყოფს სამ დღეს წოლის

მდგომარეობაში, შემდეგ თბილად ან ცივი წყლით კარგად გაიბანება, გამოიცილოს ტანისამოსს, ჩაიცვამს შედარებით სუფთას და ისე გადაბარგდება ვითომდა სუფთა ბინაზე — ბოსელში. აქ მელოგინე დაჰყოფს 5 ან 7 კვირას. მშობიარობის მომენტში ის მინცა და მინც არ კენისის, არც კივის, არამედ შედარებით წყნარად არის. ამ მწარე წუთებში მას არც არავინ ეკარება და არც არავინ ეხმარება. დაიბადება თუ არა ბავშვი, თუ გამოცდილი მშობიარეა, ის შედარებით უმტკივნეულოთ ჩაატარებს მშობიარობას, თუ არა და — იგი უფრო ქიანურდება და მტკივნეულიც ხდება.

პირველ მშობიარეს გამოცდილი დედაკაცები წინდაწინვე არიგებენ, ასწავლიან, თუ როგორ უნდა მოიქცეს იგი მშობიარობის დროს. განოცდილი ფშაველი დედაკაცი ბავშვის დაბადების წამშივე თვითონვე ხდება დამხმარე ბეზიად და ყოველნაირ საბებიო მანიპულაციას თვითონ აკეთებს: სამი თითის ზომაზე ჰკვეთს კიბლარს, რომელსაც იქვე გადასკენის, ძირშივე შემოახვევს რაიმე რბილ თიკეს. ამავე წამს იმ ნაწილს კიბლარისას, რომელიც ბავშვის მომყოლზე რჩება, მშობიარე დედაკაცი ხელიდან არ უშვებს, მის გადასაკვეთ ბოლოს მოიყოლებს ფეხის ქვეშ და იქვე იმავე მომენტში ბავშვის მომყოლს, წახრილ წელის თანდათან, ნელ-ნელა გასწორებით, წამსვე ადვილად იშორებს. ახალ შობილ ბავშს ცივი წყლით გაჰბანს, წინდაწინვე მომზადებულ სუფთა ჩვარში ან ახალ ქსივილში გაახვევს და მშობინე აქვანში ჩააწვენს. ძუძუს წოვას პირველი დღიდანვე იწყებს ახლად შობილი.

თუ რაიმე ბუნებრივი დეფექტი დაჰყვა ბავშს დედის მუცლიდან, მაშინ დედა ყოველ საშუალებას ხმარობს ნაკლის მოსასპობლად. მით უფრო, თუ თანდაყოლილი ნაკლის მოშორება რაიმე ზომებით შესაძლებელია. საილუსტრაციოდ მოვიყვან ერთ კლასიკურ შემთხვევას, რომელიც ჩემი თვალით ვნახე.

ჩემი საექიმო წერტილის სახლის პატრონის ცოლი ორსულად იყო: თებერვლის შუა რიცხვებში ორსული დედაკაცი, ვხედავ, ხშირ-ხშირად გადი-გამოდის პუნქტის გვერდზე მდგარ ბოსელში, სადაც ორი კვირის გამოუწმენდელი ნების შმორი დვას, და რომლის გადაუხურავი ბანიდანაც თოვლ-ჟღერფის წყალი ყოველ კუთხეში მოჟონაფს. საქონლის ნატყებში მიწის იატაკი აქა-იქ ჩალრმავებულია და საესეა ნეჭე-მარღში ნარევი აშშორებულა წყლით. ყოველ კუთხეში საშინელი ნესტია. ბოსლის ერთ-ერთ კუთხეში ჩენი ორსული დისახლისი წინდაწინვე იწყობს თავის მოსალოგინებელ ადგილს: ამზადებს ძველ-ძველ კონკებს ახლად შობილისათვის და აგრეთვე თავისთვისაც. ღაპის 12 საათია. ქვემო სართულში ვილაც აჩქამდა დედაკაცის ხმით, კარები გაიღო და ხმაც შეწყდა. ათი წამი არ გასულიყო, რომ ჩენი გლეხის უფროსი ქალი სახლში შევარდა და თავის უფროს ძმას მიახარა: „ლევაჲ, ძმა შეგვეძინაო“, როცა გათენდა, ბოსელში დამძახეს. შევედი თუ არა შიგ, შევამჩნიე, რომ ახლათ შობილს ფეხზე სისხლი სდის, (ამ მიზეზათ მიმიწვიეს). მიმოვიხედე გარშემო, ბოსლის შიგნით ასეთი სურათი წარმომიდგა: მის ერთს ზედა კუთხეში 15 ცხვარი იცოხნის, მეორეში 8 სული მსხვილფეხა საქონელი, — ზოგი დვას, ზოგიც წვეს, მესამეში ვირი აბია; მეოთხე კუთხეში კი მელოგინე დედაკაცი ზის, რომელსაც კალთაში პაწია ახლად შობილი უჭირავს, გვერდით იმავე დღეებში გაჩენილი პატარა თეთრი ბატ-

კანი უწყევს. მეორე გვერდზე მისივე სამი წლის ვაჟი უზის, წინ გაღვევებული ცეცხლი უნთია. „ბავშს სისხლი რატომ სდის ფეხზე?“ შეეკითხე მას. დედამ მორცხვად ჩაიციხა და მიაბო: „ბავშს მარჯვენა ფეხზე და მარცხენა ხელზე მეექვსე თითი გამოჰყვა და რომ ბავშს ბუნებრივი სილამაზე არ დაეკარგოს და ბავში არ დაუშნოვდეს, მე მეექვსე თითი უბრალო დანით ძირშივე მოვკვეთე. ოღონდ სისხლის დენა ვერ შევაჩერე და ამიტომ ძლიერ გთხოვთ დაგვეხმაროთ“-ო. მე რომ სისხლის მოწამვლის საშიშროებაზე ჩამოვუგდე ლაპარაკი, მან, დედამ,

სურ. № 49. ფშაველი დედაკაცი ნოლოგინების უემდეგ ბოსელში. (ნახ. შ. ძნელაძის).

ისეთი რწმენით გადააქნია თავი, რომ აშკარა იყო, „ოპერატორს“ სისხლის მოწამვლაში ოდნავი ეჭვიც არ ეპარებოდა. მას უბრალო წარმოდგენაც კი არ ჰქონდა ამაზე... სათანადო ღონისძიებით სისხლის დენა შევაჩერე. აღმოჩნდა, რომ ბავშვის დეფექტი ბრალი ედვა ატავიზმს დედის ხაზით: ის დედასაც ჰქონია, მაგრამ ასეთივე ოპერაციით მოეშორებინა თავის დედას.

ყოველი გამოცდილი ფშაველი დედა თავის მოზარდ, ან უკვე გასათხოვარ ქალს წინდაწინვე აჩვენებს ზემოაღნიშნულ სამანიპულაციო ხერხების გამბედაობაში, რომ მან მომავალი მშობიარობის დროს გამოიჩინოს სათანადო უნარი, ხერხი და სწრაფი მოსაზრება. და მართლაც პირველ მშობიარე ფშაველი დედების უმრავლესობა ამ წინასწარ დარიგებას შესაფერისად იყენებენ. უკბველია, სამშობიარო გამოცდილებას ფშაველი გაუთხოვარი ქალები სხვა მანდილოსნების მშობიარობის დროსაც იძენენ. თვიურის დღეებში მათ არამც თუ მეტი თავი-

სუფალი დრო, არამედ მეტი უფლებაც აქვთ მეზობელ დედაკაცების ძეობას და-
ესწრონ, დაეხმარონ, ისწავლონ და გამოცდილება მიიღონ.

ბოსელში გახიზნული თვიურიანი გასათხოვარი ქალი ეხმარება კიდევ გა-
ქირვებულ მდგომარეობაში მყოფ მშობიარეს, მაგრამ თუ ასეთები არ არიან

სურ. № 50. თშავ-ხევსურეთის საეკიმო პუნქტი ავადმყოფების მიღების დროს.

შიმე მშობიარობის წუთებში, მაშინ, ცხადია მშობიარე რჩება უმწყოდ და მისი
სიცოცხლე ალალ-ბედზე და მოკიდებული. ასეთი შემთხვევა იშვიათი არ არის
ფშავში და სულ უბრალო დაუხმარებლობის გამო ბევრი უბედური მშობიარე
გამოსალმებია წუთი სოფელს. ასეთ უბედურ შემთხვევებზე ხშირად მოგვითხრო-
ბენ ხოლმე გულ-მოწამლული ფშავლები.

ილუსტრაციისათვის კიდევ ერთ მაგალითს მოვიყვან:

ზაფხულის წყნარი დღეებია. მკათათვის მიწურულში მთის ხალხს იშვიათად ნახავთ სახლში. ოქროს ფერ მთის კალთებზე გამაღებელი ნამგლების ტრიალი ყურადღებას იტაცებს. ამ გახურებული მუშაობის პერიოდში მთის მუშა ხალხი პატარა რამ ტკივილებზე ძნელად თუ ფიქრობს თავზე, რის გამოც ჩვენს სამკურნალო ამბულატორიაში ავადმყოფთა რიცხვი 50%/ით კლებულობს.

მოწყენილობა იყო უცნაური, ნამგლით ხელში ჩავერიე მუშა ხალხში და გაცხარებულად ვმკი. ერთ გლეხს კიდევ დავეჯიბრე მკაში, მოწყენილობის ადგილი საღმა სიხალისემ დაიჭირა... კაი ხანია დახრილი ვართ წელში. ერთმა ფშაველმა გლეხმა ფშაური სედიანობით, მაგრამ ამავე დროს რალაც საამო ხმით შესძახა ატანილ ყანის ნაპირს. ჩვენ წელში გავემართენით და გარშემო ლაზათიანათ მიმოვიხედეთ.

აგერ, ვილაც ფშაველი ცხენს მოაფრენს არაგვის პირის ვიწრო ბილიკზე, შემდეგ მის „ატეხილ“ ქალზე დაეშვა და წამსვე ჩვენთან გაჩნდა.

— ჩემთან მოხვედით?

— თქვენთან, ექიმო!

— რა გიჭირთ?

ამ კითხვაზე მას პასუხის მოცემა ძლიერ გაუჭირდა, კიდევ რამდენიმე შეკითხვის შემდეგ, როგორც იქნა, გაბედა და მიიხრა:

— უკაცრავად პასუხია, ჩემს დედაკაცს მძიმე მშობიარობა აქვს და თუ შეიძლება დავეხმარეთ.

პირველი მშობიარეა? — ვკითხე.

არა, — მიპასუხა.

ავადმყოფის ბინამდი ოცი ვერსია. გლეხი პუნქტზე დავტოვე. გავაქანე ცხენი, ორი საათის შემდეგ ავადმყოფის ბანაზე გავჩნდა. ახლა ავადმყოფს სახლში აღარ ვეძებ წინანდებურად: მაშინვე ქოხი მოვიკითხე და მისკენ გავეშურე. ჯერ ქოხი რა არის სამშობიაროდ და იგი აქ არც ქოხს ჰგავს, უფრო ყვავის დაშლილ ნაბუღარს წააგავს: მას არც კარი გააჩნია, არც კედლები. საღდაც დანგრეული ყოჩის კუთხეში ყარტით გადმოხებული კვადრატული მეტრის ოდენა აღვილი და იქ შეგდლოთ მძიმე მშობიარე დედა-კაცი. დავიხარე და შიგ შევიღი. ენა ვერ ასწერს, ამ საშინელს უმსგავს სურათს. გაშინჯვის უმაღ შევამჩნიე, რომ ორსული მუცლის კონფიგურაცია ტყუპის ნიშნებს იძლევა. გარეთა სასქესო ორგანოს labia minor et maior-ის ორივე ქვედა კიდურები და montis veneris ის არე მომეტებულად შეშუპებული ჰქონდა.

ამ გარემოებას ძლიერ დაეშინებია სოფრის ბებრუხანები და ჩემთან ქმარი ეფრინათ. მშობიარე დედაკაცი უმწეოდ იყო მიგდებული ამ ბინძურ ქოხში. მთელი მენჯ-თეძო ნეხვის სიღრმეში ჰქონდა ჩაფლული და ორივე ბარძაყების შიგნითა მხარეები ერთმანეთზე მიებჯინა, ტყუპი ბავშვების ნორმალურ მდგომარეობას საშვილოსნოში ირიბი მდებარეობა ჰქონდა. მაშინვე მივიღე სათანადო ზომები და მშობიარეს წესიერი (პირალმა) მდებარეობა მივეცი. ტყუპების ირიბი მდებარეობა ჩვეულებრივ ნორმალურ მდგომარეობაში ჩავაყენე. ჩავარდნილი მენჯ-თეძოები ჰორიზონტალურად გაუსწორე, მობრილი ბარძაყები სამშობიაროდ

გაუშალე და რამდენიმე წამს მშობიარე ამ მდგომარეობაში გავაჩერე. ცოტა ხნის შემდეგ დედაკაცს ორივე ხელი გადავანასკვებინე. ერთმანეთზე, რომლის რკალშიც კისერი გავუყარე, წელში ხელი მოვჭკიდე და ისე ნელ-ნელა წამოვავყენე რომ მის ქვეშ ლოგინი განეშალა. ათიოდე წუთს ის მარცხენა მხარზე დამეყრდნო და

სურ. 51. სასწრაფო დახმარება პათოლოგიურ მშობიარობის დროს. (ნახ. შ. ანელაძის)

პირველი ბავშვი იმავე მომენტში დაიბადა. ამ დახმარების დროს ადგილობრივი სოფლის დედაკაცები ყორნების დამკვეთოდენ თავზე და თვალებით მჭირდავდენ. როცა წელში გავსწორდი, ავადმყოფთან ერთად თავისუფლად ამოვისუნთქე, გარშემო მიმოვიხედე და თავი პირდაპირ ალქაჯების სამფლობელოში წარ-

მომიდგა. უკვე შობილ ვაქს დედა თავისებურად გაუძღვა, თვითონ გადასჭრა კიპლარი, თვითონ გაუნასკვა, თიკვებშიც თვითონ შეახვია. ამის შემდეგ ისევ დავაწვინე ნეორე ბავშვის სამშობიაროდ. მას ძლიერ გაუკვირდა, რომ მშობიარობის შემდეგ მუცელი თითქოს ისევ წინანდელ მღვამარობაში დაურჩა, რადგანაც მას წარმოდგენა არ ჰქონდა, თუ მეორე ბავშვიც ჰყავდა საშვილოსნოში, ამიტომ იგი გულუბრყვილოდ შემეკითხა: „მუცელმარატომ არ დაიკლო“-ვო.—მე დავაჯერე: „დაიკლებს, დაიკლებს“-მეთქი, და დიდი სიფრთხილით, დაახლოვებით ვავაგებინე, რომ მას მეორე ბავშვი ჰყავდა მუცელში, მას ეს არ ესაიშოვნა და მომეტებული წყენის ნიშნად თავი გვერდზე მოიქცია. საღამოს 7-მს ისევ გლეხებში ვავერიე და ორიოდე პურის კონა მოემკე. ამ შემთხვევამ კიდევ უფრო გამითქვა სახელი.

ფშაველი დედა საზოგადოდ ტყუბი ბავშვების ყოლას ვერ ურიგდება და ეს ადვილი ასახსნელიც არის: ორი ბავშვის აღზრდა არც ისე მსუბუქი ტვირთია ისედაც სუსტი არსებისათვის, როგორც ეს ბევრსა ჰგონია.

ხევსურეთსა და ფშავეში ტყუპების შეძენის შემთხვევაში შეიძლება ერთგვარი უბედური ნაბიჯი გადადგან: დედები ხშირად ცდილობენ მეორე ბავშვის მოხრობას, ან სრულ გულგრილობას აჩენენ და ბავში თავისთავად კვდება. ცხადია, ასეთ არასასურველ მოვლენაში უმთავრეს როლს თამაშობს ერთგვარი პაუპერული—სოციალ-ეკონომიური პირობები, რომელსაც ზედ ერთვის ქმრების ჩვეულებრივი უხეში მოპყრობა. ფშაველი ქმარი—ეს, ისევ ფშაური გამოთქმით, „მურღალი“ დესპოტია თავის ცოლის მიმართ. ფშაველი ქმარი ხშირად სცემს ცოლს, ლახავს მის ღირსებას, თავმოყვარობას. ასეთ პირობებში მყოფი ფშაველი დედა, ცხადია, ხშირად იფიქრებს ზემოხსენებული დანაშაულის ჩადენას.

მეორე დღეს ვავიგე, რომ მეორე ბავში, რომელიც მშობიარის მუცელში დაუბადებლად დაესტავი, მკვდარი დაიბადაო. ჩემი დაკვირვებით კი ცოცხალი უნდა დაბადებულიყო. ეს ამბავი სიფრთხილით გამოვიძიე და აღმოჩნდა, რომ ბავში ცოცხლად დაბადების შემდეგ დედის პასივობით მოშკდარიყო.

საზოგადოდ ფშაველი დედ-მამა შვილების სიმრავლეს ძლიერ ერიდება. საერთო კანონად არის მიღებული, რომ შვილის ყოლა 3-4 maximum 5-ს არ უნდა აღმატებოდეს. ამ მხრე ფშავეში თითქმის ისეთივე ჩვეულება სუფევს, როგორც ხევსურეთში. ალბათ ამით აიხსნება ის არაბუნებრივი სქესობრივი დამოკიდებულება ფშაველ ცოლ-ქმართა შორის, რომელსაც მედიცინაში *onanismus coniugalis* ეწოდება, რომელიც ძლიერ გახშირებულია ცოლ-ქმრების ცხოვრებაში ფშავსა და ხევსურეთში.

ფშაველ გლეხის საარსებო წყარო მეცხვარობაა. ამიტომ, ისინი მთელ თავის სიცოცხლეს მწყემსობაში ატარებენ და ამაში საქმაოდ დახელოვნებულიც არიან. ფშაველ მწყემსს ხშირათ უხდება გამოვიდეს ბეითალ-შენის როლში. ჩვეულებრივ გაზაფხულზე იწყება ცხვრის ფარაში ბატკნების გაჩენა (დოლი), სადაც პათოლოგიური შემთხვევაც არაა იშვიათი. ბატკნის მოგების გარეთულების დროს. გამოცდილი მეცხვარე ღებულობს რადიკალურ ზომებს. უბრალო ვალესილი დანთი ჰკეპს ნაყთუს საშვილოსნოში და ნაჭერ-ნაჭერ გამოაქვს იგი.

მანიპულაცია საესეებით მარტივია: მარცხენა ხელის პირველი ორი თითი შეაქვს საშვილოსნოს უკვე გახსნილ ყელში და ნელი სიფრთხილით მიჰყვება მის შიგნითა კედელს, რომლებსაც თანვე გალუსილ დანას გააყოლებს მარჯვენა ხელით ისე, რომ მახვილის წვერი ან პირი საშვილოსნოს კედელს არ მოხვედეს, იქ ნაყოფს მოსჭრის ჯერ ერთ რომელიმე ნაწილს, მერმე მორეს და ასე შეშდეგამ ხერხით ანთავისუფლებს მშობიარე ცხვარს სასიკვდილო ხიფათისაგან.

ამ გამოცდილ ხერხს ფშაველი მეცხვარე უშუალოდ იყენებს დედაკაცის პათოლოგიური მშობიარობის დროსაც, თუმცა ძლიერ იშვიათად კი. ამ გამბედაობას მეცხვარე ფშაველი მხოლოდ მაშინ გამოიჩენს, როდესაც მშობიარე დედაკაცს მართლა დაღუპვა მოელის. თუ პათოლოგიური შემთხვევა მსუბუქია, მაშინ ის ხელსაც არ გაანძრევს, და, რა თქმა უნდა, სრულ ინდიფერენტობას იჩენს რადგანაც იცის, რომ მშობიარე ადრე თუ გვიან განთავისუფლდება და მას სიკვდილის მხრივ ხიფათი არ მოელის. ასეთ შემთხვევაში ერთგვარ დახმარებას მარტოოდენ მებოლდენ დედაკაცები უწევენ, სხვა კი არავენ ეკარება და შეიძლება რომ მშობიარე დედაკაცის ტანჯვამ ხშირად ერთ კვირასაც გასტანოს.

ფშაველს საქონელი, ცხვარი თავსავით უყვარს და მის გაჭივრებაში ხმარებულ საშველ ხერხს ადამიანისათვის მხოლოდ სიკვდილის აჩრდილის მოახლოების დროს იმეტებს. ამისათვის მას არც აითვალწუნებენ და შესაფერი ჯილდოც ეკუთვნის. ასეთია ის რადიკალური ზომა, რომელსაც ფშაველები მიმართავენ პათოლოგიური მშობიარობის დროს. იგი მით არის საყურადღებო, რომ პრიმიტიულ ფარგლებში სრულდება.

როგორც ფშავეში, ისე ხევსურეთში ფიზიკურად მახინჯი ბავშვის დაბადების მაგალითი არ ყოფილა ჩემი იქ მუშაობის დროს. თვით ხალხის ვადმოცემით კი ასეთ შემთხვევას ჰქონია წარსულში ადგილი, მხოლოდ ძლიერ იშვიათად. ფსიქიკურად სნეული ბავშვები უფრო ხშირი შემთხვევაა და მათ შორის მომეტებულად ნახევრად იდიოტები და კრეტინები, რომლებსაც შრომის უნარი ოდნავ შესწევთ და ამ უნარს იყენებენ კიდევ მშობლები. თუ ვინცობაა ფიზიკურად მახინჯი ბავშვი დაიბადა, მისი გაქრობის საკითხი პირველ რიგში დგება. აქ თითქოს მშობლიური ბუნების გრძნობა არავითარ როლს არ თამაშობს.

ახლად შობილის მოვლა ფშავეში სწარმოებს სულ პრიმიტიული წესით. ხუთი ან შეიდა კვირის მანძილზე დედას მთავარი ყურადღება მიქცეულია ახლად შობილი ბავშვის მოვლაზე, მაგრამ მოვლა ორიგინალურია, თავისებური: დაიბადება ბავშვი თუ არა, დედა მაშინვე ცივი ან მოთბო წყლით გაჰბანს, გაჰხვევს წინდაწინვე დამზადებულ ძველ კონკებში და მსგავს ძველი ძონძით გაგებულ აკვანში აწვენს. აკვანი უბრალო ფიცრით არის მოზამხული, მისი ნაგებობა სრულად პრიმიტიულია; დვას წინა-უკანა ჰორიზონტალურ ფიცრის ფეხზე, იგი ჩვილ ბავშვს რწვეის დროს მომეტებულად ანჯღრევს, რაც ხელს უშლის ახალშობილის ბუნებრივ მოსვენებას, ძილს და მაშასადამე, ნორმალურ ზრდას. აკვანში პირველად აგებენ ყარტს, მერე მანვე გადააგებენ ძველ ძონძეულს. მიღს თავისებურად აკეთებენ. ზევიდან ისევ ძველ რამეს გადააფარებენ, თავი თითქმის დაკიდულ მდგომარეობაში აქვს ბავშვს. ერთი სიტყვით, როგორც ფშაური აკ-

ვანი ისე მისი საგება უმსგავსი და მიუღებელია. შალეულს სრულებით არ ხმარობენ ფშაველა ბავშვის პირველ ერთეულ წლებში, არც საგებად და არც სამოსად, მიუხედავად იმისა, რომ ფშაველ გლეხის ოჯახში მატული საკმაოა. უცნაური კია, მაგრამ ფაქტია, რომ მათი მესობლები—ხევესურები, რომლებიც თითქმის საესებით მოკლებული არიან საკუთარ მატულს, უფრო იყენებენ ფშაურ მატულს, ვიდრე თვით ფშაველები: ხევესურები ფშაური მატულის ნაწარმოებით იმოსებიან და ბავშვებსაც მოსავენ. საერთოდ ფშაველ დედებს არ აქვს ჩვეულება, რომ აკენის ბავშვს ავგაროზი შემოუღვან ქვეშ, ან გულზე დაჰკიდონ, როგორც ეს ზოგიერთ ქვეყნებში იყო და დღესაც არის.

ფშაური წვისი მიხედვით ბავშვს წლამდე ყოველ კვირაში ერთხელ დაბანენ, წლის შემდეგ კი აჩვენებენ ჩვეულებრივ ანტიჰიგენურ პირობებს. ბავშვის კვებაშიც თავისებური წესი აქვთ ფშაველ დედებს: დაბადების დღიდან სამ თვემდე ბავშვს მხოლოდ ძუძუს აწობენ, შემდეგ კი დედის რძესთან ერთად სხვა საკმელებსაც აჩვენებენ. ქერის პურს კარაქით ან ხაჭოთი დაცობნის დედა პირში და ამგვარდ აწვდის ბავშვს. მათი შეხედულებით ხსენებული მეთოდით ბავშვის კვება საესებით დასაშვებია. ბავშვის დედის რძით კვება საკმელთან ერთად გრძელდება ორ წელიწად ნახევრამდე. ძუძუს მოშორების შემდეგ ფშაველი ბავშვები უმთავრესად იკვებებიან ძროხის რძით, ხაჭოთი, კარაქით და ერბოთი. რაიმე მძიმე, ქრონიკული ავთუყოფობა ფშაველ დედებსა და ბავშვებს შორის არ არის გავრცელებული. ბავშვთა შორის უფრო გახშირებულია მრგვალი ქია (*Ascariis lumbricoides*)*. საერთოდ ფშაველა ბავშვები ათ-თორმეტ წლამდე გონიერი, მშვიდი და სალი გამომეტყველებისაა. შემდეგ მათი გონებრივი წონასწორობა თანდათან ირყევა, სუსტდება და ლაყდება, ეს იმიტომ, რომ 13-14 წლიდან უკვე იწყება ჩვეული მადრეკილება წაწლობისა და ალკოჰოლისადმი. ეს სოციალური სენი იმდენად ძირვადგმულია საერთოდ ფშავ-ხევესურეთში, რომ მისი შედეგი ცუდ მოპავალს უქადის მათ მოდგმას.

ახლად შობილის სიცოცხლის დაცვა ბოსელში მოლოგინების დროს შედარებით უზრუნველყოფილია და ამიტომ მოუვლელობის გამო სიკვდილიანობას ადგილი არ აქვს.

ზევით ავლიწონეთ, რომ საზოგადოდ ბოსლის ხიზანს აღკვეთილი აქვს რაიმე გასართომ-მზიარულებაში მიიღოს მონაწილეობა, ასე ვთქვათ „თვალს წყალი დაალეწინოს“, გაიცინოს, ჩაერიოს საერთო მზიარულების ფერხულში, ფანდურის ტკბილ ხმაზე თავისუფლად დაუაროს და წელიწადში ერთხელ მაინც მარილიანად გაიღიმოს თავის ტოლ-ამხანაგებში. ბოსლის ხიზან ფშაველ-ქალს არათუ ხატის დღესასწაულების სამზიარულო დღეებში გაუშვებენ, არამედ ახლო-ნათესავეებსაც არ დაატარებენ, არ ისამძიმრებენ, თუნდაც დღიერ უყვარდეს იგი. თუ ვინიცობაა რაიმე მიზეზით მესამრეღე ან მებნადე დღეიკაცი გარდაიცვალა, მაშინ მას სახლში მიუტანლად, პირდაპირ გარდაცვალების ადგილიდან წა-

* მრგვალი ჭიით დაავადება ვრცელდება დიდებზედაც, როგორც მამაკაცებზე ისე დედ-კაცებზე, რაც გამოწვეულია სვადასხვა მქვანილეულობის (გარეული ბალახების) კვებით. ხსენებულ სნეულებას ხელს უწყობს აგრეთვე ხაჭოთი და რძის შრატით კვება.

სვენებენ სასაფლაოზე. შინაურები და ახლო ნათესაობა გარდაცვლილთან ახლო მიკარებას ძლიერ ერიდებიან—მას შორი-ახლოდან დაატირებენ.

სწორეთ ამ გარემოებამ აიძულა ფშაველი ქალები, რომ გამოენახათ რაიმე საშუალება და მით რამდენიმე დღით მაინც შეეწყვიტათ პერიოდული თვიური. აკი გაზოუნახავთ კიდევ მისი დროებით შემაჩერებელი წამალი: მოცვის ფოთლის ნახარში, ე. ი. მოცვის ჩაი (თავშავა), რომელიც როგორც ამბობენ სისხლის დენას აჩერებს.

თვიურის წინა დღეებში მოხარშავენ მოცვის ფოთილს და მის გამონაწურს ჩაის მზგავსათ დალევენ ორ ჭიქას, ამის შემდეგ, (როგორც გადმოგვცემენ) თუ მეტი არა, ათი დღით მაინც შეჩერდება თვიურის სისხლის დენა. ამ საშუალებას ხმარობენ მამინ, როცა ვადაუდებელი რამე საქმე აქვთ, ან ვთქვით, წლის მანძილზე განუშეორებელი სამხიარულო დღე მოდის.

ფშავ-ხევსურების ბუნება, თვისება და ხასიათი საზოგადოდ

1. ხევსური მამაკაცის დახასიათება

ხევსურების ფიზიკური სახე დაცულია ჩვეულებრივ სხეულის სწორი სტრუქტურის დაუშორებელ ხაზებში, ე. ი. მათში თქვენ ვერ ნახავთ ვერც მომეტებულ მაღლს, ვერც გადაჭარბებულ დაბალს. ხევსურ მამაკაცებში ე. წ. ქალური ტიპი საესებით არ არის შემჩნეული, —ყველა ხევსური მამაკაცი ნამდვილ მამაკაცის ბუნებრივ სახეში მეტყველებს. თანდაყოლილ სიმახინჯეს მათ შორის იშვიათად შეხვდებით. შეძენილი ჩვეულებით დასახინჯრებული კი ბევრია. მათახასიათებს ხოლერიკული ტემპერამენტი, რითაც ძლიერ წააგავენ გურულებს და საესებით მოგაგონებთ მათ შეუპოვარ ლტოლვას თავისუფლებისადმი.

ხევსურების პირისახე საკმაოდ განვითარებულია და მოცემულია დოლიხოცეფალურ სახეთა სწორ-კუთხოვან ხაზებში. თავის ქალა შედარებით განვითარებული აქვს, კისერი ზომიერად მაღალი, ნათხემის მიდამო ჩვეულებრივზე ფართო, შუბლი უფრო განიერი, ვიდრე მაღალი, თმა საერთოდ წაბლის ფერი, წარბები ხშირი და შეუერთებელი, თვალები უმრავლეს შემთხვევაში შავი და ცისფერი, ღრმა, ფართო. ცხვირი საერთოდ მაღალი და სწორი, ტუჩები ზომიერად კობტა. პირისახე თანაბრად მოგრძო, პირ-ხმელი, ნიკაბი საკმაოდ განვითარებული, სქელი. წვერ-ულვაშით შემოსილი, ქოსას და ბელატს იშვიათად შეხვდებით, ყურები სწორად განვითარებული, რომლების ბიბილოც არ არის შეერთებული ყბის ზედა მესამედის ნაწილთან, გულ-მკერდი თვალსაჩინოდ განვითარებული, ბეწვით-დაფარული, წინ წამოხნეკილი, მხარ-ბეკი საკმაოდ ფართო და სწორი, მკლავები ტანთან შედარებით ზომიერი, ხელი მამაკაცური, რასაკვირველია, ცოტა ინდივიდუალური განსხვავებით. ხელის თითები ფრიად განვითარებული შესაფერვლანგათა სიმეტრული გადასვლით, კუნთთა სისტემა თანაბარი, ელასტიური სისწორითაა განვითარებული. ძვალთა სიმწყობრე თანასწორ ბუნებრივ სიმავრითაა შემონახული, კბილები ფრიად სალი, მიჯრით მიწყობილი და ზომიერი.

მიიღიდისაა. ხევსურების სხეულის საზოგადოთ სწორი აგებულობისაა, ჩაბსკენილს შავარი და შეუდარებლად ამტანი, მათი კუჭ-ნაწლავები ჩვეულებრივად და უმრავლეს შემთხვევაში ნორმალურად მუშაობს.

ხევსურების ფსიქიური „მე“ ფართო გაქანებისაა, არაჩვეულებრივი შინაარსის საზღვრებში ისახება და ამიტომ იგი გარეშეთათვის განცვიფრების გამომწვევია. ხოლერიკული ტემპერამენტი ნიშნავს ბუნებრივად მეტად ფიცხის შინაგანი რეაქციის გამოძახილს, რომელიც ერთობ ეფექტიანია. თბილი და ხანგრძლივი შთაბეჭდილების მატარებელი, ე. ი. ყოველი შემთხვევით თუ ჩვეულებრივი ობიექტური მოვლენა ხევსურზე ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენს და იწვევს მის ფსიქიკაში მძლავრ ჯანყს, მომეტებულ ეფექტიურ რეაქციას.

ხევსური არის პირდაპირი, პირად-მთქმელი, გამმედღავი, ურყევი—მიღებულ გადაწყვეტილების განხორციელებაში, სრული დამოუკიდებელი მოქმედებაში, ცნობის მოყვარე, ინტერესიანი მოჯიბრე, შურიანი, ვიწრო ეგოისტი და მტკიცე ხელისუფლების მოყვარე, ხევსური ყველაფერს თავისებურად სჭერტს, რაიმე განყენებული მას არ სწამს. არიან გამჭირიანნი, ენა მეტყველნი, ფრთხილა პირად და სასოფლო საქარბოროტო საკითხებში; მეტად მკაცრი, მოუფრეველი თავისებურად კეთილშობილნი, თავაზიანი, ველური რაინდული ქცევით უცხო-სადმი, აშკარა შურის მაძიებელნი, მიუკარებელნი, გახელებული ეჭვიანი, სიმაზ-თლის მამხებნი, გამცემ-მოლაღატის დამთრგუნველნი, ამავე დროს გამტანი, შემნახავი, თავდადებული, თავისებურ რკინის ღისცილინისანი, განსაკუთრებით სათემო ჭირ-გარამის დროს, გასაოცარი მტკიცე ნების-ყოფისა, უტრემლო, უსენტემენტალოთ ამტანი, როგორც ვიწრო ოჯახური ტკივილების, ისე საზოგადოებრივ უბედურების მომენტის. შეუდარებელი თავმოყვარე, პირადი ღირსების შეურაცხყოფის არ-დამთმობი. შინაურ ნათესავთა მიმართ ზედმიწევნით შოსიყვარულე, შორეულ გარეშესთან ინდიფერენტული. მსჯელობა სხარტული, ჩქარი, სწორი, დაჯერებითი კილოსი. აზრთა გამოთქმა მარტივზე უმარტივესი, მტკიცედ გადაჭრელი. ამ მარტივ გამოთქმას უქვემდებარებს თავისებურ მტკიცე რწმენას. თავის სამშობლოში აბსოლუტურათ ამაყი, გარეშე მხარეში კი ოდნავ მორიდებული, თავაზიანი, მხოლოდ თუ ვინმე შეურაცხყო მათი კუთხე, მათი ბუნება და ხასიათი, ისევ თავისებურად იფეთქებს: დამცირებას არავის შერჩენს.

თუ ვისმეს სითაღლითე შენიშნეს, შეუბრალებლათ გმობენ. უსათუოდ აღკვეთენ. არაფერს თავისას არ დასთმობს, ხოლო სხვისაგან სარგებლობის მიღება მათში კანონად არის მიღებული. მტერთან მტერია, მოყვარესთან მრყვარე. ყოველ საღ-ხინო თუ საჭირბოროტო საკითხს სწყევტს თავისი საზომით, თავისებურ მიდგომით. ნუ მისცემთ რაც მას არ უნდა, ნურც ართმევთ, რაც მას სწავლია. არიან ზედმიწევნით შრომის მოყვარე, რასაც გააკეთებენ—გამოიყვანენ კობტად, ლამაზად ყოველ ნახელსაქმის ემწევა მუყაითობა, სიბეჭდითე. ყოფაცქევა თავისუფალი, თავაზიანი და საესებით უბრალო. მიხვრა-მოხვრა ძალდაუტანებელი ჩქარი, წმანდა ვაჟაკური, სწორი, მოქნილი, შნოიანი და საუცხოვო მხედარი; ყველას კარგი ცხენი ჰყავს, კავკაეურ ყაიდაზე შეკაზმული. ჩაცმულობა ფრიად ორიგინალური, თავისებური, სადა. შინ ნაჭიოვი შალის პერანგი, ჩოხა და შალ-

ვარი უაღრესად ჰიგიენური, მსუბუქი, პირდაპირ საჯანსაღოდ შეკერილი, ფეხებზე თასწით გაბანდული ყურებიანი ჯლანი, შიგ ჩატანებული ბაქიჭებით*), თავზე მრგვალი თავსებურად შეკერილი ქუდი. წვლზე მოქედელი ვერცხლის ქამარი, ზედ ბასრი ხანჯალი, მოუხრელი ფრანგული ხმალი ან დავითთერული, და მაგარი რკინის ფარი. დაავიწრობით თვითულ ხევსურის საარაკო ჩაცმულობას და თქვენს თვალწინ სავსებით გადაიშლება მისი მდიდარი ბუნების შინაარსი, არაჩვეულებრივი თვისება და ხასიათი ფოლადისა. სექსუალურ საკითხში თავდაქერილი, დინჯი, ალკოჰოლისადმი მეტად ხარბი მიდრეკილება აქვთ.

თავის ქვეყნის გარეთ, კარგათ შეკაზმულ ცხენს ხევსური არ წაიყვანს, არც თვითონ იცვამს ჩვეულებრივად. უმრავლეს შემთხვევაში ქალაქში წასვლის დროს, ჯორს ჰკაზმევენ ძველი უნაგირით და ისე გაემგზავრებიან სადმე. პირფერობა, ლაქცი, სიფლადე მათ ბუნებას არ სჩვევია. უცხოის იშვიათად ენდობა და თუ დავინდო ვაგიტანს,—არ გილაღატებს, გიძმობს, შეგინახავს. ხევსურები თავის შინაურ ცხოვრებაში დაცალკევებულია, მტრობენ ერთმანეთს, სჩვენ ურთიერთს. ფარიკაობაში, იშვიათად ერთი ჰკლავს მეორეს და ეს იმ შემთხვევაში, თუ ის თავის მოძმეთა შორის მოლაღატე და ჯაშუშია ან არ ემორჩილება საუკუნობით შექმნილ არსებულ წესებს. ამავე დროს გარეშე მტრის წინააღმდეგ ისინი გამოდიან როგორც ერთი და მტკიცეთ, განუყრელად აწარმოებენ მოგერიებითი იერიშებს. ამით ისინი აშკარად განიჩრჩევიან ყველა მთიელ ხალხებისაგან. თუ ორი ხევსური ჩხუბობს და ამ დროს იქ რომელიმე მოჩხუბარის ძმა აღმოჩნდა, მაშინ ის ეხმარება მას, ვინც დაჯაბნებულია მოჩხუბართა შორის და თუ მთ შორის ვერც ერთი ვერ სძლევს, ასეთ შემთხვევაში ხსენებული ძმა ერევა მკაში, როგორც შემარგიებელი. თუ ის ასე არ მოიქცა, მაშინ მას შეარცხვენს მეზობლები და ვაჭკიცხვენს მთელი თემი. თვითარსებობისათვის ბრძოლის უნარი უაღრესად განვითარებული აქვთ. ისინი ფრიად პატივისმცემელი არიან წინაპართა ხსოვნისა მათ ცუდად ხსენებას არაღვის აპატიებენ. რასაც აკეთებენ ხევსური,—მუდამ თავისებურად გათვალისწინებული აქვს და უმრავლეს შემთხვევაში ბოლოვდება დადებითად. ყოველი ნაბიჯი თავისებურად შეგნებული და ასჯერ გაზომილი აქვს. როგორც საკეთილდღეო, ისე უბედურ ნაბიჯს სდგამს გმირულად, გაბედულად, ამაყად. ლხინობენ, ატარებენ დროს რაღაც უცხო ორიგინალით. ყოველგვარ საზოგადოებრივ და პირად ტკივილებს არ აშაბლონებს ჩვეულებრივ კენესის ხმაურობში, ჰკვდება თავისებური შეგნებით, ლამაზად. ხევსურის უკანასკნელი ამონაკენესი მოგაგონებთ ნაპოლეონის სიკვდილს წმინდა ელენეს კუნძულზე. თვითიული ახალგაზრდა ხევსური სიკვდილის უკანს ანდერძსა სდებს: „მოჰკალით!... შური იძიეთ!“... ეს იმითომ, რომ ახალგაზრდა უმრავლეს შემთხვევაში ჰკვდება სხვისი ხელით ფარიკაობის დროს, ხოლო როცა მოხუცი ხევსური ბუნებრივად ჰკვდება,—ის იბარებს: „ნუ იშუღლებთ, ერთმანეთს ნუ გასცემთ, ნუ უღალატებთ. სოფელი, თემი შეინახეთ, დაიცავით მტრებისაგან, რჯულს ნუ დასცემთ; იყავით ფხაზელი, გაბედული, მხნე, ამაყი კეთილ საქმეში“ და სხვა.

*) ტანისამოსის აღწერისათვის მიძღვნილ თავში მე აღვნიშნე, რომ შარავლს ბაქიჭების ზეგოდან უშვებენ-თქო, ეს შეეხება ხანში შესულებს, ახალგაზრდობა კი, განსაკუთრებით უკანასკნელ ხანებში, შარავლს ბაქიჭებში იტანებენ.

ერთი ეპიზოდი

(ხევსურების უღროვოდ სიკვდილის საილუსტრაციოდ).

ახალი დაზამთრებაა. ცისკრის სინათლე ოთახის დამტვრეულ ფანჯარაში ნელ-ნელა იპარება, მას დაასწრო ღამით წამოსულმა ხევსურმა და დაუკითხავად უეცრივ ოთახში შემოვარდა.

— აბა ჩემო გიორგი, ადგე ჩქარა, ძმა დამიკრეს, უნდა წამოხვიდე!

— რა ალაგას არის დაჭრილი?

— მუცელში, ხანჯარი მეორე მხარეს არის გასული.

ავდექი, ჯერ კიდევ ბნელა. ცა მობურულია, თოვს, გარეთ სიჩუმეა სამარისებური. საჩქაროდ ჩაეიცი, ვიფიქრე— დაჭრილის მდგომარეობა საბედისწეროა. თვით ხევსურმა დაადასტურა ეს: „ჩემი ძმა ფინთადა დაჭრილი, ძნელია მისი მორჩენა, მაგრამ გიორგი, ვინ იცის ეგებ რაიმე უშელო, წავედით ჩქარა“. წავედით. წყლიან თოვლში ცხენი ზანტად აბიჯებს, უკან ხევსური მყავს შემომჯდარი. პირადი ვანცდა მძიმეა: რა ზომებიც უნდა მივიღო, სულერთია, ავადმყოფს მინც ვერას ვუშველი. ტაროსი ცუდია. დაკლანკილი ვიწრო ბილიკები მუდამ სახიფათოა. რომ უფრო ჩქარა მივიდეთ ავადმყოფთან, მე და ხევსური ცხენს ვუთმობთ ერთმანეთს: ხან მე ქვეითად, ხან ის. შედარებით მოკლე გზა რატომღაც გრძელდება, (რაც ჩვეულებრივი მოვლენაა მაშინ, როცა გეჩქარება). მივახჩვიეთ. ავადმყოფ ხევსურს წინადაც ვიცნობდი, მასში სიჭაბუკის ნიშნები განსაკუთრებით ზეიმობდა, მისი სახის მუდმივი ღიმილი სხვასაც შესამჩნევად ახალისებდა, სიცოცხლეს ჰგვირდა, ჰმატებდა. ამ ეამად კი როდი ილიმებოდა, უღროვო სიკვდილის აჩრდილს უღონო გაბრაზებით ებრძოდა, უკანასკნელ აგონიას განიცდიდა. რა თქმა უნდა, ჩვენი მისვლა მას არ გაჰხარებია. რომ გადაბრუნება შესძლებოდა, უთუოდ მეორე მხარეზე იქცევდა პირს. საშინელი იყო ქრილობა. ბასრი ხანჯლის ნაჭრევი გულის კოვზის ცოტა ირიბი დაშორებით მარცხნივ ორ გოჯაზე იყო მიყენებული და ხანჯალი ისევ ირიბი გაქანებით უკან ზურგის მიდამოში, უკანასკნელ ნეკნების არეში გასულყო. კუჭი ნახევრად გარეთ იყო გამოვარდნილი, რომელიც შესავლის ცოტა დაშორებით მცირე ხეულის (curvatura minor) არეში ორ გოჯაზე იყო გაჭრილი. მისი ელასტიური კუნთოვანი შრე თავის წითელი ლორწოვანი გარსით შესამჩნევად შეკუმშულიყო და ნაჭრევის ორი კიდური მოგაგონებდათ შავ-კანიანი ზანგის ქალის კობტად გადმობრუნებულ ტუჩებს. ამ ხელოვნურად შექმნილ ტუჩების არეში ავადმყოფის ბუნებრივი პირიდან მიღებული სასმელ-საქმელი თავისუფლად გამოდიოდა. აბრეშუმის ძაფი გაუფუარე ნამგლისებურ ნემსის კუნწში, რომელიც დუშეთის საავადმყოფოს გამოცდილმა დასტაქარმა ა. ლ. ბლოცკემა მომცა ყოველ შემთხვევის სასწრაფო დახმარებისათვის. მიწლოდა გამეყერა, მაგრამ დაჭრილმა უეცრივ წამოიძახა:

— „სანთელი!“

ამის გაგონებაზე ქირისუფლებმა ერთხმად. გულშემზარავი ზღირილით გამოხეხაურენ.

— „ვაჰმე, დავითო?“

—ხმალი!—წამოიძახა მეორედ, სამუდამოთ მიმავალმა ხევსურმა. ჟცბათ თაფლის სანთელი ჩამოქნეს მსხვილად.—„ვაჰჰე, შვილო შენს დედას“—მოთქვა—მლა დედა.

—მარალი—წამოთქვა კიდევ ნახევრათ მიცვალეულმა დავითომ.

—მოჰკალი!—უქანასკნელად ამოიკენესა მან.

სურ. № 52. ახალგაზრდა ხევსურის სიკვდილის აგონიის მომენტში—ხევსურულ რიტუალის თანახმად—ცალ-ბელი ბზალი უჭირავს და მჭორეში ანთებული სანთელი. მას გარშემო ჭირისუფალნი ახვევია. (ნაბ. შ. ანელაძის)

მომაკვდავს მარცხენა ხელში ანთებული სანთელი მისცეს, მარჯვენაში კი ამოღებული ხმალი დააკავებინეს, თანაც დაუნაყუი მარალი ჩაუყარეს პირში.

—მოვკლამთ!—ერთხმათ წამოიძახეს დავითის ორფეე ძმებმა და თანაც კრემლები მოიწმინდეს, რომელიც ხევსურებს იშვითად წამოუყვით; წელში ამაყად გაიმართნენ.

სანთელი დაიწვა, ჩაქრა, ხმალი ნელნელა იხრება ძირს. ერთი კიდევ გაახილა თვალი დავითომ და დავითფერული სავეგებით დაეშვა მიწაზე. მიცვალებული შემოსეს ტალავრით. დედამ ასანთი და ნავთი აიღო ხელში, გაიქცა შვილის მკვლელის ეზო-მიდამოს ვადასაწვავად. ის უკანვე დააბრუნა მეზობლებმა. ორი ძმა შეიარაღდა და წავიდა ძმას მკვლელის თავზე დასაცემად. მთელმა სოფელმა თითქოს ინსტიქტურათ იგრძნო დავითოს სიკვდილი,—ყველა გარეთ გამოსულა და საღდაც დაღონებულად გამოიყურებინან. მოხუცი ასი წლის ბებია დავითოსი რაღაც უმნოთ აღებს პირს. ხმა-ჩახლეჩილად, ბოდვის მგზავსად მოთქვამს და ძის ამოწირბლულ თვლებიდან ცრემლებს ღვრის ათასანიჩრად დანაოჭებულ სახეზე. ეს დრომოქმული არსება ისევ ცოცხლობს იმ გაჟმადლარ დედამიწის ზურგზე. რომელმაც ამავე დროს ხარბად მიიღო დავითოს ჯერ კიდევსავეგებით გაუფურჩქნელი ნორჩი სიცოცხლე.

ისევ ჩავლაგე ორიოდე ქირურგიული ინსტრუმენტი ფშაურ გულაში, წამოვიკიდე მხარზე, ზედ ნაბაღი გადავიდევი და გამოუღექი გზას. არის უსათუოდ დამთურგნელი მომენტები ექიმის პრაქტიკაში, როცა მას სასტიკად ამარცხებს სიკვდილის მოსწრებელი მახვილი.

მიცვალებულის ძმებმა ბოდიში მოიხადეს:

—გიორგი, უკაცრავად, რომ ტყუილად დაგაღონეთ...

—უკაცურად, ხევსურნო!..—დამნაშავესავეთ გამოვეთხოვე და ათი კილომეტრი უკან გამოვიარე. გზაში ჯგუფ-ჯგუფად ხევსურები მხვდებოდენ და მეკითხებოდენ, თუ რა ბედი ეწვია დავითოს. მეც ყველას ვანიშნებდი, რომ ის უკვე აღარ არის. ცოტა გამოვიარე. დავითოს მკვლელი და მისი მშობლები, დამძმები, მკვიდრი ბიძაშვილები საღდაც წორს სოფელში მიიპარებოდნენ—იხიზნებოდნენ. ამაზე მეტი უბედური შემთხვევა ხევსურეთის მოსახლეობამ არ იცის საერთოდ მათ ყოფა-ცხოვრებაში. როგორც ვიცით, ასეთ შემთხვევაში მკვლელის მონათესავე ათი თაობა ხევსურულ კანონს გარეშევა გამოცხადებული და მათ არ იციან, სად შეაფარონ თავი. ასეთი შემთხვევითი სიკვდილი ხევსურისა სოფლიდან სოფელს ელვის სისწრაფით გადაეკემა და ერთი დღე-ღამის განმავლობაში ის მთელს ხევსურეთს შეანძრევს. ყოველ ხევსურს, იქნება იგი შედარებით უმნო, ან ბეჩაფი—სულერთია, ბუნება ხევსურულ სიამაყისა თანაბარი აქვს და ჩვენი დავითოც გახდა მსხვერპლი მასზე უფრო ბეჩაფი ხევსურისა. დავითომ მის მკვლელს მისივე ხანჯალი წაართვა, მსუბუქად დასჭრა იგი და მერმეთ უკანვე დაუბრუნა. შეურაცყოფილმა მანგიამ ველარ მოითმინა ეს და დავითოს შიგ მუცელში გაუყარა ხანჯალი, რაც ძლიერ იშვიათია ხევსურულ კრა-კრლობის დროს.

3. ხევსური დედაკაცის დახასიათება.

რაც შეეხება ხევსურ ქალებს, ისინი ნაწილობრივად ასახავენ იმ ანტროპოლოგიურ ბუნებრივ ნიშნებს, რომლებითაც საერთოდ ხასიათდებიან ხევსური მამაკაცები. ხოლო ეს იმდენათ, რამდენათაც თვით დედაკაცის გარეგანი და შინაგანი ბუნება განსხვავებულია თავისთავად მამაკაცების ფიზიკურ და ფსიქიკურ ბუნებისაგან. ხევსური დედაკაცები უსათუოდ განსხვავებულათ ერკვევიან სიერ-

ცეში, გარემოში და საკუთარ წარმოდგენებში. მათი ინდივიდუალური „მე“ გამოცალკევებულია რაღაც თავისებურ აშკარა ეფექტებში. ასე რომ მათი ქალური ბუნება არ იხატება ჩვეულებრივ ცხოვრების ნიღაბში. ნათელია მათი ლიმილიც, წყრომაც და თავისუფალი მოქმედებაც. მათ ცოცხალ ბუნებას სავსებით არ სჩვევია ჩვეულებრივი დედაკაცების ჩუმი სურვილები, ჩუმი განცდები და რალაც-დეპრესიული, ქვეშ-ქვეშა შემპარაობა გრძნობების ან თუ რაიმე სხვა მოქმედების წრეში. მათში ყველაფერი ღიაა და ნათელი. ხევსურ ქალების განსაკუთრებულ ბუნებას ახასიათებს: 1) ნათელი ორიენტაცია გარემოში: ისინი კარგათ-სცნობენ ვისთანაც აქვთ საქმე, რას გამოელიან ისინი ამა თუ იმ რეალურ ცხოვრებიდან; 2) მოუღრკველი ნების-ყოფა; 3) წმინდა დამოუკიდებელი განცდები გრძნობათა სფეროში, უღვარძლო, გრძნეული აღერსი, სწრაფი მიმღებლობის გამძიერებელი უნარი. ამ დარგში შურის ძიება სავსებით უარყოფილია მათში და მწვავე რეაქციიდან გამოწვეული განცდები მყდაუნდება ან თვითმკვლელობის ფარგლებში ან და მწარე ზმორების კენესაში.

ტრფობის დროს ხევსურ ქალებს არ სწამს ის წამასისინებელი საკინკლაო მეგორდიები, რომელნიც ჩვეულებრივად ხდება სხვა დედაკაცების ცხოვრებაში. და იხდის მას მთავარ მიზნად სექსუალურ უინის საბზიო მოედანზე. საუბრის ინტონაცია აჩქარებული, წკრილა, აწეული ტონის აქვთ. აი ეს უკანასკნელი მყდაუნება ხევსურ ქალების ფართო ბუნებაში, მტკიცე დასტურია იმის, რასაც ეწოდება არაჩვეულებრივი თვისება და ხასითი ადამიანში. ფიზიკური „მე“-ც განსხვავებულია ხევსურ ქალებში. ის მათში საშუალო ავტულებიდან და მამეტეხულ სიმაღლეს ან უმზგავს სიმაღლეს არ იჩნება. საერთოთა ისინი პირმრგვალი, ბრახიციფვალური, მეტად ცქრილა გამომეტყველებისა არიან. მათ თმა შეკრეპილი აქვთ და ქერად შეკლებილი, ეს ახდენს ისეთ შთაბეჭდილებას თითქოს ისინი ერთი ოჯახიდან გამოსულნი იყვნენ. წარბებიც ქერა აქვთ, შუბლი ჩვეულებრივი ქალური—დაბალი, თვლები ზომიერი ღრმა, მქირდავი; ცხვირი საკმაოდ ზომიერი, სწორი, განვითარებული, ლოყები ძალიან ფეროვანი, გადაუმეტებლათ სავსე, მსუქანი, ყურები ზომიერი, ტუჩები კობტა, პატარა, წითელი, ნიკაპი ზომიერად განვითარებული, კისერი ერთნაირი სიმაღლის, გულმკერდი ბუნებრივად განვითარებული. მკლავები მოკლე, ჩაბკენილი, ხელის თითები მოკლე მოკლევე ფალანგებით, ცოტაოდენი ინდივიდუალური განსხვავებით, კუნთები კარგათ განვითარებული—ელასტიური, ძვალთა სისტემა სწორი, მაგარი შენების, კბილები სალი, მჭიდრო ჩამწკრივებით. უმრავლეს შემთხვევაში მათი სხეულის ანატომიური კონფიგურაცია ოდნავათ დისონანსურია და ჯიშიანი ბუნების პლასტიკა ცოტაოდნათ ემჩნევა. ხევსური ქალები საერთოდ უფრო კეკლუცია გიდრე სათუთი, ცქრილა, ნაზი, და ეგ მათი ამაყი პირდაპირი, ველური სიკეკლუცე რაღაც უცნაური ვაჟური სიმაღლასითაა შერეული. ქცევა, მიხვრა-მოხვრა სწრაფი, მოხდენილი, ემზიანი, თავისებურათ გრაციოზული. მომეტებულ ჯაფის გამო ყველა ამას ხევსური ქალები ძლიერ აღრე ჰკარგავენ და ხშირად ოცდახუთმეტი წლის დედაკაცი, სამოცი წლის ბებერსა ჰგავს. აქვთ შიდრეკილება ალკოჰოლისადმი, რაც უეჭველად უფრო ხელს უწყობს მათ ჯიშობრივ გადაგვარებას.

ცხადია ეს არ არის კონსტიტუციონალური „მე“-ს მთლიანი აღწერა— გა-
შუქება, არამედ ეს იქნება ერთგვარი დამატება იმის, რაც ჩვენ უკვე ზევით
ვსთქვით ხევსურ დედაკაცების შესახებ.

4. ფსაველი მამაკაცის დახასიათება.

ფსაველები თავის ყოფა-ცხოვრების მიხედვით წარმოადგენენ სულ სხვა-
სურათს, სულ სხვა ტემპერამენტის ხალხს, ესენი თავიანთ სიცოცხლის ასახვაში
სასესებით განირჩევიან ხევსურებისაგან.

ფსაველების ინდივიდუალური „მე“ თითქმის გაფონებულია და ფიზიკუ-
რი სახე მათი წარმოადგენს შინაარსიან წარსულის მკრთალ აჩრდილს. ერთი
შებენდით თვითველი ფსაველი თითქოს დებრესიულ მდგომარეობაში მყოფ სნე-
ულს სახავს და ამავე დროს ჰფიქრობთ— იგი ყოველგვარ გაიძვარულ მოქმედე-
ბის უერთგულესი მესაიდუმლეა, მეორეს მხრივ ის შეუღარებელ ცინიკ-ბრძენის-
დოგმის ქანდაკება გგონიათ, და მესამე დაკვლევი-კი— ყველა ისინი შემო-
დგომის სიცივეში, ბაკში მღვარ დამზღრალ ცხვრებს მოგაგონებთ. ეს რასაკვირ-
ველია, საერთო შეხედვით, ერთი თვალის გადავლებით.

თავისი ბუნებით ფსაველები ფლეგმატო-სანგვინიური ტემპერამენტი-
საა, რომელიც გულისხმობს, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „წაწყმენდლ“
სისხლ-ხორციან ზანტ ინდივიდუუმს, ნახევრად მკვდარ, გაუნრეველ ცოც-
ხალ რეშს. ეგ ფლეგმატიური სიზანტე იმდენად ძირადადგმულია შთში, რომ მე-
ორე მხარე მათი სიცოცხლის სიმკლავისა— სანგვინიური ტემპერამენტი, რალც
უსინათლო ფონზე ჰკრთის და მისი (სანგვინიკობის) შინაგანი რეაქცია მოდუნე-
ბულია. ამ სიზანტის დალი ფსაველებს უკარგავს სიცოცხლის ლაზათს და ეგ
პირწავარდნილი სიმტყვე ლამზ სქესობრივ სიცოცხლისა აშკარად იხრჩობა მათ
ფლეგმატურ ტემპერამენტის წუშპეში. ფსაველის შინა სახე იმდენად მოდუნებუ-
ლია, რომ მისი ზეგავლენა ფიზიკურ „მე“-ს უკარგავს შინაარსს. როგორც ზე-
ვით ვსთქვით ისინი არ არიან ერთი გვარის, ერთი ჯიშის, ერთი თაობის ამონაყარი,
არამედ სახავენ სხვადასხვა მოდგმის, სხვადასხვაგვარ თაობის ფიზიონომიის და
თუმცა თანასწორ ყოფა-ცხოვრების გამოშხატველნი, იძლევიან მრავალ ტომთა-
შერეულ გამომეტყველების სურათ : ამიტომ ერთი სოფლის მცხოვრები ფსა-
ვლები გამოიყურებიან დოლიხოცეფალურ (სწორ-კუთხოვან) პირისახეთა ხაზებში,
მეორე სოფლის მცხოვრებნი კი ბრახიცეფალურ (ბლავკ კუთხოვან) პირისახეთა-
ირიბ ხაზებში, ე. ი. ერთი მათგანი ჰხატავს კულტურულად განვითარებულ
სწორ სახეს, მერე კი შესამჩნევად უკულტურო ადამიანისა.

საზოგადოთ ფსაველები სახის გამომეტყველებით არ იძლევიან თანაბარ
ტიპს— მხატვრულ ფერადებით გამოსახვის პერგამენტს, რომელიც უნდა გვა-
მცნობდეს მოცემულ თაობის ძირითად ნიშნებს. ამ მხრივ ფსაველები თითქოს
სფინქსია და ეს გარემოება ყოველ სერიოზულ მკვლევარს აფიქრებს; საერთოდ
ფსაველებს ყოფა-ცხოვრების მიხედვით ყველაფერი ერთი აქვთ: ზნე, ადამი, სა-
რწმუნოება, მიწა-წყალი, ტანისამოსი. მიუხედავად ამისა, ერთი სოფლის ფსა-
ველი ხალხი უფრო სხვაგვარად გამოიყურება ვიდრე მეორე სოფლის. აქედან ყო-
ველი ფსაური სოფლის მცხოვრებნი განსხვავდებიან ბუნებით, თვისებით და ხა-

სიათთავც. ამ, სწორეთ ეს არის მათი ერთსახოვანი სიცოცხლის ნამდვილი პარადოქსი. ამ მცნებით ჩვენთვის ადვილი ხდება ფშაველ ხალხთა ტემპერამენტული დახარისხება. იქ თქვენ შეხედებით: ხოლოერო-სანგვინიკს, სანგვინო-მელანქოლიკს, და აგრეთვე, უმთავრესად, ფლეგმატო-სანგვინიკს, რომელნიც იძლევიან რალაც თავისებურ ემოციებს. ამიტომაც უცხო ადამიანს დიდი დაკვირება მართებს, რომ წამსვე შეამჩნიოს გარემოთი გამოწვეული მათი შინაგანა რეფლექსი. როგორც ვსთქვით, ფშაველები თავის ფიზიკო-ფსიქიურ „ში“ არ სახავენ თაობის ერთნაირ ნიშნებს ფიზიოლოგიური თვალსაზრისით. ბუნების წილში შექმნილ ერთნაირ სოციალ-ეკონომიურ პირობებს ისინი სავსებით გარდაუქმნია. ფშაველების სხეულის habitus საღია და შედარებით შემონახული. თავის ქალა მრავალი, სწორი ზენების, თითქმის ოვალური მოყვანილობის არის. უკან კიმკიმო დაბალი. შუბლი საკმაოდ მაღალი და ფართო, რომლის კიდურები გრძელდება შესაფერი საფეთქლებით, წარბები ხშირი, შეუერთებელი, თვალები ზომიერი, მოთაფლისფერო; იშვიათად შავი, გრძელი წამწამით; ცხვირი საკმაოდ მოზრდილი, დაკოჭრილი, ფართე, ოდნავ წვერ აწეული, ზოგს არწივისებური; წვერულვაში სქელი, ტუჩები ზომიერი; (ბელატი და ქოსა აქაც ძლიერ იშვიათია). ნიკაპი მაგარი, ოდნავ განვითარებული, ყურები საშუალო ზომის, რომელთა ბიბილო ნახევრად შეზრდილია ზედა ყბის ნაწილთან. სახე ზომიერათ მსუქანი, არა-იშვიათ შემთხვევაში შეხედებით პირ-ხმელთაც. არის ბრახიციფალური მონახულობის და დოლოხოცეფალურიც. კისერი დაბალი, მხრები მოუხარული, როგორც ჰორიზონტალურ ისე ვერტიკალურ ხაზებში, მსხვილი და სწორი; გულ-მკერდი რელიეფური, კარგათ განვითარებული, ბეწვით შემოსილი, ზოგჯერ არიან გამონაკლისებიც. მკლავები ტანთან შესაფერისად საკმაოდ განვითარებული. ხელი ყველას მამაკაცის, თითები საშუალო სიგრძის, ფალანგები თავ-თავად, თითების მიხედვით, სიმეტრიულია. კანი თეთრი, ელასტიური, კან ქვეშა ცხიმოვანი ქსოვილი შესაფერისად განვითარებული, კუნთთა სისტემა თანაბრათ მკვრივი, მოქნილი, ძვლები მაგარი, მსხვილი. კუჭ-ნაწლავები შედარებით ნორმალური, საღი. მიღებულ საკვებ ნივთიერებას ინელებს ფიზიოლოგიურ წესით. საერთოდ ფშაველების სხეულის კონფიგურაცია არ არის თანაბარ მოყვანილობის და მათში თქვენ შეხედებით გადაშტეტულ უმნი მძლავრსაც და მომეტებულ დაბალსაც. ჩაცმულობაც მათი ორიგინალურია: წელს ზედა საცვალი უბრალო თეთრი ნარმის, უშინო შეკერილი, რომლის კალთები შალვარს. ზემოდანაა გადმოშვებული, ქვედა საცვალს სულ არ ხმარობენ, აკვიათ მარტო შინ მოქსოვილი შალის შალვარი. პერანგის საყელო მაღალია, ხშირად დაგვირისტებულ-დაკერილი. პერანგზედ პირველად გადაიცვამენ ისევ მაღალ ყელიან სხვადასხვა ფარჩებით შეკერილ საგულეს, რიცხვით ხუთს ან შვიდს. ეს ქონებრივ შეძლება ზედა და დაშკიდებული. საგულეს მაღალი საყელო გახსნილია ჩვეულებრივად და მოგავონებთ საშუალო საუკუნოების მაღალი წრის ესპანურ ყელგადაშლილ ჩაცმულობას. მის გადაშლილ სამკუთხედში ღიათ მოსჩანს ხსენებულ პერანგზე მოკვრებული წითელი ფარჩა, რომელიც განსაკუთრებით აღიზიანებს ფშაველ ქალების ხარბ სექსუალურ წადილს. მდარე ხარისხის ქამარ ხანჯალი მოშვებულად არტყია, რის გამოც ხანჯალი უმნოთ ქანაობს წელზე. ზემოდან გადაიცვამენ შავ ჩოხას, რომე-

ლიც უკან ლამაზათა დანაოქებული. ამაზე კიდევ ტყავის ქურქს, ანდა პირიქით — ჯერ ტყავის ქურქს და შემდეგ ჩოხას, ამას ჩადიან იმისათვის, რომ მეტი შრო მიეცეს ჩაცმულობას, (რასაკვირველია მათებურად). ფეხზე შავი ბაჭიჭები, ჭრელი წინდა და ქალამანი, თავზე კონუსისებრივი გრძელ ბეწვიანი ქული. რომ კარგათ დააკვირდეთ ფშველის ჩაცმულობას, თქვენ მასში დაინახავთ არა ბარტო ფიზიკურ სახეს, არამედ ფსიქიურ „მე“-საც.

რასაკვირველია, ყველაფერი ეს დამახასიათებელია ფლეგმატო-სანგვინიური ტემპერამენტისაჲვის (მხოლოდ ცოტაოდენი გადამეტებით). ზემოთ შევნიშნეთ, რომ ფშველებს მარტო ფლეგმატიური ტემპერამენტი არ ახასიათებს, არამედ მათი სიცოცხლის ნიშნები მელანენდება უფრო არეულ ტემპერამენტში, განსაკუთრებით ფლეგმატიურსა და სანგვინიურში, რომელნიც თავიანთი შინაარსით ზღვიერ ენათეავეებიან ერთმანეთს.

ჩვენ დაახლოებით აღვნიშნეთ მათი ფიზიკური ნიშნების თითქმის დეტალიც კი. მხოლოდ დაგვრჩა ერთი რამ, სახელდობრ: სანგვინიკის სხეულის კანი რაღაც არაჩვეულებრივ სითბოს იძლევა, რომელიც უცნაურ, მომჯადოებელ ნაპერწკლებს ისერის დედაკაცების მიმართ. აღსანიშნავია, რომ ფშვეში საზოგადოთ ერთი სოფელი მეორესგან გამოყოფილია და მეზობლური კავშირი თითქმის ინდიფერენტულია, რაც ლაპარაკობს იმ ზეპირ-გადმოცემითი ისტორიულ ფაქტის სასარგებლოდ, რომ თათქოს ფშველები არ ეკუთვნებიან ერთი მოდგმის ხალხს.

ბუნებრივად ფშველები არაჩვეულებრივი ნიქის პატრონი არიან, რაც ერთის მხრივ ახასიათებს მათ ფლეგმატიურ ტემპერამენტს, ამიტომ მათი განსაკუთრებული ნიქი სავსებით გამოუყენებელია და მათთანვე კედება. ფლეგმატიური ტემპერამენტი გულსნმობს სრულ ინდიფერენტობას, გულ-გრძობას, სიზანტეს, გაუნძრევლობას, სწრაფი მიმღებლობის სიჩლუნგეს.

საზოგადოთ ფშველები მარტო ფლეგმატიურ ტემპერამენტით არ ხასიათდებიან, ისინი სხვა მრავალ, რაღაც მიუდგომელ თავისებურ სიცოცხლის ნიშნებს ატარებენ. პირველ შეზღვედრისას ან გაცნობისას ფშველის გერმეტიულად დაფარულ ბუნებას ვერავითარ შემთხვევაში ვერ გაიგებთ, იმდენათ რთულია იგი. ფშველის შინაგანი ბუნება მახვილი ქაცვითაა დაფარული, რომლებსაც მხოლოდ მაშინ შეამჩნევს უცხო ადამიანი, როცა მით რამდენჯერმე დაიკაწრება. ნელი, თითქმის შეუმჩნევი, მოსწრებული სიტყვა აქეთ. საარსებო ბრძოლის უნარიანობას შედარებით მოკლებული არიან. საუბრის კილო საარაკო, არაჩვეულებრივი, მშვიდი, დარბაისლური, ტკბილ-ხმოვანი, ნორმალურ მდგომარეობიდან არასოდეს გადაუხვევს, საუბარში ტონს იშვიათად გამოიცვლის, არ აუწევს, მისი საუბრის მუსიკალური ინტონაცია A tempo ordinario-ს წესს არასოდეს არ უხვევს, მუდამ ერთნაირი, მაგრამ საამო, ლაპარაკში რაც უნდა ცხარე იყოს იგი ხმას არ აუწევს, არც დაუწევს, და ეგ თვისება ფშველების სინამდვილეში ბაჯალლო ოქროს ღილია, რომელიც შესამჩნევად ანსხვავებს ფშველებს საქართველოს დანარჩენ კუთხის მცხოვრებლებთან.

ყველა ხალხს აქვს თავისი ბუნებრივი ნაკლი—ფშავლებიც არა წარმოადგენენ გამონაკლისს, ხოლო აქ ჩვენ აღვნიშნავთ:

ფშავლები თავის ენის მუსიკალობით ქართულ ენას ხედში წვევით შეგაყვარებთ. იქ ენის სილამაზე იმდენად მძლავრია, რომ ყოველ ნაკლს, რომელიც ჩვენ ზევით აღვნიშნეთ და ქვემოდაც მოვისმენთ, თითქმის ვეღარც კი ამჩნევთ.

სხვა ჩამორჩენილ ხალხთან შედარებით, ფშავლებს სამართლიანად შეიძლება პროფესიონალური ცინიკები ეწოდოს: თავისებურათ მქირდავნი, დამცინავი, ფილიდი, მულიდი (ჩუმად კაცის მკვლელი), გაუტანელი, მოღალატე, გამცემი, გაუთქვეველი, ტლანქი მურღალი, (მათივე გამოთქმით), ავკარგვიანობაში სრულიად გაურკვეველი, უჯიბრო-შურიანი, ძუნწი, უთავმოყვარო; თავისი თავის მოძულე, დამპყრობელი, ინდივიდუალურათ სავსებით განიავებული—(უპიროვნო პიროვნება), უმეზობლო, მატყუარა, უპირო, უნებო ხასიათის, ზანტი—ფლეგმატიკი, უღაზათო მშრომელი, ცივი ყოფა-ქცევის, წარსულის დამვიწყებელი, აწყმოს შეუტნობი, შეურაცხყოფი და მომაჯლის ცუდი მოციქული, მრუში-სანგვინიკი, ბილწი, ხეადგური მიდრეკილების, გულმავიწყი, უამხანაგო, უგრძნო-გრძნეული, უსიცოცხლო სიხალისის, შეუფერებელი სევდიანი, შეუმჩნევი განცდების; როგორც მტერთან ისე მოკეთესთან, უღაზათო, უმარილო, მშრალი, კეთილის უმადურათ მიმღები, სხვისთვის ფიანდაზა, თავისი ქონებით უსარგებლო, ვერ გამოიყენებელი, თავის უბედური, გარეშე გაღიზიანებაზე მეტად მდარე რეაქციის, შინაგანად გამოძახილი სუსტი, უსიცოცხლო, ორიენტაცია გარემოში გაურკვევი, უსინათლო, ბნელი; ყნოსვა, შეგრძნობა, გემოვნება პრიმიტიული,—ერთი სიტყვით ის, რაც ახასიათებს ადამიანის დადებით მხარეებს, ფშავლების ინდივიდუალურ „მე“-ში არის განდევნილი ქვე-ცნობიერების ველში.

სიმღერა მათი ერთხმოვანი, უმოძახლო, უბანო, უპირველო, გაბზარულ ზარისებრივი, მოთქმის მზგავსი, მაშასადამე—უბმატკბილო, დისპარმონიული. მუსიკალური სმენა რაღაც თავისებური, ოდნავ განვითარებული, ნახევრად დაბნეული, საქმიანობაში უშნო, მოუქნელი, უბეჯითო, ხელსაქმიანობაში უსულ-გულო, რასაც ვააკეთებს ყველაფერს უშნო, პრიმიტიულიად, არ ეტყობა სიბეჯითე არაფერში. ზეზეური დაკვლევით თითქოს კეთილი, დინჯი, უწყენი, უდანაშაულო. მოძრაობაშიც *A tempo ordinario* დატული; წელსწორი, გადაუხრელი, დამოუკიდებლათ აუჩქარებელი, ჩუმ-ჩუმად ეშმაკი, გარეშესთან მუდამ ცრუ, მეგობართან შექპირის იაგო, მოყვარესთან ცბიერი, წამლლეთი, გაუტანელი, ლხინში შეუდარებელი მოშირე, ჰირში მიუბაძი განდევნილი, საერთო საქმეში მიუყოლი, მუქარებელი, საკუთარ საქმიანობაში უტოლიანი, დაბნეული. ერთის შეხედვით ყოველი ფშაველი ცულლუტია, მშიშარა, მგორე დაკვლევით—ამაყი და მქუხარა, რომელსაც საერთოდ მონური ბუნება არ ახასიათებს და სერვილიზმი მათში თათქმის უარყოფილია. აქვე ვნებოვანი მიდრეკილება ალკოჰოლისადმი, რაც აშკარად ამჟღავნებს მათ გადაგვარების ნიშნებს. მათი ბუნების გამოსაფენათ ფრიად დამახასიათებელია ერთი ცხადი ეპიზოდი ფშავლების დღიური ცხოვრებიდან.

— არაგვის ქალაზე ცხენით მივიჩქარი. გზის პირად ხუთი კაცი შევამჩნიე. მართალია იმ ხუთში ორი მიწაზე გორაობდა, მაგრამ ყურადღება არ მიმიქცევია, რადგანაც მეგონა თამაშობდნენ და გზა განვაგრძე. ჩემთან ერთათ სხვებიც მოდიოდნენ ცხენებით. უკან ჩამორჩენილი ჩემი თანამგზავრები შეჩერდნენ ფშავლებთან. მეც მივიხედე და თანაც მათთან მივბრუნდი. დავინახე ფრიად ორიგინალური სურათი. ფშავლებიც ცხენებით იყვნენ. სამ მათგანს ცხენებიდან ჩამოხტომა არ ენებათ და ორ მოჩხუბარ ამხანაგს, რომელნიც ერთმანეთს გულდამშვიდებით ახრჩობდნენ, დაჰყურებდნენ ზევიდენ. ერთმა ჩემმა თანამგზავრმა მათრახი გადაჰკრა მოჩხუბართ და ისე დააშორა ერთმანეთს. ჩხუბი კი მოსვლოდათ ორ ცარიელ ბოთლზე. ხუთივენი ერთი სოფლისანი იყვნენ. ჩემთან ერთად ყველა თანამგზავრმა გაკვირვების ნიშნად თავი გააქნია და წამოიძახეს: „რა უცნაური რამ ყოფილან ეგ ფშავლები!“

ფშავლებს ისიც სჩვევიათ, რომ მტერს მისავე ძმას შეუჩენენ მოსაკლავად და მერე თუ საქმემ მოიტანა, მასაც მოკლავენ.

ჩვენი დახასიათების სისწორეს, ვფიქრობთ, ადასტურებს ვახუშტის შემდეგდები სიტყვები ფშავლების შესახებ:

„არამედ ესენი ვერად ქებულნი ბრძოლასა შინა და უფროსად ხევისურნი და უმეტეს ბრიყენი მთიულთაგან და უზნეონი“.

ფშაველ დედაკაცის დახასიათება

ფშაველი დედაკაცები უადრესად ქალური ბუნების სრული განხორციელება და ატარებენ გაცილებით მეტს სიცოცხლის დადებითი ნიშნებს, ვიდრე ფშაველი მამაკაცები. ფშაველი ქალები საზოგადოდ ქალური ბუნების, თვისების და ხასიათის შიდარი გვირგვინია, რომელიც რაღაც სასწაულით შერჩენია ფშავის ხეცს. მათში საკმაოდაა შეზავებული ქალური სინაზე ჯიოკონდას შემპარავი, მორცხვი ღიმილით, მშვენიერ სხეულის მიუბაძი მოჭნილობის იდილია, მოძრაობისა და მომხიბლავ ინტონაციის, მუსიკალური საუბრის, მკაცრი დისციპლინის *A tempo ordinario*, რაც უეჭველად მტკიცე საფუძველია მათი სალი ბუნებისა.

ამგვარად ჩვენ საკმაოდ შევებეთ ფშავ-ხევისურების სიცოცხლის ძირითად გამომსახველ ტემპერამენტს და დავინახეთ, რომ ეს ორი ხალხი, თანაბარი მთის კალთებზე დასახლებულნი, წარმოადგენენ ინდივიდუალურ ბუნების სრულ კონტრასტს.

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

მოსახლეობის მოძრაობა ფშავ-ხევსურეთში

დაახლოებით მთელ ხევსურეთში სამი ათასი კომლია. ორი-სამი ათეული წლის წინად ხევსურეთში თითქმის 5-6 ათასი კომლი იყო. როგორც ვხედავთ, ამ უამად მისი მოსახლეობა განახევრებულია. ყოველ წელიწადს აკლდება მას ხუთიოდე კომლი. ხევსურების ყოფა-ცხოვრება მთლიანად აქაც თავისებურებას ჩემულობს. მთელი ფშავ-ხევსურეთის მოსახლეობის უმრავლესობა დასახლებულია თითქმის მიუღვალ მთებში. ეს მთა-კორტოხები მაინცაღამაინც არ არის ნოციერი და მაშასადამე ისინი თავისი დახარისხებით შედარებით უმოსავლოა. მეტ შემთხვევაში ფშავ-ხევსურები სუქონლის ნეხვით ანოციერებენ საყანე ადგილებს. ხსენებული ადგილები არც სხვა რაიმე წყაროებითაა მდიდარი და შესანიშნავი-ყველაზე უფრო საგულისხმო ფშავ-ხევსურეთში არის მუავე წყლები, როგორც მაგალითად, სოფ. სახმატში, ღულში, ლიქოკის ხეობაზე—ქალის სოფელში—კიდევ მას ზევით და ფშავში, სოფ. გუდარახის ძირში, სოფ. ჩარგლის პირდაპირ, როზღებსაც შეიძლება დავარქვათ—უმთავრესად, თავისი ქიმიური შემადგენლობით, რკინის წყლები. სხვა ბუნებრივ სიმდიდრეს ფშავ-ხევსურეთის მთებში პირი არ უჩანს. თუ ვინმემ რაიმე გზით შესძლო შექრა ფშავ-ხევსურების ყოფა-ცხოვრების ვიწრო ჩარჩოებში, ის მაშინვე შეამჩნევს, რომ ისინი უსათუთო განიცდიან უაღრეს ეკონომიურ სივიწროვეს და სიღატაკეს. თუ ჩვენ ყველა ამას ზედ დაუმატებთ იმ უცნაურ ზნე-ჩვეულებებს, რომლებიც ათეული-საუკუნოებითაა ძირ-გადგმული ფშავ-ხევსურების ყოფა-ცხოვრებაში, მაშინ ქვე-მოდ მოყვანილი სტატისტიკური ცნობები ფშავ-ხევსურეთის მოსახლეობათა მოძრაობის შესახებ უფრო ნათელი იქნება ჩვენთვის. მთელი ხევსურეთი შესდგება ოთხი თემისაგან: არხოტის, ბარისახოს, ბაცალიგოს და შატლის. ფშავის ხეობა კი ორი თემისაგან: მალაროსკარის და უკანა ფშავის, ე. ი. არის წინა-ფშავი და უკანა ფშავი, ისე როგორც პირაქეთი და პირიქითი ხევსურეთი.

ღიდ რაოდენობას არც ფშავის ხეობის მოსახლეობა შეადგენს. მთელი ფშავის ხევი დაახლოებით გულისხმობს 2500 კომლს. ცხოვრების პირობები აქაც იგივეა, რაც ხევსურეთში. ფშავლები ისეთ ეკონომიურ სივიწროვეს განიცდიან, როგორც ხევსურები. ფშავ-ხევსურეთის სოფელთა მოსახლეობის რაოდენობა ღიდი რიცხვით არ ხასიათდება. ზოგ სოფელში ხუთი კომლია, ზოგში ათი და გამონაკლის შეადგენს 25—30 კომლით დასახლებული სოფელი. მთელ ხევსურეთში გამონაკლისია სოფ. შატლი, რომლის მოსახლეობა 50 კომლისაგან შესდგება. ასევე ითქმის ფშავზედ: ც. ხოლო ზოგი ფშაური სოფელი ერთი ან ორი კომლისაგან შესდგება. მოსახლეობის მოძრაობის სტატისტიკურ ცნობები

ნათელ საყოფად ჩვენ ავირჩიეთ უფრო დიდი სოფლები, როგორც ხევსურეთში, ისე ფშავში*).

როგორც წინადა არა ერთხელ მქონდა აღნიშნული, ფშავ-ხევსურეთში საზოგადოდ რაიმე სტატისტიკური მასალის შეკრება წარსული ცხოვრების გასაცნობათ დიდ სიძნელეს წარმოადგენს, რადგან არავითარი რეგისტრაცია არ ტარდებოდა.

ღროთ ავიღეთ 10 წელი და მივიღეთ შემდეგი ცხრილი:

ხევსურეთი	ა თ ი წ ლ ი ს გ ა ნ მ ა ვ ლ ო ბ ა შ ი									
	კომლი	დაიბადა	გარდაიცვალა	მამაკაცი	ქალი	ბავშვი	ფათერაკით გაიღვიძლა	გადასახლდა	დაბრუნდა	სხვა სოფლებიდან გადასახლდა
სოფ. ბარისახოში	26	26	20	10	7	3	11	9	არავინ	—
„ მოწმაროში	22	6	11	3	6	2	4	1	არავინ	—
„ აკუშოში	18	14	12	4	4	2	2	8	3	—
„ დათვისში	25	17	28	17	5	6	7	3	1	2

ამ ცხრილიდან მკითხველი ადვილად დარწმუნდება, თუ რამდენად უცნაური და თვისებური ხევსურეთის მოსახლეობათა საქამკრო** მოძრაობა და რამდენად დამაფიქრებელია იგი. ცხრილის მიხედვით—სოფელ მოწმაროს და ბარისახოს მცხოვრებნი პირდაპირ გადაგვარების თხრილთან დგანან, რომლებსაც ერთი უკან მოხედვაც კი სრულიად დალუპავს უქადის. თვით ხევსურები ამ სამწუხარო მოვლენას არ უფიქრდებიან და ესაა მთავარი მიზეზი იმის, რომ ისინი ასე შეუმჩნეველად გადაგვარების კარს მიადგენ. ამაში ქვევით უფრო დავრწმუნდებით. მაგალითად, სოფ. როშკა (ხევსურეთშია) 31 კომლიდან შესდგება. 10 წლის განმავლობაში ამ სოფელში დაბადებულა 31 სული, გარდაცვლილა 11 მამაკაცი, 17 დედაკაცი და 14 ბავშვი—სულ 42. მათ შორის ფათერაკით დაიღუპა შვილი, ორი გადასახლებულა, რომელთაგან უკან არავინ დაბრუნებულა.—სოფ. ბისოლი 18 კომლია. 10 წლის მანძილზე დაიბადა 21, გარდაიცვალა 13—აქედან 7 კაცი, 2 დადაკაცი, 4 ბავშვი, ფათერაკით მოკვდა ორი, გადასახლდა 3, დაბრუნდა 3. სოფელ გულანში 17 კომლია. 10 წლის პერიოდში დაიბადა 15, გარდაიცვალა 10, მათ შორის—4 კაცი, 3 დედაკაცი, 2 ბავშვი; გადასახლდა ერთი, დაბრუნდა 1, ფათერაკით დაიღუპა 3. როგორც ვხედავთ მდგომარეობა დამაფიქრებელია. მგონი ვადამეტება არ იქნება, რომ ვსთქვათ: ასეთი მოძრაობა, მაგ., დასავლეთ საქართველოში შესაძლებელია ზოგიერთ კერძო ოჯახშიც მოხდეს, განსაკუთრებით რაჭაში. ამ მხრივ დიდი განსხვავება არც ფშავშია; რომ დავრწმუნდით მოვიყვანოთ ცხრილი:

*) ყველა ამ სტატისტიკური ცნობების მისაღებათ ჩვენ დავინმარჩიეთ, როგორც ხევსურეთის, ისე ფშავის საიმედო პირები და მათი გადმოცემა ფშავ-ხევსურეთის მოსახლეობათა შესახებ—შეგუფარდ ჩემს საკუთარ შედარებითი კვლევა-ძიებას კომპლობრფი დაკითხვის სახით.

***) ეამკრობა ფშაურად ნიშნავს დაბინავენას, დამკვიდრებას.

ფშავი	ა თ ი წ კ ს ი ს გ ა ნ მ ა ვ მ ვ ბ ა შ ი									
	კომლი	დაიბადა	გარდაიც	მაშაყცი	ქალი	ბავშვი	ფათერაკით	გადასახლდა	დაბრუნდა	სხვა სოფლიდან გადავიდა
სოფ. კაწალხევში .	31	36	21	13	5	3	3	2	1	—
სოფ. ხომში .	30	25	23	11	10	4	1	3	1	—
სოფ. შუაფხოში	22	45	17	1	5	11	4	5	1	1
სოფ. მათურაში	26	43	20	14	—	6	11	10	2	1

ფშავ-ხევსურეთის მოსახლეობის მოძრაობის მხრივ ჩვენთვის აქ საყურადღებოა ის სამწუხარო ფაქტი, რომ საერთო სიკვდილიანობასთან უფრო მეტად დაკავშირებულია უბედური შემთხვევით დაღუპვა. აქ უნდა ვსთქვათ ის, რომ ფშავ-ხევსურების მოძრაობითი ცხოვრება საესებით გამონაკლის შეადგენს სხვა ხალხთან შედარებით.

ფათერაკით სიკვდილი ვრცელდება როგორც ფშაველ ისე ხევსურ დედაცაცეზუნდაც. აგრეთვე ფათერაკით სიკვდილი გულისხმობს თვითმკვლელობასაც, რაც არა იშვიათია ფშავ-ხევსურების ცხოვრებაში. ამ ათს არსებითი ელემენტს: მოსახლეობის რაოდენობას, დაბადებას, გარდაცვალებას, ფათერაკით სიკვდილს, გადასახლებას, დაბრუნებას, გადმოსახლებას და სხვას; უმთავრესად სარჩულად უღვეს რეალური ცხოვრების ეკონომიკა. ფშავ-ხევსურები ცხოვრების სინამდვილეს პირდაპირ სჭკრეტს, განიცდის. მა თ ი გ ა დ ა ს ა ხ ლ ე ბ ი ს პ ი რ დ ა პ ი რ ი მ ი ზ ე ზ ი ა რ ი ს ე კ ო ნ ო მ ი უ რ ი მ დ გ ო მ ა რ ე ბ ა, ს ა ა რ ს ე ბ ო პ ი რ ო ბ ე ბ ი ს გ ა უ მ ჯ ო ბ ე ს ე ბ ი ს ს უ რ ვ ი ლ ი, უ კ ა ნ დ ა ბ რ უ ნ ე ბ ი ს ა - კ ი — ა ხ ა ლ ა დ გ ი ლ - მ დ ე ბ ა რ ე ბ ა ს თ ა ნ შ ე უ გ უ ე ბ ლ ო ბ ა. ისინი, ვინც შესაფერის ადგილს გამონახავს—თავის წინანდელ ადგილთან შეფარდებით—სამუდამოთ რჩებიან ახლად ჩასახლებულ ადგილებში. ამისათვის ისინი (ფშავ-ხევსურები) წინდაწინვე ნახულობენ, ეძებენ ახალ „დასაქამკრებელ“ ადგილებს. აწონენ, გაზომენ, დაექირდებიან და მერე გადასახლდებიან. არის შემთხვევა, როდესაც ასეთები არ ხდება. მაგალითად, როდესაც ხევსური ან ფშაველი ნაუცბადველ ირჩევის ახალ დასაქამკრა ადგილს, მაშინ ხშირია ისევე ძველ ნასახლარზე დაბრუნება. ზოგჯერ ასეთი შემთხვევაც არის: საღ მთის ჰაერში აღზრდილი ცხადია ვერ გუობს ეწერიის, ბარის მძიმე ჰაერს და ისინი ხანგრძლივად (ქრონიკულად) სნეულდებიან, ანდა სრულიად იხოვებიან. ამის მაგალიფი მე თვითონ ვიცი მრავალი. იყო რამდენიმე შემთხვევა, რომ გადასახლებული ხევსური ან ფშაველი ვერც ახალ ადგილს შეგუებოდა და ვერც ძველ ნასახლარს დაბრუნებია, ე. ი. სრულიად მომსპარა, განადგურებულა. აი სწორეთ ეს სინამდვილე ფშავ-ხევსურთა ცხოვრებისა გვეუბნება, რომ რაც შეიძლება მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს ამ კუთხეს. ყოველი კულტურული და ეკონომიური ნაბიჯი, რომელიც იქნება გადადგმული ამ მიუვალ მთებში—ნამდვილია და დიდი ავური იქნება იმ შენობის, რომლის სინონიმად უნდა გადაიქცეს ფშავ-ხევსურების ეკონომიური და კულტურული აღორძინება.

სტუმართმოყვარეობა და დაფასება უცხო მოყვინსა.

ფშავ-ხევსურები, როგორც მრავალჯერ გვითქვამს (და ეს ჩვენ შედარებით დაფამტყვევთ), მათი ყოვალ-ცხოვრების მიხედვით ბევრ რამეში განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, თუმც ზოგიერთ ზნე-აღებებში ისინი ენათესავენ ერთ-მეორეს. მგონია, რომ ამაში დარწმუნდა კიდევ მკითხველი. ილხად ბევრს ვაუგონია, რომ ხევსურეთში იციან ძაღლ შეფუცვა, რაიც გამოიხატება შექდეგში: ხევსურს თუ ვინმე დაუახლოვდა ან მოეწონა, მაშინ იგი მას ნდობას, მეგობრობას და ძმობას უცხადებს. რომ ამ ძმობა-მეგობრობას უფრო მძლავრი ფუძე დაუარჩეს სამერმისოდ—ამისთვის უცხო მოყმე და ხევსური არააყით სავსე ქაქაში ჩაფხეკენ ვერცხლს და ნიშნად მარადი ხსოვნისა ვერცხლათ არეულ არაყს ორივე მხარე გადაჰკრავს, რის შემდეგაც ისინი რჩებიან მეგობრებათ სამუდამამოდ—და, რომელსაც მათებურათ ეწოდება ძმად—აფიცნი. ეს ძმად ვაფიცვა შეიძლება მოხდეს განზრახ—ორგულობით, უსულგულოდ—ან სავსებით გაიძვერულ ნილაბში, რაც არააშეიათად ხდება უცხო მოყვის საძმო ურთიერთობის გამოქვადენებაში. როგორც ვხედავთ ამ ლამაზ ჩვეულებას აქვს თავისი ცული მხარეც. თუ ძმად ვაფიცვა გულწრფელია—ის მაშინ ექვემდებარება იმ საერთო ქართველურ თქმულებას, რომელსაც ქართველები ხშირათ ამბობენ: —ძმა—ამისთვის, შავი დლისთვის*—ო.—ამ ყარაჩოლურ ჩვეულებას ხევსურეთში ყოველმხრივად ახასიათებს ერთა ხევსურელი ლექსი, რომელიც აქვე მოგვყავს:

ყური დამიგდი ვაქებო, ახალ თუ გინდათ ლექსია,
 აქამდის სხვის სხვებ ვალექსე, ახლად იმედას*) ვეტყვია,
 ძალიან უნდა შავება დევების ამომწყვეტია.
 ერთხან გაზაფხულ დათოფნა, აღარ აყენებს კლდეჩია
 ერთხან შინ შამეყარნეს წინ გარდით გამეყრია
 ეგ რომ გაიგეს დევებმა, ამაფხავს ხმლებია
 ერთმანეთს ეუბნებიან, ხიტალეს ვადმეჩვია
 ამანდით ჩამამაელას უნდა შაუკრათ გზებია.
 შაშინდა ეოშლოკინაი**), თავდაღმ შეძეება ტყეჩია
 შაუგმ თავდოლაბამა, არ გიდვას კაცის წესია,
 იმედა როგორ გაშინებს, სულთ ამოართომ ყელჩია
 ომ იქნა სახიტალოსა, ხალხ მოხვდა ერთმანეთჩია,
 იმედას ხანჯარ უქნევაგ, დევმა ხელი კრა ხელჩია
 წვერ-წალმა დასკა ხანჯარი, თართიფად ვაადლებია
 ვავორდა ბაქიქაური, ტოტით დაბლუნავს ხეჩია:
 დევებს დაუგვა წკმეტუნია, ხელ გამოუტა კვდებია,
 შულამე ვადაიყარა, მეშვლები ძლივსა დამხვდრია
 უყურეთ კაცის დავლათსა, ცოცხალივ გამაეტია,
 წავკვალანეს კაცს-შუა-კაცი, წავგავყვანიეს ვეოქია

*) იმედა—ვაყის სახელია

**) ეოშლოკინა, თავდოლაბა—დევის სახელებია.

აგებ რიგს დაიყენებდით, მამკლავ-მამკლრობის წესია, ჩვენის გულისად დაწვალდი, მე შემომზადეს ერთია, ბეწიწურ გამამაყოლეს უფრო ბევრაათ ხვედრია, დევთ სასტუმროს მივედით, ნარევთ გზებია, ცეცხლია. ბეწიწურ გადაიხთინა მარჯვნივ დაისვა გვერდია. მადლობელი ვორ ის უთხრა, შენ თუ აქ მოგვიხვევდია აესტეხეთ სასაუბროი კაც-შუა-კაცის წესია გადაუყარეთ ქუდები, ხვეწნას არ შარჩა ბეწვია, გახტა თავდოლაბაი, არც სუ არ აგვატებია გადმაიტანა ქურკლები, სამი ოთხ დადგა ყვებჩია გადამაყოლა ყანწები, დიდდებ ჯიხვის რქებია ერთა ჩემ სწორა ხყვანიყვა, სახელად ერქვა პეტრია ის მითხრა გემმაბილები, არაყს მოგართომ რთველიჩია ბეწიწურ გადმაბიბღვირა, დევებს რა ხელ აქეს ჩვენჩია ფეხებზე მკიდავ ვაყებო, დევებთან ფიცი ვერცხლია კინალ ერთმანეთ ჩაეჭვრით ერთხან მეც წამოვედია მიიღეს ვერცხლის კოკობი, ძმობილთად ჩასაფხეკია დეკანოზ გადმაახთინის, კულას შაუგავს მხრებია ფეხნ რაიმ ედგენ მრუდადა, თვალნ ესხდეს ყური ზეთია აგრე წვეინებდეს დეკანოზ— გველთ ნალოკარი მზე ჩია სასიკეთეო სიტყვაი ბოლოს დევებსა ეთქმია. იმედს კაც წაულაღე, ცხენ მიიყვანე ცხენჩია კასადა მყავი ჯერანი, განივრადა დგას მკერდჩია სატირელ გადმაიტანეს, მატირალ შამაგხეია ის უთხრეს ძმით მატირალო, იტირე ჩამაჯეღია დევის ხმალ გადმაწვადის, შვიდს წელს ნადები ქერჩია მხედრებს არ სილა აკვალებს, კირის პატრონიც ეგია ამბობენ თვალ-საცერაი, მხედართა წინაღმდეგია ცხენს აქებს თავდოლაბაი: ჩემ ცხენ ყველაზე მეტია ძალ უქნავ ორ-წყალ შიგითა, მონა მაუდის გზებია საირმიანი შავ-წვერი ცხენ ტაბლის გამოღლებია ამაგის მალექსობელი დევების ძმობილ ხედებია მარტუმ არა ვიამბე ამხანიკებ მყავ ბევრია.

უცხო მოყმისადმი ყოველი ხეესური იმდენად გულგახსნილია, რამდენადც ესა თუ ის გარეზე მოძმე ახლო ენათესავება მას,—არ შეუარაცყოფს მის წმინდათა წმინდას, რაც მისთვის ძვირფასია და საყვარელი. ნურავის ჰგონია, რომ ისინი ვერ სცნობენ აესა და კარგს, რა თქმა უნდა, მხოლოდ თავისებურად, თავის გაგებით. მოვიყვან ხეესურულ სტუმართმოყვარეობის დამახასიათებელ ერთ პატარა ამბავს:

—ზაფხულის პირველ დღეებში ხეესურებს ვესტუმრე ხატში. მივედი თუ არა, ყველა ხატიონები ფეხზე წამოდგნ და გახსნილი სახით მომგებ-მომესალ-

შენ. თავისებური სკამი დამიდგეს და მთხოვეს დავჯდარიყავ.—მე დავჯექი.—
მაშინვე ორი ხევესური მოვიდა ჩემთან და ლუღათ სავსე ვერცხლის თასებოთ
ცალ მუზღზე დაიჩოქეს (მათ ასე სჩვევიათ საპატიო სტუმრისათვის) და ორივე
ერთად მაწვდიან ლუღს.

— ლუღი ბევრი გაქვთ?—შევეციოხე მე. ერთმა მათგანმა ასე მიბასუხა:

— „გიორგი, შეიძლება ჩვენთვის სულ არაფერი გვქონდეს, მაგრამ საყვარელი
სტუმრისთვის ყველაფერა გვაქა“-ო,—და თან ლუღი ჩამასხეს პირში.
აი კიდევ მეორე მაგალითი:

პირ-იქით ხევესურეთიდან ჩემთან მოვიდა ხევესური და ორი დღის სასიამოვნო
რულოზე ავადმყოფთან წამიყვანა. ეს ისეთი წლის დრო იყო, როდესაც სუს-
ტიან ზამთარს ხევესურეთში ჯერ კიდევ ფეხი არ აედგა, მაშინ როდესაც საქარ-
თველოს სხვა კუთხეებში გაზაფხულის ღრეებია. ავადმყოფთან გავეგზავრე სა-
გზლოთ. არხოტის ვადასავალს, სოფ. ბლოს თავზე რომ ავიკაკეთ, დაღამდა
კიდევ. მე და ჩემი თანამგზავრი ერთ-ერთ მთას წყაროსთან დავბინავდით. არ-
ხოტის მთის მწვერვალს რაღაც ბნელი ბურღის ვადაეფარა თავზე,—ლამე ლამეს
შეუერთდა და მთელი მთის გუმბათმა საშინელი წყვდადის ნაბაღა წამოიხურა.
ჩვენი თანამგზავრი საღოაც მიეჯარა. ცოტა ხნას შეძევ ის დაბრუნდა და
ერთი დიდი კონა მუჟუნა მოიტანა. გამწარებულად გვშია. ცხენებს მოუხალაოდ
და ბალახს მიუშვით. მაღიანად ვივასშვით. წყვდადისებური სიჩუმეა. დრო გა-
მომშვებით ხსენებული მთის გუმბათი ნისლს ვადაყრის და ლაქვარდოვან ცა-
ვარსკვლავნა თითქოს მორცხვად გვიცინის. დაბერებულ მთვარეს პირი არ
უჩანდა. მწვერვალს ისევ ნისლი ვადაეფარა. კვლავ—წყველიაღი. დაქანცულებმა
ცხენები საბელით ფეხზე მავებით, ნაბაღში გამოეხევათ, თავი უნაგარის ბალი-
შზე მივდევით და ერთი პირი მაგრად მიგვეძინა. აღმოსავლეთის ცის ჰორი-
ზონტთან განთაღამა ვაიცანა. ავდექით, ცხენებ შევკაშმეთ, მოვახტით მათ და
არხოტის მთას კორტოხს ნახევარ საათში ვადავაბიჯეთ. დილის ოთხ საათზე
თოვლის ზოდებიან ფერდობზე დავცურდით და ორ საათში ავადმყოფთან ვა-
ჩნდით. ავადმყოფს დოღში მარცხენა ფეხი და მარჯვენა ლავიწი მოეტება. მი-
ვიღეთ სათანადო ზომები და ავადმყოფს ტაბაშირით შეუხვიე. მესამე დღეს დაე-
ბრუნდი. წამოსვლას დროს ავადმყოფის მამას ცრემლები მოერია და ასე მით-
ხრა: „გიორგი, შენი მოსვლა ჩვენთან ჩვენი იმედი და სიხარული იყო, წასვლა
კი უსაზღვრო მწუხარებაა“-ო—მოხუც ხევესურმა ცრემლიანი თვალებით ერთი კი-
დევ შემომხედა და სასოებით გზა დამილოცა..

ხევსურული ლექსები

ლეკი ხევსურის მიერ მეორე ხევსურის მოკვლაზე *)

აეტლად ზოდის ზაფხული, ბალახი დაძჳრის თრთვილსაო,
ვაჟისა ველთ ვასულისა, მოვლა კარგი ას მთისაო.
მთილიმთივ შემოვიდოდი, ბრძანება იქნა ხთვისაო,
ტირილით ანომმდარიყვა ცისკარი თენებისაო.
ამოეყოლა მაცნეი, ამბავ მავლა ყმისაო.
საბუღრად ჩამასულიყო ყორანი შუღაშისაო.
აყვავდა ხილი შავადა, გახმა ფოთოლი ტყისაო,
დაგუბდა წყალი მდინარი, მთელი ქვეყანა ხკვირსაო.
ზედ ისხდეს მტრედნი ლამაზნი, ცრენლით იბანდეს პირსაო.
მაშინ თქვეს გადაუვლავის გოგოთურაის შეილსაო.
მეც ენახე გადანავალი, გადაეკვალა ქვიშაო
შატოლ ჩავიდა სულხანა, სანგალ მაივლა ქვისაო,
ღმერთო შამყარეე ამბობდა, ურჯულოს ქისტის შეილსაო:
შუაღლის დრო რომ მავიდა, მგზავრი ხშირ-ხშირად დისაო
დაადვა თოფის ლიშანი, მარჯვენას გულის პირსაო.—
არვიც დურბინის ბრალია, არვიც მე რაიმ მჭირსაო;
ქისტურად ტალავარი სცვაე, სერი აქეს ხევსურისაო
თოფის ხმას დახევა კვიელი გიგიათ აბაისტო,
დაიქერს ბოლოშითა მამაი თავის შეილსაო,
ემველას, რას ეშველებს, გულს ნატყვიარი სკირსაო,
გიგიათაი აბაი—შუქ დაიკრიფა მზისაო!
ახლები შატლიენები ერთად შაიყრის პირსაო.
ორწყალაში რო შამავლენ, სინათლე იქნა დღისაო
სულხანას ის არ ეგონა, შამავეყრები გზირთაო,
დატყერების არშავიანი, ზედიზედ გამოდისაო,
სულხანა შემოაწვინეს, ცისკარი თენებისაო.
თქვენ იცით, ამხანაგებო, ანხლა ჩემის მტრისაო.
აეტლა ღმერთმა გაცხონოს, შამქოთებელო მთისაო.
სულეთში ჩამაიყვანეს, ოქროს ჩიკაზე ზისაო.

*) ხევსურული წესი თ, სისულის აღება ვრცელდება ყოველგვარ მკვლელობაზე, ე. ი. რა მიზეზითაც უნდა იყოს გამოწვეული იგი, თუნდაც უცაბედი შენობევიტო. შურისძიება მანც მოხდება.

ხელში უჭირავ ფანდური, ლარ-ჟღე სპილენძისაო.
 გუღელას დამჩა ციხეი, ნაგები ბასრის ქვისაო,
 სახლ დაგრჩა კირით ნალესი, ნადგომი ვაკის პირსაო
 კარზე ნაბამი ლურჯაი ფხვრიალებს, უცემს ცხვირსაო.
 ქერხით ჩამოდის დგრიალი ნალესი ფრანგულისაო.
 მგლექსეს ვერას გაიგებთ, წყლის სათავეში ზისაო.
 ს:ლექსოდ გამომიგზავნეთ, ყანწ მინც იყოს რქისაო
 დავასხა შაშანდობარი, სწორებს დავყუდა პირსაო.—

* *

თავ-თავად მოხდა ლაშქრობა თავ-თავად დასხდა ჯარია:
 შისძახეს თავ-თავადა და ფუნჩიას ახყვა ჯვარია.
 არ გაქვის გამარჯვებში, დაბრუნდი ჩემნი ყმანია
 სამის წლის ვადით შამეხსნა თხა-სისხლიანი ხმალია
 შიშით ქადაგობს, ფუნჩიავე, არ გაქადაგებს ჯვარია.
 აბა თუ შიშით ვქადაგობ, გექნებით წინა-მძღვარია.
 თქვენ თუ მშვიდობით იდინათ, მე კი მომჭრიდით თავია,
 ამაშინ მავკრით კალთასა, დარბაზს რა დასხდას ჯარია
 ხევსურთა საშულამოდა შუ მითხოს დასცნეს ცანია
 ჩაწვეს, ჩადაგეს მითხოი, ცას გაადინეს ალია.
 ატირეს დიაც-ყმაწვილი კალოდ გალუწეს მკდარია
 ამაიბრუნეს ხარ-ცხენი ტყვიას მიუღის ჯარია
 დავითავ მარაიშვილო, მშვენიერ გიდვას ტანია.
 ეგრე აღბრუნდი ტუტილში როგორც კალოზედ ხარია
 ეგრე გხდებოდეს აბჯარნი, როგორც მანძილას რქანია,
 გამაიკითხე ახვია: მემეტე რომენ ხარია?
 წამაგაგების ახვამა ქემხათ ნაკერი ტყავია
 ერთ ხელით ტყავი მაქვის მეორით ხელით ფარია,
 ფარს დახკარ, კაცსა-გაღვარდა, მიწაზე ცხროვობს ტანია.
 შენსა ნასრევსა, დავითავ ეზადებიან ცხრანია.
 ამაგის მალექსებელი მეც შივ ნატანებ ვარია,
 აიქით გამომაქციეს, არლოს დავხიე წყალია.

* *

მოყმეც*) თქვის პირშიშველამა: ქედნ გავიარენ კლდისანი
 გავიარენ და გავლახენ ბილიკნი ქიუხისანი..
 ვეფხსა შავდვარდი ნაწოლსა, თვალნ იყენენ შულამისანი.
 აღდა და შამამეომა, თვალნი მარისხნა ხთისანი.

*) ეს ლექსი ერთ-ერთ ვარიანტთაგანია 78 გვერდზედ მოთავსებულ ლექსისა.

კლდეთ ყურეს ჩამომიტანა, ჩავაწითენით ქვიშანი.
 ქნევას მოვლალე მაჯანი, ვადან დაესცვიტენ ხმლისანი
 ნელ-ნელა გასჭრა ფრანგულმა, ხან იქნეს წაქცევისანი.
 ნადგვად გამართენა კალთანი ჯაჭვისან, ბექთარისანი.
 მოვეკალ, ატირდებოდეს იანი ჭაუხისანი.
 სულთ მელოდეს ეშმაქანი დარალიანი კლდისანი.
 ჩემსა დედასა უთხრიდით არ გინდან ქადაგ-მისანი
 სწორებს გამიგებოვას, შიბნი დაძივნან კლდისანი
 წყლის პირში ჩამოსული ვორ, ხავსნი მოვძოვენ წყლისანი.
 დათაც კი გამიგებიათ, ნაჭაპნი დაჭაპნან თმისანი
 ზხანიც კი ახყვადებთან, ცხეროსანი, მემცხევისანი.
 წყალს იმათ გამომახდინეს, ხილნი ჩამისხნეს სხლისანი.

* * *

შენკენ წამაველ, ქალო, შავღვარდი გველის ჯარსაო.
 სულ ყველამ დაძრა ენაი, შენ ფერ სხვას ირჩევს ყმასაო
 ეთქვი მაშინ გული-გულშია: რად არ შავიბამ ხმალსაო?
 ყველასამც ვერ მაუა, ქალ ვინც დაენდოს ქმარსაო.
 კობტასა ვადიდებულსა, წვერ უხვეველსა ყმასაო.
 მწიღდა ლაშქარშიითა მთვრალი შულამის ხანსაო
 კარზეთ შამამიძრახა: არ გამიღება კარსაო?
 ავდექ, ავანთი სანთელი, დავიცვი ლერწმის ტანსაო.
 ჩქარად გაული კარები თვალ-წამითის ხანსაო.
 ოქროს მივაზოვი ჩაკაი: კნიაზ, დაბძანდი სკამსაო.
 მე საკოცნელად მაშინდა, იმან ხელი მკრა ყბასაო.
 თავისად დაიჯუმჯუმა: ძალოო, ჩაღბარდი ძმასაო!
 შავი შავკაზმე შავრაი, შავ შავაწყვიტე გზათაო
 თავ რაიმ შამავიბრუნე მათგულბდის ხმალსაო
 დავჯე, დავიწყე ტირილი: ნუ მოჰკლავ ხორას ქალსაო
 არ ვიცი ხარამ-ხურამთა, გაგასრევიებ თავსაო
 გარდამავალო ყორანო ჩემთა გაბარებ ბრალსაო.
 ვარდაეს გადაუძახე შალვათ ივანეს ძმათაო.
 დასა გიჭრიან, გიკაფვენ, წყალშა გიყრიან მკედარსაო
 გააკვრენ ხორაის გულსა, გააქანებენ ზღვისაო
 ჩემსა დედასა უთხრიდით იყიდნოს ჩემნი თმანია.

* * *

კვირა დაღამებადა მთად გადავიდეს შენია
 გაწირეს შურის ციხეი, სიმაგრე იყო ძველია
 ვისაგან აგებულყო, ანდერძ არ არი — ძველია.
 ვკონებ ბერძენებული ხქვიან, ხელ ხქონდა საკვირელია
 ამაგის აგებაშია თორმეტ მაუნდა წელია.
 ოცი მაუნდა ქაჩალი, ორმოც ქვის სამტვრევ კვერია
 რო დაგასრულეს, ციხეო, კარი შაგაბეს სქელია
 ხევის ბერს აკურთხებიეს, მაშინ არ იყო მღვდელია
 შამაგითვალეს ციხეო, ვინც მოგერევის მტერია
 ბევრამ გებრძოლა, ციხეო, ვერ დაძრა ლიბუ შენია
 ზურაბმა ერისთვიშიღმა ვერ შაგიცვალა ფერია
 ბევრჯერ მოლალა ჯარები, დაბრუნდა ცალირეია
 ქრისტიანობის წესზეა, კარს ედგეს ალვის ხენია
 ციდან ვადმოშობილი, შიბი ცხრა-კეცი გრძელია
 მაგას ჩამოსდის მირონი, ძირს უნდა დიდი ქვევრია
 სულ რო ალვის ხე არ მოსჭრა, ეგ უფრო საკვირველია
 ღულელი რაიმ ყოფილა, ალიშაური ბერია
 სუმელჯიმ წამალ ასწავლა, ალვისხეთ მოსაქრელია
 თქვენ მაიყვანეთ ციკაი ციხის ძირს დასაკლელია
 სუმელჯის თემლაკ აჩუქეს, ხმლის ვადათ შესამბელია
 ერთი სახედარ აჩუქეს, ბაგაზე დასამბელია
 როსაც დანათლის ალვის ხე, მაშინ ახადეს ფერია
 რო წამაიქცნეს ალვის ხე ციხეს გაგლიჯეს წვერია
 შიბ გაწყდა, ცისკე წავიდა, იწივლა როგორც გველია
 თან გაიყოლა ალვის ხე, ძირ არ გასწირა, წვერია
 ის ღულელნ სულ ამოსწყვიტნა, წვერილში ეგრე სწერია

ფშაური ლექსები

* * *

დღდა ობოლის დამყრელი,
 ძმის მომკლავს ეფარებოდა,
 უბეში ესხდა გველები
 ძუძუებს ეტანებოდა.

* * *

ფრუშკავ, ნუ სწევ პაპიროზსა
 სად გიზიდოთ მუგუზალი,
 რად გინდა რომ მაგასა სწევ
 ეგ ღვთისაგან უკუროხავი.
 შენ ცეცხლის ზიდვას მოუნდა:—
 ორი რძალი, ორი ქალი
 მაშინის ტრუბასავითა
 სულ ბოლ გაგდის, სულ ხუმფალი
 ეგ თუ კარგ იყოს—მოსწევდენ
 ბეწუკელნი, გუგუღანი.*)

*) შემდებულთა გვარები ფშავენი.

ლიტერატურა

1. ა. შანიძე. ქართული კილოები მთაში („კრებული“ ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით, ტფ. 1915).
2. „ ფშაური კილო (სუბიექტური პრეფიქსი მეროე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, ტფ. 1920, გვ. 154—157).
3. ხევსურული კილო (ibid. გვ. 162—171).
4. ალექსი ოჩიაური—„თეთრი საყელო“ და ხევსურეთი. ჟურნალი „შნათობი“, გამოცემა 1928 წლის, № 3, გვ. 200.
5. ვაჟა-ფშაველას ფშაველი და მისი წუთისრფელი—ძველი საქართველო—ტომი II, გვერდი 277, გამოცემა 1913 წლისა.
6. ურბნელი—ეთნოგრაფიული წერილები. ჯახ. „დროება“ №№ 165—166. გამოცემა 1885 წ., №№ 232—241 1884 წ.
7. ურბნელი—ეთნოგრაფიული წერილები—ფშავ-ხევსურეთზე, ივ. 1886 №№ 267, 268, 269, 1887 წ. №№ 8, 14, 15, 71, 72, 74, 158, 170, 171, 209.
8. ურბნელი—წერილი რედაქციის მიმართ. (ხევსურეთზე) ივ. 1887 წ. № 159.
9. ივანე შიოშვილი—წერილი ფშავ-ხევსურეთიდან. ივ. 1900 წ. № 83.
10. ფშაველი შვილი—ფშავ-ხევსურეთი და ბ-ნი ივანე შიოშვილი (ამ უკანასკნელის შვიდლო-მანი), ივ. 1900 წ. № 278.
11. იქაური—ერთი კვირა ხევსურეთში, ივ. 1892 წ. № 163.
12. ბარისახოელი—ცნ. ფ. 1904 წ. № 2409, ხევსურეთში.
13. ბატონიშვილი ვახუშტი—საქართველოს გეოგრაფია—მ. გ. ჯანაშვილის რედაქცია—გამოცემა ჟურნალ „მოგზაურისა“ ვახუშტის ხელნაწერი დედანით. ტფილისი—1904 წ.
14. ფშაველი მწყემსი—ცოტა რამ ფშავ-ხევსურეთის ვითარების შესახებ (წერილი „კავკასიაში მართლმადიდებ. ქრისტიან. აღმადგ. საზოგ.“ საბჭოს მიმართ. ივ. 1900 № 19).
15. ხიხანაშვილი დავით—ფშაველი და ფშაველები (ეთნოგრაფიული მიმოხილვა) ივ. 1899 წ. №№ 138, 139, 140, 177, 178, 179, 183, 211, 215; ივ. ჯახ. „ივერია“ 1890 წ. №№ 79, 80, 81, 82, ივ. 1891 წ. №№ 22, 24, 25, 29, 30, 31.
16. Zina-Mina—ვის არიან ხევსურები? ივ. 1898 წ. № 3.
17. N.—ფშაველი და ფშაველები (ეთნოგრაფიული მიმოხილვა), ივ. 1891 წ. №№ 22, 24, 25, 29, 30.
18. ვაჟა-ფშაველას—ხევსურები (სახოჯადო შენიშვნები), ივ. №№ 199, 200.
19. „ ფშაველები (მათი სხვადასხვა ჩვეულებმა, ცრუმორწმუნოებმა და ხატები) ივ. 1888 წ. №№ 34, 35, 36, 39, 104.
20. „ ლაშარობა—ივ. 1888 წ. № 174.
21. „ ფშაველების ძველი სამართალი და საოჯახო წესები, ივ. 1888 წ. № 243.
22. „ ხევსურული ქორწილი, ივ. 1889 წ. № 81.
23. „ ცოტა რამ გლეხთა ყოფა-ცხოვრებაზე ფშავში. ცნ. ფ. 1902 წ. № 2012.
24. „ ფშავ-ხევსურეთის ავ-კარგი. ცნ. ფ. 1906 წ. № 3012.
25. ურბნელი—კიდევ ლაშარობაზე—წერილი ბ-ნ ვაჟა-ფშაველას.

26. წერეთელი გასილ—ფეხეთი—ივ. 1903 წ. № 237.
27. N.—ხევსურების ჩვენება იმათ მიწა-წყლის შესახებ კავკასიის ქედის იკით. კრებული № 6 1871 წ.
28. პაკალათია სერ. „ფშაური წაწლობა და ხევსურული სწორფრობა“. გამოცემა 1925 წ. ტფილისი.
29. ბეს. ჯაბაბერი—ხევსურული მასალები,—პრაჟესორ შანიძის რედაქციით. გამოცემა 1927 წ. ტფილისი.
30. ხ—ძე—თუშ-ფეხა-ხევსურეთის ცხოვრებიდან—დრ. 1866 წ. №№ 37, 38.
31. პავლია შვილი დ.—სცენები ხევსურთა ცხოვრებიდან. ივ. 1903 წ. № 135.
32. „ლუდის ხდისა და ხმარების საქმე ხევსურეთში. ივ. 1903 წ.
33. ხევსურთა შორის (როგორ ეგებებიან და ატარებენ ახალი წლის დღეებს), ცნ. ფ. 1902 წ. № 1687).
34. ხევსურთა ზნე-ჩვეულებანი. ცნ. ფ. 1904 წ. №№ 2506, 2509, 2656. 2660; 1904 წ. №№ 222, 223, 266.
35. აკად. ბროსე—აღოგრაფიული აღწერა საქართველოსა ბატონიშვილის ეახუშტის მიერ მის ნამდვილზე დაბეჭდილი აკადემიკოსისა ბროსეტისაგან. ს.-პეტერბურგი—1842 წ. ბ) Description géographique de la Georgie par le Tsarevitch Vakhouchi publiée D'Après L'original Autographe par M. Brossel, S.-Petersbourg.
36. სუჯაშვილი მიხეილ—ხევსურეთი—გაზ. „კომუნისტი“-ს ყოველკვირული დამატება „დროშა“ № 4, გამოცემა 1926 წ. ტფილისი.
37. ვერაბაოდაევილი—ლომა—ბავშის დაბადებასთან დაკავშირებული რიტუალი მთიან ქართლში. საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ლომი IV—1927. ტფილისი—1928 წ.
38. Телок Эллис—Мужчина и женщина—этно о вторичных половых признаках человека—перевод с английского, издан. 1898 г. С.Петербург—1-я глава, стр. 10—11—206.
39. Т. Мейер-Штейнег (Иен) и проф. К. Зудгоф (Лейпциг)—История медицины, перевод. со второго немецкого издания—стр. 4—5—6—7—8—9—10—11—12—13 до 33. Издание 1925 года. Москва.
40. И. И. Мечников—Сорок лет искания рационального мировоззрения—изд-во „Научное слово“—1913 г. Москва.
41. М. Платен—Новый способ лечения—том IV.
42. Проф. Н. П. Тринклер—Основы современного лечения ран—Харьков 1926 г.
43. პროფ. ბათიშვილი—ადამიანის ნორმალური ანატომია—ტფილისი. შესამე გამოცემა—1926 წ.
44. А. Вяси́вский—Про Хевсурив—„Скідний Світ“—№ 3 (9), стр. 147 изд. 1929 г. Харьков.
45. Максим Ковалевский—Закон и обычай на Кавказе. Том II, глава II-я, ст. 62—Пшавы, их религиозные суеверия, общественное устройство и юридический быт. Народное право Хевсур и Тушин—ст. 102, глава III. изд. 1890 г. Москва.
46. Гр. Уварова—Пшавы, Ховсурия и Сванетия. Период. изд. „Кавказ“. 1895—стр. 195, часть II—Москва.
47. Зиссерман А.—Очерки Хевсуретии, газ. „Кавказ“ №№ 22—24, 1851 года.
48. Худалов Н. А.—Заметки о Хевсуретии. Т. XIV, выпуск первый, 1890 г. Тифлис.
49. В. П. Пожидаев—Горцы Северного Кавказа—Ингуши, Чеченцы, Хевсурия, Осетины и Кабардинцы. Краткий историко-этнографический очерк. 1926 г. Москва.
50. Радде Г. И.—Хевсурия и Хевсуры—З. XIV. 2.
51. Эрвстов Р. З.—О Тушино-пшаво-хевсурском округе. З. III. Извлечение из этнографических очерков г. Урбнели (груз. газ. „Дрозба“ и „Иверия“).—О Хевсурах, Зап. XIV, в. 1.
52. В. Б. Шкловский—Белые Пятна—Хевсуретия—жур. „Огонек“, 1929 год 6 октября—№ 39 (339).

53. В. Б. Шкловский—По Хевсуретии—„Заря Востока“ 13 августа 1929 года.
54. Гурко-Кряжин В.—Поездка в Хевсуретию, газ. „Заря Востока“, №№ 1555, 1557, 1583, 1585.—1927 г.
55. „ „ Кавказские развесистые клюквы, газ. „Заря Востока“—№ 27—1928 год.
56. „ „ Хевсуры. Изд. 1928 г.
57. Заметка о монографии „Хевсурия и Хевсуры“ помещенном во 2-м вып. кн. XI Зап. отдела. Опечатки и поправки к монографии „Хевсурия и Хевсуры“². Кн. Р. Эрнстова—кн. XIV, вып. первый 1899 г.
58. А. Я. Камараули—Хевсурия—1929 წ. ტფილისი.

უმაჯრეს უმცლომათა ბანწორება

გვრ- დი	სტრიქონი		ლაბექდილია	უნდა იყოს
	ზევი- დან	ქვეი- დან		
5	19		დასავლეთით უძილა ურ- თას,	ჩრდილოეთით უძი- ლა ურთას,
18		6	შამქთარი	შამხდარი
19	1		მოშავლეთ	მოვავლეთ
24		19	ხუთასი ათასი	ხუთი ათასი
21	4		(limphadenitis)	(limphadenitis)
34	23		ქოსტი	სოფ. ქოსტი
37			სურ. № 9 შეცდომითაა მო- თავსებული ამ გვერდზე	უნდა იყოს მოთავსებული მე-8 გვერდზე, ე. ი. იქ, სა- დაც ფშაური ბანების აღ- წერაა.
39	10		პურის ჩალა,	პური, ჩალა,
45		11	ბეჭეა	ბეჭეა
52		3	გარიფრაყდს	გარიფრაყდა
57		8	„5 კელია“—შეცდომითაა მო- თავსებული მყავეთა ჯგუფში.	უნდა იყოს მოთავსებული ერთი სტრიქონით ზემოთ, ტკბილთა ჯგუფში.
"		13	ანატომიური შენებითი	ანატომიური შენებით
"	1		ფშავ-ხვესურეთის ანათალი.	ფშავ-ხვესურეთის ანათალი.
"	2		-ბოკონიკა)	-ბოკონიკა).
"	3		საბჟელე ბალახები ხე- სსურეთში	საბჟელი ბალახები ხეხსურეთში
58		1	მამაკაციარ არის	მამაკაცი არ არის
"		5	ფშალების	ფშალების
"		8	ასეთივე	ისეთივე
59	3		ხვესურეთის	ხვესურის
"	5		უმცირესობისა	უმცირესობისა
60		1	ნახევარ წელიწადს,	ნახევარ წელიწადს უქმე ღღებში ატარებენ.
63	21		მარზე.	მარზე
64	1		შატილ	შატილი
66			სურ. № 23, მე-5 სტრიქონი ქვემოღ—თასების ბანდი.	თასმების ბანდი.
67	9		(m. frontaeis) 2)	(m. frontalis); 2)
"	20		(duber parietalis)	(tuber parietalis)
"	22		(dub. front)	(tub. front)
"		13	Sut. Nasofron-mandibulae-ს	Sut. Nasofron-mandibulae-ს

მკვრ- დი	სტრიქონი		დაბეჭდილია	უნდა იყოს
	ზევი- დან	ქვეი- დან		
67		14	porus acusc	porus acust
71	14		მიწმავს	მოწმავს
"	16		ვენის წყალზე	ვეძის წყალზე
"		8	მისავლელი გზა	მისავალი გზა
72		7	60, 80 და 100	10, 20 და 60
75		2	ინატორის	ანატორის
77	2 და 23		(კიმლის კლდე)... კიმლა	(კიმლის კლდე)... კიმლა
78	7		პირში შევლამა	პირშიშევლამა
"	8		შიზნ	შიზნ
"	9		მოინადირენ	მოეინადირენ
"	13		ჯიხესა	ჯიხესა
79	4		ჩაზხედა	შაზხედა
80		6	წავდესა*	წაზდესა*
81	11		სარკელები	სარკველები
82	23		შექმნა	შაქმნა
84	5		თეიური	თემური
86	16		მოვიყვათ	მოვიყვანთ
88			სურ. № 31 წარწერაში: ზევტური შინაური დასტა- ქარი გუგუა კინკარაული,	ზევტური შინაური დასტა- ქარი გუგუა კინკარაული თავისი სადასტაქრო იარა- ლით.
94			სურ. № 33 წარწერაში: დასტაქარი მკურნალი გიგია ლიქოყელი (განსაკუ- თრებით ნატეარის მკურ- ნავი)	დასტაქარი გიგია ლიქოყე- ლი (განსაკუთრებით ნატ- ყვიარის მკურნავი).
97	27		(gyrus centralce poste- rior)	(gyrus centralis poste- rior)
"	17		ფსიქომოტორული ცენტ- რობი	ფსიქომოტორული ცენტ- რობი
98	6		არა შუბლის მარცხენა მზა- რუხზე, იქ სადაც ზემო თბე- მის ნაწილაკი.	არა შუბლის მარჯვენა მზა- რუხზე, არამედ შუბლის მარ- ცხენა მზარუხზე, იქ, სადაც ზემო თხემის ნაწილაკი
105	5		თვალსაზრისით	თვალსაზრისით
112		3	...უკანასკნელ მარცვლები, რომლებიც გადავარდება...	წაშალეთ (ზედმეტად არის ჩართული).
113	1		ლია	ლია
"	3		გასწედეს	მისდევდეს
"	7		მარცხალი	მარცვალი
"	16		(ნ. სურ. № 32)	(ნ. სურ. № 42)
"	19		იგი	მას

გვერ- დი	სტრიქონი		და ბ ე კ რ ი ლ ი ა	უ ნ დ ა ი ყ ო ს
	ხვეი- დან	ქვეი- დან		
113		2	საუპატიო ადგილას დასკრა.	საუპატიო ადგილას დასკრას.
"		4	ხვესრმა	ხვესურმა
"			შენიშვნა. მე-3 სტ. ქვემო- დან: ამაზე	ამაზე
114		2	თავდაპერილობას	თავდაპერილობას
"	5		შეძლვბულ	შეძლებულ
"	12		თავმო ვარეობა	თავმოყვარეობა
"		7	სიკედსლი	სიკედლი
115		13	გადადგმრლი	გადადგმული
"		6	ა რ ზ ი თ ი	ა რ ბ ი თ ი
116		8	ოსპობილი	მოსპობილი
117	12		მოჰხლა	მოჰკლა
"		17	გეგსურული	ხეგსურული
119	14		შემსუქა	შემსუბუქა
120	5		დანიენა	დანიშენა
122	13		სადღე-საწაულო	სადღესასწაულო
124		10	მთელ ხალხში	მთიელ ხალხში
125	12		რო-	რომ
126	6		პატარძლს	პატარძალს
127		17	უფლებმს	უფლებას

БУКИНИСТИЧЕСКИЙ

№ 22

№ 3343/956

Издан

Цена 15-

39

or 399